

44-1367
ԱՐԵՆԱԶԱՐՅԱՆ

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

ՊԱՏԿԱՆԱԳՐՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԳԵՅԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՌՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ ☆ 1938

55210

3-1257a

411-1307

№ 1

ՀԱՅ ԳՅՈՒՂԱԳԻՐՆԵՐ

№ 1

ԱՐՇ. ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

A. II
35628

№ 22510

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ

1933

ցառութիւն չի կազմում: Բաժական յուրահատուկ և այդ հատը վորովհետև հայ լիբերալիզմը, վորպես հայ արդյունաբերական կապիտալի արտահայտիչը, իր վողջ միտքն ի սպաս էր դնում նրա հասարակական խնդիրներին լուծմանը: Լիբերալ բուրժուազիայի թևերն արկններն իմնական նպատակն էր փոխադրել հայ իրականութեան մէջ յեփրոպական էլուստփորմած կապիտալիզմը՝ շատ ցործման ավելի կատարելագործված ձևերով: Իրականում այդ և Շիրվանդադեյի յերկերի հերոսների՝ հայերի և վորդինների հելոփոփորյեկտը: Կամ՝ հայ ստիական վաշխատուական կապիտալի ու արդյունաբերական կապիտալի, յեփրոպական ցիվիլիզացիայի պայքարը: Յեփրոպական ցիվիլիզացիայից գրոշակակիրը հայ լիբերալիզմի որդան՝ ՎՄշակչն էր, վորը և տալագորում էր բուրժուազիայի հասարակական խնդիրները: Հայ մանր-բուրժուական խնտելիցնցիայի վարած պայքարը վաշխատուական կապիտալի ներկայացուցիչների դեմ համադրվում էր Մշակչի առաջարած շահերի հետ և տարվում էր լիբերալիզմի գրոշակի տակ: Հախուսեկ էր կամքի, այդ խնտելիցնցիան կանգնում էր կապիտալիզմի գորդացման հողի վրա: Նա նպաստում էր լիբերալ բուրժուազիային զայաքարին, նամանավանդ, վոր նա վոչինչ հեղափոխական չէր պարունակում իր մէջ, և բնավ չէր դիպչում բուրժուական հասարակութեան հիմունքներին, ավելին՝ այդ խնտելիցնցիան խոնարհարար աղոթում էր նաև ցարի յերկարակեցութեան համար: Այդ այն կամքն է, վոր կապում էր հայ մանր-բուրժուական խնտելիցնցիային հայկական լիբերալիզմի հետ: Հայ մանր-բուրժուական դեմոկրատական խնտելիցնցիայի ամենատաղանդավոր ներկայացուցիչներն անդամ չեն տեսնում արդյունաբերական կապիտալը և կապիտալիստական հասարակութիւնը: Նրանց գրիչն ուղղված է դերադանցապես վաշխատուական կապիտալի ներկայացուցիչների դեմ:

Իմ հայրենիքը տեսե՞լ ես, առա,
Տեսե՞լ ես արդյոք այն րուրները,
Ուր ճոխ ծաղկում է մշտական դարուն,
Ուր թալանում են մերոնք ու այլերը,
Ուր հոսում է միշտ արցունք ու արյուն:
Տեսե՞լ ես դուզը հովտի մէջ մենակ,
Ու շուրջը փռված հին աղբակույտեր,
Տեսե՞լ ես վոնց են այնտեղ շարունակ,
Կոյում, կեղեքում քոխվա ու տերտեր:

Յերդում և թումանյանը: Յեկ հայ մանր-բուրժուական գրողների խոշոր մասը մնացին մինչև վերջ ցիվիլիզավոր դուշագիները: Հիմալար աշխարհից վողջ դժբախտութիւնն ըստ թումանյանի քոխվան է, դուշական ցեցը: Վառապանքս սոյնում նորից բնութեցողի առջև յիշում են աղնականը, դուշական մանր շահագործողը, վաշխատուն, քոխվան, շահագործման ստիական

Տենտափայրների ձևերով: Հայ մանր-բուրժուական ինտելիգենցիան իր խոշոր մեծամասնությամբ չէր տեսնում կապիտալիստական հասարակական հարաբերությունները:

Այդ ինտելիգենցիայի պայքարը վախճառունքի և դուղական մանր շահագործողների դեմ վոչ միայն վտանգավոր չէր հայ լիբեռալիզմի համար, այլև նպաստում էր նրա ընդհանուր գործին:

Արշակ Ծահնադարյանն այն դուղադիրներին մեկն է, վորոնք Գենդյանի գալանբով բնութագրել են «խափար աշխարհ»-ի անհուստի ինձադի, նրանց սոցիալական տրագեդիան: Սակայն ամենից ցնահատելին Ծահնադարյանի, Ճուղուրյանի և Ագապյանի դրոմվածքների մեջ այն է, վոր նրանք տեսնում են մանր դուղադիրության քայքայման պրոցեսի ամենից ավելի բնորոշ փաստերը, վորոնք առչեքույթ «մանր» են, բայց իրականում «խափար աշխարհ»-ի ադքատ դուղադիրության քայքայման պրոցեսի իրական գոկումենտներն են: Այդ առափնյությունները չունեն մեր խոշոր դուղադիրներից շատերը, անդամ Ադալանն ու Մուրացանը, վորոնք անտեղյակ են այդ ամենանորոշ յերեւոյթներին, վորոնք դուղադիրության կյանքը դիտում են հեռւից, ինտելիգենտի իդեալական ակնայնրով: Նրանց ավելի հետաքրքրում է դուղի կենցաղն ու հուշուր-բարոյական կողմերը, նրա ադիրությունն ու հետամնացությունը, վորով է պայմանավորում են հայ հին դուղի սոցիալական վողերիւթյունը: Արշակ Ծահնադարյանի նկարագրած գեղքների ու փաստերի վրա ուշադրություն չի դարձրել և վոչ մեկ ահադեմիստ դրոզ, բայց ամենից բնորոշն ու եյականը հենց այդ փաստերն են, վորոնց ճշմարտության մասին բնավ չի կարելի տաքախոսել: Այդ անտակետից Ծահնադարյանի պատմվածքներն արժեքավոր են վոչ միայն մեր դեղարվեստական դրականության համար, այլև պատմության համար, վորովհետեւ այդ պատմվածքների մեջ կուտակված փաստերի խոշոր պաշարը կարող է մեր հին գյուղի սոցիալ-տնտեսական դիֆերենցիացիայի համար հիանալի նյութ ծառայել:

Արշակ Ծահնադարյանի «խափար աշխարհ» պատմվածքներից ամեն մեկն այդ տեսակետից ներկայացնում է պատմականորեն ճշմարիտ մի դոկումենտ հին դուղի դիֆերենցիացիայի մասին: Ահա այդ պատմվածքների շարքը՝ «Մացալի լոշը», «Աղա բիչիչը», «Մերոբենց աները», «Ախպեր Զումարգը», «Մարանի դեղապետը», «Ջաղացպանը» և «Կոսմիր ճիպոտը»: Այս պատմվածքների մեջն է Արշակ Ծահնադարյանի ստեղծագործությունների դրական-պատմական արժեքը: Մնացած գործերը, վորոնք գրված են հեղափոխությունից հետո, բնութագրում են Ծահնադարյանի ստեղծագործությունների յերկրորդ շրջանը: Սակայն մեր կարծիքով Ծահնադարյանի յերկաթիւթյունների վողջ արժեքը նրա «խափար աշխարհ» մեջ է: Այդ նոր գրվածքներն երեւց դրական արժանիքներով նահանջում են հիշյալ պատմվածքներից:

Բնենք Շահնադարյանի Վնավար աշխարհը :

Այդ խորագիրն իրավամբ ընդունում և հեղինակի դատաւարախոսութիւնը և նրա Վնավար աշխարհին տրադեղիան. հենց այդ Վնավարն է, վոր վորձում եր ցրել մեր մանր-բուրժուական ինտելիգենցիան իր լիբերալ ունիթորմատորական դործունեյությամբ : Շահնադարյանը պատկանում և մեր այն ժողովրդական, բայց իբր աշխարհացեղով լիբերալ պահպանողական ինտելիգենցիայի թվին, վորոնք ինտելիգենցիայի կոչումը տեսնում էին միայն մանր գլուղացիության մեջ կատարելիք լիբերալ ունիթորմատորական բուսաւորական դործունեյության մեջ : Այդ մանր-բուրժուական ինտելիգենցիան, վոր իբր դրոշակի վրա կրում էր պայքար վաշխառուական կապիտալի ներկայացուցիչների ու գլուղական ցեղերի դեմ, կազմում եր բաւական սովոր մասսա և մեծ մասամբ դործում եր գլուղում : այդ մասսայից եր կազմված մեր հին դյուլի ուսուցչութիւնը : Չնայած իր լիբերալ պահպանողական հասցեներին այդ ինտելիգենցիան կատարում եր դրական դործ, տարածելով դրադիտութիւնն այդ Վնավար աշխարհում և բուրժուական կուլտուրան, սակայն դրանով իսկ նպաստում եր, դուցե հակառակ իր ցանկության, ժողովրդական մասսաների ինքնագիտացության դարձեցման : Արշակ Շահնադարյանն այդ ինտելիգենցիայի ընդունակ ներկայացուցիչն և անշուշտ : Նա ապրելով ու դործելով Վնավար աշխարհում, իր դրին ուղղել և տիրող դատակարգերի ներկայացուցիչներին դեմ, սակայն վորպես մանր-բուրժուական մտածող, այդ պայքարը վարել և շատ յուրողիվ ձեւերով, և վորպես միջանկյալ դասակարգի ներկայացուցիչ, հանդես չի յնկել կապիտալիստական հասարակության դեմ : Բայց Արշակ Շահնադարյանի Վնավար աշխարհի որբերտիվ նկարագրութիւնը, այժմյան ընթերցողին պատկերացնում և հին դյուլի աղքատի հայր և տնտեսական-հասարակական այն դիֆերենցիացիան, վոր կատարվում եր 90-ական թվականներին դյուլում : Այդ գլուղը թիրառում և ամենից առաջ վաշխառուական կապիտալի մաղիւններում, իսկ վաշխառուական կապիտալը չի նպաստում արտադրական ուժերի պրոդրեսին : Կապիտալիստական հասարակութիւնն իբր թաթն և դնում նաև դյուլի հասարակական-տնտեսական զարգացման վրա. նրա զորեղ աղղեցությամբ և կատարվում գլուղի սոցիալական դիֆերենցիացիան : Նա յի սեփականաւորելում ամենավայրենի միջոցներով մանր արտադրողին : Հայկական դյուլը տառապել և վաշխառուական կապիտալի ճիրաններում, ուստի և չափազանց դանդաղ են զարգացել նրա արտադրական ուժերը : Առջ մեկը մեր «գլուղադիրներեց» այդ յերևույթի սոցիալական արմատները չի գտնում, նա տեսնում և հետևանքը, առանձին փաստեր, բայց չի կարողանում հասնել պատմական պրոցեսի ընդհանուր որոնքների ըմբռնմանը, վորովհետև այդ ինտելիգենցիայի համար միաժեռ իշխում և պատմության վրա, իսկ այդ առանձին յերևույթները պատկերանում են վորպես իրարից անկախ, վաճ

որինաչափ, առանձին դեպքեր, նրանք չեն տեսնում վողջ հասարակական ֆորմացիան և այդ կոնկրետ յերևույթներէց ընդհանուր յեղբակացութեաններ չեն հանում, ուստի և չեն պատկերացնում թե ինչպես պետք և պայքարել: Միակ ճանապարհն ընդհանուր հումանիտատական մարդասիրական գաղափարներն են և ի վերջո՝ քրիստոնէական բարոյախոսութեանը, վորից վերև չի բարձրանում այդ գրողների զգալի մասը՝ փրկութեանը վորոններով նույն հասարակութեան հղորներից, ասլայիմում են նորից բուրժուական հասարակութեան, առանց բժշկանքի, վոր այդ նույն հասարակութեանն է, իրենց հաղարայւոր հերոսների զբախտի աշխիւն խորտակման պատճառը: Արշակ Ծահնաղարյանը չափազանց սրտաշարժ կերպով և նկարագրում մանր գլուղացիներն վիճակել և վաշխատուական կապիտալի ամենալայրենի շահագործումը, վորն անարդում և աշխատավորի անձն ու պատիւը: Այն Ծահնաղարյանի հերոսներից մեկն է, նա ծուլ չէ, ինչպես նկարագրում են բուրժուական գրողները սովորաբար աղքատներին: Ընդհակառակը, Այնն ունչպարի մեծ համբաւ ունի, սակայն Այնն—
«Դուռնի խորք վորդին ե».

Աղքատ և, ուստի և «փայ չումի ես աշխարհից» . նրա ունեցած շտեմեցածն արդեն մտել և վաշխառուի վորկորը, նա դուրի և արտագրութեան միջոցներից, և քաղցած է: Այնի ապրումներն ու այն սոսկալի տանջանքը, վոր նկարագրում և Ծահնաղարյանը, փոքրիկ յերեկաններէ քաղցը, նրանց յերազը հացի համար, իրավամբ ցնցող վողբերգութեան և և կարող և պատիւ բերել մեր գրականութեան խոշոր դեմքերին: Խնդիրը լավ կամ վատ ապրելու մեջ չէ,—ասում և Ծահնաղարյանը «Մացակի լոյը» պատմվածքում,— բանն այն է, վոր ճիշակար աշխարհ—ի գլուղացիութեանն տարում և սովի թաղավորութեան տակ, չնայած՝ որ ու գիշեր աշխատում և, առիթներով ազատ և, վարում ու ցանում և, բայց զատարի և նստում: Նա վաշխատուական կապիտալի ճրի բանվորն և և վոչ տնտեսատեր: Այնները վոչ միայն չեն կարողանում ապրել, այլև իրենց հնձածից վոչինչ չեն ստանում և սովամահ են յինում: Արշակ Ծահնաղարյանն այդ խնդրում իրավամբ նոր բան և ասել. նրա պատմվածքներում նահապետական գլուղացին հանում և կարիքի այն աստիճանին, վոր զուհում է իր համար ամենից նվիրականը—նամուսը, վոր մահից ասելի վատ և նրա համար: Ի՞նչ և անում Այն: Բոլոր տեղերից հույսը կտրած՝ նա ծախում և կնոջ պատիւը մեկ ստորակալութիւն համար: Այն արդեն կարիքի ամենածայրահեղ ստորեւանն է: «Մեկ քանի լոյի համար» գլուղացին ծախում և իր համար ամենանվիրականը—նամուսը, հայտարարում և Ծահնաղարյանը, ահա թե ուր և հասցրել նրան ճիշակար աշխարհի» ցնցը: Այլևս ապրելու ճար ու հնար չկա,—հայտարարում և Ծահնաղարյանը. վոչինչ չի կարող փրկել կործանվող գլուղացիութեանը: Յեթն ծուղուրյանն ու Աղապյանը փրկութեան վորոչ զեղատոմս ունեն, Ծահնաղարյանն այդ միանգամայն

անհուսարի յե համարում: Դա Արշակ Շահադարյանի անխառն համոզմունքն է: Ինչի յե հանդում «Մացակի լուր» պատմվածքի վերջարանը: Գյուղական նահապետական կլինը դեռ քաղաքային պոռնիկի աստիճանին չի հասել, նրա մեջ դեռ խոտում է ավանդական նամուսը: Մահն ավելի գերադասելի յե նրա համար և վաղ-խառուն նպատակին չի հասնում, սակայն տրագեդիան սկսվում է հենց այն մոմենտին, յերբ զազազած գինեվաճառը մտնում է Ա-վոյի տուն և վերցնում է սովալլուկ յերևխաների ձեռքից խմորի պատրաստի գնդերը, վորոնց թվում է Մացակի «լուր» ու կոխկըր-տում է ցխերի մեջ: Դրանից ավելի խոշոր տրագեդիա չի կարող լինել, յերբ սովալլուկ յերևխայի ձեռքից խլվում է նրա յերազած «լուր»:

«Մակարը ժողովեց բոլոր խմորը, ապա մոտեցավ սե-ղանատխտակին, վորի վրա դրված էին փռքրիկներ լավա-նական գնդերը: Ահա նա ձեռք մեկնեց դեպի Սարեթի դռնը:
— Աման քուր ջան մի տանի, եղ իմն ա,—դռնեց աղբիկը լավով:

Բայց Մակարը կասես իսկի չլսեց և մի արագ շար-ժումով դռնըը շարտեց դուրս:

— Վայ մայրիկ ջան, իմն ել տարավ,— աղաղակեց Փա-փարը, բա յես ի՞նչ պիտի ուտեմ:

Բայց մայրիկը ստուել եր, հայրը՝ չէմել, քարոցել: Փափարի դռնդն ել դնաց Մակարի անկուշտ դուրս. հերթը հասավ Մացակի լուրին, վոր դռնակած փռած եր սեղանատա-տակի վրա:

Մեկտանջին ձեռք մեկնեց ու մի կողիտ շարժումով, ափի մեջ ախպես ճմլեց տափակացրած խմորը, վոր Մացակի ճիչն աստղերին հասավ:

Յեվ հուսահատ մանուկների խառնիճադանճ շլվանը լցրեց մրտտ խրճիթը:

— Մակար աղա, վերե աստված, ներքե՛ր՝ դու, ել ճար ու ճամբա չունեմ, բայաներիդ սաղաղից, մի քանի դռնդ թող մնա, խղճա յերևխաներիս, նրանք սովից կմեռնեն, տես ինչ-պես են մրմնջում, խղճա ես անմեղներին, դու յեկ զավակի տեր ես, զավակներիդ մեռնեմ յես... շատ բան չեմ ուղում, յերեք դռնդ խմոր...»:

Ահա «խալար աշխարհ»-ի աղքատի հալը: Յերբ գինեվաճառն այդ նույն գնդերը տրորում է վոտների տակ, Ավոն սպանում է գինեվաճառին:

«Ավոն մի կատաղի վոստյունով հարձակվեց նրա վրա, ջլուտ ձեռի սուր ճանկերը մեխեց նրա կոկորդը և սկսեց վազրի նման իր վոստի հաստ գլուխն ատամներով կրծոտել»:

Այս ցնցող դրաման կարող է դասվել մեր դրականության լա-վադուն գործերի շարքում. այնքան անկեղծությամբ, վիշտ ու հուսահատությամբ և զեղարկեստական ճշմարտությամբ կա նրա

մեջ: Քիչ չի պատահում, վոր 90-ական թվականների դուռը միտնեն սպանում են վաշխառուներին, յերբ աղքատի վրիժառու գողակը կտրում և հարստի կյանքի թելը, և այդ դուժում և սոցիալական մեծ դրամայի սկիզբը: Ծուղուրյանը բերում և այդպիսի մի շարք դեպքեր: Սակայն լուծվում և դրանով խնդիրը. իհարկե մոչ, դա բմբոստություն չէ, այլ մեռնողի մերշին ճիշդ, վորի համար ամեն ինչ կորած և այս աշխարհում: Թե ի՞նչ կարող և լինել հետևանքը, այդ արդեն պարզ և, և հեղինակն այդ տրադեդիայից հետո մոչինչ չի ստում, մոչինչ չի ավելացնում, միանշանակ չհամոզված լինելով՝ բխավար աշխարհ—ի դուրթյունը փրկելու անհուսալիության մեջ: Փրկությունը միայն մնում և «յերկիրը» այդ պահպանողական, ինտելիգենցիայի հերոսների համար: Ծանաղարարան Աղասյանի նման չի առաջարկում միանալ ցեցերի դեմ և մոչ ել կոչ և անում մեր ռադնոչին ինտելիգենցիային. նա նկարագրում և իր հերոսների քայքայման մտքերդուրթյունը և դրանով փակում և վարդուլը:

Բայց հատկանշական այն և, վոր Ծանաղարարան այդ ցնցող գրամայից հետևողական յեղրակացություն չի հանում: Ավելին, Ծանաղարարանի հերոսները յերբեք չեն դադարում «մարդ դառնալու» իլյուզիաներից, նրա «կարմիր ճիպոտ»-ը պատմվածքի հեքուր յերազում և սեփական դուժան, իր հասուն արտն ու դաշտը, ցորենի դեղը, և մեծագույն բարիքներ և խոստանում աղքատներին: Ծանաղարարանի հերոսի համար հարուստ ու աղքատը յեղել են ու կման. խնդիրն այն և, վորպեսզի այդ հարուստը բարիք չլինի և թողնի նաև աղքատին ապրելու: Ծանաղարարանի համար շահագործումը մնում և վորպես առանձին յերևույթ, վոր բնութագրիչ չէ, վոր մոչնչով չի կապված տիրող հասարակության հետ, իսկ վաշխառուները բարոյապես այլասեռված մարդիկ են: Մանր բուրժուական իդեալիստ մտածողի համար մարդկային հասարակությունն առանձին խնդիրդուժների հավաքածո չէ, վորոնք մոչնչով կապված չեն իրար հետ, ուստի մեր մանր-բուրժուական ինտելիգենցիան մերկացնելով տիրող դասակարգի դիմակը, բնավ չի կասկածում, վոր այդ յերևույթները տիրող հասարակարգերի հտակներիցն են և չեն պայմանավորվում առանձին խնդիրդուժների բնավորությամբ: Ահա թե ինչու «Մացակի լույը», չնայած իր գրական առավելություններին ու խոր սոցիալական բովանդակության, այնուամենայնիվ իր դադափարախոսությամբ պահպանողական և: Ահա թե ինչու այդ նույն վաշխառույի կողքին կան «աստվածամայ» հարուստներ, բարիխիղճ՝ շահագործողներ, վորոնք «ողնում են» աղքատներին «մարդ դառնալու» և այդ քրիստոնեյական բարոյականությամբ ոժտված հարուստը Ծանաղարարանի իդեայն և, նա միավորում և իր մեջ նահապետական պարզությունը, կրոնական ջերմեռանդությունը և սերը դեպի աշխատանքն ու աշխատավորը: Այսպիսով «բխավար աշխարհ»-ի փրկության միջոցը բարոյական անհատն և, այդ նույն շահագործողը, իսկ շահագոր-

Ճուռն ինդիվիդուալ յերեւոյթ ե, նա հասարակական հարաբե-
 րություն չէ: Ծահնադարյանի այդ իղեալական հերոսը Վերսեյնց
 ածերիչ հերոսներէց մեկն ե—Քեռի Գոգորը: Սերորն աղքատ դյու-
 ղացի յե, բայց մարդ է դառնում շնորհիւ ճաստվածալախ դյուղա-
 ցոյ: Բայց ով վոր սոցիալ-հասարակական ինդիւրներ յատա-
 խանը վորոնում ե քրիստոնեական վարդապետության մեջ, նրա
 հասարակական իղեալները ուսուցիտն են ու պահպանողական: Մե-
 ժանր-բուրժուական ինտելիգենցիան իր հասարակական իղեալները
 մանր դյուղացիությունից դենը չեն անցնում, դյուղացիության վեր-
 մի կողմից կործանւում եր, մյուս կողմից՝ փորձում եր ճմարդ դա-
 նալը ե ի վերջո՝ նրա ցանկությունը ճարիր՝ աղայից այն կողմը չե-
 անցնում: Այդ ինտելիգենցիան ուսուցիտորեն մերկացնում ե շահա-
 դործող դատակարգի դադանային դեմքը, պատուում ե բոլոր դիմակ-
 ներն ամենաուղիկալ գույներով: Սակայն նրա լիրերալ պահպանու-
 ղական հայացքները նրան տանում են դեպի քրիստոնեությունը,
 իսկ լավագույն դեպքում՝ դեպի պարզամիտ սլոխիսիւլ հումանիզ-
 մը, վոր վոչնչով չի տարբերւում քրիստոնեությունից: Իսկ այդ
 նշանակում ե մերկացրած սուրը նորից պատյանը դնել ե նորից
 պաշտպանել նույն տիրողներին, վողջ զժրաստությունը վերադրել
 առանձին շահագործողների վոչ քրիստոնեական/վերաբերմունքին
 ե քարոզել քրիստոնեական համբերատարություն՝ սեր, հաշտու-
 ք յուն հարստի ե աղքատի միջե, ուստի ե քարոզել ամենաուսու-
 ցիտն տերաբեականություն: Յեթե Հարություն Ճուղուրյանի ու
 Սգապյանի քրիստասարդ դյուղացիությունը չի հաշտւում իրակա-
 նության հետ, դադտնի կրակում ե հարուստների վրա, ե այդ հե-
 րասներն ամեն ինչ աստծուն չեն վերադրում, այլ հասկանում են
 նրա յերկրային էյությունը, Աքլակ Ծահնադարյանի հերոսներն ա-
 վելի ինդեֆերենտ են դեպի հասարակական ինդիւրները, նրանք ա-
 վելի շուտ Մոսիներ են, Մեջլում ապիներ, վորոնք ամեն ինչ աստծու
 բանին են վերադրում, քան թե Հանեաներ ու Գիւրներ, վորոնք ար-
 դեն դուրս են զայիս բնության անսահման իշխանությունից
 ե վոտք են դնում հասարակական պայքարի առաջին աստիճանի
 վրա: Յեթե Հարություն Ճուղուրյանն ու Ագապյանն այնուամե-
 նայնիւլ հույսը դնում են ռազմուչին ինտելիգենցիայի վրա, նրա ու-
 ֆորմատորական գործունեության մեջ են վորոշում իրենց մաս-
 անների փրկությունը: Աքլակ Ծահնադարյանի իղեալական հերոսը
 քեռի Գոգորն ե—մի վերին աստիճանի աշխատասեր, բայց կրոնական
 մեկը, վորի համար ճաստված իր ստեղծածին չի կորցնում, միայն
 կարկավոր ե աշխատելը— ահա քեռի Գոգորի փիլիսոփայությունը:
 Աշխատամէր կիւրատի հոգու քալիծը ե քրտիմէր կլվանա սրտի
 դաւնությունը: Բայց այլ ե քեռի Գոգորի քրիստոնեական նաւա-
 ցիւն, այլ ե սեւլ իրականությունը: Քեռի Գոգորն ե իր հեղինակը
 հուլալ աշխատանքի յերկրպագու յեն, սակայն նրանց պարզ չի, վոր
 աշխատանքը կապիտալի թագավորության ներքո յերեւ է ի կարող

աղտոտ լինել և շլվանալ նրա ստեղծողի սրտի դառնությանը: Այդ իդիլլիան, անկախ հեղինակի կամքից, ցնդում և հենց նույն պատմվածքում, յերբ Սերբոյի և Գոթոյի բիժի հալալ աշխատանքով տնկած ալդին մեկ դիւնբոյա մեջ դառնում և ամայի տարածութիւն, վաշխառու Մանուկ Ալալի Ալալի հրամանով, վորովհետև Սերբը նրան հնուժեյան չի տալիս իր աղբիկը: Բնորոշն այն և, վոր իշխողներն անգամ իրենց դիւային ծրագրերն իրագործելիս հենում են հենց այն աստծու վրա, վորից ողնութիւն են խնդրում Շահնաղարայանի հերոսները, և իղուր չեն, վոր ալդին քանդելիս, հենց նույն չարագործները, վորոնք կատարում են վաշխառույի կամքը, ջերմեռանդ կերպով աղոթում են, վորպեսզի շտերն ամեն ջրխտանի բանն աւջողան: Արշակ Շահնաղարայանն ալդ բոլորում, վոր աստի տրամաբանական յեղրակցութեան չի հանգում, վոր Սերբերների և ջեռի Գոթոյների դառը քրտինքը մաղաչաւի անգամ չի կարող վոխիկ նրանց գոյալիճակը՝ Մանուկ աղաների տիրապետութեան աշխարհում:

Բայց Շահնաղարայանը նորից գիմում և յերկնքին.

«Այս բոլորը տեսնում եր բարեսու յերկնքին իր բլաւաւ վոր փայլումն աշիկներով, տեսնում եր և անգրաբար լռում...»:

Դա մանր-բուրժուական այն կլասիկ անցորութիւնն և, վոր արատհայտում և Շահնաղարայանի գրվածքների մեջ: Նրա հերոսներից վոչ մեկը չի բմբոստանում իր գրութեան դեմ: Շահնաղարայանը տեսնում և հին դիւղի սոցիալական կյանքի այնպիսի բնորոշ կողմեր, այնպիսի փաստեր, վորոնք խորապես պարզում են սոցիալական ճերհակութեանները և ցուցադրում են իշխողների զաղանային դեմքը:

Այդ պատմվածքների թվին և պատկանում Շահնաղարայանի «Մարանդի գեղապետը»: Նրա հերոսուհին ծանր հիւանդ և, իսկ հիւանդի զոհապետը կարմիր պամիդորն և, վորից ինչ գնով ել լինի պետք և ճարել, չնայած նրա Փուշտոն արժե 5 կոպեկ. այժմյան բնութեցողի համար դա գուցե անհաշիւ անպակաս թիւ, վոր կարող և արագելիս սկսվել նաև ալդպիտի ձմանք խնդրի շուրջ, սակայն Շահնաղարայանի հերոսները նախ 5 կոպեկ չունեն, յերկրորդը՝ նախապաշարված են, ուստի զոհապետը մեռնողի վերջին հուշուն և: Մարանդ տալիս և իր ամենաթանգ նվերը՝ արծաթյա 15 կոպեկանոցը, վորն ասացել և Հարութից, վորպես իրենց սիրային դաշինքի ամենաառաջին նվերը ու սրբութեամբ պահում և այն: Սակայն վորքան թանգ և ալդ նվերը, նույնքան անհրաժեշտ և զոհապետը, դա վերջին ամենածայրահեղ միջոցն և մեռնող Մարանդի համար բայց ալդքան թանգ նվերի գնով գնված կարմիր պամիդորը խլում և մահաժներճ հիւանդից վաշխառուն և հիւանդը մեռնում և առանց զոհապետի: Մաղաչաւի անգամ իղեարականացված չե այդ պատմվածքի հերոսը և փաստը նկարագրված և Փոտաբարձրական ճշմարտութեամբ: Սակայն ալդ ձմանքուքն մեջ նկարագրված և մանր գլուղացու արագեղիան: Յեւ վորքան սրտառու և և ցնցող հետեյալ բնորոշ հատվածը —

«Ընդհանուր խղճահարության այդ միահամուռ արտահայտութիւններից հանկարծ փղձկիկաց Հարութի լցված սիրտը և նրա կողերն սկսեցին այրվել աղի արցունքի վարար հոսանքից»։

Հարութն ամեն բան մոռացավ, բաց թողեց չուխի փեշը և, ձեռներն աչքերին մոտեցնելով, ուշաց թաղցնել իր արտառուները՝ նայողների հետաքրքիր հայացքից, բայց տեսնելով, Վոր չի կարող, բոլոր թափով առաջ անցավ և դուռդարացիների կողմած շրջագիծը պատռելով, վաղեց դեպի տուն։ Կոլածաղիկ դարձած պորինջանները Հարութի դողից թափվելով ու կեղտոտ փողոցի հատաշերտ փռչկների մեջ թափաչելով՝ դանաղան կողմեր ցրվեին։

Յերեցփոխը՝ կուզը կախ՝ սառնարյուն կերպով ժողովում էր հասած պորինջանները, նրանց վրայի փռչկն խնամքով մաքրում ու իր կարմիր աղւուխի մեջ դնելով, բեղի տակ առնում։

— Դուք չեք իմանում, դրանց մի մին եսպես սիրուն դառ պիտի տաս, վոր խնդի դան։

... Մարանն աչքերը կիսով չափ բացեց և յերկար ժամանակ ապուշ-ապուշ Հարութին նայելուց հետո, հարցրեց։

— Դեղապետը բերիր։

Ամուսինը լուռ եր ու ջարդված։

— Ինչո՞ւ պորինջանը չառար, հը՞, անիրավ մարդ...

Ուշում ես, վոր յես անդեղապետ մեռնեմ, հա, լավ, լավ... Դե յերես աղոթարան...

Վերջին բառերը սառեցին նրա պապանձված շրթունքների վրա։

Յեւ այս ամբողջ հողեկան տրագեդիան մեկ «Փոռնո» պորինջանի համար։ Այստեղ ընթերցողի համար այդ պուցն անհավատալի թվա, բայց պետք է դատել չին նախապաշարված դուռդարացու տեսանկյունից, վորի համար այդ «գեղապետը» կարող է փրկել մեռնողի կյանքը։ Վոչ վոք գուցե այնքան բնորոշ բնութագիր տված չլինի վաշխառույին. մանր շահագործողների գծուծությունն ու մանրությունը հենց յերևում է այստեղ։ Արշակ Ծահնադարյանի վաշխառուն, վոր խլում է իր պարտապանից մեկ ֆոռնո կարմիր պորինջանը, նախապաշարված մահամերձ հիվանդի վերջին դեղապետը՝ վաշխն շահագործողի բնորոշ տիպարն է։ Դա մանրութեւն, սակայն այնպիսի մանրութեւն, վոր ստեղծում է մի ցնցող դրամա, ինչպես «Ասցակի լուջը»։ Այստեղ կարեւորն այն է, վոր աշարքվում է աշխատավորի անձը, նրա պատիվը, և բնութագրվում է վաշխների շահագործման ամենապայանդակ ձևերը։ Յեթե Հարություն Ծովաբուրյանի հերոսներից մեկը մի քանի արասու համար ծառայում է յերեք տարի և չի կարողանում հատուցել այն, ապա Ծահնադարյանի Մարանի դեղապետն այնպիսի ճշմարտություն է, վոր քացասել չի կարելի։ Ծահնադարյանի պատմվածքներից ամեն

մեկն այդ ամենափայլունի շահագործման, աշխատավորի անձի անարգման դուրսմենտ ե: Ծահնադարյանի գյուղացիութիւնը սարսափում ե անդամ վաշխառույի չվաքից, նրան տեսնելիս Քթութը չորանում ե: Նրա գյուղացիներն ամեն ինչ կտային վաշխառուներին դարչելի յերեսները շտեմնելու համար, բայց դուշ իրակա նութ յունն ամեն մի քայլափոխում յերևում ե իր իսկական դեմքով: Այդպիսի պատմվածքներից մեկն ե Ծահնադարյանի լավագույն գրվածքը՝ «Ախպեր Զոմարդը»: Ահա այդպիսի հանդիպման մի պատկեր —

«Աղայի վաղվադան աչքերը մի բոսկայի շտի կանգ առան Գալոյի վրա, վերին նա փոտից գլուխ այնպես եր դնում, կուսնս մի տարորինակ ու դարմանալի բան՝ եր նկատել նրա շաւվարի բաղմադույն կարկատաների ե արխալուղի ծլանքների մեջ: Գալոն ալովնց աղայի հայացքից, նրա դեմքն ամբողջապես կարմրատակնց ու քրտինքի խոշոր կաթիլներ՝ յերեսացին նրա ճակատին: Գալոն սատակի վրդովված եր, նրա բերանը բացվել եր, հաստ շրթունքները դողդողում եյին ե սերտին անհանգիստ կերպով թրթռում եր»:

Ծահնադարյանի գյուղացիութիւնը վախառուն տեսնելիս, գողում ե ինչպես ուռի տերեւ փոթորկի առջև: «Ախպեր Զոմարդ»-ի հերոսը ձի յե ե նա Գալոն ճախտի անխիւն ե: Վառ գույներով ե նա նկարագրել բեռնակիր ձիուն.

«Նրա բոյ ու բուսաթը, բարձր ու վաշխուչ կուրծքի յայնութիւնը, սաղրին՝ կլոր ու լիք, զլուխը՝ փոքրիկ ու սերուն, կասես մի կարմիր խնձոր, մի քաշած պատկեր լինել Զոմարդը: Յերբ Զոմարդը փողոցով անցնում եր, բոլոր մարդիկ բերանները բաց նրան եյին մտիկ անում ե դմալում»:

«Գալոն ու Զոմարդն ամառ ու ձմեռ, գիշեր ու ցերեկ միասին եյին աշխատում, տունը պահում, յերեսաներին կերակրում: Այդ եր պատճառը, վոր Գալոն իր ձիուն միշտ ճախպեր Զոմարդ» եր կոնչում»:

Ռուս դրականության մեջ հայտնի յե ռուսական դրականության խոշոր սատիրիկ Ելենգրինի «Կանյազան», բայց Ելենգրինի Կանյազան կքփած ե սոսկալի բնուան տակ. նա հիշեցնում ե ռուսական պատերերխալութիւնը, ռուս գյուղացու աղքատութիւնը, իսկ Ծահնադարյանի ախպեր Զոմարդը՝ ուժի, գեղեցիկության արտահայտութիւնն ե: Նրա դեմքով Արշակ Ծահնադարյանն իրեալականացնում ե մանր գյուղացու սեփականութեանը: Նա Զոմարդին ճախպորից» չի ջոկում, վորովհետեւ նրա վրա յե հիմնված Գալոյի ամբողջ տնտեսութիւնը: Սակայն խափար աշխարհ»-ի բոլոր լավերը պատկանում են վաշխառուներին ե «Ախպեր Զոմարդը» վերջնում ե վաշխառուն մեկ որով ու սպանում: Առաջին հայացքից թիւում ե թե, մեռնողը մի ձի յե, բայց այդ ձիու մահը նրա տիրոջ արագեղիան ե, ջարդվում ե նրա ճախտի անխիւն: Յեւ «Ախպեր Զոմարդի» մեջ Արշակ Ծահնադարյանը տպել ե դե-

ղարվեստական այնպիսի կտավ, վոր չի նահանջում մեր գրականութան կլասիկներէ դրամաթներէ: Ամենից ավելի սրտաշարժ աւ հուղիչ և Գալոյի և ձիու վերջին հանդիպումը:

Այլոք, դա Զոմարդն էր, վոր վտանքը յերկար մեկնել ևր, չլինէր ծոռի ու գլուխը մի տափակ քարի վրա դրել: Սպիտակ կրաքար, վորի վրա ընկած էր ձիու սիւրուն դլուխը, ներկիւն էր մուգ կարմիր դույնով. կենդանու բերնից բղխած թանձր արյունը կեռիկ մեռիկ առօականութիւն քարի վրայից իջել էր դեպի ցած և ապա ճանապարհի մեջտեղում լճանալով, լեռ-դացել:

— Զոմարդ ջան, ախպեր ջան, — գոռաց Գալոն դեռ ձիու մոտ չհասած:

«Ձին տիրոջ ձայնն իսկույն ճանաչեց, նա իր կիսախուռի աչքերը լայն բացեց, չլինէր շարժեց, գլուխը մի փոքր բարձրացրեց ու վտաքերը թափահարեց: Նա ուղեց վտտի կանգնել, բայց ուժ չկար... Նրա չլինէր թուլացում և ծանրացած գլուխը նորից սպիտակ կրաքարի վրա ընկավ: Ձին խորը անքայց ու աչքերը խփեց: Գալոն ընկավ ձիու վրա և ամուր դրկեց նրա արյունաթաթախ գլուխը:

«Գալուղի կողմից յայտն էր ուրախ ամբոխի խառնիճադանն զժվժոցը, վորոնց միջից պարզ հասնում էր Գալոյի ա-կանջին Կոստանդ աղայի դարչելի ձայնի անդուրեկան կլիկոցը:

«Տեր արդարադատ աստված, դու անիրավ մարդու դէ-վանն անես», — աղաղակեց Գալոն արտասովելի աչքերը դեպի յերկինք բարձրացնելով ու նորից իր դառնադին վողբը շարունակեց:

«Ախպեր Զոմարդի դողացող շրթունքներն այդ վայրկյա-նին մեղմութեամբ շարժելով կասես մի բան մրմնջային. արդյոք խղճուկ անասունն ել անիծում էր մարդկային անի-բաւութիւնը, թե իր հոգատար տիրոջը մահի դունից մնաց բարեւ էր չնչնում»:

Վորջան հարազատ դուշներով և նկարագրված Գալոյի ամ-բողջ հոգեկան տրագեդիան և վորջան դեղարվեստական ճշմար-տութիւն կա այս փոքրիկ պատմվածքի մեջ: Շահնազարայնի պատմվածքների առավելութիւններէ մեկն և նաեւ նրա պարզ ժողովրդական լեզուն: Գալոններն ուրախ — յերջանիկ կլինեն ու կուշտ, իրենց Զոմարդներով, յեթե չլինեն անաստված աղաներն ու խղճանները, վորոնք ջարդում են Գալոնների ու Չաղոնների զբախտի անիրք», վորոնահարում ու անարդում են նաեւ նրա արժանապատ-վութիւնը, ընտանեկան պատիւը, նրա ամենանվիրական զգաց-մունքները — հայտարարում և Արշակ Շահնազարայնը: Տեղի սղու-թիւնը մեղ հնարավորութիւն չի տալիս մեկ առ մեկ վերլուծել Շահնազարայնի բոլոր պատմվածքները, վորոնք մտնում են ներկա Հրատարակութան մեջ: Այդ պատմվածքների թիւին են պատկա-նում «Վարդաի հաճախորդները», վորի մեջ հեղինակը փորձում է

բնութագրել աղահանքի բանվորներին կյանքը, սակայն այստեղ նրա գրին աշխատեցողները չեն, ինչպես «Ախպեր Զոմարդի» մեջ: Իսկ «Զաղացադան» , «Աղա բոխիլը» , «Ան դատաստանը» , «Կարմիր ճիւղ» , «Վարձը ավելացնում են նորանոր և մեկը մյուսին ալելի բնորոշ փաստեր մանր գյուղացիության վիճակի մասին, հնարավոր չեն մեկ առ մեկ ըննության առնել: Մենք կասենք, վոր այդ պատմվածքներից ամեն մեկը մի նոր փաստաթուղթ է ավելացնում «Խալաբա աշխարհի» մանր գյուղացիության ժայռայման սոցիալական տրադեկիայի մասին, դառնում է նրա կենդանի պատկերը և դրանում է հենց Արշակ Շահնազարյանի գրական հասարակական արժեքը մեզ համար:

* *

Բայց Շահնազարյանն աղբյուր է պորտնոտարիտի հեղափոխությունն ու նրա դիկատատուրայի շրջանը: Ինչ դիրք է բռնել նա: Շահնազարյանը մեկն է մեր այն ինտելիգենտներից, վորոնք կանգնած են խորհրդային պլատֆորմայի վրա, վորոնք անկեղծորեն աշխատում են բմբռնել ու գեղարվեստականորեն վերարտադրել սոցիալիստական տեսնությունը հակալական տեղաշարժերը դուրդում և քաղաքում: Արշակ Շահնազարյանը հետ չի մնացել այդ հոսանքից և ավել է մեղ գրական նոր գործեր: Նրա «Անատամ դելերը» պատկանում է մեր հեռահայտները դրականության: Անշուշտ, գրական ստեղծագործական տեսակետից Արշակ Շահնազարյանի պատմվածքների գրական վաղ արժեքը նրա անցյալ գրքվածքների մեջն է և աղբ տեսակետից «Անատամ դելերը» պատմվածքը նոր բան չի ավելացնում, սակայն նա բնութագրում է հեղինակի շրջադարձը գեպի մեր նոր հասարակական կյանքը:

Շահնազարյանն աշխատում է հասկանալ յերևույթների առցիտ-հասարակական պատճառները: «Անատամ դելեր» պատմվածքի ամենակարևոր արժանիքը հենց այդ է, վորը և բնորոշում է նրա գրական հասարակական շրջադարձը: Այդ պրոցեսն ավելի քան բնորոշ է «Անատամ դելեր» պատմվածքի մեջ, ուր հրապարակ են իջնում գյուղի աշխատավորութունը և հին ցեղերը բոլորովին տարրեր հասարակական պայմաններում: Բայց Շահնազարյանի նոր արժեքը դեռ բավականաչափ պասսիվ են: Այդ հերոսները քաղաքացիներ են, գյուղխորհուրդների նախագահներ, վորոնց Շահնազարյանը ներկայացնում է իրենց հասարակական աշխատանքներում: Լավ ծանոթ լինելով գյուղական միջավայրին, նա բնորոշ գույներով պատկերում է գյուղը: Սակայն նրա հերոսները զուրկ չեն ուսմանտիկայից: Գյուղական պարզ նախադասի, Ասոյի ճառը, ավելի շուտ մեր որբի խորհրդային ինտելիգենտի ճառ է, քան իրեն նախագահներ: Իսկ կուլակի ազնիւները պատկերացված են այնքան հիմար ու նախիվ, վոր յերբեմն ծիծաղ են առաջ բերում. այդ վերաբերմունքը նրանց վերածում է սխեմաների:

Վերալուծեալ վորն ա, ախար, միջամտեց Արեք ձեռք բարձր՝ դրոշի պէս ցցելով, իրեք հարիւր տուն դեղ ենք, կարգին միկիտան չունենք, դուք վարժատուն եք շինում... »:

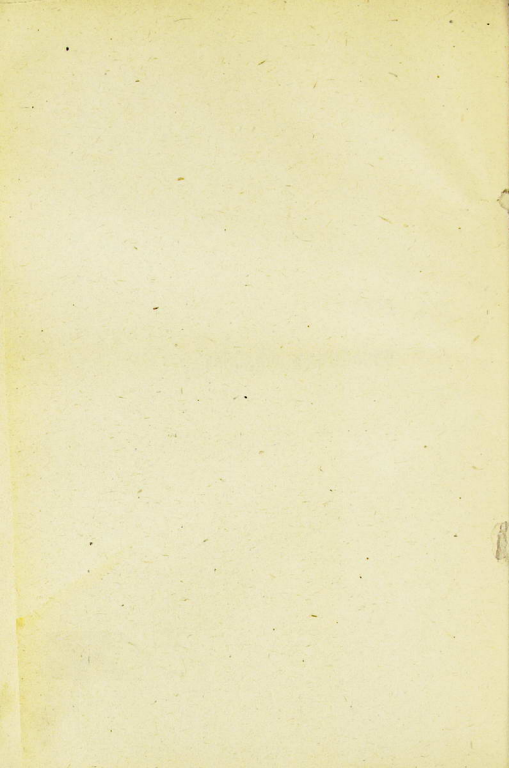
Հաղիւմ թե մեր որերի դյուղացին ալդպիսի բան կարողանար ասել հասարակական ժողովում դպրոցի դէմ, չունենալով ուրիշ արդումներունը: Այդ պրիմիտիվիզմը, ամէկի շուտ ամէկորդ պարզամտութիւնը, վոր հաճախ հեղինակը կարծես դիտաւորյալ կերպով վերադրում է իր հերոսներին, վոչ միայն մոչինչ չի ամլաւցնում, այլև արժեքադրկում է այդ խնկ հերոսներին: Դա հենց սուրյակտիվ մեթոդ է դրականութեան մեջ:

Սակայն Շահնապարյանն ամէկի լավ է ըմբռնում զգիւրբն ու ցիւլական հոգեբանութիւնը և նրանց տգիմադրութեանը բնութագրում է բաւական հաջող դժեւրով:

Արշակ Շահնապարյանն անշուշտ արժանի չէ մեր խորհրդային ընթերցողի ուշադրութեան: Նա ամէկ է հին դյուղի՝ Վիտար աշխարհին պատկերը և խոշոր նյութ է ամէկ վոչ միայն վորպէս զեղարկատաղետ, այլև վորպէս դյուղական կյանքի լավագոյն նկարագիր, վորի տված նյութը նոր լույս է արժուում անցյալ դյուղի դիֆերենցիացիայի պրոցեսի վրա: Պետհրատը գնահատելի պորձ է կատարել, անցյալի վոչուց փրկելով մի արժեքաւոր հեղինակի, վորն ամենայն երաւամբ արժանի տեղ պիտք է դրաւի մեր հին դրականութեան ներկայացուցիչներէ շարքում:

Հ. ՄԿՐՏՁՅԱՆ

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Ա Ղ Ա Բ Ժ Ի Շ Կ Ը

1.

Գյուղում տիֆը բուն էր դրել և աջ ու ձախ անողորմաբար հոտորում: Տուն չկար, վոր հիվանդ չունենար, սիրտ չկար, վոր ուրախ լիներ, աչք չկար, վոր ցամաք լիներ:

Վոչ բարով բարեկենդան որեր էյին (դնա ու էլ յետ չգա են-
պես բարեկենդանը): Զահեկների ուրախ յերգերի փոխարեն՝ լըս-
վում էյին պառաւիների սրտամաշ բայաթիները և դափ ու դուռնի
փոխարեն՝ վորրացող մանուկների հուսահատ գոռում-գոչյունը:

Սուգն ընդհանուր էր: Փողոցներում մեռելություն էր տի-
րում: Միայն յերբեմն նկատվում էր տերտերի նոթոտ կերպարան-
քը, վոր քթի տակ, ահամա, ինչվոր ախուր մեղեդի յեր մրմըն-
ջում. նրան հետևում էյին մի անշուք դադաղ ու մի քանի մոռյլ
գեմքեր, վորոնք սուտ ու փուս, դիւսկոր, ստվերի պես սահում
էյին դեպի գերեզմանատուն:

Բնությանն էլ կասես համակերպիլ էր մարդկանց տրամա-
դրությանը: Գյուղամիջեց վաղող չարածնի գետակը, վոր սովոր
էր միշտ ծիծաղկոտ գեմքով և ուրախ կչկչոցով դիմավորել ջրի
յեկող յերխոտաբոց հաբոններին, այժմ մի տեսակ տխրել, ստովել
էր: Իսկ գետակի կողքին շարված ալեւոր ուռիները կասես թե
լուռ լալես էյին: Մտերն ալլևա չէյին ծլլում: Յերկինքը մուլթն
էր, յերկիւրը՝ մոռյլ, արեւը՝ կորած:

Ամեն վոք և ամեն ինչ գյուղում տխուր էր, սղավոր: Թշվա-
ռության և խաւարի մեջ թաղված անողնախան ժողովուրդը տանջ-
վում էր, լալիւ և միալար ստեղծողին փառք տալիս:

2.

Տխուր էր Դարբինենց Հին խոճիթը, շատ ախուր: Մրստ ա-
ռաստաղի տակ, ու սյունեթի մեջտեղում պաղած Հին քարոտ
շուրջը, Հինմաշ վերմակների տակ, կծկվել էյին չորս կիսաեկենդան:

արարածներ։ Ընտանիքի հայրն էր՝ իր ամուսնու և ջուխտ ազնիկներին հետ։

Հիվանդները դիտավերեւը նստած եր մի սեաղդեստ պառավ կին։ Դա Դարբինենց տան քոթուկն էր, մեծ մայրը, վորն ամենայն անձնվիրությամբ գիշերօցերեկ հակում ու խնամում էր իր քաղցր բալաներին։ Խեղճ պառավ. նա քանի վոր արթուն էր, սե դողնոցը աչքին դրած՝ խուզոտ ձայնով անդադար բայաթի յեր մրմնջում, մինչև վոր ձայնը հետզհետե նվազում և իսպառ կտրվում էր։ Այն ժամանակ պառավը նստած տեղը ննջում էր և միալար սարսափելի յերազներէ մեջ ընկնում։ Հիվանդների հառաչանքը նրան արթնացնում էր. «Նա՛ն, բալա, ջան» պատասխանում էր նա ծանր տքոցին և թառամած շրթունքներն ափսոսանքով ինչվոր բան կայն մրմնջում. աղոթք էր դա, թե բայաթի՝ վորոշելը դժվար էր։

Պառավից մի քիչ հեռու՝ մեջքը սյունին դնւմ տված նստել և տխուր մտածմունքի մեջ էր ընկել Մինասը, տանտրորջ մեծ յիշբայրը, վորը նույնպես հիվանդապահ էր եր կատարում։

Խրճիթը նեղ էր և սաստիկ խոնավ։ Աղքատութիւնն՝ իր դաշնակից աղտոտության հետ միացած՝ բաղմել կայն նրա չորս անկյուններում, ծանր ողն այն աստիճան ապականված էր թանձր դարչահոտությամբ, վոր շնչին ուղղակի անտանելի յեր դառնում։

3.

Հին խրճիթի սե դուռը ցավադին տքոքոցով կրնդէ վրաս պտտվեց և շեմքի վրա յերևաց մի հաղթանդամ, սերունատես տղամարդ։ Դա բժիշկն էր, վոր քաղաքից յեկել էր տիֆի առաջն առնելու։ Նա շեմքի վրա կանգ առավ, դեմքը խոտոնեց, քիթը թաշկինակով բռնեց և սկսեց դողդողալ։

— Թո՛ւ, սա ի՞նչ կեղտոտութիւնն է, ինչ դարչահոտութիւն. խողի բո՛ւնն է, ի՞նչ ե. և ինչպես կարելի յե այս դժոգքում չորս հոգի հիվանդ պահել. չե՞ վոր սրանք բոլորն ել այստեղ խողերի պես կշարդվեն։

Խեղճ Մինասը բժիշկի ձայնը լսելուն պես հանկարծ տեղից վեր թռավ և սկսեց շլարած նայել նրա յերեսին։ Նա լսել էր, վոր բժիշկն է յեկել դուռը, և տանուտերին խնդրել էր, վոր անպատճառ իրանց տունն ել բերի նրան։ Նա բոլորովին այլ կերպ էր պատկերացնում բժիշկին, մեծ հույս ուներ նրա վրա և անհամբեր սպասում էր նրա դալուն։ Նա կարծում էր, վոր բժիշկը մի մարդակերպ հրեշտակ է, վորը կդա, կքննի հիվանդներին և քաղցր խոսքով,

բարի վարժունքով, դեղ ու դարմանով կրուժի նրանց. իսկ հիվանդատիրոջ սրտին սյուն կտա, կհուսադրի, կմխրթարի...

Իսկ այժմ... Տե՛ր աստված, դեռ բժիշկը վոտը չեմքից ներս չի դրել, սկսում է հայհոյանք ու նախատինք թափել և թշվառ մարդկանց վերափոր սիրտն ավելի խոցոտել... Դեռ մի շաբաթ էլ չկա, վոք այդ տնից յերկու սիրելի դիակ է դուրս դնացել, իսկ հիմա յե՛լ՝ բժշկի պես հեղինակավոր մարդն է բացարձակապես հալածում, թե մնացող չորս հոգին էլ «խողբրի պես կջարդվեն...» օ՛հ, վորքան անիրավ, վորքան քարասիրտ մարդիկ են յեղել այդ բժիշկները...

Բժիշկի կոպիտ վարժունքն այն աստիճան վշտացրեց Մինասին, վոր վերջինս անպատճառ նրա կոնից կրոներ և կվռնդեր տանից, յեթե միայն հետևանքից չվախենար։ Բայց նա լուրջ ու բավականացավ միայն մտքում մարդկանց անիրավությունն անիծելով։

Բժիշկը քիչ առաջ անցավ. հիվանդների անոճները մին՝մին դրեց տեսարարում, ապա հարցրեց, թե ո՞վ վորքան ժամանակ է հիվանդ. և սկսեց անթաղենլի զզվանքով քննել տկարներին։ Վորի դարկերակն էր լոճում, վորի ճակատն էր շոշափում, վորի կուրծքն էր թխկթխկացնում։

Սևադղեսա պառավը, վոր նորեկի մոայլ դեմքից և դոռոցից վախեցած՝ մեռելի դույն և մանգաղի ձև էր ընդունել, այժմ միայն հասկացավ նրա բժիշկ լինելը, դողդողալով առաջ շարժվեց և բժշկի վոտների մոտ չոքելով, թախանձազին աղերեսեց։

— Աղա ջան, վոտներդ մեռնեմ, բալաներդ մատաղ լինեմ, — աղաչում եմ, մի ճա՛ր, մի ունեություն արա իմ խեղճ դավակներին, էս նեղ տեղից նրանց փրկիր, աղատիր... Հույս ու ապավենս վերև աստված ա մնացել, ներքևը՝ դու. ձեռս քո լիեշն եմ քցել, մի ճար....

Աղա բժիշկը խորին զզվանքով մի կողմ հրեց պառավին և հանդատությամբ շարունակեց իր դործը։ Բոլոր հիվանդներին քննելուց հետո նա դարձավ Մինասին և հարցրեց.

— Ի՞նչ էք տալիս հիվանդներին ուտելու։

— Ե՛հ, ի՞նչ կա, վոր ինչ ուտեն, — պատասխանեց Մինասը տխրությամբ, — թե վոք ուտիս ե լինում, թանե սպաս, չում ենք տալիս, թե պաս ա՝ հո քեղ ա, դոխ ա, լոբի, մախոխ...

— Գժվե՞լ ես, ի՞նչ ե, — Մինասի խոսքը կտրեց բժիշկը, — մի՞թե կարելի չե հիվանդին այդպիսի բաներով կերակրել։

— Բա ինչո՞վ կերակրենք, աղա ջան, ուրիշ բան չունենք, սո՞ք քատ մարդիկ ենք, մեր տան դտնվածն էլ եղ ա։

— Ինչո՞ւ, — վրա բերեց բժիշկը, առանց Մինասի վերջին խոսքերին ուշ դարձնելու, — այ, լսիր. առավոտ-երեկուն յերկու-յերկու բաժակ թեյ՝ կաթով, կոնյակով և մի յերկու թերխաշ ձու, ճաշին լավ ճուտով չորված կամ տապակած դառան միս, իրեկունը...

— Լավ ես ասում, աղա ջան, բայց ախար չայն ու չափար, կոնյակն ու տապակածը, ճուտն ու դառները մեզ ո՞վ ա տվել, չունե՞մ, աստված վկա, չունեմ:

— Զուճե՞ս՝ զներ, ո՞վ և մեղավոր, — դուռաց բժիշկը:

— Ա՛խ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, — ասաց Մինասը խորին հուզող քաշելով և նրա աչքերը ջրակալվեցին, — չե՞ս ականում մեր որն ու սպրուտսն ինչ ա:

Բայց բժիշկն այլևս խոսակցին չեր լսում: Նա թղթի փաքրիկ կտորների վրա արագ-արագ ինչվոր բաներ եր գրում: Յեվ յերգրեց, վերջացրեց, գեղատոմսերը մեկնեց խեղճ Մինասին ու ասաց.

— Այս թղթերը վաղն անպատճառ պիտի քաղաք հասցնես և սրանց մեջ նշանակված գեղերը շուտով բերես, նրանք շատ թանկ չեն նստի, ընդամենը հինգ ուսուրի կարժանա:

Այնուհետև նա յերկար բացատրում եր, թե վո՞ր գեղն ու՞մ պետք և տալ, ինչպես գործադրել: Բայց Մինասն այլևս խրատները չեր լսում. նա միայն անթարթ աչքով բժիշկի շրթունքներին եր նայում:

«Հինգ ուսուրի՛, — մտածում եր Մինասը, — բայց վո՞րտեղից գտնեմ այդ հինգ ուսուրին. ի՞նչն ա մնացել, վոր ել ի՞նչ փախեմ. — ամբարումս ցորեն չկա, գոմումս՝ անասուն չկա... տանս՝ արժեքավոր մի բան...»:

— Ուրեմն հասկացա՞ր ինչվոր ասացի, — շարունակեց բժիշկը, — հա, ամենադժուարը յես մոռացա. նախ և առաջ հարկավոր և հիմնականին այս խոսքի բնից հանել, պետք և չոր և մաքուր սենյակ փոխադրել, հասկանո՞ւմ ես, անպատճառ:

Բժիշկի վերջին խոսքերի վրա Մինասը հեղձորեն ժպտաց և գլխով բացասական նշան արեց, վորով ուղիւմ եր ասել, թե դա արդեն միանգամայն անհնար և:

— Ի՞նչ ես սեպերդ բաց անում, ավանտի, — հանկարծ բղավեց բժիշկը, թուրք չորս կողմը ցրելով և բարկությունից սաստիկ կարմրելով, — յես քեզ ասում եմ, վոր սրանք (և նա ձեռքով հիվանդներին մատնանշեց) բոլորն ել մի շարաթում տալարի պես կշարգվեն, յեթե իմ պատվերները կեստ առ կեստ չկատարեք: Այսուհետև, ինչպես կուզեք, ձեզ պես անասուններին բան հասկացնել չի լինի: — Առաց և արագ-արագ դուրս յեկավ խրճիթից:

Մինասը միջանի՛ր ըստե մնաց մեջքը սյուլնին տված անշարժ կանգնած՝ դառն ու ախուր մտքերի մեջ ընկղմված։ Հետո նա հանեց դրպանից մախոբիկի յերկար ստպրտակը, մի հաստ պապիլրոս փաթաթեց և սկսեց աղահուլթյամբ կուլ տալ ծխի ջուլաները։ Նա ծխում էր ու մտածում։

«Տե՛ր աստված, ի՞նչ հիմար ու անիրավ եր այդ մարդը... դեռ անունն էլ ուսումնական ա դրեւ... լա՛վ, ախպեր Նան, վո՞ր ախմախը չի հասկանում, վոր ճուտն ու գառան միսը՝ լորուց ու քեղից անուշ ա ու սննդարար, վոր բարձր ու մաքուր սեռյակը՝ մրտա խրեւիթից լավ ա... Սչխարհումս շատ ու շատ լավ բաներ կան, ո՞վ ա մեղ տխոր։ Ձուննիս առ» ասում ա սնաքանդը, և չի հարցնում, ինչո՞վ... և չի ուղում իմանալ, վոր տանա չորքատանին միայն կատուն ա մնում, վոր աղիղ հիվանդներս մնացել են չոր խոտի վրա պտուկած, վոր ալյուրը փեթակի տին ա հասել ու պարտքատերն էլ որական յերեք անգամ դուռն ա կտրում, բգիս չոքում... Բժիշկ, բժիշկ... «առ» ասում ա, և չի հարցնում, վո՞նց առնեմ, ինչո՞վ առնեմ...»

Մինասը յերկրորդ պապիլրոսը փաթաթեց։

Հիվանդ աղջկաներից մինը դժվարությամբ կողքը շրջեց, խոր ընկած աչքերը բացեց, հայացքն ուղղեց առաստաղին և ճրարով ջուր խնդրեց։

Մինասը, հառաչելով, վեր կալավ ջուրսու վրա դրած կավե ջրամանն ու հիվանդի պապակված շրթունքներին մոտեցրեց։

Ա Խ Պ Ե Ր Զ Ո Մ Ա Ր Դ Ը

1.

Ասենք հային, լավ ձինք եւ շատ հային այդ դրութեամբ, բայց Զրպետենց Գալույի կարմիր քուրակը, Զոմարդը, մի անձամբ բան դուրս չեկաւ:

Հասակը բարձր ու վառարուհի, կուրծքի լայնութիւնը մի տար-
շինից ավել, վտանները յերկաթի օլես ամուր, սաղրին կլոր ու լիքը,
շինքը հաստ և ուժեղ, դուռը փոքրիկ ու սերունդ—կասես մի
կարմիր խնձոր, մի քաշած պատկեր լինէր Զոմարդը: Յերբ Զո-
մարդը փողոցով անցնում էր, բոլոր մարդիկ բերանները բաց՝ նրան
եյին մտիկ տալիս ու դժայլում: Կուսկի վառարուհի մեջքին դրած,
դուռը բարձր բռնած, աչքի պոչով հապարտութեամբ չորս կողմը
դիտելով՝ թեթև դորդայով այնպես էր նա սորորում, վոր կասես
վտանները գետնին չեյին առնում: Զոմարդը բնոյց վախեցող չէր,
նա իսկական և ընտիր բռնակիր էր: Սովորական 10—12 փութ
ծանրութիւնը մեջքին առած, նա խաղաղով էր որբերով ճանապարհ
անցնում և յերբեք թուշ չէր տալիս, վոր մի ուրիշ ձի իր առջևից
դնա: Կարաւանում Զոմարդը միշտ ամենից առաջինը պիտի լի-
նէր:

Գալուն իր ձեռնովն էր խնամել ու մեծացրել Զոմարդին և մի
քանի տարի շարունակ նրա հետ էր անցկացրել իր բոլոր լավ ու
վատ որերը, նրա հետ էր բաժանել իր լացն ու ծիծաղը: Գալուն
միշտ հարազատ տղա յեր, — ողնական յեղբայր չունէր, և Զոմարդը նրա
համար աշխատավոր յեղբայր դառաւ, թե ու թիկունք հանդիսա-
ցաւ: Գալուն ու Զոմարդն ուժառ ու ձմեռ, գիշեր ու ցերեկ միասին
եյին աշխատում, տուն պահում, յերեկաններ կերակրում. այդ էր
պատճառը, վոր Գալուն իր ձիուն միշտ գախալեր Զոմարդը էր կան-
չում:

Յեւ իսկապես, շատ քիչ կոտնման հարազատ յեղբայրներ,
վորոնք կապւած լինեյին միմյանց հետ այնպիսի ամուր սիրով և

անձնվիրությամբ, ինչպես Գալոն ու Ջոմարդը: Գալոն բերանը հաց
չեր դնի, մինչև վոր առաջուց չկերակրեն և չջրեն Ջոմարդին,
նրա սրտին հանդատություն և աչքին քուն չեր մոտենա, մինչև
վոր չհամողվեր, թե Ջոմարդը կուշտ և ու հանդիստ: Ութ տարվա
ընթացքում Գալոն իր պաշտելի Ջոմարդին յերեք աչքաթող չեր
արել, վոչ մի որ ուրիշի խնամքին չեր հանձնել, «ամանաթ» չի
տվել: Շատ անգամ եր պատահել, յերբ Գալոյին լավ վարձատրու-
թյուն ելին առաջարկել այն պայմանով, վոր նա Ջոմարդին «ամա-
նաթ» տա, բայց նա միշտ մերժել եր և համաձայնվել ավելի խոք-
վարձատրության, միայն այն պայմանով, վոր ինքն ել իր ձիու հետ
լիներ: Այդպիսի դեպքերում նա անդադար կրկնում եր պապից սո-
վորած իր սիրելի առածը, «սպրանքն եթա՝ տերը հետը, վորդին
եթա՝ հերը հետը»: Յերբ նախանձոտ ընկերները Գալոյին նախա-
տում ելին այն բանի համար, վոր նա իր ձիուն կուռքի պես և պաշ-
տում ու «Ջոմարդի պոչից պոկ չի դալիս», նա պատասխանում եր.
«Ի՞նչ անեմ ախպեր, աստված վկա, չեմ կարողանում, հենց վոր
Ջոմարդն աչքիցս հեռանում ա, սիրտս տխրությունից պատռվում
ա, լոպեն մի որ ա թվում, ժամը՝ մի տարի. մարմինս մի տեսակ
ծանրանում ա, քոնս ել չի տանում: Յես ի՞նչ անեմ, վոր մի
անգամ սիրտս կպել ա ու չեմ կարողանում առանց նրան մնալ»:

2

Մադկադարդի կերակին եր. դարնանային մի հրաշալի որ,
Յերկնքի անրիժ կապտությունը, արեգակի մեղմ ու դուրեկան ջեր-
մությունը, դյուլը շրջապատող ծաղկադարձ ծառերի արեցուցիչ
բուրմուռքը, մանուշակով նախած նորածիլ կանաչը, այս բոլորն
այնքան մաքուր եր ու հրապուրիչ, վոր դյուլի բոլոր շնալորնե-
րը, յերկարատե փափ կյանքից ձոնձրացած՝ դուրս ելին թափվել
իրանց մութ ու խոնավ խրճիթներից և առատորեն վայելում ելին
մայր բնության աննման գեղեցկությունը:

Կետորը մոտ եր: Գալոն Ջոմարդին դուրս եր քաշել բակը և
խնամքով մաքրում եր նրան, կամ ավելի ճիշտ և ասել՝ չոյում,
փայլալում եր, վորովհետև այդ որը նա արդեն յերկու անգամ
մաքրել ու քորել եր իր ձիուն: Գալոյի քեֆը դալիս եր, յերբ Ջո-
մարդի լիքը սաղարուն շրջապանելիս՝ փափուկ միտը դղողում եր:
Նա գրկում եր իր ձիու շլինքը, պաշում եր նրա աչքերը և անպիտի
աննկարագրելի բավականություն եր դրում Ջոմարդին փայլա-
լելիս, ինչպես գործվագութ մայրն իր մխուճար դավակին փա-
ղաքչելիս:

Ձին, կտես, հասկացա՛յ իր տիրոջ զգվածքը: Նա ուղեց ար-
տահայտել իր փոխադարձ սիրո զգացմունքները՝ բարձրացա՛յ յե-
տեւի փոստերի վրա, առաջիններով փորձեց գրկել Գալոյսին և համ-
բույրի փոխարեն իր խոշոր ատամներով բռնեց նրա թևից և կտ-
մաց թափահարեց:

— Ն՛յ, անշնորհք, — կշտամբեց տները ձիու կոպտութիւնը:

Ջոմարդն իսկույն լրջացա՛յ, մի բոպե անշարժ կանգնեց, աչ-
քերը Գալոյսի յերեսին դեցեց և սկսեց գլուխը տարուեալով. կտես՝
ուզում եր ներողութեան խնդրել իր կոպիտ վարմունքի համար:
Գալոյսի հաստիկ չըթմունքները ձգվեցին, ուրախ ժպտալ փայլեց
նրա արեւալառ կոշտացած դեմքին և նա, չկարողանալով թաղցնել
իր հիացմունքը՝ նորից համբուրեց ձիու սիրուն աչքերն ու վերջա-
պէս գնաց յոնջա բերելու:

Ձիուն կեր տալուց հետո, Գալոն ինքն ել մտա՛յ տուն, յերկու
կահուղ լուշ վերցրեց, չորս տակ ծալեց, մեկն ել մի քանի բռու լա-
բի լցրեց, վաթաթեց, մի փառալուր դուրում պատրաստեց ու
գլխիցը կրծելով, տանից դուրս յեկա՛յ: Յերբ Գալոն անցնում եր
Ջոմարդի մօտից՝ ձին դրճորճալով ծամում եր համեղ յոնջն:

— Զա՛ն, ջա՛ն, ախպեր Ջոմարդ, կեբ, իշտահիդ մեռնեմ, ա-
նուշ արա, — լիքը բերնով ասաց նա ու դուրս յեկա՛յ փողոց:

3.

Բակի դռան առջևից փողոցի մի կողքով սրբնթաց անցնում եր
դէուղի մեծ առուն: Առվի ափին լալ արեղունի տեղ կար: Մի
խումբ ծերունիներ ախտեղ մեջքերը պատին տված ու փոստերը
յերկարացրած զրուցում եյին: Գարնան արևի ճառագայթները
փոքր ինչ դողացրել եյին նրանց պաղած արյունը և այդ պատճա-
ռով նրանց խոսակցութեան անսովոր աշխուժով եր առաջ դնում:
Նրանք խոսում եյին հին ժամանակներից, անցած դնացած բանե-
րից, մտաբերում եյին իրանց յերիտասարդութեանն ու յերանի
տալիս վաղեմի որերին... Մերունիներից քիչ հիռու, մանրավա-
ճառի խանութի առջև, մի քանի յերիտասարդ մարդիկ խոսում եյին
վար ու ցանքից, տարվա պտղաբերութեանից, ցորենից ու խաղ-
դից և այլ առորյա բաներից:

Գալոն, դուրումը կրծելով, մոռեցա՛յ այս վերջին խմբին ու
նստեց խանութի առջևի թմբի վրա:

Այդ ժամանակ փողոցի ծայրից յերևաց մի կարճահասակ
մարդ, վոր ձեռները քաճակին զրած՝ հանդարտ քայլերով առաջ եր

գալիս : Նրա կիսախեղճուկան չորերը և ինքնազավան ու արհա-
մարհանիան հայացքը միանգամից ցույց ելին տալիս, վոր յեկողը
հասարակ մահկանացու չէ : Դա Կոստանդ աղան էր, գլուղի ամի-
նաճարայիկ վաշխառուն և միևնույն ժամանակ ամենատաճիկն հա-
րուստը : Փողոցում գտնվող դյուղացիներից չառերը նրա առջև
փոտի ելին կանգնում և յերկյուղածությամբ դուռն խղնարհեց-
նում :

Աղան, իր մանրիկ ու խորամանկ աչքերը չորս կողմ պտտեցնե-
լով՝ դիտի թե՛ ինչ շարժումով վողջուհում էր փոտի կանգնողներին
ու անցնում : Յերբմն նա մատով կանչում էր այս ու այն դյուղա-
ցուն և դանադան պատվերներ ու հրամաններ էր տալիս նրանց :
Վերջապես Կոստանդ աղան մոտեցավ մանրավաճառի խանութին,
փորտեղ յերիտասարդների խումբը տաք-տաք վիճում էր մի ինչ
վոր յեղան մտաին : Աղային տեսնելուն պես խեղույն բոլորը պո-
պոնձվեցին և փոտի կանգնելով՝ տեղներում արձանացան : Գալոն
եղ դուրսովի կեսը ծոցը դնելով՝ փոտի վրա անհամբեր սպասում
էր աղայի անցնելուն, վոր դուրսովի հետ իր հաշիվը վերջացնի :

— Բարի որ ձեզ, — ստաց աղան, կանգ առնելով խանութի առ-
ջև ու իր փոքրիկ աչքերը պտտեցրեց :

— Բարով, հաղարի բարի, աղա ջան, — սրտալի պատասխա-
նեցին աղերքը միաձայն :

Աղայի վաղվղան աչքերը մի բոպեյի չափ կանգ առան Գա-
լոյի վրա, վորին նա վտտից գլուխ այնպես էր դնում, կասես թե
մի սարսրինակ ու դարձանալի բան էր նկատել նրա շալվարի բաղ-
մադույն կարկատանների և արխալուղի ծլանքների մեջ : Գալոն
այրվեց աղայի հայացքից. նրա դեմքն ամբողջապես կարճատա-
կեց ու քրտինքի խոշոր կաթիլներ յերեացին ճակատին : Գալոն
սաստիկ վրդովված էր. նրա բերանը բացվել էր, հաստ շրթունք-
ները դողդողում էին և սիրան անհանդիստ կերպով թրթռում
էր : Աղան հանդիսավոր հանդարտությամբ հանեց դրպանից մի
պապիրոս և սուանց վառելու դրեց բերանը : Պանութպանը մի
վայրկյանում քսեց լուցկին ու կրակը մոտեցրեց աղայի բերանին :
Պապիրոսը վառելուց հետո, Կոստանդ աղան յազահությամբ նրա
ծուխը ներս քաշեց, հետո թանձր քուլաները դուրս փչեց ուղիղ
խանութպանի աչքերին ու մի ակնարկ պցելով Գալոյի վրա՝ մա-
տով կանչեց նրան ու յերեսը չուռ տվեց :

Գալոն դուրսովի կեսը ծոցից հանեց, տվեց մոտի դյուղացուն
և ինքը մեքենայար հետեեց աղային : Նա դնում էր անհաստատ,
դողդոջյուն քայլերով ու նրա սիրտ ինչվոր սաքսափելի բան էր

նախադուշակում : Յերբ նրանք մի քանի քայլ հեռացան՝ աղան
կանգ առավ ու դառնալով դեպի Գալոն ասաց .

— Այ, աղա, մեր հաշիվը ինչո՞ւ չես վերջացնում , մի՞նչե-
յե՞րբ խարխրելով ձգձգես , չե՞ս ամաչում :

Գալոն նորից կարմրատակեց , նախ աչքերը գետնին ընկեց , ապա
բարձրացրեց , կասես ուղում եր մի բան ասել , բայց չկարողացավ :
Նա միայն չորացած շրթունքները լեղվով թրջեց , նորից գլուխը
կախեց ու սկսեց իր հնամաշ տրեխներին մտիկ տալ :

— Մարդս պիտի մի քիչ ել նամուս ունենա , — չարուհակեց ա-
ղան ուղիղ Գալոյի աչքերին նայելով , — նամուսը , պատիվը ամեն
բանից թանկ արժի , մարդ գետնին մտնի լավ ա , քան թե պարաքա-
տներն որական տասն անգամ նրա դուռը կտրի , կամ փողոցում նրա
փեշը քաշի ու մի թթու խոտք , մի անպատիվ դրույց ասի : Իս դու
հողը չես մտնի , յեթե յես եղուց — ելոր պրիստավ կամ տանուտեր
բերեմ ու քո տան կհոժ — բժուղը , պղինձ — պղնձակալը , քեչա ու կար-
պետը , վերջապես քո կնիա շապիկն ու վարտիկը , դուրս քաշել տամ
ու հրապարակով ծախեմ : Ես ի՞նչ խայտառակություն ա , անպիք ,
փող ես վերցրել , լափել — լակել , իսկ հիմի չե՞ս ուղում վերադարձ-
նել . . . չլինի թե կարծում ես , վոր փող աշխատողը քո հոր ծառան
եր ու դատել ա նրա համար , վոր դու տանես լափես , քեֆ անես ու
յես դարձնելու մասին ել չմտածես :

— Քեզ հետ եմ խոսում , ի՞նչ ես լալացել , — չարուհակեց նոս-
տանդ աղան ավելի ու ավելի բորբոքվելով ու ձայնն աստիճանա-
բար բարձրացնելով , — ինչո՞ւ չես պարտք տալիս :

— Ի՞նչ պիտի ասեմ , վոր չտամ , աղա ջան , — վերջապես դող-
դոջյուն ձայնով արտասանեց Գալոն , — իմ լեզուս լալանա՝ թե յես
մի որից մի որ եղ բանն ասած լինեմ : Հակառակը , գիշեր — ցերեկ յես
դրա մասին եմ մտածում , թե . . .

— Յեթե մտածում ես , ո՞ւր ա տվածդ փողը , ամբողջ տասներ-
մեկ տմսվա ընթացքում յես քեզանից մի սե կուպիկ չեմ ստացել :

— Ի՞նչ ասեմ , աղա ջան , ներողություն կանես : Անցյալ տա-
բինները գործս աջ եր գնում . լավից վատից մի բան մասիլ եյի
վերցնում , մի բան ել ձիովս եյի աշխատում , տունս մի կերպ պա-
հում եյի ու պարտքատերոջ առջևն ել սեւերես չեյի մնում , տոկոսն
իր ժամանակին տալիս եյի : Իսկ անցյալ տարի , քեզ ել լավ հայտնի
յա , վոր աստված գլխներիս բարկացավ , յերկնքից կաթիլ չկաթեց ,
տարվա աշխատանքներս երվեց , պապանձվեց . արտիցը սերմ — չկա-
րողացանք վերցնել , այդին ել հո ցուրտը վառեց : Յերեխաներիս
աչքը մնաց իմ ու ձիուս յերեսին , մենք ել յերկուսով տարին — պտուտ

աշխատեցինք, չարչարվեցինք, քարի հետ քաղվեցինք, ավազի հետ մաղվեցինք, հաղիվ կարողացանք մի կոտոր չոր հացի փող վաստակել, մի տուն մանր յերեխաներ կերակրել, եւ վո՞րտեղից կարողանայի տոկոս տալ...

— Իսկ մենք մանր յերեխաներ չունե՞նք, — դուռաց դարացած Կոստանդ աղան, մի նոր պապիրոս հանելով դրպանից։

— Աղա ջան, յես եւ դիտեմ, վոր վրտից—դլուխ մեղավոր եմ քո տոկոս, միայն ճար չունեմ. աղաչում եմ մի փոքր ժամանակ տուք, կամաց—կամաց կաշխատեմ ու քո պարտքը՝ տոկոսներն եւ հետք՝ կտամ։

— Ամբողջ տասնըմեկ տմիս համբերեցի, ի՞նչ ստացա, վոր չես աշուհեան եւ համբերեմ։ Ձե, ախպեր, ես ինչ քո անամոթութիւնն եմ տեսնում, մինչեւ վոր խայտառակ չլինես, խելքդ դլուխդ չի դա ու վոչ մի կողմի չես տա։

— Կտամ, աղա ջան, կտամ, եւն կապուտ աստվածը վկա, կտամ, — ասաց Գալոն, ձեռք դնալ յերկինք բարձրացնելով։

Գալոյի խղճալի կերպարանքը, կասես, մի քիչ մեղմացրեց աղայի սիրտը։

— Տես, ի՞նչ եմ ասում, Գալո, — շարունակեց աղան։ — Յես դիտեմ, վոր շուտ կամ ուշ դու մի բան պիտի ծախես, վոր կարողանաս պարտքդ տալ. առանց դրան՝ անկարելի յա, վոր դու պարտքից թեթեւանաս, իսկ քանի վոր մի բան ծախելու յես՝ վորքան շուտ ծախես, ենքան շուտ հողիդ կադատես։

— Ախր ի՞նչ ունեմ, վոր ինչ ծախեմ, աղա ջան, ունեցած չունեցածս յերկու աչք կիսավեր հին տուն ա ու մի քանի թումր պատկենական աղբի, եւ եւ վոր ծախեմ, կմնա, վոր մի տուն կաթնակեր յերեխաներիս տանեմ ջուրը լցնեմ։

— Ո՞վ ա մեղավոր, այ վորդի, մի՞թե դու կարծում ես, թե փող տվողը պարտքդ քեզ կբաշխի։

— Յես չեմ եւ ուղում, վոր բաշխես. յես մենակ խնդրում եմ, վոր մի քիչ խղճատանքով վարվես ինձ հետ...

— Անխի՛ղճ ենք, բա՛ս, — վրա բերեց Կոստանդ աղան, առաջին բոլոր սաստիկ շեշտելով և շեշտի համաձայն դրուխը տոբացնելով, — փողը տալիս՝ խղճալի յենք, լալ ենք, իսկ յետ պահանջելիս՝ անխիղճ ենք, անիրաւ ենք... Ախ, տեղն ա ինձ։ Ինչո՞ւ պիտի լայաղ անեմ քեզ պես աննամուտների հետ խոսել. մուրհակի ժամանակը լրանալուն պես կդանդատվեմ, պրիտտալ կբերեմ, տունդ ու տեղդ եւ կծախեմ, քեզ եւ կխայտառակեմ ու իմ փողս եւ

լիովի կիւրցնեմ, այ, են ժամանակ յես լալ մարդ կլինեմ :—
Ասաց աղան, ու մի քանի լզիրը Հայհոյանքներ ալիւրացնելով,
արագ—արագ հեռացավ :

4.

Գալոն մի քանի բոլե մնաց լուռ, ձեռները խաչածե ծալած,
տեղեւտեղն արձանացած : Միայն նրա հաստիկ շրթունքներն
անդիտակցարար մընջացին Արասի խաղի հետեյալ կտորը :

Պարտքատիրոջ Հոգին կհանես,

Համ ել գարդաւարամ կանես.

Առանց թուխի ճուռ կհանես,

Թումանիդ՝ մի արասի :^{*)}

Հետո Գալոն մի խոր, շատ խոր, հսկոյց հանեց ու նորից դուռ—
խը կախեց :

Յերեկ նա յերկար կմնար դառը մտածմունքների մեջ թաղ—
ված, յեթե մոտից անցնող մի դժուդացու ճարբի որս—ը չսթափեց—
ներ նրան : Վերջապես Գալոն ուչքի յեկավ և առանց յերկար տա—
ւանվելու, վաղեց Կոստանդ աղայի յետեից :

Աղան դեռ նոր էր մտել բակը և սաստիկ հայհոյում էր ծա—
ռաներից մեկին՝ նրա դանդաղկոտութեան համար : Գալոն առանց
վախենալու համարձակ մտտ գնաց, չոքեց նրա առջև ու յերեխայի
նման սկսեց հեկեկալ : Կոստանդ աղան նոթերը կխտեց, դեմքը
խոթոռեց և ուղեց յերեսը շուռ տալ, բայց լացողը յերկու ձեռքով
ամուր բռնել էր նրա փեշերից :

— Այա ջան, վստենդդ տաչեմ, դլխովդ պտտվեմ, ինձ մի
խայտառակի, իմ տուն ու տեղս մի ծախի, իմ անմեղ զավակնե—
րիս դռնե—դուռ մի գցի...

— Վեր կաց, կտրի գլխիցս, ասում եմ, թե չե...

— Ի սեր ասածո, աղա ջան, ոջախդ եմ բնկել, խղճա ինձ...

— Տե՛ր աստված, քեզ մեղա... Տնաքանդի տղա, արեար վուչ
բարով պարտք եմ տվել քեզ, ելի հսպես յեկնի ես՝ ձեռ ու վոտս
եւ բնկել, ոճի լեզու յես հանել, ասածու մեղնն ես ղցել ու դեղին
ճընկճընկան վոսկի յես տարել. առնելը լալ ա, յետ տալը՝ վոթա :
Դե տուր յե, ինչո՞ւ չես տալիս հաղա :

— Կտա՞մ, աղա ջան, հօրս դերեղմանը վիպ, կտամ :

^{*)} Տառը ուղղուն՝ քստն կոպեկ (ամսական), Պարաքի տեղանքների հա—
շիքն է. ա, վոր կազմու՞մ ե 100-ին 24 ուրբի տարեկան :

— Դե տուր, ես բոպեյիս ինձ փող ա հարկավոր... Հանիր,—
ասաց աղան ձեռը Գալոյին մեկնելով:

— Ախր չունեմ, վո՞րտեղից տամ ես բոպեյիս:

— Այլ ջհաննամից,— դուռաց աղան, չկարողանալով այլևս
բարկությունը զսպել և, փորձելով փեշը Գալոյի ձեռքից ազա-
տել,—տունդ ծախիր, այդիդ ծախիր, ձիդ ծախիր...

— Վա՛յ դլխիս,—դուրս թռավ Գալոյի բերնից, յերբ լսեց
աղայի արտասանած վերջին յերկու բառը:

— Անունն են ա, վոր յես փողատերն եմ, իսկ դու՝ պարագատե-
րը: Ես բոպեյիս իմ դոմում մի քոտտ յարուս յել չկա, իսկ դու թա-
գալորի վայել քահլան*) ձի յես պահում: Յեթե դու աղքատ ես,
քո ինչիդ ա հարկավոր հարյուր մանթանոց ձին:

Գալոն լուռ եր:

— Այ վորդի, յես քո լափն եմ ուզում,—չարունակեց աղա՞ն
ձայնը մեղմացնելով,—յեթե ինձ լսես, դու ձիդ կծախես, պարտ-
քդ կվճարես, հողիդ կազատես, հետո մի թեթեւ եփան ձի կառ-
նես, կամաց-կամաց կաշխատես, յերեսնըդ կպահես. յես քո
բարին եմ ուզում, դու ինձ լսիր, վորդի:

Կոտանդ աղան մի քիչ կանդ տուով, վոր նոր պապիրոս վա-
ռի. Գալոն կտոսա պապանձված լինիր:

— Այ, որինսկի համար, ինձ ձի յա հարկավոր,— շարունա-
կեց աղան, մի տեսակ սրտացավ յեղանակով,—իսկ դու 120 մա-
նթ վող ես պարա, Զոմարդին տուր, վորքան արժողությունն և
պարտքիցդ դուրս արի: Դեռ մի քանի մանթե ել ավել հաշվի,
կորած տեղ չի, իսկ մնացածի համար ել շատ չեմ նեղի, վոր որն
ունենա՞ն են որը կտաս: Իսկ յեթե կոպտություն անես, ձիդ
չտա, եղ ել քո բանն ա, միայն իմացած կաց, վոր յես քո քե-
ֆին չեմ մախի անի, եղուց-եւորդ դլխիդ կտամ, որենքով ձեռ-
քիցդ կառնեմ:

Գալոն, վոր մինչև այդ դուրսը կախ, խոր մտածմունքների
մեջ եր ընկղմված, շանթահար յեղավ, նրա ամբողջ մարմնով սառ-
սուռ անցավ:

«Գլխիդ կտամ, ձեռիցդ կառնեմ»,— կրկնում եր նա մըս-
քում,— են ել «որենքով», բայց մի՞թե նա սուտ չի ասում. մի՞թե
որենքը թույլ կտա, վոր արագերն արագորիցը խլեն, չե՞ վոր Զո-
մարդն իմ թե ու թիկունք, իմ հալալ արագերն ա...

*) Բահան— ձիերի ազնիվ ցեղերից մեկն է

— Հը, Գալո, ի՞նչ ես ասում, — հարցրեց աղան, — ինձ մի հաստատ պատասխան տուր, յես տոավոտը շուտով դնալու յեմ քաղաք, հաղար ու մի գործ ունեմ, թե ձին տալու յես՝ ասա, թե չե...

Գալոյի թեքված գլուխը շուրջ ինչ բարձրացավ, մարած աչքերը բացվեցին և նրա լուռ հայացքն ուղղվեց աղայի մանր ու խորամանկ աչքերին։ Այդ միջոցին Գալոն իր հուսահատ գեմքով մարմնացած պաղատանք եր ներկայացնում։

Լոռեթյունը համաձայնության նշան համարելով, Կոստանդ աղան Գալոյի թևից քաշեց ու զգվարությամբ վոտքի կանդնեցնելով նրան, ասաց.

— Վեր կաց, վորդի, վեր կաց. յես տեսնում եմ, վոր դու խելոք տղա յես. արի դնանք տուն, ենտեղ կվերջացնենք մեր խոսելիքը։ — Յե՛վ աղան շտապով սանդուղքներից վեր բարձրանալով, մտավ մի փոքրիկ սենյակ։

Գալոն ձեռները ծալած, սովերի պես հետևում եր նրան։ Սենյակի դռան առջև նա տրեխները սրբեց և մի քանի բոպե կանդ առավ, չհամարձակվելով ներս մտնել. բայց, յերբ աղան ներս կանչեց, Գալոն իր չոր տրեխները մեկ ել քսեց պատշգամբի տախտակներին, անհամարձակ քայլերով ներս մտավ ու դռան տակին ցրցվեց։

— Դեհ, Գալո ջան, ասա տեսնենք, վո՞րքան արժի քո Զոմարդը, — ասաց աղան, ձեռնախայտը լուսամուտի մի անկյունում տնդավորելով ու ինքն ել մի կապ թիռի վրա նստելով, — քառասուն մանեթ բավակա՞ն ա։

Գալոն նորից ցնցվեց։

— Զոմարդը, — աղա ջան, ծախու չե, — վերջապես խոսեց նա խուլ ձայնով, — նա իմ տունը, իմ յերեխաները պահողն ա, մի խոսքով... նա իմ ախպերն ա, յես չեմ կարող նրանից բաժանվել. աստված ինձ կպատժի, յեթե յես նրան ծախեմ։

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, — լսվեց աղայի կեղծ քրքիշը, վորն ավելի տխրություն, քան թե ուրախություն եր արտահայտում, — ինչ Հիմարն ես ելել դու, այ տղա, հա՛, հա՛, հա՛, Զե՛, վորդի, չե։ Աստված միայն պարտքը չտվողին՝ ուրացողին ա պատժում, իսկ պարտաճանաչ՝ նամուտով մարդուն, ընդհակառակը, քաղցր աչքով ա մտիկ տալիս։ Չե, վորդի, չե, ինչ կանես արա, միայն թե պարտքդ մի ուրանա, բոլոր ունեցած չունեցածդ, մինչև անգամ մանր յերեխաներիդ, ծախիր ու պարտքդ վճարիր, թե չե, են աշխարհումը չես կարող պատասխան տալ, մե՛ղճ ես, խե՛ղճ ես։

Այդան լսեց և պատասխանի չիւր սպասում : Լուռ եր և Գալուն :
— Ձեմ ծախի, աղա ջան, Ջոմարդիւն չեմ ծախի, —ասաց նա
վերջապէս, —անկարելի բան ա, քանի վոր յես սաղ ու կենդանի
յեմ, նրա վրան իմ տանիցը չի կտրվի. նրա գլուխն իմ տան չեմ
քում պիտի թողոյի : Միայն...

— Հետո :

— Միայն քո պատվի համար քրեհով կտամ, աղա ջան :
Ամեն ժամանակ, յերբ վոր սիրտդ ցանկանա, նստի, բանացու-
իտի քրեհը՝ դու ու քու աստվածը, կհաշվես ու պարտքիցս կա-
ծաց—կամաց գուրս կդաս, մինչև սեռենք, թե տերն ի՞նչ և ու-
ջողում :

Կոտտնդ ալան ուրախությամբ համաձայնվեց և մինչև իսկ
սկսեց դուրել նրան :

— Ապրիս, վորդիս, այ, հիմա խելոք ես խոսում. յես ել հո ա-
նիրալ չեմ, վոր քեզ նեղացնեմ : Վնաս չունի, վորդի, դիտեմ, լափ
տալանք ա ձեռքդ ընկել ու մի անգամ ել սիրտդ վրան տաքացել ա,
չես ուզում ձեռից թողնել : Յես քեզ չեմ մեղադրում : Թող ասա-
ծրդ լինի. ամեն անգամ, պետք դալիս, քո ձին կտաս, կնստեմ
ու քրեհը պարտքիդ տեղը կհաշվեմ :

— Ուրեմն, աղա ջան, հավատա՞մ, վոր ել դանդաղ չես անի...
խղճա ինձ, վրաներիդ մատաղ, իմ նամուսը ջուրը մի քցի, ինձ մի
խայտառակի...

— Գնա բանիդ, անհող կաց, վորդի. յես անառտված հո
չեմ... իմ բարձր անունիս, իմ աղայությանս ի՞նչ ա յեկել, վոր
իմ թշածը լիցի :

Գալուն արագությամբ սանդուղքներից ցած իջավ և, համա-
բյա վազելով, անցավ լայն բակը : Նա այնպես եր շտաղում ալը
տան պատերից գուրս դալ, վոր կասես ալըտեղի մթնոլորտը նրան
խեղդում կամ ալրում եր : Վերջապէս նա իրան փողոց դցեց ու
ալըտեղ միայն իր ամբողջ կրծքով աղատ շունչ քաշեց : Գալուն
այնպես եր ուրախացել, նրա սիրտն այնպես եր թեթեացել, վոր
կատու մի սհապին ջաղացաքար վերցրած լինելին կրծքից : Ուրախ
եր, վորովհետեւ այլևս նամուսը չի՛ճորցնի, չի խայտառակվի, բա-
ցի դրանից չի դրկվի իր աննման Ջոմարդից, իր ջան ու ջիւղար
յեղարից :

Գալուն ուղղակի վաղեց տուն, վորպէսզի սրտի ուրախությունը
մոտիկներէ հեռ բաժանի : Զին դեռևս բակում ակորժակով ծա-
մում եր յոնջայի մնացած կտորասնքը : Տիրոջ վրտնաձայնը լսե-
լուն պես՝ նա գլուխը բարձրացրեց, բաշը թափահարեց և ուղեց

առաջ դնալ, վոր գլխավորի իր սիրելի ակադորը, բայց սանձը նրան
դադեց: Գալուն յերկու քայլով մոտեցաւ ձիւն, փարփեց նրա շլին-
քով և սկսեց պաշտօնէն նրա սիրուն աչքերը, նախշուն ճակատը:
Գալոյի փոքր աղջիկը՝ Սաթուն, վորը բախի մի ծայրում մատնե-
րով հողը փորփորում եր, տեսնելով հորը՝ թողեց կիսատ իր դու-
ծը, հողաթաթախ վաղեց նրա մոտ և ինքն ել վտաններէ ծայրերի
վրա բարձրանալով, սկսեց պաշտօնէն Ջոմարդի կուրծքը: Գալոյի
սիրտը բլեց, կակորդը սեղմվեց, ու արտասուեցն աչքերը լցվեց:
Նա ուղում եր լացել, բայց ամաչեց, մի կերպ իրան դադեց, բռնեց
աղջկա թեկը ու հեռացաւ ձիուց:

Նա դնաց կնոջ մոտ, վորը խրճիթի դռան առջև արեւում նստած
ճախարակ եր մանում: Գալուն ինքն ել նստեց նրա կողքին և սկսեց
մանրամասնաբար պատմել ամեն ինչ: Սոփին, — աղջուկ եր Գա-
լոյի կնոջ անունը, — շատ ուրախացաւ պատմութեան վերջաբանը
լսելով և սկսեց յերկար ու բարակ որհնել աղայի ու նրա վորդիկ-
բանց կյանքը:

5.

Իրիկունը դեռ խաղաղը նոր եր յերկրը պատել, յերբ Գալուն
հանգիստ սրտով անկողին մտաւ ու խոռոչն քնեց: Անուշ յերազ-
նեքի մեջ եր նա, յերբ դռան թրթրելոցն ահանջն ընկաւ. Գալուն
անկողնում նստեց, մթութեան մեջ շշտփելով՝ արխաւուղը դտաւ
ու վտանքորիկ դուռս յեկաւ բակը:

— Ո՛վ ա, — հարցրեց Գալուն, մոտենալով դռանը:

— Յես եմ, — պատասխանեց ձայնը փողոցից, — դուռը բաց:

Գալուն ճանաչեց Գոստանդ աղայի ծառայի ձայնը և նրա սիրտը
մի առանձին տնախորժ զգացմունքով լցվեց:

— Խեղ ըլի, Մադո, — հարցրեց Գալուն, դուռը բանալով, — ի՞նչ
ա պատահել ես կես գիշերին:

— Խեղ ա, փառք ասածս, — աղէն ասում ա ձիուն լաւ կշտաց-
րու, վոր ես գիշեր աքլորականչին դնալու յա քաղաք. շատ վաղ
դործ ունի:

— Հենց ես գիշեր, — բացականչեց Գալուն շփոթվելով:

— Ես գիշեր, աքլորականչին:

— Եղ չեկաւ, — ասաց Գալուն գլուխը պտտեցնելով:

— Վո՞նց թե չեկաւ. աղէն ասում եր, վոր դու արդեն խոսք ես
տվիլ. Գոստանդ աղի հետ հանա՞ք ես անում, ինչ ա:

Գալուն մնացել եր մոլորված կանգնած: Ինքն ել, ձիու հետ
այլտի դնար. Ջոմարդին ամանաթ տալ չէր կարող, իսկ

քաղաք դնալ—դաշն տանձապն մի շարաթ կտեսեր, այն ինչ յերեք արից հետո նա իր հանգուցյալ հոր քառասունքը պիտի կատարել տար. նա տաջուց արդեն ամեն պատրաստութիւն տեսել էր, այնպէս վոր ինքը միջ մի կերպ չէր կարող մինչև ավագ Հինգշաբթի որը դյուղից հեռանալ, իսկ Ջոմարդին ոտարի խնամքին հանձնելը, ամանաթ տալը հեշտ չէր. այդպիսի բան Գալուն իր կյանքում յերբեք արած չէր: Բայց կոստանդ աղայի հրամանը չկատարելը, նրա խոսք կտարելն եւ հեշտ չէր: Գալուն վախճնում էր:

— Հը՞, ի՞նչ ես ասում, —հարցրեց Մազուն:

— Մի բոպե սպասիր, տեսնեմ, — ասաց Գալուն, ու ինքն շտապով տուն մտաւ, վոր կնոջ հետ խորհրդակցի: Թեև նա, ընդհանրապէս, կնոջ կարծիքին նշանակութիւն չէր տալիս, բայց այս անգամ դժվար դրութիւնից աղատվելու համար, փորձեց դիմել ամուսնու խորհրդին:

Սոթին քնաթաթախ միջանի անդամ ծնկներին լուրեց ու վըլ—վշաց, ինքն եւ սլարդապէս չիմանալով, թե ինչ վորձանք ե պատահել, իսկ յերբ Գալուն պատմեց բանի ելութիւնն ու նրանից խորհուրդ հարցրեց, Սոթին պատասխանեց.

— Ինչ ասեմ, այ մարդ, ինձանից ի՞նչ ես հարցնում, բախտավոր դիւիս, յես ենքան խելք, ենքան հասկացողութիւն ունեցա, վոր կարողանամ աղամարդին խելք դնել, բան սովորեցնել: Ի՞նչ ասեմ, այ մարդ, ելի դու մի ճար դարիր:

— Ախր ի՞նչ անեմ, այ կնիկ, կլինի՞, վոր հորս քառասունքը կատարել չտամ:

— Վո՞նց կլինի. շատ բան ես արել ողորմածիկի յերախտիքի տակից դուրս դալու համար:

— Բա ի՞նչ անեմ, ձիս ոտարի ձեռը սա՞մ, աչքաթող անե՞մ... Սոթին միայն ուսերը վեր քաշեց, վորով ուղղում եր ասել, թե դա իր խելքի բանը չի:

— Հը՞, ի՞նչ ես պատասխանում, ի՞նչ վճռեցիր, —հարցրեց Մազուն, յերբ Գալուն խրճիթի դռնից դուրս յեկաւ:

— Յես ի՞նչ դիտեմ, — կիսաձայն պատասխանեց Գալուն:

— Վո՞նց թե՛ չգիտես. կամ հա, կամ չե, ինձ մի պատասխան տուր դնամ ելի:

— Լաւ ես ասում, բայց հեշտ չի: Յեկող Հինգշաբթի որը ողորմած հոգի հորս քառասունքը պիտի կատարել տամ. ես շարաթ չեմ կարող վոտս տանից դուրս դնել:

— Դեղ չեն ասում տանից դուրս արի, աղեն ձիդ ե ուղղում, դու պետք չես:

— Զի՞ս, հենց գիտես սպարանքն ամանաթ տալը հեշտ ա: Ձեռքս, վո՞ր տուում են՝ ճապարանքն եթա՞ տերը հեռա, վարդին եթա՞ հերը հեռա:

— Ասել կուզի, չե՞ս տալիս:

— Ի՞նչ ասեմ, ախպեր, յեթե իմ կամքիս լիներ, չեյի տա...

— Ուրեմն դիտես, վո՞ր քո կամքից չի կախված: Եհ, ողորմի հորդ, ել խոսեն ավելորդ ա:

Գալոն լուռ եր և սղալորի պես տխուր:

— Դեհ, յես դնում եմ, Գալս, դու ել ձիուդ կշտացրու, վո՞ր լուսադեմին դամ տանեմ:

— Արի, ի՞նչ անեմ, — ահամա մրմնջաց Գալոն, — սղա կրկին հոգոց քաշեց ու ներս մտավ:

6.

Զատիկի չարաթ որն արեն արդեն մերեմեր եր, յերբ կոտտանդ աշուն քաղաքից վերադառնալով, հասել եր ճանապարհի ամենա վտանգավոր ձորերից մեկին: Ըստ յերևույթին, ձիավորն ամեն ջանք գործ եր դրել, վո՞ր կարողանա օր ցերեկով անցնել այդ յերկյուղալի տեղից: Ջոմարդը, վո՞րը մինչև այդ իր սպորտ վրա չեր փորձել անգամ ճիպտաի սղոցեցությունը, այժմ դալարվում եր նստողի մտարակի ուժգին հարվածներից և ամբողջ մարմնով քափ ու քրտինքի մեջ կտրած, աչքերն արշունակալած, բոլոր թավով ոլանում եր ձորի քարքարոտ ու զառիվայր ճանապարհով: Կոտտանդ աղայի սիրտը յերկյուղից սաստիկ թրթուում եր. նա ձախ ձեռով ամուր բռնել եր ձիու սանձը, խկ աջով, մերթ դրոպնի վրա կու տողարկն եր ամբացնում, մերթ նրա մոտ կախված ատրճանակի վողսակրյա կսիժն եր սեղմում և ատամները կրճաացնելով, ուղաճնում եր քարափների յետև թաղնված յերևակայական ավազակներին:

Վերջապես նա ձորից դուրս յեկավ և նրա սրտի թրթուոցը փոքր լինչ մեղմացավ: Մնացած ճանապարհն արդեն անվտանգ եր: «Եհ, փառք աստուծո», անցավ աղայի մտքով, և նա ձեռով չոյեց կրծքի ձախ մասը, վարակ ուղիղ սրտի վրա կարված դաղտնի դրոպանում պահված եր թղթադրամներն հաստ կապոցը: Մարտիկի հարվածները միգանի բոլոր դաղարեցին և հոգնած Ջոմարդը փոքր առ փոքր քայլերը մեղմացրեց:

Այդ ժամանակ աղայի ականջին հասավ մոտակա կիսավեր վանքի դանդերի դողանջոցը, վո՞րը, կտեսն խղճալի ձայնով վող-

բում լինէր այդ հսկա ամերիկէի վաղեմի ճոխութիւնը: Կոստանդ
ապայի սրտում մի անապատիկ ցանկութիւն առաջացաւ. նա վա-
ւազ զգաց այդ ազիզ իրիկունքը ժամ առաջ տանը դանդաղեց
և իր սի-
րելիներէի հետ միասին դատակահան ընթրիքը վայելել: Աղան թամ-
բի մէջ ուզովեց, վրտններն ասպանդակներում ամբարցրեց և ձիու
սանձը թափահարեց. միւսնույն ժամանակ մտրակն ողի մեծ
վժժաց և սաստիկ շարժոցով դարձելով ձիու փորատակին՝ կրծ-
կրծեցնող ցավ պատճառեց նրան: Անդճ անասունը, վորի հետքը
գետես չէր կարելի, անսպասելի հարվածից ծլունդ յեղավ և վեր-
ջին ուժերը համաքելով սկսեց վաղել, բայց վոչ յերկար: Ջոմար-
դի վաստակած վրտները չէին ուզում հնազանդվել նրա կամքին
և փութը առ փութը դանդաղեցնում էին քայլերը: Մտրակը նորից
ճոճում էր և սաստիկ շառաչելով հարվածում ձիուն. մղկատաց-
նող հարվածներից ձին պոչը պտտեցնում էր, զլուխը թափահա-
րում, փնչացնում: Աղան միքիչ էլ իրան դադեց և թույլ տվեց,
փոր յերկու բողբ ձին իր կամքով գնա: Ուժասպաս անասունը
դնաց, դնաց ու կանգնեց: Այդ ժամանակ աղան ալլա չկարողացաւ
բարկութիւնը դադել. նա առավ մտրակը և սկսեց ջարդել ձիուն,
սարսափելի հիշոցներ թափելով նրա տիրող գլխին: Ձին իր սովա-
րական քայլերն էլ չէր արագացնում և, կասես, չէր էլ զգում
մտրակի պատճառած սոսկալի ցավը:

Արդեն մութը գետինը կոխել էր. ընդամենը միայն յերկու վերստ
էր մնում մինչև տուն հասնելը: Հարկավոր էր բարձրանալ առջևի
դարի դադաթը, վոր հայրենի դուռը ճրագները յերեային: Կո-
տանդ աղան յերևակայում էր, թե ինչպես հիմա իրանց տանը
բոլորն անհամբեր իրան են սպասում և ստորիկ փափագում էր,
վորքան կարելի չէ շուտ հասնել: Բայց Ջոմարդը չափազանց դան-
դաղ էր շարժվում: Աղան առաջվա պես անդադար մտրակում էր
ձիուն և ասիական սրածայր ասպանդակներով այնպես էր խփում
խեղճ կենդանու փորին, վոր քիչ էր մնում կաշին ծակել: Դարի
ստորոտից մինչև կեսը բարձրանալով, ձին առաջին անգամ ծանր
տնքաց ու տեղն ու տեղը կանգնեց: Նստողը մերթ մտրակի դ-
ժով, մերթ ասպանդակի հարվածներով, և մերթ դռում-գոյու-
նով փորձում էր կտրել ձիու համառութիւնը, բայց անհաջող:
Վերջապես աղան շրթունքները կրծոտելով իջավ ձիուց և սկսեց ա-
նողքաբար հարվածել Ջոմարդի գլխին, առանց աչք ու ախանջ
փորելու: Մտրակի դադող հարվածներից մեկը կպավ ձիու ձախ
աչքին, վորից սկսեցին գլղլալով ցած հոսել պարզ արտասուքի
խոշոր կաթիլները: Յերբ աղայի ձեռը հոգնեց, նա նորից նստեց

ձիու վրա ու քնեց։ Ջոմարդը մեծ դժվարութեամբ բարձրացաւ դարի գլուխը. այստեղ յերկրորդ անգամ ծանր տեղաց ու ելի կանգ առաւ։ Կոստանդ աղան զայրույթից փրփրեց և այս անգամ առանց ձիուց իջնելու, սկսեց իր բոլոր ուժով մարտիկ հարվածներ թափել թշուառ կենդանու վրտին ու գլխին, աչք ու ականջին։ Ջոմարդի աչքերից կրակ էր թափւում, նա շլինքը ծռեց, բերանը լայն բացեց, տեղն ու տեղը մի քանի անգամ պտույտ դործեց, ճրբաց, և հանկարծ, անսպասելի արագութեամբ սկսեց վաղել քարաքարոտ ճանապարհով դարի գլխից դեպի ցած. նա սլանում էր բոլոր թափով՝ առանց առջև տեսնելու, նա հասկանում էր, վրո նստողը պահանջում է վաղել և իր ուժերի վերջին մնացորդները դործ էր դնում, վորպէնպի նրա կամքը կատարի ու դժխտային հարվածներից խուսափի։

Ահա և դուռը ճրպղները, ահա Կոստանդ աղայի կաթիլը պատշգամբը, ահա և դերեղմանատունը, վորի մոտից անցնելիս՝ աղան մի տեսակ ճշուղ յերկուդ զգաց ու նրա մարմինը ամբողջապէս փշաքաղվեց։ Կոստանդ աղան անընդհատ աստղանդակում էր ձիուն և մարակն ողի մեջ ճոճեցնում, իսկ Ջոմարդը վաղում էր, վաղում բոլոր ուժով և արդեն իջնում էր դուռը վրա, յերբ հանկարծ մի ստեղծի դմբոց լսվեց, վորին հաջորդեց նստողի հուսահատ զամմանք։ Ջոմարդը փռված էր յերեսի վրա... Անմեղ անասունը, բոլորովին սպառնելով իր վերջին ուժերը, հանկարծ դերեղմանների կողքին չոքերի վրա վայր ընկաւ ու նրա գլուխը սաստիկ դարնվեց ճանապարհի սուր քարերին։ Խեղճ կենդանին մի րոպե չձմած դրության մեջ մնալուց հետո, մեկ էլ աչքերը լայն բացեց, շլինքը բարձրացրեց և դուռը դեռնին այսն տալով՝ իրան թափահարեց, փորձեց նորից վրտի յեկնել, բայց չկարողացաւ։ Նա վերջին անգամ ծանր հողոց քաշեց ու կամաց կողքի վրա պառկեց։ Տաք արշունը զլգլալով հոսում էր խեղճի ջարդած քիթ ու բերնից։

Կոստանդ աղան այնքան ճարպիկ դռնվեց, վոր կարողացաւ ժամանակին ձիուց ցած թռչել և իր գլուխը վերահաս փորձանքից ազատել։

Այժմ նա անսահման զայրույթով լցված՝ կանգնած էր ձիու կողքին և չդիտեր, թե ինչ անի։ Նա առաջ փորձեց մարակի ուժով ձիուն վռտի կանգնեցնել, կամ դռում — դռչուում նրան վախեցնել, բայց յերբ տեսաւ, թե վորքան քիչ է ազդում այդ բո-

լորը Զոմարդի վրա, համացուկ արձակեց ձիու թարբից կապած նանր խուրջներ, դեցեց ուսը և ձիու տիրոջ Հասցեյին սարսափելի հայհոյանքներ ուղղելով՝ անքալով դիմեց դեպի տուն :

7.

Թաթխախման նվիրական իրիկունը զվարթ տրամադրություն եւր ասեղծեւ դյուզական խաղաղ մթնոլորտում : Ամեն տեղից բաղլը խոտքեր, ուրախության աղաղակներ ելին լսվում, ամեն յերգից քաղցրահամ կերակուրների անուշահոտություն եր բուրում : Ուրախ չեւ միայն Զրգետինց Գալոյի անշուք խրճիթը. կասեւ կարմիր դասիկը խոռված լինեւ ալը տանից : Ծալծլուոված ու սեւացած թխեւդյա փոքրիկ ճրտը վախճիւնով պղղեւ եւ տան սյուշին ամրացրած ճրտվաթի վրա և իր բաց կարմրագուշն լեղվով մեղմ լույս եւ սխտւմ խրճիթում տիրող անհրապույր մթնության մեջ, խեւ յերկայնիկ լեղվի ծայրից թանձր ծխի բարակ ծորը փոխր-մոլոր պտույտներով դեպի յերգիկն եւ բարձրանում :

Խրճիթի մրտաված ու ցածրում բարրոսնած պատերից մեկեւ մոտ փռած հին փախտի վրա բացված եւ մի կարկատած սփռոց, վորի վրա հացի կտորտանքների հետ միասին խառնիխուռ թափթրվոված ելին կողակի փշեր, ձվի կեւպներ, չումի փշրանք, բրնձի հատիկներ և այլն. խեւ մեղտեղում անբավական կանդնած եւ հարեանի տանից բերած մածնի դատարի քերեղանը, վորը յերեխաները խնամքով լիղեւ ելին : Ընթրիքը վերջացած եւ : Գալոյի կինը՝ Սոփին, ծալապատիկ նստեւ եւ սփռոցի կողքին և գոգն եւ դրեւ փոքրիկ Գալոյին, վորը՝ մոր ծիծը բերանին բռնած՝ մշմշալով քնեւ եւ : Իսկ մյուս յերկու յերեխաները՝ ջույր ու յեղրայր, խաղացնում ելին իրանց սօրնաների կարմիր ձվերը :

Գալոն տանը չեւ : Այն սրից, յերբ Զոմարդը տանից դուրս եւ յեկեւ, Գալոն չձմածի նման եւ, նա վոչ կարգին ուտում եւ, վոչ խմում և վոչ եւ խոսեւ ուղում : Խեղճը լուսաբացին վեւ եւ կենում, դնում ալգին, վոր աշխատի, բայց աշխատանքն առաջ չեւ դնում, վորովհետեւ նրա ուշն ու մխոքն ամբողջապես Զոմարդի վրա յերկենալունացած : Գալոն նստում եւ ալգու թմրի վրա, դուխը ջուխտ ձեւների մեջ առնում ու մտածում. «տեսնեւ հիմա ի՞նչ և անու՛մ ախպեր Զոմարդը. ուրախ և նա թե տխուր, կո՛ւչտ և թե սոված. տեսնեւ վո՞րտեղ և նա եւ բոպելիս, արդէո՞ք յե՞րբ կդա... : Բայց շատ կարելի յե նա յեկեւ և արդեն ու հիմա տանը կանդնած ինձ և

սպասում...» և Գալոն շտապում էր դեպի տուն, բայց Ջոմարդը չկար ու չկար:

Այն ժամանակ, յերբ Ստիլին ու յերեխաները բուրբիկ էյին դատկախան համեստ սեղանի շուրջը, Գալոն մի դուրում աննկելով բարձրացել էր կոտորը և աչքերը քաղաքից յեկող ճանապարհին ուղղած՝ ազոտ լույսում իր աննման Ջոմարդին էր փորձում:

— Գալո՛, ա՛յ Գալո, — լսվեց բակի գոնից Մադուլի զիլ ձայնը:

— Ի՞նչ կա, Մադո ջան, Ջոմարդս յեկա՞մ, — շտապով հարցրեց Գալոն:

— Աղեն ասում ա՝ Ջոմարդը հիվանդացել՝ դերեզմանատան կշտին՝ ճամբի վրա վեր ա ընկել. դնա ձխուղ տիրութուն արա, — ասաց Մադոն ու արագ-արագ հեռացավ:

Անսպասելի դուժը քիչ մնաց Գալոյին կաթվածահար աներ: Նրա կուռն ու ճուռը թուլացան, աչքերը մթնեցին, սիրտը սեպացավ ու կես բուռնի չափ նա մնաց անշարժ կանդնած, բայց հետո, հանկարծ գլուխը բարձրացրեց, աչքերն ու ճակատը շիկեց և քամու արագությամբ փայտե սանդուղքներով ցած իջավ:

Գլուղի փողոցները դատարկ էյին. Գալոն կեռիկ-մեռիկ փողոցներով վազում էր դեպի դերեզմանատուն: Կոստանդ աղայի տան մոտից անցնելիս նա զզվանքով լսեց վաշխառույի խռպոտ ձայնը, վոր մի առանձին վողեորությամբ պարսկական «չիքյաստ» ախ» էր յեղանակում:

Յերկու բուռնից հետո Գալոն դերեզմանատան լանջով բարձրանում էր դեպի վերև, նա աչքերը չռել էր, տեսողությունը լաքել և ուշի-ուշով իր շուրջը դնելով, լուսնյակի ազոտ լույսում մի բան էր փորձում: Ահա նա տեսավ հեռվում փոքրիկ մատուռի դեմ ու դեմ մի ինչվոր բան կարճրին և տալիս: «Ախ աստված, չլինի թե Ջոմարդս է», մտածեց Գալոն ու քայլերն ավելի արագացրեց: Այո, դա Ջոմարդն էր, վոր վոտները յերկար մեկնել էր, չլինեք ծոել ու գլուխը մի տափակ քարի վրա դրել: Սպիտակ կրաքարը, վորի վրա ընկած էր ձիու սիրուն գլուխը, ներկվել էր մուգ կարմիր գույնով: Կենդանու բերանից բխած թանձր արյունը կեռիկ-մեռիկ առվակներով քարի վրայից իջել էր դեպի ցած և ճանապարհի մեջտեղում լճանաղով, բերդացել:

— Ջոմարդ ջան, ախպե՛ր ջան, — գոռաց Գալոն դեռ ձիու մոտ չհասած:

Ձին տիրոջ ձայնն իսկույն ճանաչեց: Նա իր կիսախուսի աչքերը լայն բացեց, չլինեք շարժեց, գլուխը մի փոքր բարձրացրեց ու վոտքերը խափահարեց. նա ուղեց վոտքի կանդնել, բայց ուժ

չկար... նրա շինքը թուլացավ և ծանրացած դուրսը դրիկալով
նորից սպիտակ կրաքարի վրա ընկավ: Ձին խորը տնջաց ու աչ-
քերը խփեց: Գալոն ընկավ ձիու վրա և ամուր դրկեց նրա արյու-
նաթաթախ դուրսը:

— Ա՛խ, Ջոմարդ, ջան, ինչո՞ւ դու իմ մեջքը կոտրեցիր, իմ
յերեխաների շինքը թեքեցիր, — մրմնջում էր Գալոն և արտասուներ
խաշոր կաթիլները թրջում էին խեղճ կենդանու ճակատը:

Գյուղի կողմից լսվում էր հարածների խառնիճադանձ դժ-
վբոցը, վորոնց միջից սլարդ հասնում էր Գալոյի ականջին Կոս-
տանդ աղայի դարչելի ձայնի անդուրեկան կլկլոցը:

— Տե՛ր արդարադատ աստված, դու անիրավ մարդի դիմանն
անես, — աղաղակեց Գալոն՝ արտասվալի աչքերը դեպի յերկինք
բարձրացնելով ու նորից իր դառնադին վողրը շարունակեց:

Ախպեր Ջոմարդի դուպսոդ շրթունքներն ալդ վայրկյանին մեղ-
ամությամբ շարժվելով, կասես մի բան մրմնջացին. արդյո՞ք խղ-
ճուկ անասունն էլ անիծում էր մարդկային անիրավությունը, թե
իր հոգաատար տիրոջը մահի դռնից «մնաս բարե» եր շնջում:

ՎԱՐՈՍԻ ՀԱՃԱԽՈՐԴՆԵՐԸ

1

Մայիսյան առափնու եր. որը շարաթի: Բարիլույսը դեռ նոր եր-
բացվել: Գիշերվա թարմացուցիչ անձրևից հետո, յերկինքը մա-
քրվել՝ բաց կապույտ դույն եր ստացել: Թեև Կողբ դյուղին դեռ
արև չեր դիպել, բայց Բարդուղ լեռան դադաթի արևելյան մասն
արդեն դարձարվել եր մի վունջ վոսկեիայլ ճառագայթներով:

Գյուղը վոտի վրա յեր. յերխտաաարդ հարոններն ու դեռա-
հաս աղջիկները կժերն ուրած՝ շուր եյին կրում. տանտիկինը փե-
շերը վեր քաշած՝ փիփիխալով կովն եր կթում, իսկ հողադործն
իր ջուխտակ յեղների հետ դաշտ եր շտապում՝ նախորդ որվա կլ-
սատ աշխատանքը վերջացնելու:

Այդ Ժամանակ Մեղինը ինչոն պաշարը մեջքին կապած ու
թրակոուց մուրճը դոսկին խրած՝ մտեցավ աղահանքի մուտքին:
Նա յել ցավի ու պակասության տեր եր: Նա դնում եր աշխատելու,
ալ կտրելու:

Հանքի մուտքի առջև Պեչոն կանդ առավ, յերեսը դյուղի կող-
մը չրջեց, իքը կրծքով ներս ծծեց անուշահատ թարմ ուղը և ապա
թեթև հոգոց հանկուղ, իջավ դեպի աղահանքը:

Ստորերկրյա ճանապարհը մութն եր, խոնավ ու լցված թանձր
զարշահոտությամբ. վորքան Պեչոն առաջանում եր, այնքան ել
սաստկանում եր տիրող մթությունը՝ այնպես վոր, նա անակնկալ
փորձությունից աղստ մնալու համար, ստիպված եր դանդաղեցնել
քայլվածքն ու լարել իր բոլոր ուշադրությունը:

Պեչոն հինգ բոպեյի չափ ճանապարհորդելով դեռնափոր ծուռ
ու մուռ անցքերում, վերջապես կարողացավ հասնել աշխատանքի
տեղը: Նա հանեց դրոշմից լուցկին, քսեց և դռնելով փոքրիկ թի-
թեղյա ճրագը, վորը դրված եր սրտածակում, վառեց նրան: Սևա-
ցած ճրագի վողորմելի լույսն իր բոլոր ուժով սկսեց կռվել չրջա-
պատող խավարի հաստ շերտերի հետ: Բայց անողուտ: Սև խա-
վարի առաջին շերտերը մի քանի քայլ յետ-յետ դնացին և այն-

տեղ կհասկնայ մյուս շերտերի վրա, ավելի թանձրացրին նրանց մթությանը:

Յեւոն մուրճը դասկից հանեց, պաշարի կապոցը դնանին դրեց, քա՛ռ տեր տառապանք կանչեց ու դործն սկսեց:

Մուրճի համաչափ հարվածներն ուղղվում էյին հանքի առաստաղին, վորտեղից Յեւոն պիտի կտրեր քառանկյունի աղի կտրոններ և կտտորած աղաքարերի ծանրության համեմատ վարձատրության պիտի ստանար հանքի կապնառուցից: Շատ աղ կըտրողը՝ չատ փող կտտանար, քիչ կտրողը՝ քիչ: Յեւոյի աշխատանքը ծանր էր ու հոգնեցուցիչ: Բայց ի՞նչ արած. ալյուրի փետակը մի շարափ տառք էր դատարկվել, ցորեն առնելու փող չկար, յերկանները վոտաբորկի ու կիտամերկ էյին, փարա չկար նրանց մարմինը ծածկելու. բամբակի տրտը պիտի ցանվեր, փող չկար սերմ առնելու...

Յեւոն անհող մարդկանցից չէր, վորոնք եղուցվա մասին չէին մտածում: Նա վաղուց դիտեր, վոր այս կարիքներն իր առաջն են դալու, այդ պատճառով մեծ պասի հենց առաջին շաբթից մուրճն ուսին դրեց ու աղահանքը դիմեց: Յերկու տմիս ու կես նա շարունակ աշխատել էր և մինչև այդ ուրը դեռ վոչ մի կտակ չէր ստացել իր վարձի հաշվին: Նա մտադիր էր ամբողջ աշխատավարձը միանգամից ստանալ, վոր կարողանա իր բաղմամբով պակասությունները հոգալ:

Յեւոյի մուրճն անդադար կտցահարում էր սղաժայռի հսկայական կուրծքը, չորս կողմը ցանկելով աղի մանրիկ կտրոններ ու թեթեւ փոշի: Մուրճի հարվածների ձայնը, դարնվելով աղահանքի վիթխարի սյուների, խուլ արձագանքով վրդովում էր ահռելի մթության մեջ մրափող լուրթյունը: Այդ բոպեյին աղահանքը նմանում էր մի հնադարյան մռայլ դամբարանի, վորի անհյուրընկալ կամարների սակ հանդչող բաղմամբով դժբախտներից մեկը կտեսն հրաշքով վոտի յեր կանգնել ու հուսահատությամբ չանդրտելով կարծրաքար պատերը, աշխատում էր մի անցք բանալ, վոր կարողանա ազատվել այդ զարհուրելի բանտից: Յեվ Յեւոն ուրախ էր, վոր այդ անցքը բացվելու մոտ է: Իրիկունը նա կտտանա յերկու և կիս ամսվա ընթացքում թափած քրտինքի վարձը, մոտ քառասուն ուրբի, և միաժամանակ կազատվի աղահանքի խավարից, մինչև վոր անողոք կարիքն ելի կտիպի նրան նորից իր վոտով դիմել այդ դարչելի դերեղմանը:

Յեւոյի դործն այսօր սոփորականից աջող էր դնում և կտրված աղաքարերը մեկը մյուսի յետևից առաստաղից դետին էյին զլրո՞ւ.

մում : Վեց քար կտրելուց հետո՝ նա մուրճը դնանին դրեց և աղտ-
քարերից մեկի վրա նստեց, վոր համ մի քիչ հանդադուր թյուն տա-
լի վաստակած անդամներին, համ ել քաղցած ստամոքսը մի րա-
նով խարի : Աղի փռչիով ծածկված քրտինքը սրբելուց հետո, նա
բաց արեց տաշարի կապոցը : Ճաշի սեղանը չափազանց տարդ էր՝
յերկու հատ թուխլիկ բոքոն ու մի կապուկ դառը բոխի . ահա այն
բոլորը, ինչով պիտի վերականգնեն Սեչոն այդ դժոխային մթնո-
լորտում իր սպառած ուժերը : Թեև շտապով, բայց լավ ախորժա-
կով, կերավ Սեչոն դառը բոխին, վրայից խմեց մոտը դրված պուր-
պուշակը^{*)} սառը ջուրը, հետո վտաի կանդնեց ու կրկնապատիկ
յետանդով շարունակեց իր աշխատանքը :

Յերբ վոր կտրված աղաքարերի թիվը տասներկուսի հասավ,
Սեչոն իմացավ, վոր կեսուրն անց պիտի լինի . վեր դրեց մուրճն
ու սկսեց շալակով աղահանքից դուրս կրել կոտորած քարերն ու
դարսել հանքի հրապարակում իրան պատկանող կիտուկի վրա :
Սեչոն շալակում էր յերեք-չորս փթանոց աղաքարերը և մթու-
թյան մեջ խարխալելով բարձրանում էր անդունդից դեպի վեր :
Նրա կարճ ու կլոր մարմինը ճոճում էր բևեռի ծանրության տակ .
քրտինքի խոշոր կաթիլները բոխում էին արևափառ ճակատից ու
բարալիկ առվակներ կաղմելով՝ ցած էին գլորվում նրա յերեսի
վրայով :

Վերջին աղաքարը դուրս բերելուց հետո, Սեչոն կանդնեց
հանքի մուտքի առջև, արխալուղի թևով սրեց ճակատի քրտինքն
ու խոր հոգոց հանելով՝ փառք տվեց աստծուն : Այդ բարձր դիրքից
նա նայում էր դիմացում բացված դարնանային հրաշալի տեսարա-
նին և հոգու խորքում դժայլվում :

Մինչև իրիկուն Սեչոն կարողացավ բոլոր աղը կշռել, հանձ-
նել աղահանքի կառավարչին և իր յերկու ու կես ամսվա աշխա-
տանքի վարձը լիովին ստանալ : Վաղուց էր, վոր Սեչոն աշխատի
դումարի յերես չէր տեսել : Ստացած փողերը՝ զրպանը դնելով,
Սեչոն մուրճն ուսն առավ և ուրախ-ուրախ դիմեց դեպի տուն :

Բայց նա դեռ հինգ քալ էլ չէր անցել, յերբ յետևից լսեց ընկեր
բանվորներից մեկի ձայնը, վոր «Սեչո» էր կանչում :

Դա մի հաղթանդամ ու հսկա մարդ էր, Մկո անունով, վորի
արտաքինը տարդ ցույց էր տալիս, վոր նա կարող է տասը մարդու
չափ աշխատել ու քսանի չափ . . . խմել : Յե՛վ իսկապես, նա շատ
լավ բանվոր էր, լավ աշխատող : Մկոն չէր իմանում թե ի՞նչ է

*) Գուլպուշակ—նեղ բերանով փոքրիկ կավե ջրաման :

հողնածուխության ասած բանը և շնորհիվ իր յերկաթյա բաղուկներէ ամփոփահան ուժի, միշտ ընկերներէց յերկու-յերեք անդամ անկէլ յեր սրափորձ նստանում։ Բայց ի՞նչ կատես, վոր նրա ահագին աշխատանքից փոշ մի կոպեկ յետ չեր ընկնում, մի ու փող անգամ նրա բնականիքի պիտույքներին չեր զործադրւում։ Մկոն սովորաբար սմբողջ շաբաթվա իր աշխատանքը մի դիշերում գինեմատուն եր հանձնում ու հետեյալ տապալտան ելի աղահանք գնում, վոր մի շաբաթ տանջվի ու չարչարվի՝ միայն մի քանի փամ դվար հանալու հայտով։

Մկոն վաղուց աչքաթոյ կը արել իր ընտանիքը, վոր այժմ շատ խզվաւ ու անողնական դրութեան մէջ կը։ Նրա կինն ու չորս աղջիկներն ամառն իրանց աշխատանքով ելին աղոււմ, խակ ձմեռը՝ բարի մարդկանց տված վողորմությանով։ Թեև նրա խեղական անունը Մկրտիչ կը, բայց դուռպակը նրան Կարաս—Մկո ելին անվանում, կամ ուղղակի Կարաս։ Այս «պատմարեր» տխուրը նա վատառեկ կը շնորհիվ իր խմելու ընդունակութեան և նա, իհարկէ, պարծենում կը այդ տխուրսով։

Կարասը սովորութեան ունի ամեն շաբաթ դիշեր խմելու։ Այդ որը շաբաթ կը, նա յեկել կը մի շաբաթվա վորձն ստանալու, մինչև անդամ ընկերներէց մեկին կը քեֆի յեր հրավիրել։ Բայց հանկարծ նրան հայտնեցին, վոր այդ շաբաթվա վորձը յերեք որ տաջ տիւլ են կնոջը, վոր ցարեն ամեն սոված յերխաների համար։ Այդ անսպասելի դուշը շատ դարձացրեց, շատ կը զայրացրեց Մկոյին։ Առաջ, նա ուղեց դուռն—դռնում բարձրացնել, թե ի՞նչ իրաւունքով են իր վորձը կտրում, կամ ինչո՞ւ յե իր աշխատած փողն ասանց իր համաձայնութեան ուրիշի ձեռք տալիս, բայց փախցաւ կատաւարչի բարկութեանց ու սկսեց միայն իր մտքում փնթփնթալ։ Առաջ նա հայհայում կը կառավարչին, բայց չուտով հասկացաւ, վոր կատաւարչը մեղք չունի, վոր բոլոր մեղքն իր անդամ կնկանն և, այնուհետև նա իր ուշունցներն ուղղում կը կնոջ հասցեյին, ասամները կրճատցնում կը ու բռնեցները պինդ սեղմում. այդ բոլորին նա պատրաստ կը պատատու տելու կնոջը, յեթե միայն ձեռն ընկնէր նա։

Շուտով Մկոյի բարկութեանն անցաւ, տեղի տալով խոր մտածմունքների։ Այսօր նրա քեֆի որն կը. նա պիտի անպատճառ խմէր, ասանց դրան ղեմանալ չեր կարող։ Նա մի սմբողջ շաբաթ բերանը կաթիլ չէր տուել, հայտ ունենալով, թե այսօր յոթն որվա տեղը միանգամից պիտի խմի. նրա կողորդը ցամաքել կը, չորացել և սիրտն այրվում կը ծարտից։ Մկոն միայն կը մտածմունք

ների մեջ ընկղմված՝ պատի տակ կանգնած : Նա մտքում վորոնում էր մեկին, վորի հաշվով կարողանար իր ցամաքած կոկորդն այդ դիշեր թրջել : Խնչոյին անսնելուն պես, կարասի արությունը վայրկենասպես անհետացավ . նրա կիտված հոնքերը յես դնացին և ուրախությունը վայելց նրա կնճռոտված դեմքի վրա :

— Աղա, Խնչո, ո՛ւր ես ծլիլում եսնեց սուս ու փուս, — դուսաց Մկոն, — ջերդ մի քանի կոպեկ մտավ, և չե՞ս ուզում մարդի յերեսի մտիկ անես :

— Այ գլխամեռ, բա մենք ո՛րի եղ վտղերիդ համը չպիտի տեսնե՞նք, թե՞ վախենում ես, վոր քո տված մի թաս դինին մեր վրա պարտք կմնա . սուտ չի ասած, «բոշան փաշա չի դառնա», ակոր նշակչու թոռն ես, բա ի՞նչ պիտի լինես, — վրա բերեց մի ուրիշ տարեկավոր բանվոր, վորին Մկոն քեֆի յեր հրավիրել :

Դա Գաչալենց Սաքոն էր, մոտ հիսունհինգ տարեկան մի կարճահասակ ու լղար մարդ, վորի մաղերը ճերմակել էյին աղահանքում : Սաքոն իսկապես խմիչքեղեն չեր սիրում և խմածը մարսել էլ չեր կարողանում, բայց և այնպես շատ էր խմում . խմում էր, վորովհետեւ խմում էյին ուրիշները, բոլոր դյուղացիք, վորովհետեւ խմելը տղամարդություն էր համարվում : Բացի դրանից, Սաքոն մի առանձին սեր էր տածում դեպի թղթախաղն ու կոխիլ . իսկ առանց խմելու վոչ խաղալն և սպորում և վոչ կոխիլը : Սաքոն հինգ հատ հստած՝ ամուսնացած տղերք ունեւ, վորոնք բոլորն էլ տասնամյակում տարեկան հայտնում փախել էյին իրենց հոր մոտից, չկարողանալով տանել նրա քացինների ու բռունցքների հարվածները : Այդ մարդն այնքան անտանելի յեր իր անվարվեցող ու կոպտար բնավորությամբ, վոր տղաներից վոչ մեկը չէր համաձայնվում նրան պահել ու կերակրել ծերության օրերում : Այդ էր պատճառը, վոր Սաքոն անտեր-անտիրական էր մնացել :

Ընկերների ձայնը լսելով, Խնչոն հետ նայեց ու կանգ առավ : Նա դիտեր, վոր ընդունված օրվորության համաձայն ամեն մի բանվոր, վարձն ստանալիս, պարտավոր էր Փրենչ, այսինքն՝ դինով հյուրասիրել իր ընկերներին, վորոնցից վոչ մեկը մյուսի պարտքի տակ չէր ուղում մնալ : Պատվելու կողմից Մկոն ամենից առատ, ամենից ձեռնարաց էր : Ծաբաթ իրիկունները, վարձն ստանալուն պես, նա հավաքում էր ընկերներից մի քանիսին ու տանում դինետուն : Խնչոն ինքն էլ շատ անգամ էր նրանից պատիվ ստացել և վաղուց մտադիր էր մի լավ հյուրասիրել Մկոյին, բայց պակասությունը թույլ չէր տալիս : Այժմ, յերբ Խնչոյի գրպանը լիքն էր, և յերբ Մկոն իր բերանով էր խնդրում, ի՞նչպես կարելի յեր մերժել :

— Ի՞մ աչքիս, ի՞մ դլխիս վրա, ախպեր ջան, համեցե՞ք եթանք, — արտանայ վրա բերեց Խեչոն, մի քանի քայլ առաջ դալով, — յես վոչ ապ ու հաց մոռացող եմ, վոչ ուտել խմելուց փախչող և վոչ ել ախպերութեան շարքից հետ մնացող :

Խեչոն ձեռք դրեց Մկոյի գոտիին ու սկսեց քաշել :

— Ո՛ւր ես տանում, — հարցրեց Սաքոն :

— Վերի միկիտանը*) , — պատասխանեց Խեչոն :

— Ձե, ախպեր, յես չեմ դալիս. յես չեմ ուզում են շների յերեսը տեսնել :

— Այդ, ես արեւմտեւոր չի դա վերի միկիտանը, — ամենացրեց Մկոն, — յերեկ դէշեր ելի իրար դուռիս են ջարդել անպիտանները. լավն են կլինի, վոր եթանք ներքե, Վարոսի միկիտանը :

— Այ, ի՞նչ եմ ասել, — համարեւթյուն տվեց Սաքոն Մկոյի առաջարկութեանը, — եթանք, եթանք :

— Ախր... յես ուզում եմ առն գլխիցել... — կմկմալով ասաց Խեչոն ու շարունակեց տեղում կանգնած մնալ անորոշ դրութեան մեջ : Նոս դիտեր, վոր միկիտանում կարող է հազար ու մի տեսակ շար ու բարի պատահել, ուստի ուզում էր փողերի մի մասը դբր-պանում պահել, մնացածը տանը թողնել :

— Դես արի, հերդ լիս դառնա, դես... յես ետեղ ծալալից վառվում եմ, սա ել նոր դլխիս նաղլ ա սարքում, կասես ոխոր տարի Ակոյի աղջկա յերեսը չի տեսել... Ուր ա, թե կնիկն ել կնիկ լինի... Ատաված տվիւ ա, յերեսին իսանի կերպարանք ել չկա, կառն մարդագել լինի տնաքանդի աղջիկը...

Այս խոսքերի հետ Մկոն մի քանի քայլ առաջ դնաց, իր դաշ ու կիսանոց կուր մեկնեց և ախպեր քաշեց Խեչոյի թևից, վոր վերջինը մեծ թափով առաջ վաղեց ու քիչ մնաց բերանքսվալ դետին փռվիւր : Խեչոն ել չկարողացալ դիմադրել ու նրանք դնացին դեպի ջրած :

2.

Պինետունը բաղկացած էր յերկու ընդարձակ սենյակներից, վորոնցից առաջինում՝ տախտակե վանդակապատերի վրա, շարված եյին մի քանի վոշտոված շշեր ու դանազան տեսակի պապիրոսներ : Վանդակապատի տակ՝ դետնից քիչ բարձր՝ մեկնած էր մի տախտակ, վորի վրա պառկոտած եյին հաստափոր տկերը : Այդ-

*) Միկիտան — գինեռան :

տեղ տեղերի մօտ, զբլիւմ իւրն զանազան մեծութեան չափեր ու
տաս-տասներկու հատ կեղտոտ բաժակներ: Գինեւան բաց տեղում,
դախլի գիմաց, զբլիւմ եր մի յերկար ու կող նստարան, վարի
վրա բաղմամ եր Վարսուր յերկու այցելուների հետ. նրանք խմում
էին ու աշխուժով գրուցում:

Վարսուր՝ տարիքով քաղաղան ծեր եր, բայց դեմք ու կազմված-
քով դեռ կատարյալ յերիտասարդ, հաստափոր, կարմրաթուշ ու
սիրունատես մի մարդ եր: Տասնյոթը տարեկան հասակից նա սկսե-
լի գինեկամառութիւնը և մինչև որս անընդհատ շարունակում եր
իր սիրելի սրահալմուռը: Նա միշտ աշխատում եր համատացնել իր
այցելուներին, իր թե աղ առուտուրից բոլորովին չի ոգտվում.
բայց եր չի կորողանում վերջ տալ նրան, վարկես մի սիրահար,
վոր չի կարողանում բաժանվել իր սիրականից: Վոր գինեկամա-
ռութիւնից նա չեր ոգտվում, իհարկե, սուտ եր ասում. աղ սր-
ահալմուռը նրան տալիս եր զուտ արդյունք տարեկան վեց հարյու-
րից մինչև հազար ուրլի, նայած տարվա պտղաբերութեան ու
թողութիւնի գրգանին: Իսկ ինչ վերաբերում և արհեստի վրա սիրա-
հարկելուն, պետք և ասած, վոր դա զուտ ճամարութիւն եր:
Նա միշտ խնդրում եր ասածուց, վոր մահը գտնի իրան գինեւան
մեջ այն ժամանակ, յերբ՝ կվարսը մի ձեռում ու տիկ պաճախ
մշուտում՝ զինի մատակարարելիս լինի իր մուշտարիններին:

Նորեկ այցելուները ներս մտնելով, «բարի իրիկուն» ավին նըս-
տոյներին ու անցան առաջ՝ դեպի մյուս սենյակը. միայն թե չո-
մի քիչ վտար կախ գցեց ու պատվերեց զինի բերել:

— Աշտարակի վոսկեգուշն գինուց, — գուցե Մկնն մյուս սե-
նյակի շմքից ու թուքը կուլ ավեց:

Գինեւան մյուս սենյակը, վորը բաժանված եր առաջինից մի
գոնակով, շատ ընդարձակ եր: Այդ սենյակի բոլոր պատերի յեր-
կարութեամբ շարված էին տախտակներ ու յերկատանի նստարան-
ներ, վորոնց առջև մի քանի կետերում կանգնած էին ուրաղաչեն
մերկ սեղաններ: Սենյակը սաստիկ խոնավ եր և զինու դարչահո-
տութեամբ լցված, նրա յերկու անկյունում կիսված էին յերկու
խոշոր աղբակայանք: Սեղանների վրա և նրանց տակ զմացած գինու
մեջ խառնիխուռն թափթփած էին հացի փշրանքներ, մեծ ու փոքր
փոսկոտներ, պտառառտված խաղաթղթի կտրներ, ջարդված չէր
ու բաժակներ: Սեղաններից մեկի շուրջը բոլորված էին չորս հո-
գի, յերեկ վաճառական դասակարգից և, չէրը սեղանի վրա շո-

բաժնի յեռանդով փախտոմք*) ելին խաղում։ Մի ուրիշ սեղանի մոտ նստած ելին յերկու հոգի, վորոնց յերեսն ու չորերը պատած ելին սպիտակ փուշիով։ զբանք ել տատիկներ ելին՝ աղահանքում ալյախտողներ։ Նրանցից մեկը բարձր ձայնով շիջաստի յեր յերգում, իսկ մյուսն անդադար ծափահարում եր ու խրախուսում ընկերները՝ «սաղ ու» կամ «կեցցես» բացականչություններով։

Մեր աղերքը պատի տակ վեր գրին իրենց մուրճերը և նստեցին աղատ սեղաններից մեկի շուրջը։ Շուտով ներս մտավ Վարսուր և զբեց սեղանի վրա յերկու շիշ գրինի և յերեք հատ լայնաբերան խոր գինու բաժակներ։

— Վարսուր բիճա, ելիս ես ծախ աչքերը մարդամեջ բերի՞ր, — ասաց Կարաս—Մկոն, ցույց տալով առջևի բաժակը, — վեր կալ, դեն շարտիր, աստվածդ սիրես թե՛ չե, հանկարծ գինու հետ կուլ կեթա, խայտառակ կլինենք։ Լավ, դու ինձ չե՞ս ճանաչում, դու չե՞ս իմանում, վոր ուղտին գողալով չեն ջրում, վոր կարասը մատնացով չեն լցնում։ դնա, սղորմի ծնողացդ, դնա ես լխտիկ բակալներից մինը բեր տեսներդ։

— Այ, արեգ թաղեմ, Կարաս, ելի՞ր դու լիս ընկար, — ներքին բափականությամբ ասաց Վարսուն ու մի բակալ բերելով՝ դրեց Մկոյի առջև։

— Այ, կեցցե՛ս, արժի սրանով խմելը։ դոնե մարդու կատիկը կիթրջի, — անհամբերությունից ձեռները արտերևով ասաց Մկոն։

— Համեցեք, ախպեր Վարսու, համեցեք, — հրավիրեց Սեչոն, յերբ նա ուղուց եր հեռանալ, — ես մի բաժակն անուշ արտ հետս դնա։

— Ձեր կենացը, աղեք, աստված աջողություն տա, աստված ձեր ախպերությունն անխղիչ անի, — մաղթեց Վարսուն ու բաժակը դատարկեց։ — Ե՛՛Ք, Ե՛՛Ք, — բացականչեց նա բերանը սրբելով, — գրին հո չի, մեռոն ա, մեռոն։

Սեչոն, վրայես հյուրատեր, լցրեց բաժակներն ու մի փոքր բաժակ ինքը վերցնելով, ասաց։

— Տղեր ջան, վեր կալեք մի—մի բաժակ խմենք մեր ու մեր ախպերության կենացը, մի—մի բերան խնդրենք աստվածանից, վոր մեզ յերկար կյանք տա ու ախպերությունից անպակաս անի։

Մկոյի աչքերը խմելու ցանկությունից վառվում ելին ու պռուշները դողդողում։ «Ամմեն», ասաց նա ու բակալը միանգամից դատարկեց։ «Ոխա՛յ», չնջացին նրա թրջված չրթուռները։

*) Մի տեսակ թզթախաղ։

— Խնչո ջան, ինչ վոր բարեմաղթեցիր, աստված թող լսի ու կատարի. ամենակարողը մեզ իրար մոտ ամոթալի չթողնի: Տե՛ր, փառքդ չառ լինի,—աչքերն առաստաղին ուղղելով տաաց Սաքոն ու խմեց:

Այնուհետև տղերքն սկսեցին խոսել գինու վորպիսության մասին: Բոլորն եւ հավանում էյին նրան. մեկին դուր եր դալիս համը, մյուսին՝ գուշը, իսկ Մկոն գտնում եր գինու թնդությունը, ասելով, թե իսկական տղամարդի դինի յե:

Բաժակները նորից լցվեցին:

— Մկո ջան, ես մի թասը խմենք մեր ախպեր Սաքոյի կենացը: Իհարկե, նա մեր մեծ ախպերն ա, ու մենք պարտական ենք ամեն ժամանակ նրան պատվել ու հարգել: Սաքո ջան, քո կենացը, քո աջոգությունը յերկնային աստվածը տա, վոր ինչքան ապրես, լավ ապրես, լիքը բոթիլիկն առջևդ ու թասը ձեռիդ:

— Ամեհ՛ն,—կարծ կարեց Մկոն ու կուլ տվեց:

— Շատ շնորհակալ եմ, աստված կյանք տա, աստված մեզ եւ աջոգություն տա:

Բաժակները չրիկչրիկացին ու վայրկենապես դատարկվեցին: Այնուհետև հերթով խմեցին Մկոյի ու Խնչոյի կենացն եւ: Ամեն կենաց բաժակի վրա թե Խնչոն ու թե Սաքոն վորոչ բարեմաղթություններ էյին անում. իսկ Մկոն բավականանում եր միայն «ամեն»-ով ու բակալը քամում: Տարրերնակ բնավորություն ուներ այդ գինու գերի մարդը: Գինին տեսնելուն պես նրա լեզուն կապվում եր, միտքը չփոթվում և այդ բանական արարածը մի բողբոջում փոխվում, դառնում եր կասես անլեզու անասուն: Նա ամբողջ ժամերով նստում եր գինու առջև սուս ու փուս, բավականանալով միայն ընկերների խոսակցությանն ականջ դնելով և ուրբաթախոսի պես հաղարկեց մի անգամ հատ ու կտոր բառեր արտասանելով: Այս գրությունը շարունակվում եր, քանի դեռ գինին չեր ներդործել, իսկ յերբ վոր նա 15 բակալ դատարկում եր, կամ, ինչպես ինքն եր ասում, «15 գրադուզն անցնում եր», նրա լեզուն փոքր առ փոքր սկսում եր բացվել: Լուրջ ժամանակ Մկոն յերբեք յերգած չկար. իսկ յերբ «15 գրադուզն անցնում եր», նրա յերգի տունն եւ ինքն իրան բացվում եր:

Շչերը դատարկվել էյին: Խնչոն մի կվարտ գինի յել պահանջեց: Այս անգամ Վարոսի կենացը խմեցին: Սաքոն ցանկություն հայտնեց Վարոսի կենաց բաժակի վրա յերդելու և առանց ընկերների հավանությունն ստանալու՝ իր նվաղած ձայնով սկսեց կրկնացնել մի պարսկական տխուր բայաթի:

— Պա՞ն, ախպեր, ջա՞ն, — խրախուսում էր նրան Խեչոն, ծա-
փահարելով:

Սաքոյի մեղեդին դեռ չարունակելում էր: Նրա ձայնը հետզհե-
տե բացվում էր ու բարձրանում: Յերդէի կարմրատակած յերեսը
և բոցավառվող աչքերը ցույց էին տալիս, վոր նա դժացվում է
իր յերդից: Նա յերդում էր մի վշտահար ծնողի յերդ, վորի վոր-
դիքը նրան տաւ ու տեղից աքսորել, սար ու ձոր էին դցել, իսկ
տարաբախտ ծնողն՝ անտիրական, շան նման փողոցներում թափա-
ռելով՝ ստարի գւռան փշրանքն էր ժողովում և աչքերը կապուտակ
յերկնքին ուղղած՝ իր ապերախտ վորդիներն պատիժը խնդրում:
Դա Սաքոյի միակ սիրելի յերդն էր:

Այդ յերդը Մկոյին բուրրովին չէր դրավում. նա սաստիկ ցան-
կանում էր խմել: Տեսնելով, վոր Սաքոն բանը շատ է յերկարաց-
նում, նա լցրեց մի բակալ ու լուռ կոնծեց. քիչ հետո մի բակալ էլ
խմեց և այսպես մինչև Սաքոյի յերդի վերջնապը նա մի շիշը բուր-
րովին դատարկել էր, իսկ մյուսը՝ արդեն կխին էր հասցրել:

Սաքոն վերջացրեց յերդը և սրտի ամենամուգ խորշերից խո-
րին հոգոց արձակեց, հետո նա վերցրեց դինու շիշը, դողդոջուն
ձեռքով լցրեց բաժակները և առաջարկեց խմել են մարդի կենացը,
վոր վոչ ասածուց վորդի յե խնդրում, վոչ էլ սուրբերից՝ ցա՛վ ու
կրակ:

— Վորդի՛, — շեշտեց նա՝ բաժակը վերցնելով, — վորդի ասած
բանը, վոր կա, դա մարդուս ջանի վորդն ա, նրա միան ուսող
ցեցը... առաջ պիտի աշխատես, քանի կարող ես, վոր եղ անիծ-
ված ցեցը ծնունդ. չառնի, իսկ թե տեսար յերեսաց, պիտի որ առաջ
խեղդես, վոչնչացնես. թե չես, մեկ էլ տեսնես, վոր ջանդ ու ջի-
գարդ բոլորը կըծուտել, օրրա ու թոքդ արյունվա յեն արել...
Խմենք են մարդի կենացը, վոր վոչ վորդի կուզի, վոչ էլ վորդու
աշխատանքի վրա հույս կդնի:

— Ամմեն, — ասաց Մկոն ու խմեց:

— Յեռ էլ կխմեմ, վոր աստված չար զավակը՝ վերացնի,
իսկ բարի զավակին յերկար կյանք տա, — նույնպես շեշտելով ար-
տասանեց Խեչոն, վոր այդ բուրդին մտաբերեց իր փոքրիկ՝ հոգու
չափ սիրելի Սամսոնին:

— Բարի զավա՛կ, — կրկնեց Սաքոն աստմենը կրճտացնելով
ու բռունցքը սեղմելով, — զավակն էլ սկի բարի կլինի՞, նրա հագին
եմ անիծել յես:

Վերջին խոսքերն արտասանելիս, Սաքոն այնպիսի ուժով
բռունցքը դարկեց սեղանին, վոր բոլոր բաժակները, կասես սար-

սասիելով, տեղներից վեր թռան և ուշաթափված կողքերի վրա վայր բնկան։

Ոնջոն տեսնելով, վոր Սաքոն արդեն զլվել է, և խմանալով, թե վոր աստիճան կռվասեր և նա հարբած ժամանակ, չուղեց հա-
կառակել։

Գինու շշերը նորից լցվեցին. նորից Մկոն մի քանի բակալ լուսթյամբ դատարկեց։ Նրա սառած գեմքի վրա փոքր առ փոքր կենդանության նշաններ ելին նկատվում. նրա աչքերն սկսում ելին վառվել և լեզվի կապտանքները հեռոճեան բացվել։ Կենացների սո-
վորական կարգը վաղուց խանդարվել եր և ամեն մարդ իր ձևով լաժաղը լցնում ու խմում եր, յերբ ուղում եր։ Իսկ յերբ շշերը դատարկվում ելին, Մկոն, առանց Ոնջոյի կամքը հարցնելու, վրո-
տահորեն դինի յեր պահանջում։ Ոնջոյի գլուխն ել արդեն տաքա-
ցել եր։ Թեև նա գինետուն մանկիս մտքում վճռել եր չսփը չկորց-
նել, բայց չկարողացավ. քանի վոր լուրջ եր, քանի խելքը գլխին
եր, յերեսը չրոնեց, վոր ընկերների պահանջը մերժեր։ Կամ նրանց
նստած թողներ ու ինքը գինետնից դուրս դար. վերջապես այդ
քանի ընկերական կանոններին ընդդեմ՝ նամարդություն կլիներ։
Իսկ այժմ, յերբ նրա գլուխը կարգին տաքացել եր ու ինքն ել ու-
րախ տրամադրության մեջ եր ընկել, այժմ նա ել խնայողության
մասին չեր մտածում։ Վաղուց նա կորցրել եր պահանջած գինու
հաշիվը. փակ Վարդաբ, սգավելով հյուրերի արամադրությունից,
համ գինու հաշիվը մեկին մեկ ավելի յեր նշանակում, համ ել բե-
րած գինուն մեկին յերկու ջուլ խառնում։ Ոմողները վոչինչ չեյին
հասկանում. նրանք չեյին կարողանում նկատել, վոր աստիճա
վոսկեգույն, սղաճարդի գինու փոխարեն, այժմ մի ինչվոր ան-
դուն ու ջրահամ հեղուկ են խմում։

— Յեռ կխմեմ լավ խաղեր սղի կենացը, — ասաց Ոնջոն, — ա՛խ,
լավ ընկերի գլխին մատաղ լինեմ յես. համ ել իմ մեղավոր բերա-
նովս կինդրեմ աստծուց, վոր մեզ ընկերամիջի ամոթարի չանի ու
մեր դուժմանի չար աչքը հանի։

— Տո բեր, մի բեր եղ սիրուն պոռններդ պահեմ ե՛ր, — գոչեց
Մկոն ու մոտ քաշելով Ոնջոյի փռապատ գլուխը, բարձրաձայն
չրըպոցով համբուրեց նրա աղոտված շրթունքները։

Սաքոն՝ անատամ բերանը լայն բացած՝ գլուխը տարուբերելով
բարձր յերդում եր։ Ոնջոն ձայն եր պահում և շուտ-շուտ՝ զառդ ու
բացահանչությունով խրախուսում նրան։ Մկոն ել կամաց-կամաց
սկսում եր դունդունալ։

— Այ, կեցցե՛ս, կեցցե՛ս, — դուռաց Սեչոն ծափահարելով, յերբ Սաքոն յերգը վերջացրեց. — Միտ ջան, տես ինչ հմ. ասում, վեր կալ մի-մի թաս խմենք ախպեր Սաքոյի կենացը. աստված վկա, անգին մարդ ա, տեղովը կյանք ու հոգի ա, հոգի...

— Պառչտի յեմ ուզում, պառչտի, — աղաղակեց Մկոն, հարձակվելով Սաքոյի վրա և դրկելով նրա անմաղ գլուխը:

Շրթունքների շրջաշրջապոցը գինետունը լցրեց:

— Համբերիր, — ասաց Մկոն, Սաքոյի ձեռը պինդ բռնելով, — թատր չխմես, յես պիտի յերգեմ քո կենացի վրա, — և իր ուժեղ բասով սկսեց յերգել հայկական յերգերից իր ամենասիրելին — «Ձախորդ որերը»: Նրա ձայնն այնպես եր հնչում, վոր կասես յերգողը մի հոգի չլիներ, այլ մի ամբողջ խումբ: Մկոյին սկսեցին ձախաղցել նաև Սաքոն ու Սեչոն: Թեև համ յերգի բառերը, համ ել նրա յեղանակը սաստիկ աղափաղված էյին ձախորդության աղ հարազատ գավաղների բերանում, բայց և այնպես յերգի ընդհանուր խմաստը նրանց համար հասկանալի յեր մնում և նրանք յերգում էյին դաացված:

3.

Գինետան մեջ դանդաղ մյուս խմբին ևլ հետզհետե կենդանություն էյին ստանում և աղմուկն ավելացնում: Զորս կողմից լըսվում էյին հայերեն ու թուրքերեն յերգի ձայներ, բաժակաների շրխկոց, բարձր ծափահարություն, աղմկալի համբույրներ, ուռաններ և հաղար ու մի կեղտոտ խոռքեր:

— Ոգո ջան, Ոգո, — ասաց դեմ ու դեմ նստած յերկու տառիկներից մինը՝ Բադոն, — չարդ տանեմ, վեր կալ ես մինն ել խմենք, վոր տեր աստվածը մեզ մեր տեսած որից յես չքցի:

Նրա լեզուն գինու աղդեցությունից սաստիկ սոթ եր տալիս և բառերը նրա բերանում կխոփ չափ կրճատվում էյին:

Սաքոն յսկելով Բադոյի առաջարկությունը, բարձր ձայնով բրբջաց.

— Այ անսորուն, — գլխից նա Բադոյին, — ի՞նչ ես գլխիցդ դուրս տալիս, քո տեսած որը վո՞րն ա, վոր ուզում ես տեսած որիցդ յես չընկնել: Տեսքանդի աղա, աչքդ բաց ես արել, մուրճն ու աղահանքն ես տեսել ու տարին տառներկու ամիս էլի պես տանջվել ես ու չարչարվել: Դրանից ևլ վնաս՝ վո՞ր որը պիտի լինի:

Սաքոյի դատը քրքիջը նորից լցրեց գինետունը:

— Ի՞նչ ես անատամ ռեխդ բաց անում, քավթառ չուն, — բա-

ցականչեց նույն կիսատ-սլուտ բաւերով կոտորած Բաղոն, — քեզ ո՞վ ե հաջանում քով թառ շուն :

— Եուն ել, շան վորդի ել, — վրա բերեց լըջացած Սաքոն և տեղից վեր թռաւ, վոր հարձակվեւ Բաղոյի վրա, բայց Մկոյի յերկաթյա բաղուկը նստարանին մեխեց նրա ջղատ մարմինը :

— Գլուխդ շան գլխի պէս կշարդեմ, — սպառնում եր Բաղոն, բռունցքը ցույց տալով, — յեթե աղամարդ ես, մի վոտ առաջ արի :

Սաքոյի դեմքը բարկությունից դեղնեց. նրա չըթունքները կապտեցին ու ձեռ ու վոտն սկսեցին դողդողալ : Նա անդադար պահանջում եր արձակել իրան, բայց անողուտ :

— Դե, քո հորդ... ճշաց Սաքոն և կայծակի արագությամբ տեղից վեր թռչելով, վերջեցեց շին ու բոլոր ուժով չարտեց դեպի հակառակորդը : Բաղոն ճարպիկությամբ գլուխը թնքեց և մահաբեր հարվածից ազատվեց, իսկ շիջը՝ կոչելով քարաշին պատին՝ փչրվեց և ապակու կտորները չորս կողմ ցրվեցին :

Բաղոն չեր կարող կուլ տալ այդ անպատվությունը. նա տեղից կանգնեց, ուղեց հարձակվել թշնամու վրա, բայց զղաց, վոր վոտները ճոճվում են ու չեն ուղում հնազանդվել իր կամքին. բացի դրանից, Ողոն ամուր բռնել եր նրա փեշերից և աշխատում եր հանդարտեցնել : Ծար չկար : Բաղոն փորձեց չարտել շին ու միանգամայն ջախջախել Սաքոյի գլուխը, բայց լիքը չիջը՝ նրա թուլացած ժառանգի արանքից դուրս պրծնելով, փոխանակ առաջ դնող, յետ ու յետ թռաւ և կոչելով յետևի պատին, նույնպէս ջարդվեց :

Բաղոյի այս անաջողությունն ընդհանուր քրքիջ առաջացրեց գինեւան մեջ :

Իսկ ուժասպառ Բաղոն վեր եր ընկել իր տեղում և թուլացած անդամների անդարտությունն ղդալով, գլուխը սեղանի վրա յեր դրն, ու սաստիկ հեկեկում : Ողոն, անսնելով իր ախպոր անպատվությունը և չորս կողմից նրա հատցեյին ուղղված հեղնական բացահանչությունները, չկարողացաւ անտարբեր մնալ : Անպաշտպան ընկերոջ արտասուքը տալին ու վրա արեց նրա սիրտը : Ախպերության որենքը և թափրը պահանջում եյին փաշտպանել ընկերոջը և օրքել նրան հացքրած անպատվությունը, իսկ այդ նպատակին կարելի յեր հասնել միայն վրիժառությամբ :

— Դե, ձեր ծնողը... — դուռաց նա, չուխեն հագից հանելով և Սաքոյի վրա հարձակվելով :

Ողոն տեղից վեր թռաւ, վազեց նրա առաջ և յերկու ձեռքով ամուր գրկելով՝ կտրեց նրա ճանապարհը : Ողոն նախ ուղեց

աղատվել խեղճի ձեռքից, բայց տեսնելով, վոր նա միտք չունի արձակելու, սկսեց կարկուտի պես բռնանցքի հարվածներ իջեցնել նրա դիմին: Խեղճն սկզբում յնտանդով պաշտպանվում եր նրա հարվածներից, բայց տեսնելով, վոր ուժեղ հակառակորդը գոռում ե իրան, ձեռք տարավ զրպանը, վոր դանակը հանի ու թշնամու վորը թափի: Այդ միջոցին Սաքոն ել վերցրել եր մուրճերից մեկը ե սաստիկ չարչարվելով՝ աշխատում եր աղատվել Մկոյի ձեռից, վոր Ոգոյի գլուխը ջարդի:

Դուռը բացվեց ե վրա հասավ Վարոսը:

— Ես ի՞նչ բան ե, ի՞նչ խայտառակություն, — գոռաց նա դռան շեմքից, — դուք մարդիկ ե՞ք թե չներ:

Վարոսի ձայնից բոլորն սթափվեցին: Ողոն բուհապես յետ ու յետ քաշվեց. Խեղճն հանած դանակը նորից զրպանը դրեց ու պատից կապով մինչև անդամ Սաքոն՝ կռվի այդ թունդ սիրահարը, ձեռքի մուրճը կամացուկ դետին դրեց ե սկսեց բարկությունից շրթունքները կրծոտել: Վարոսի յերևալը մի ակընթարթում հանդարտեցրեց կրքերը ե վերականգնեց խաղաղությունը:

Վարոսն ահագին հեղինակություն ուներ իր այցելուների աչքում, նրանից համ ամաչում, պատկառում ելին, համ ել վախենում Գինեստան պատերի մեջ նա ե՛ք քննիչ եր, ե՛ք դատավոր, ե՛ք տա՛նուտեր. այստեղ ծաղած բոլոր յիսկներն ու վեճերը նա մանրամասն քննության եր յենթարկում ե ասպա հայտարարում իր հեղինակավոր վճիռը, վորին ամեն մեկը պարտավոր եր հնազանդվել: Մանր մեղք զործողները սովորաբար արտաքսվում ելին խանութից. դա արդեն պատժի ամենախիտն եր: Յերբմն ել պատիժը սահմանափակվում եր նրանով, վոր մեղավորն անաչառ դատավորի ձեռքից՝ մի քանի աստակ եր ուտում: Իսկ հանցավորների ահագին մեծամասնությունը յենթարկվում եր միմիայն տուգանքի: Տուգանքը կայանում եր նրանում, վոր մեղավորը պարտավորվում եր իր հաշվով դնել վորոշ չափով խմիչք ե հյուրասիրել արդար հակառակորդներին, վորոնց հետ անախորժություն եր ունեցել:

Այս անգամ իմանալով բանի ելությունը, ե համոզվելով, վոր կռվի առիթը տրվել ե Բադոն, նույնպես տեղեկանալով, վոր Ողոն ծեծել ե միամիտ Խեղճին, յերբ սա ընկերաբար ուղեցել ե կռվողներին բաժանել, Վարոսը վճռեց, կտրած ամանների արժեքը՝ հիտուն կուպեկ, պահանջել Բադոյից, իսկ Ողոյին պարտավորեցրեց յերեք կվարտ դինի առնել ե Խեղճին իր ընկերներով Հյուրասիրել: Վարոսի վճիռը հիացրեց շատերին:

— Կեցցե՛ք Վարդա Բիճեն, — գոչեց Մկոն, — Ինձ մի բախալ տվե՛ք յես նրա կենացը պիտի խմեմ :

Փաստոն խաղացողներից մեկը, հիացած Վարդաի արդար վրձ-
նով, բարձր ծափահարեց . իսկ մյուսները միաբերան «Աաշալլա»
արտասանեցին :

— Հը, ի՞նչ ես ասում, Բադո, համաձա՞յն ես, — հարցրեց
Վարդա :

— Համաձայն լինելը համաձայն եմ, բայց... կացուկամ պա-
տասխանեց Բադոն :

— Բայցը ծոցդ դիր, — ընդհատեց նրա խոսքը Վարդաը, — դու
ի՞նչ ես ասում, Ողո, գինին բերե՞մ, — դիմեց նա մյուս մեղա-
դրյալին :

— Բերելի, վոր ասում ես՝ ի՞նչ պիտի անեմ . յերեք կվարա
դինին ինձ հո չի սպանելու :

Վարդան իսկույն յերեց վեց շիշ գինի . մի հատ բախալ և
հրամայեց հանցավորներին վերցնել իրանց բաժակները և մոտենալ
այդ սեղանին : Հրամանը կատարվեց : Վարդան իր ձեռով լցրեց ա-
ռաջ Մկոյի և ապա մյուսների բաժակները և մի բաժակ ինքը
նկելով՝ ասաց .

— Մկո, ախպեր Մկո, բախալը վեր կալ խմենք ծեծող-ծեծ-
վողների կենացը և խնդրենք աստծուց, վոր նրանց մի քիչ խելք
ու հասկացողություն տա, վոր կարողանան շնությունը մարդկու-
թյունից դանաղանել ու մարդկության ճամբով գնան : Կոխիլը, ի-
րար խելդղելը, իրար միս ուտելը, իրար վրա հաջալը շան ար-
հեստ'ա, իսկ մարդկությունն են ա, վոր ախպեր աղաներով նստես,
ուտես-խմես, յերգես, ծիծաղես և ընկերների հետ ջան ասես, ջան
լսես : Դե, — դիմեց նա կոպիտներին, — առջևներիցդ՝ վեր կացե՛ք,
պոռչալի արեք ու ձեր քեֆը շարունակեցե՛ք :

— Այ կեցցե՛ս, կեցցես դու քո լեզվովը, Վարդա բիճա . աստ-
ված վկա, յեպիսկոպոսից լավ ես խոսում : Ինչվոր բարձաղլե-
ցիր, տերը թող լսի ու կատարի . վողորձած աստվածը մեր ընկեր-
ներին են խելք ու միաբը, են հասկացողությունը տա, վոր շնու-
թյունից ձեռք վերցնեն ու սրանից հետո մարդկություն անեն .
ուռո՞ւ, — վորոտաց Մկոն ու բախալը դատարկեց :

Կոպիտները աեղներից վեր կացան ու ձեռ-ձեռի տալով լուս
համբուրվեցին . այնուհետև նրանք լիքը բաժակները վերցրին և
միմյանց անունն արտասանելով՝ իրար կենաց խմեցին : Դրանով և
հաշտության հանդիսավոր խորհուրդը վերջացավ ու քեֆն ել իր
սովորական կարգով շարունակվեց :

կատարարէի պաշտօնը կատարում եր Մկոն: Նրա լեզուն բլբուլ
 եր դառնել: Նա կենացներ եր առաջարկում, անեկդոտներ եր պատ-
 մում, սրախոտություններ եր անում և ամենից շատ ել յերգում
 եր. կասես դա առաջիկա լուռ ու մունջ Մկոն չլիներ, կասես մի
 դերմնական դորություն նրա վրա իջած լիներ: Վերջապես բանն
 աշխարհի հասալ վոր միաժամանակ արդեն յերգում ելին մի քանիսը
 միասին, բայց վոչ միենուն յերգը: Մկոն յերգում եր «Ձախորդ
 որերը», և իր ուժեղ բասով խեղդում եր մյուսների ձայները: Ոգոն
 սկսել եր մի շիջաստի և կոկորդը պատում եր, վոր կարողանա
 իր թույլ ձայնն ալլա դժոխսային աղմուկի մեջ լսելի դարձնել: Իսկ
 ինչոն, վորի դեմքն ու աչքերը սաստիկ կարմրատակել ելին, յեր-
 գում եր մի ինչվոր հայկական ժողովրդական յերգ և տակտի հա-
 մաձայն մատներով շրթկացնում եր: Միայն Բաղոն չեր յերգում:
 Նրա սիրտը խառնում եր: Նա մոտեցալ անկյունի աղբակույտին և
 մատը բերանը տարալ... Հանգստացնելով ստամոքսը, նա նորից
 վերադարձալ և շարունակեց խմել առաջիկա կարգով:

4.

Այդ ընդհանուր աղմուկի ժամանակ վաճառականների սեղանի
 վրա լավեց դրամների դրնդրընդոց. նրանք վերջացրել ելին փա-
 տոնը և սկսել ելին ցլտալ խաղալ: Դրամների հմայիչ ձայնը լսե-
 լուն պես, Սաքոն տեղից վեր թռալ և վաղեց այն կողմը:

— Ինձ ել թուղթ տվեք, — ասաց նա շլկված:

— Փողը հանիր, հետո թուղթ ուղիր, — կոշտությամբ պատաս-
 խանեց թուղթ բաժանողը:

— Առանց փողի հո չեմ խաղում, — պատասխանեց վիրավոր-
 ված Սաքոն և հանեց վաթսուն կոպեկ ու դրեց առջևը՝ սեղանի
 վրա:

Սկզբում շատ լավ եր. թուղթը Սաքոյին ժպտում եր. նրա հա-
 նած վաթսուն կոպեկն աճեց, հասալ յերեք ռուբլու և դեռ շարու-
 նակում եր ալելանալ: Այդ աջողության ժամանակ Սաքոյի տրա-
 մադրությունը շատ լավ եր. նա ուրախ-ուրախ խոսում, յերգում
 ու ծիծաղում և յերբեմն ել մի-մի բաժակ կոնծում եր:

Բայց Սաքոյի աջողությունը յերկար չտևեց. շուտով թուղթը
 նրանից յերես թեքեց և նա սկսեց տարվել ու տարվել: Կարճ միջո-
 ցում նրա տարած փողերը, վորտեղից յեկել ելին, աշխարհ ել դնա-
 ցին. դնաց նաև նրա դրպանից հանած 60 կոպեկը: Սաքոն քթի
 տակ մի ինչվոր կեղտոտ բան մոմռաց, հետո լցրեց մի բաժակ:

կադր հետզհետե տաքացավ, առաջվա հինգ ու տաս կողեկի տեղ
ոկսեցին բռնել քսան, քսանհինգ, յերբեմն նույնիսկ քառասուն կո-
պեկ: Սաքոյի հանած ութսուն կողեկը խաղաթղթի անաջողու-
թյան դեմ յերեք բողե էլ չկարողացավ դիմանալ:

— Ախ, քո կարտ կտրողիդ հողին... բացականչեց նա առամ-
նեբը կրճատցնելով և ձեռքի քսան կողեկը տանողի առաջ չարտեց:
Հետո նա դուրս յեկավ փողոց, մի քար շրջեց*) ու կրկին ներս
յեկավ: Նա հանեց դրպանում մնացած վերջին մի ութլի յերեսուն
և հինգ կողեկն ու մոտեցավ կարտի սեղանին, հուսալով, վոր դո-
նե հիմա թուղթն իրան կփպտա: Բայց իդուր: Չախորդությունը
կատարյալ եր. Սաքոն տարվում եր ու տարվում: Նրա փողերը
վերջանալու մոտ էին. մնում եր միայն տասնհինգ կողեկ սե-
փող:

— Տուր ես կարաւ, խալը հինգ կողեկ,—ասաց Սաքոն, մի
ծածկած թուղթ բռնելով և ստորին սլոշն ամուր կրծոտելով:

— Թող դա,—պատասխանեց թուղթ բաժանողը: Վերջինս մի
ուսուդեմ, միջահասակ վաճառական եր և միևնույն ժամանակ չա-
փաղանց անիրավ վաշխառու. նրան սովորաբար Սե-Սարտ էյին ան-
փանում, իսկ յերեսին՝ Սարիբեկ աղա էյին կանչում:

— Ութ,—բացականչեց ուրախացած Սաքոն, տեղից վեր թռու-
չելով և խաղաթղթերը բանալով:

— Յիրա,—անվրդով կերպով ավելացրեց Սե-Սարտն, իր
թղթերն էլ սեղանի վրա վառելով:

— Յերեք անգամ տասներեք չահիս, յերեսունինը չահի, յեր-
կու մանեթից մի չահի սլախա,—վաճառականական արագությամբ
հաշիւեց Սաքոն,—ուղարկիր:

Սաքոն լուռ եր և կատաղությամբ մինչև կոկորդը լցված:

— Ուղարկիր Սաքո, փողն ուղարկիր,—կրկնեց Սարտն, խաղն
ընդհատելով:

— Լավ, կլինի՝ կտամ, բաժանիր,—հաղիվ լսելի ձայնով պա-
տասխանեց Սաքոն:

— Լավն են կլինի, վոր հանես ու համբես:

— Բաժանիր, կտամ ասացի,—մեղմությամբ կրկնեց Սաքոն:

— Կտամ—մտամ չեմ խմանում, հանիր ու տուր:

*) Քար շրջին ընդունված թախում և, վորով խաղացողներն ուզում են
խաղաթղթի հաղթությունն իրենց կողմը դադանել

— Ես բոսֆյէս չունեմ, հոգիս հո չեմ առնելու, հետո կտամ տապի:

— Զունե՞ս... Զունես՝ ուրիշից պարտք վերցրու, կամ չուխեդ հանիր:

— Ո՞վ չուխա հանի, —ասաց Սաքոն, — աչքերը չունելով և վեր-դա՛մունքից դողդողալով:

— Հրամանեղ. ի՞նչ վող չունեյիր, գլուխդ քարին եյիր տա-լիս, վոր խաղում եյիր:

— Գլուխդ ել քարին տաս, յերեսդ ել պատին...

— Զուխեդ հանիր քեզ ասում եմ, շան վորդի, —գոռաց Սե-Սա-րոն և հարձակիկց Սաքոյի վրա, վոր նրա չուխեն հագից դուրս քաշի:

Հուսահատական եր Սաքոյի գրությունը: Այդ չուխեն նրա ձեռքացած վոսկրանները տաքացնող միակ իրն եր: Թեև չուխայի տա-կից նա հագած ուներ նաև մի կտավն շապիկ, բայց այդ կիտա-մաշ շապիկը շատ անցոր եր նրա ալեւոր անդամները ցրտից պաշտ-պանելու. այս եր պատճառը, վոր Սաքոն չէր ուզում չուխայից բաժանվել և իր բոլոր ուժով հուսահատորեն պաշտպանում եր նրան. նա յերկու ձեռով ամուր բռնել եր չուխայի ոճիքը և պինդ սեղմել եր կրծքին: Սաքոն դէում եր, վոր ինքը մեղավոր ե, գե-տեր, վոր Սարոյի պահանջն որինավոր ե, հասկանում եր, վոր յե-թե ինքն ել լիներ Սե-Սարոյի սեղում՝ այս դեպքում ելի նրա պէս կոխալներ. բայց և այնպես նա չէր ուզում բաժանվել իր չուխայից, իր հալված ու մաշված մարմնի միակ պաշտպանից և չէր ել ուզում Սարոյի հարվածներն ու հայհոյանքներն անպատասխան թողնել. նա ամենաթուեղ ուշուցներ եր թափում Սե-Սարոյի գլխին և ս-տամներով ու վոտներով աշխատում եր պատասխանել նրա հա-ցրած յերբեմնակի հարվածներին:

Այդ աղմուկը դրամից բոլորի ուշադրությունը: Խեչոն ու Սեփն կիտառ թողնելն միասին սկսած՝ «Արի, սիրուն, դնա սիրուն» փո-ղովրդական յերդը և վաղեցին կռիվը դադարեցնելու: Այդ միջոցին Մկն բերանով նվաղում եր մի ինչվոր պարելու յեղանակ և իր ահադին մտտներով թմբկահարում եր սեղանին, իսկ Բադոն, տա-տանվելով ու կոտրատվելով սլարում եր: Տեսնելով, վոր աղմուկը սաստկանում ե, Բադոն պարելով մոտեցավ վաճառականների սե-ղանին և սկսեց ստիպողաբար պահանջել, վոր բոլորը ծախահա-րեն: Բադոյի անսեղի պահանջն ընդհանուր քրքիջ առաջացրեց:

Դրտի սենյակի դուռը բացվեց և վրա հասավ Վարդսը: Կռվողներն անմիջապես բաժանվեցին:

— Ելի՞ կռիվ, — գոչեց Վարդսը, աչքերը չոռելով ու դեմքը թթվացնելով:

— Դու դատիր, Վարդս բիձա, սրանից փող եմ տարել, բայց չի ուզում տալ, — բողոքեց Սե-Սարեն:

— Ի՞նչ քան:

— Յերկու մանեթից մի շահի պակաս:

Վարդսը մի րոպե լռեց, աչքերն ուղիղ Սաքոյի յերեսին քցեց. նա սպասում էր, կասես նա ուզում էր մեղադրյալի բերանից պաշտպանության խոսք լսել, բայց տեսնելով, վոր Սաքոն միաք չունի բերանը բանալու, հրամայական չեւտով ասաց.

— Անդգամություն մի անի, հանի են մարդի փողը տուր:

— Չունեմ, վո՞րտեղից տամ:

— Չունեիր, չխաղայիր:

— Եւ չեմ խաղա:

— Տարվածդ տուր, հետո մի խաղա:

— Լավ էս ասում, Վարդս բիձա, բայց վոր չունեմ, վո՞րտեղից տամ:

— Ջհանդամից ու սե խախարից, անամոթ չուն, — գոռաց Վարդսը, — չուխեդ հանիր, շուտ — Այս ասելով Վարդսը հարձակվեց Սաքոյի վրա, վոր գոռով հանի նրա հագի կիսամաշ չուխեն:

Սաքոյի սիրտը ճմլվեց: Խեհ նա չէր համարձակվում ընդդիմանալ Վարդսին, բայց դուռն էր, վոր կորցնում է թանգագին, մի շատ սիրելի բան և այդ սիրելի տոարկայից բաժանվելու րոպեին նրա աչքերը ջրակալեցին, արտասուքի մի քանի խոշոր կաթիլներ գլորվեցին նրա թորչոմած ալտերի վրայով և այդ բյուրեղանման կաթիլներից յերկուսը շողշողացին կիսախամար ճրագի թույլ հառաքայթների տակ:

Ոեւոյի սիրտը կարեկցությունից կտրատվեց, յերբ նա տեսավ այդ հպարտ ու ինքնասեր մարդի աչքերում արտասուքի կաթիլներ: Նա մեքենաբար առաջ վազեց, բռնեց Վարդսի ձեռը և դողդոջուն ձայնով ասաց.

— Համբերիր, Վարդս բիձա, դարձ չունես, մի հանիր սրա չուխեն աստված սիրես, սրա սրտքը յես կտամ:

Վարդսը բաց թողեց Սաքոյի թեւը, իսկ Ոեւոն արագութեամբ ձեռը տարավ գրպանը և հանելով քսակից մի հատ հինգ ռուբլիանոց վոսկի, չարտեց սեղանի վրա:

— Առե՛ք, — անկեղծեց նա հուզված ձայնով, — ստացե՛ք Սաքոյի:

տարվածքը և տվելին հետ տվեք իրան: Յեչոյի գլուխը դեռ չի մե-
ռել, վոր նա թույլ տա իր աչքի առջև ակադոր չուխեն հագլից հա-
նեն:

Սաքոն ըստ յերեւոյթին հանգստացավ. նա կրկին նստեց իր
առաջիմ տեղում և բռնեցքը սեղանին դարկելով՝ ասաց.

— Չմոռանաւ, Սե-Սարո, ես բանը լավ պահիր մտքումդ.
յես քեզ մի որ կթվացնեմ: Ան ես վոսկին, յերեսունին շահիգ
վերցրու, մնացածը յետ տուր:

Իրանով միջադեպը վերջացավ և խողն անաջիւ կարգով շա-
րունակից: Ուրոն ու Բաղոն կրկին մոտեցան Մկոյի սեղանին և
շարունակեցին իրանց ուրախությունը, իսկ Յեչոն նստեց թղթա-
խաղի սեղանի մոտ և սկսեց ուշադրությամբ հետեւել խաղին:

Յեչոն եւ թղթախաղի տրաշար եր: Ջահել ժամանակ նա շատ
դիւշերն եր թղթերը ձեռին՝ բայց աչքով լուսացրել և շատ եւ վնաս
եր տեսել: Յեչոյի հոր տունը գյուղի շեն ոջախներից մեկն եր: Մի
ժամանակ նրանց դւնից յերեսուն եւ միասին եյին դուրս գալիս.
նրանց աշխատանքը ծովի կղզիներ: Բայց լուսահոգի Գասպար
յերբ մեռավ, քսան տարեկան Յեչոն, առանն անտեր ու անտիրա-
կան թողնելով, զանազան զվարճությունների անձնատուր յեղավ:
Այդ ժամանակից Յչակչոնց շեն ու լի տունը կամաց-կամաց սկսեց
չատարիվել: Յեչոն որ ու դիւշեր գինեանից դուրս չեր դալիս. նա
խմում եր ու խաղում: Յեչոյի բարեկամները տեսնելով, վոր տղեն
որեցոր փչանում և, վճռեցին նրան ամուսնացնել, վոր «խելքը
գլուխը գա»: Յեւ իսկապես, ընտանիքի ու զավակների տեր դառ-
նալով, Յեչոն սկսեց հետզհետե աշխատանքի կոչել: Հորից ժա-
ռանգած կարողությունից այդ ժամանակ մնացել եյին միայն մի-
քանի կտոր ընտիր հողեր, վոր Յեչոն մշակում և լավ եւ արդյունք
եր ստանում: Բայց ափսոս, վոր նա խմելն ու խաղալը վերջնակա-
նապես չթողեց: Ամեն կերակրի ելի նա հաճախում եր գինեատուն և
ամբողջ դիւշերն աշնտեղ անցկացնում: Մի դիւշեր նա տարվից իր ար-
ծաթե դոսին և ինքն իրան խոտք տվեց աշնուհետե բոլորովին
չխաղալ, բայց չկարողացավ իր խոտտումը կատարել: Այդ դեպքից
յերկու շաբաթ հետո, նա նորից խաղաց և այս անգամ տարվեց
տասներկու փութ բամբակ, այսինքն, իր ամբողջ տարբա յեկա-
մուտը, վորով պիտի ընտանիք պահեր ու յերեխաներ կերակրեր.
Այդ ուրվանից արդեն Յեչոն յերգվեց այլևս ձեռը կարտ չառնել,
իսկ հետեւյալ առափութը՝ մուրճը վերցրեց ու դեպի ազահանք ու-
ղեփորվեց:

Այն չարաբախտ որից անցել եր արդեն ութ տարի, բայց մինչեւ այսօր Սեչոն հալվում ու տանջվում եր պարտքի սարսափելի տոկոսների և ազահանքի մաշեցնող կամարների տակ:

5.

Սաքոն տարվում եր ու տարվում. նրա թղթերը շարունակ ձախ էին դուրս դալիս. նա տարվեց վերջին կողկեր և սկսեց սարսափելի ուշուցներ թափել բերանից դանադան վորոշ և անորոշ հասցկներով: Նա հայհոյում եր և խաղ հնարողին, և բախտ բաժանողին, և ինքն իրան, և սատանային և ավելի մաքուր եշակներին. իսկ Սեչոն լուռ մտածում եր և տոմաները կրճատեցնում. նրա ներսում սարսափելի կոխով եր կատարվում:

— Ինձ ել թուղթ դցիր, — յերկար մտածելուց հետո խնդրված ձայնով դիմեց Սեչոն թուղթ բաժանողին և հանեց դրպանից յերեք ուռլիանոց մի թղթադրամ: Այդ բողբոջին նրա յերգմնադանց ձեռները սաստիկ դողդողում էին: Սեչոն տաքացած եր և խաղում եր ռիսկով: Ռիսկով էին խաղում և մյուսները, վորոնք աչքի պոչով տեսել էին Սեչոյի դրպանի փոկիները:

Սեչոյի բանը շատ ձախ եր դնում. կասես Սաքոյի անաջոպությունն անցել եր նրա վրա: Նրա հանած յերեք ուռլիանոցը շուտով մանրացավ ու հալվեց:

Սեչոն նորից մտածմունքի մեջ ընկավ: «Բախտակա՛ն և, ասում եր նրան մի ներքին ձայն, ձեռք վերցրու, Սեչո, հիշի՛ր յերդումդ»:

Այդ անախորժ ձայնն ալեկոծում եր Սեչոյի սիրտը և նա ջղաձուրաբար ճմլում եր յերեսն ու ճակատը:

«Ի՞նչ ես վշատվում, ասում եր նրան մի ուրիշ՝ ավելի դուրեկան ձայն, դա տղամարդություն չի. տղամարդն սկսած դործը կիրստ չտեսե՛ր և թողնի, մեկ ել կանոնես, թուղթը փոխվեց, աջոպության դուռը բացվեց... Ե՛ն ժամանակ համ տարվածդ հետ կատարես, համ ել բախտակա՛ն տարած փող կ'ունենաս»...

Սեչոն սկսեց հետեւել այս վերջին խորհրդին. իսկ առաջին ձայնի խայթոցն անդալի դարձնելու համար՝ վերցրեց կարմիր գինու շիշը և մոտեցնելով շրթունքներին՝ մի հանգով դատարկեց նրա կեսը:

Խաղի ամենատաք ժամանակը, յերբ ուռլիները կոպեկների պես էին ձեռից-ձեռ անցնում, հանկարծ Սեչոյի թուղթը փոխվեց և սկսեց աջող բացվիլ. բայց այդ աջոպությունը շատ կարճատև յեղավ, ու նրան հաջորդեց մի հուսահատեցնող ձախորդություն,

Վեր տեսեց մինչև խաղի վերջը: Ուստի վերջացավ միայն այն ժամանակ, յետոյ ինչոն թափ տվեց քսակի անկյունները, չթողնելով նրա մեջ մի կողմի անդամ: Ասեոն, վեր մինչ այդ ժամանակ ինչոյի կողմին նստած՝ նրա տալացուի և աննկացուի Հաշիվն էր պահում, խաղի վերջում մի քանի բաժակ խմեց ու աննկատելի կերպով ծնկից: Ստացուող վաճառականները վրոտի կանգնեցին, տանող-տարվողի կենացը խմեցին ու խմբովին դուրս յեկան զինն-տնից:

— Տղէք, լալ սլսկեցինք,—կամաց առաց Սե-Սարոն, յերբ
փողոց դուրս յեկան:

— Հաղար մանեթ եւ վոր ունենար, ես գիշեր բոլորը կտանե-
իմք : — ամեկադրեց մյուսը :

— Կատարյալ եչ եր, սկիբ բան չեր հասկանում, — ասաց յիշ-
բոյրը :

— Խեղճ մնացել^{ու} էր Ղլխին, վոր բան հասկանար. շինու մերժ
չմեռնի, — նկատեց չորբորդը :

— Եւս նրա բալոր թղթերը հրադի լուսի դեմ տեսնում էյի,—
այարձեղամ Սե-Սարսն:

— *Push the [?] [?] [?] [?] [?] [?] [?] [?] [?] [?]*

Այսպէս մեր վաճառականները պարծենում էջին, վոր զանա-
պան խաղաղաւթյուններով խաբել են միամիտ տառիկին ու նրան
կողոտցակ :

Յեզուն մտացել էր մենակ, գլխետան մի անկյունում, թղթասեղանի մոտ կծկված։ Նա յնդուռն ձեռով ամուր բռնել էր գլուխը և մտածում էր։ Հազար ու մի դառն մտքեր պաշարել էին նրա ուղեղը և սաստիկ շնչում էին սիրտը։ Թեև կարմիր դիմուհի չուներ, դրսևթյունը բավականանալի մեղմացնում էր այդ մտքերի պատճառած սարսափը, բայց և այնպես, նա անկարող էր բռնաբռնել մտապնդող անհասկանալի իրականությունը։ Յեզուն տխուր էր, սարսափելի տխուր։ «Ե՛մ էր, ե՛մ էր. յե՛րեք ամսվա աշխատանքդ մի քանի փամում քուրը գցեցիր, լավ յեղա՞մ, ասում էր նույն ձայնը ներսից։ Յեզուն ատամները կրճատացնում էր, բռնեցքը սեղմում, կանես, նա ուզում էր բռնել այդ անհերքելի հակին, ուզում էր ուժեղ մատներով սեղմել նրա կոկորդը, սուր ատամներով պատառոտել նրա մարմինը, վեր ել չհամարձակվի մարդու սիրտը մաշել։ Բայց չէր կարողանում և սրտի հերսից միայն մաղերն էր ձգձգում։

Մկոն նստած էր իր առաջվա տեղում և համարյա քսաներորդ տարեկան կրկնում էր «Զարսրդ որերս» ու մատներով չրթկացնում :

Ոգոն եւ ձեռքն ականջին դրած՝ շիջաստի յեր յերգում ու ինքն իր ձայնով հրճվում : Իսկ Բաղան, գլուխը սեղանի վրա դրած, խուլփացնում եր :

Յեւչոն հանկարծ տեղից վեր կացավ, գլուխը թափահարեց, արագութեամբ մոտեցավ Մկոյի սեղանին և ասաց .

— Յեւ եւ պիտի խմեմ, աղեք, յեկեք խմենք, նորից խմենք ու քեֆ անենք :— Նա վերցրեց մի ձեռքով Մկոյի առջին բակալը, իսկ մյուսով գինու շիշը և միմիանց յետևից յերեք բակալ դատարկեց :

— Կեցցե՛հ, կեցցե՛հ ի՞մ ախպերը . սուրբ յերրորդութեան շնորհքն ստացար, — մեծ ուրախութեամբ բացականչեց Մկոն, — բեր, մի բեր եզ սիրուն ճակատդ պաշեմ :— Նա յերկու ձեռով ամուր Գրկեց Յեւչոյի գլուխը և սկսեց պաշտել նրա յերեսի զանազան մասերը :

Յեւչոյի քաջութիւնն Ոգոյի հիացմունքն եւ շարժեց և սա իրան պարտաւոր համարեց խոնարհվել նրա ազամարդութեան առջև . նա պատկառանքով մոտեցավ իր նախկին թշնամուն, յերեք անգամ համբուրեց նրա ճակատը և շարունակեց իր շիջաստին :

Շուտով Յեւչոն եւ սկսեց յերգել : Թեև սկզբում նրա ձայնը զժպարտութեամբ եր դուրս գալիս և նա յերգում եր դուռով, բայց կամաց—կամաց ամեն բան կարգի ընկավ, հետզհետե վողեորվելով՝ նա սկսեց համ որտալի յերգել, համ ծափ տալ, համ եւ պարել :

«Յերրորդութեան սուրբ շնորհք» շուտով իր աղգեցութիւնը ցույց տվեց . Յեւչոն յերկար յերգելուց ու պարելուց հետո, վերջապէս ոտստիկ թուլութիւն գգաց, տեղն ու տեղը վեր ընկաւ : Նրա յերեսը կարմրատակել եր, աչքերը սաստիկ ուռել էյին և ձեռ ու վոտը թուլացել՝ ուժից ընկել : Նա մի անգիմադրելի պահանջ եր զգում սրտեկելու, բայց, վորովհետև նստաբանը նեղ եր ու անհարմար, այդ պատճառով ավելի լսով համարեց պառկել սեղանի տակ, խոնով գետնի վրա, հաղար ու մի անասկ կեղտոտութիւնների մեջ : Պառկեց և իսկույն մրափեց :

Կես դիշերը վաղուց անց եր, աջուրները կանչում էյին : Ներս մտավ Վարտար և հրամայեց այցելուներին հաշիվը տալ ու հեռանալ, վոր ինքը կարողանա մի քիչ աչքը կալցնել : Այդ հրամանն ինչքան եւ վոր անախորժ լինելը այցելուներին համար, այնուամենայնիւ, պարտաւորեցուցիչ եր և հալկավոր եր անպատճառ հնազանդվել նրան : Ծարահասալ, Մկոն ծանրութեամբ տեղից վեր կացավ, րեղի տակ մի բան փրենթփրենթաց, հետո ասանց շտապելու

վերցրեց իր թաղիքն զլիարհւել, Բափ տվեց ու ծածկեց: Ողոն եւ դուրս դալուս պատրաստութիւնն եր տեսնում: Սկսեցին քնածներին դարթնցնել. Բաղոն շուտ դարթնաց. նա աչքերը արորելով դնաց դեպի անկյունը եւ ազլահուշտի վրա կռանալով՝ սկսեց վորձկալ. նրա սիրտն ելլէ խառնում եր...

Մկոն յերկար ժամանակ աշխատում եր դարթնցնել Խեչոյին, բայց չէր կարողանում. վոչ նրա ահեղ դողոցը եւ վոչ վրտի հարվածները չէին ներդոթնում քնածի վրա: Ուրիշ հնար չգտնելով, վերջապես Մկոն բռնեց նրա ականջներից եւ սկսեց բոլոր ուժով թափահարել ու ճմկթել: Սաստիկ ցալի աղղեցութիւնից Խեչոն իր կարմրած աչքերը կիտով չափ բացեց, մի շվարած հայացք դցեց չորս կողմը եւ էրկին աչքերը փակեց: Այնուհետեւ Մկոն շատ չափ չարվեց, բայց վոչ մի կերպ եւ չկարողացաւ Խեչոյին ուշքի բերել, վերջապես նա վճռեց քնածին շալակով տուն հասցնել:

Բաղոն իր եւ իր ընկերի հաշիվը տվեց ու նրանք դուրս յեկան գինեանից:

Մնաց Խեչոյի հաշիվը: Վարսը լավ իմանալով, վոր Խեչոյի քաղիւր բալորովին դատարկվել եւ եւ, վոր նա չի կարող վերցրած գինու փողը վճարել, առանց տատանվելու՝ հանեց նրա հագլի չուխն եւ պահելով իր մօտ վորպես գրավական, քնած հաճախորդին Մկոյի շալակը տվեց ու գինեանից դուրս քցեց:

Դրսի սդր շատ հով եր. տառը քամին նեղ փողոցով սլալով անցնում եր. Մկոն կանգ առաւ փողոցում, կենդանի բեռը վայր դրեց, հանեց իր հին կարճլիկ արան, քնած ընկերին հաղցրեց, ապա կրկին շալակելով ճամբան հանդարտ շարունակեց:

Խեչոյի վիզը ճլորել եր. նրա գլուխը թեքվել եր դեպի ձախ եւ անդադար օրորվում եր: Կիտամայա կլորիկ լուսինն իր արծաթյա ճառագայթներով լիզում եր Խեչոյի գունատ դեմքը եւ մեռելային կերպարանք եր տալիս նրան: Իսկ Մկոն, իր միանման լայն քայլերով, հանդարտութեամբ անաջ եր գնում եւ թթի տակ մեղմիկ յերգում:

«Ձախորդ օրերս, ձմրան նման, կուռան ու կերթան,

«Վհատելու չե, վերջ կունենան, կուռան ու կերթան...»

1900 թ.

ՄԱՐԱՆԻ ԴԵՂԱՊԵՏԸ

Ամառային շող որ եր. տոթը խեղդում եր: Մի ծառի տերեւ, մի խոտի թերթիկ չեր չարժւում. թեթեղեփյուռ անգամ չեր խաղում, վոր տոչորովոդ մարմիններին վայրկենական զովություն բերեր:

Յեւ այլ ժամանակ, Մփիկենց բակի պատի սաղերում, հնամաշ թաղիքի վրա փռված, աղքատիկ անկողնու մեջ, շնչասպառ տրնյում եր մի հիվանդ կին: Դա ընտանիքի մայրն եր՝ Մփիկենց Մարանը:

Յերկու ամբողջ ամիս եր անցել այն որից, յերբ Մարանը դուռն ընկնէր եր դրել: Մանր հիվանդությունն խաղառ հալ ու մաշ էր արել նրա վաղեմի առույգ կազմվածքը. նրա թուխ դեմքի կաշին վաւիկել, նրբացել ու դեղին մոմի դուրն եր ստացել, իսկ հլուծված մարմնի բարակ մորթու տակ դանազան տեղերում դուրս եյին ցցվել սուր անկյուններով՝ հալված վոսկորներ, վորոնց յերեսից նշմարվում եյին կապուտակ յերակներէր բազմատեսակ ճշուղւորությունները:

Յերեկ կեսօրվա խեղդող տոթը շատ եր նեղում Մարանին. նա պառկած եր մեջքի վրա՝ խուփ աչքերով և բերանը լայն բացած արագ-արագ հեռում եր: Հիվանդի դուռնը թույլ-թույլ ընկած եր կեղտակոլով բարձի վրա. վոսկրացած բաղուկները տարածված եյին վերմակից դուրս՝ աջ ու ձախ, իսկ կիսամերկ կրծքի չորացած տախտակը հեռից հեռ մեղմորեն բարձրանում եր ու փշուտ:

Մարանի գլխավերեւ, դդակը հոնքերին քաշած, նստած եր Հարութը, նրա ամուսինը, վոր հիվանդապահ դեր եր կատարում: Ուռննու դալար ճյուղերից կաղած մի փունջ ուներ նա ձեռին, վոր անդադար տարուրերելով հիվանդի յերեսի վրայով, թե ճանճերին եր հալածում և թե մեղմիկ քամի առաջացնելով, ցավատանջ աժուհնու սոթախորով դեմքին թեթեղություն բերում:

Լուռ եր Հարութն ու տխուր. նրա կոպիտ արևառ դեմքը պատած եր վշտի խոր կնճիռներով: Ի՞նչ անէր խեղճը, ակր հեշտ

ինչո՞վ կկամենար նրա բաղձառանջ կյանքի այդ հավատարիմ ընկերը վերջին անգամ թրջել իր այրված ու տառապիլիվ շնորհաշունքը, անուշիկ մեղմեմ, ար մի առա, սիրտդ ի՞նչ ա ուղում, ի՞նչ կուղես ուտել,—բաղկալի սպաս, լավ վստայտաշու, կանաչ պղտճիկ, քաղախով դանդուռ, արանի չորվա, նոր խնձած ծիրան, կամ թթվաշ խնձոր. վո՞ր մեկից կուղես, արևիդ մատաղշ։ Այս հարցերն որական տաան անդամ կրկնում եր Հարութը և անթարթ աչքերն ամուսնու յերեսին ուղղած՝ ամբողջ ժամերով նայում եր նրան ու պատասխանի սպասում. բայց իդուր... Մարանը չեր պատասխանում. նա յերբեմն միայն ցավալի ճրքոցով վտակացած մեջքի տեղն եր փոխում ու կարմրատակած աչքերը կխոփ չափ բանալով, պապանձված չրթունքներն եր կամացուկ շրջապահում. դա նշան եր, վոր հիվանդը ջուր և ուզում։

Հարութն շտապով հիվանդի չորացած բերնին եր մոտեցնում սառը ջրով լիքը փարչը, վորից հետո Մարանի գլուխը կրկին բարձի վրա յեր ընկնում. և հիվանդ կրծքից դուրս խուժող ուղի առատ հոսանքը մի սրտամաշ չոփն եր առաջացնում։ Այնուհետև, ելի նույն սղանիչ լուծթյունը, ելի հիվանդի միտքինակ անշարժությունը և հուսահատ Հարութի խեղդվող հեկեկանքը։

Ահա այս դրուժյունն եր տիրում Միլիկենց բաղում, յերբ դարբասի ջախլախ դուռն աղմկալի շտաշյունով յետ դնաց ու փոքրիկ Ավանը, կանաչ խոտը կոնատակին, թռչկոտելով ներս յեկավ։ Իսկ Հարութի տղան եր, վոր իր քույր Սաթույի հետ այդուց եր վերադառնում։

— Հայրիկ, — գոռաց Ավետը դեռ բաղի շնճից, — պորինջան են ծախում, պորինջան, տեսե՞լ ես, կարմիր պորինջան. ե՞ն, վոր անցյալ տարի քնոռնց այդում խորովեցինք, հա՞. լավն եր, թրթվաշ... Յեվ յերեսխան բերած խոտը բառաչող հորթի առաջն անելով, սկսեց շոյել փոքրիկ կենդանու սիրուն ճակատը։

Կայտառ մանկան առողջ կրծքից դուրս թռած բարձր ճիչն սթափեցրեց հիվանդին, նա կողքի վրա շրջվեց, ծանր ճրքաց, հետո աչքերը բացեց ու փորձեց նստել։

Ուրախացած Հարութը նստացրեց հիվանդին և նրա թիկունքի յետևը մի կտրած թաղիք դրեց, վորին հենվել կարողանար Մարանի թուլացած մեջքը։

Մարանը մի բանի բերան անջաց, մեկ ել նորից հառաչեց, հետո իր լայնացած բիրերի տարսավելի հայացքն ամուսնու յերեսին հառելով դժվարությամբ արտասանեց՝ — Հարութ...

— Զանի՛ր, — արտասպառառ ուրախութեամբ արտաստանեց Հարութը, — Ի՞նչ ես ուղում, անունիդ մեռնեմ, բաղկալի սպաս, լավ մտապախաշու, կանաչ պոլոճիկ... և այսպես նա պիտի վերջացներ իր սիրելի ուտելիքների ամբողջ ցուցակը, յիթե հիվանդի չերեսի դժմանք արտահայտող կնճիռները և ձեռքի բացասական շարժումը չստիպելին նրան լուել։ Ըստ յերևույթին Մարանը չեր ուղում լսել հաղար ու մի անդամ կրկնված այդ անուանելի բառերը։

— Հարութ ջան, — կրկնեց նա վոջը ինչ բարձր և ապա, խոսքը շարունակելու համար, իր հիվանդ կրճիկ բոլոր դորութեամբ ողի պաշար ներշնչեց։

Այս անգամ Հարութը լուռ եր և ականջը հիվանդի շրթունքներին մոտեցրած իր ամբողջ կյութեամբ լսողութեան եր դարձել։

— Պոբին-Նա՛ն, — շնչասպառվելով վանկ-վանկ մրմնջաց Մարանը, — կարմիր պորինջան, — կրկնեց նա դողդոջուն ձայնով, և իր բորբոքված աչքերի աղերսական հայացքն ուղիղ ամուսնու ճակատին մեխեց։

Հիվանդը դժվարանում եր յերկար խոսել, բայց նրա խղճալի հայացքը պարզ ասում եր. «Հը՞, այս չորացած շրթունքներին կարո՞ղ ես հասցնել իմ դեղատոնը, թե պիտի հոգուդ վրա պարտք թողնես իմ վերջին սրտուղեկներ»։

— Ես բոսեյիս կրեմեմ, — հուղճունքից դողացող ձայնով բացահանեց Հարութը, և տեղից վիթ թռավ ու դեպի դուռը վազեց, բայց նա դեռ դուռն չեմքին չեր հասել, վոր հանկարծ ձեռը գրպանը տարավ։ Ե մնաց տեղում արձանացած։ Խնդճի քակը բոլորովին գատարիկ եր...

Այսպես մի բոսե նա մնաց ձեռը գրպանում չլարած, կանգնած, քայց հետո նրա գլխում մի հուսատու միտք ծագեց, — դուցե հաջողվեր ապառիկ բերել, և նա դառնալով վորդուն հարցրեց։

— Ավետ, այ Ավետ, ո՞վ եր ծախում պորինջանը։

— Իլաննեց Պապիկը, Էնքան լա՛վն եր, — հրճվանքով վրա բերեց յերեխան։

Բայց արտաստանը դուր չեկավ Հարութին։ Պապիկն Էն պտուղը չեր, վոր ապառիկ բան ծախեր։ Հարկալոր եր մի հնար անել. և նա յնդունները կրճատելով կանգնել եր դուռն առջև ու իր ուղեղի ամբողջ ուժը լարած՝ աշխատում եր մի ճար դետնել, վոր դեղատոնը հիվանդին հասցնի։

Հիվանդն իր կախված գլուխը բարձրացրեց և հոնքերի տակից ամուսնու յերեսին նայելով, արտաստանեց.

— Բերրի՞ր :

— Հա, բերում եմ, ես բոպեյիս, — չչիլվելով պատասխանեց Հարութը, և սկսեց կանգնած տեղում ինչվոր աննպատակ շարժումներ գործել. հետո դառնալով աղջկանը, ասաց .

— Աղջի Սաթո, ի՞նչ եյի ասում... Հա... մի շոր, պորինջանի համար շոր տուր, շոր : — Աղջիկը բերեց շորը, բայց հայրը դռնը շարժվում :

Մարանը մեկ ել նայեց ամուսնուն, և տեսնելով նրա չփոթժուկը հարցրեց .

— Հարութ, այ Հարութ, փող ունե՞ս, փող :

— Փող... տանք... հեշտ ա, հեշտ, մի տեղից կճարեմ, — լեզուն ծամծմելով պատասխանեց նա, թեև վոչ մի տեղից փող ճարելու հույս չուներ :

Հիվանդի ճաքճված շրթունքները միմեանց մոտեցան, բերանի մկանսունքները ձգվեցին և նրա այլակերպված դեմքի վրա կրոտ մակերևույթի վրա ժպիտի պես մի բան նշմարվեց . բայց վորքան դառն, վորքան կծու յեր այդ սպանիչ ժպիտը, կասեռ թույն եր կաթում նրանից :

Մարանը հառաչեց ու աչքերը յերկնքին հատելով մի բան մըրժնջաց . անեծք եր դա, թե՞ աղոթք — չիմացվեց, բայց ցավառ թոքի խորքից դուրս վիթող յերկար հազի մեջ խեղզվեցին նրա վերջին բառերը :

Հաղալուց հետո Մարանը նշանոցի կանչեց աղջկանը, և նրա տեղանքին ծանր հեալով, ինչվոր բան ասաց : Սաթոն հեռացավ և յերկու բոպեյից հետո վերադառնալով, մի փաթեթ բերեց ու հանձնեց մորը :

Հարութը ճանաչեց փաթեթը. դա Մարանի բաժինքի ամենալավ դավուղն եր, վոր կարված եր դանաղան վառ դույնի շաւերից ու մետաքսե գործվածքների մանր կտորտանքներից :

Հիվանդն առավ նախշուն դալվուղը, դանդաղությամբ շուռնուռ ալից իր ցամաքած ձեռների մեջ և սրտի խորքից մի հոգոց արձակեց : Ո՞վ դիտե ինչ քաղցր հիշողություններ, ինչ սիրուն պատկերներ վերակենդանացան այդ վայրկյանին տարաբախտ կնոջ մտլորված մաքում : Զե՞ վոր նրա անցյալի կարմիր սրերի հետ եր կապված այդ նվիրական դավուղի սիրելի պատմությունը :

Մարանն իր հալված մասնների բոլոր ուժը լարելով, արձակեց դավուղի կապը, յետ ալից փաթույթը և նրա արանքից վարդադույն չթում կապած մի փոքրիկ բան հանելով, մեկնեց Հարութին :

Վերջինս առավ, քանդեց նրա ամուր կապը և ինչ... մի պատիկ չողջողուն արծաթե դրամ—մի հատ տաս կոպեկանոց:

— Տար,—միմնջաց հիվանդը, հոգնած գլուխը բարձին գցելով,—տար ինձ համար պորինջան բեր. ախ, սրտով ուղում եմ,—տվելացրեց նա ու ցամաքած պոռչները շրջապացրեց: Իսկ Հարութը չէր շտապում. նա կանգնած եր նույն տեղում և փոքրիկ դրամը մատները մեջ խաղացնելով, կասես զվարճանում եր նրա փայլով: Բայց խկապես նա տանջվում եր, դառը մտքերը խեղդում էին նրան և վրդովված խիղճը չարաչար զալարվում եր նրա ներսում: Հարութը հիշեց, վոր այս դրամն ինքն եր ընծայել Մարանին նոր նշանված ժամանակ և հենց այն որը, յերբ նրան հաջողվել եր տուրքին սիրային համբույրը քաղել սիրուն նշանածի արվարչ թշնմից: «Հէ՛հ՝ դիդի անցած որեր», շնչաց նա ատամների արանքից և տնուհետև մտաբերեց, թե քանի անգամ եր տեսել, յերբ խեղճ Մարանն իր այդ թանգադին գանձը հանում եր սեղուկից, սրբում, պապալացնում, մի փոքր զվարճանում և նորից սեղուկի ապահով անկյունում թողցնում:

Հարութի ձևը չէր դորում այդ փողը ծախսելու. նրա խիղճը բողբոջում եր, վոր տրանյակ տարիներ ընթացքում այնքան խնամքով ու դուրդուրանքով պահված փոքրիկ դրամն իր մահամերձ տիրոջ վերջին սրտուղեկիքի վրա դործադրվի: Վո՛չ, դա կլինե՞ր Հարութի կողմից մի անհերքելի ասերախոտություն, մի անսիրտ ու ստոր վարմունք, և իհարկե, նա վո՛չ մի կերպ չի հաշտվի այդ մտքի հետ, նա կհանի իր հաղի չուխն, դրամը կդնի նրան, կծախի դեպի, ու նրա փողով իր բաղձալիսատ ամուսնու համար դեղապես կդնի. իսկ այդ փոքրիկ պսողուն դրամն ե՛լի սեղուկի խոր անկյունում կպահվի:

— Ա՛խ, պորինջա՛ն,— շնչաց Մարանը և լայնացած բերեքի սարսափելի հայացքը Հարութի յերեսին ուղղեց,—չո՛ւտ տրեք,—տվելացրեց նա,— թե չե անդեղապես կմեռնեմ...

Վերջին խոսքերը կասես ծակեցին Հարութի սիրտը, այլևս անկարելի չէր սպասել. նա արագութեամբ յերեսը շուռ տվեց և շտապով բակից դուրս յեկավ:

Հարութի փոքրիկ աղան, սիրուն հորթուկը թողած, հոր յետևից թուզկոտելով դուրս վաղեց, իսկ Սաթոն սկսեց ոջախը վառել, վոր մինչև ուորինջան բերելը, կրակը պատրաստ լինի:

Հարութը, փոքրիկ դրամը պողցնում սեղմած, անհաստատ քայլերով առաջանում եր դեպի Իլանենց Պապիկի խանութը և ճանապարհին մտածում. «Ի՛նչ անեմ, ես բոլորս յես ո՛ւմ դիմեմ.

վո՞րտեղից մի յերկու դրվանքս պարինջանի փող դռնեմ . . . : Հան-
կարծ նա կանդ առաւ, մատը բերանը դրեց և սկսեց մտքում աշ-
պես դատել . «Բայց ի՞նչ պիտի լինի, յեթե յես ես փողով պարինջան
առնեմ, իսկ եզուց կամ ելոր, յերբ վոր ձեռս փող ընկնի, Մարանի
գրամն իրան վերադարձնեմ . չե վոր միենույն բանը կլինի» :

— Ի հարկե միենույն բանն ա, — համարյա լսելի ձայնով արտա-
սանեց Հարութը և այս անգամ հաստատուն քայլերով մտնեցով
Պապիկին :

— Բարե որ, Պապիկ :

— Բարով, — կիսաբերան պատասխանեց խանութպանը, աչքի
պոչով նայելով իր անյեղ մուշտարուն :

— Պարինջան ունե՞ս :

— Ծա՛ւ, բայց քո ուտելու ժամանակ չի, արտեր — Հարութ :

— Ինչո՞ւ, դրվանքեն քանի՞ արժի :

— Հինգ կոպեկ :

— Ո՞ր, ինչ թանգ ես ծախում, — ակամա վրա բերեց Հարութը :

— Բառ, դու ի՞նչպես ելիր ուղում . փութը հինգ կոպեկ, հա՞,
դե, դե, քաշիլի դնա բանիդ, դուռը մի կտրի, շող ա :

Բայց Հարութը չէր հեռանում, ընդհակառակը, նա մոտեցավ
պարինջանի սալային, և սկսեց ջոկջոկուել նրա միջի լավերը :

Խանութպանը դարձացած աչքերով մոտից գլուխ չափելով եր
Հարութին :

Այդ ժամանակ, յերբ Հարութը գլուխը կախ՝ դրողոված եր պո-
րինջանը ջոկելով, խանութի դռանը մոտեցավ մի ալեղարդ ծերու-
նի : Յերեցփոխ Պետրոսն եր դա . գլուղի առաջնակարգ իշխանե-
րից մեկը, վորը յեկեղեցական դումարների ուղիղ յերեք քառորդը
գողացել եր :

Յերեցփոխ Պետրոսը մի խոտասիրտ ու հողեհան վաշխառու
յեր : Դա այնպիսի մի հրեշ եր, վոր ձեռն ընկածին ել բաց չեր թող-
նի, մինչև վոր նրա արյան վերջին կաթիլը չծծեր : Ով նրանից մի
քանի ուսրլի պարտք վերցնէր, տարիներով պիտի տառապեր, վոր-
դեց — վորդի պիտի հաշվեր ու մաշվեր՝ նրա անծոված դավթարի
սոսկալի ծանրութեան տակ : Այսպես համարյա ամբողջ գլուղը
անճում եր այդ անիրավ մարդու ահուկի ճիրաններում : Շուշմանս
Պետրոսի դավթարը չընկնի, ասում եյին գյուղացիք :

— Բարե աջողում, Պապիկ, — առաց յերեցփոխը խանութի
շեմքից ներս մտիկ տալով :

— Այ հաղար ու հաղար բարով, — պատասխանեց Պապիկը
վռաքի յեկնելով :

— Ես ի՞նչ ա, մեր տղա, ես նուրար ես բերել, հա՞ :

— Հրամանք ես, Պետրոս տղա, կարմիր պորինջան ա, — տար-
կական ժպիտը շրթունքներին պատասխանեց Պապիկը :

— Ի՞նչ արժի ֆունտը :

— Հինգ կոպեկ :

— Պա, պա, պա, պա, — տարափով բացականչեց յերեցիտիւր և
յերեսը շուռ տալով անտվար արագութեամբ հեռացավ այնտեղից :
Բայց մի րոպեյից հետո նա կրկին յետ դարձավ և խանութի
դռանը մոտենալով՝ աչքը ճեղքած ներս նայեց :

Հարութը՝ թիկունքը դռանը դարձրած, դեռ շարունակում եր
իր դարձը. « ֆունտը հինգ կոպեկ ա, հեշտ բան չի », մտածում եր
նա, և աշխատում եր ընտրել պորինջաններից այնպիսիները, վոր
համ կարմրած ջինեյին, համ խոշոր, համ կլոր : Ավետը լուռ նա-
յում եր հորը :

Յերեցիտին իր ծերացած թիբերի բոլոր դորութունը լարած՝
յերկար ժամանակ նայելով, աշխատում եր ճանաչել Պապիկի մուշ-
տարուն, բայց չկարողացավ :

Վերջը նա Պապիկի մեկը ձգեց ու հագլով լսելի հարցրեց. « Եդ
ա՞յ ա » :

— Հարութն ա, — պատասխանեց Պապիկը բափական բարձր
ձայնով :

Յերեցիտիւր աչքերը կուչ ածեց ու դուրսը հարցականորեն
շարժեց, « ի՞նչ Հարութը », ուզում եր ասել նա :

— Եվիկենց Վարդանի տղան, — համարյա գոռալով պատաս-
խանեց Պապիկը :

Հարութը յետ նայեց, տեսով շեմքում ցցված Պետրոսին և
նրա ակրտը մի տեսակ ալեկոծվեց : Նա դաաց, վոր յերեսը կար-
մրատակեց ու ականջները տաքացան, բայց թե ինչու, չկարողա-
ցավ իմանալ :

— Եվիկենց Հարութը, — ծորելով կրկնեց յերեցիտիւր և քթի
տակ մըթմըթալով հեռացավ դռնից : Նա նստեց առաջ կողքին, ու-
ռենու շվաքում և շրթունքները կրծատելով մի հաստ ու կարճ պա-
պիրոս վաթաթեց :

Շուտով Պապիկի խանութից դուրս թռավ Ավետը և ջիբիդի
յերգելով ու վորին բարձրաձայն թմբկահարելով առաջ վաղեց :

Վորդու յետևից դուրս յեկավ Հարութը, պորինջանը չուխի
փեշում բռնած :

Նա հեռվից նկատեց յերեցիտի գարշելի կերպարանքը, վոր

առվի կողքին, ճանապարհի վրա պաղած, քուլա-քուլա բաց երթաղետում պապիրոսի դառը ծուխը :

Հարութին պատեց մի տխուր նախադասւոյն. և նրա սիրտն սկսեց անսովոր արագութեամբ բարախել. վորքան քվիկի յեր նա մոտենում Պետրոսին, այնքան սաստկանում եր սրտի թրպրտոցը և վտաններն ակամա սկսում եյին թուլանալ :

Մեկ ել նա մատենց յետ դռնալ և ճոճապարհը ծռել, վորդեպի յերեցփոխի ատելի յերեսին չհանդիպի, բայց տեսալ, վոր արդեն ուշ ե, քանի վոր շատ եր մոտեցել Պետրոսին :

Նա դուլխը կախեց, աչքերը դեռնին հառնց և վորքան կարող եր քայլերն արագացրեց :

Այդ բոպէյին նա ռովորական անցորդների պես չէր դնում, այլ ուղղակի վաղում եր, սրտապատառ փախչում, կարծես մեկը, հրացանը կրծքին սեղմած, նշան եր բռնել նրան :

Բայց ի՞նչ, չնայելով դործ դրած բոլոր քանքերին, նա չկարողացալ խուսափել վերահաս վտանգից և դեռ նոր եր ուղում անցնել անողոր վայրառվի առջևից, յերբ կողքից հնչեց յերեցփոխի խրոխտ ձայնը :

— Հարութ :

Յեւ այդ մի հատիկ բառը կատես շանթահարարեց Հարութին : Նա կուզեր շլակուն տար այդ բառը, կուզեր յերեսայի պես վաղելով փախչել և վորքան կարելի յե շուտ տուն հասնել, բայց, վտաններ թուլացան, ծնկները ծալվեցին ու նա մնաց տեղում մեկը վաճ :

— Հարութ, — կրկնեց Պետրոսը, — եստեղ արի, բան եմ տեսնում :

— Գամ, — խղճալի յեղանակով պատասխանեց Հարութը և հաւմունքով գողացող ձայնով կանչեց իր առջևից վաղող Աշխտին :

Յերեխան լոց իր անունը և փողոցի վոլորանից յետ դռնալով մինչև հոր մօտը մի շնչի վազեց :

— Պորենջանը տար տուր մորդ, — կամացուկ առաց Հարութը վորդուն և չուխի փելը մեկնեց դեպի նա :

— Լալ, լալ, — ազդողակեց յերեսան ուրախութեամբ և իր թաղիքն փոքրիկ դղակը գլխից առնելով բռնեց հոր առջև, վոր պորենջանը նրա մեջ լցնի :

— Ե՛, — բղավեց յերեցփոխը, և իր հասակին անպատշաճ տարագութեամբ, անդից ցատկելով վազեց դեպի Հարութը :

— Մի՛ գատարկի՛, — շարունակեց նա, — Հարութի կուռը բռնե-
ալ, — կաց, հենց սրա համար եյի քեզ կանչում :

Պետրոսի բարձրացրած աղմուկի վրա հալածվեց պարսպ-
տարդկանց մի սլաակառւկի բաղմուխուն, վորոնք կլորիկ շրջան
կազմելով, ուշադրութեամբ հետեւում եյին կենտրոնում կատարվող
գործողութեանը :

— Ես ի՞նչ ես առել, — Հարցրեց յերեցփոխը, պորինջանները
աշտիւնով :

— Սիկի, մի պուճուր պորինջան առա, — պատասխտեց Հա-
րութն աշտիւն ցած ձայնով, վոր միայն Պետրոսին լսելի լիներ :

— Ի՞նչ ա, — բարձրաձայն Հարցրեց յերեցփոխը, արհամար-
հական կերպով բերանը ծոկելով ու աչքերը սաստիկ կուչ անելով :

— Պորինջան ա, — ստիպված յեղաւ բարձր ձայնով կրկնել
Աղիւլում Հարութը :

— Քանի՞ սով առար :

— Գրվանքն հինգ կոպեկ :

— Հր՞, բարձր խոսիբ, չեմ լսում :

Հարութն աչքերը քամ քցեց և արեւիկ քթով դետինը խոզա-
տով տվելի բարձր կրկնեց .

— Գրվանքն հինգ կոպեկ :

— Լսեցիք, աշ մարդիկ, — առաց յերեցփոխը կռները կողքին
կտնթելով և ունկնդիրներին դեմքերի վրա զարմանքի արտահայտու-
թյուն վորոնելով, — Փուռնաը հինգ կոպեկ :

— Պա՛, պա՛, պա՛, — բացականչեցին զանազան կողմերից, —
կբաղի դին ա, տո :

— Բա՛ս, — շարունակեց Պետրոսը, — Միկենց Վարդանի տղեն
Փուռնաը հինգ կոպեկով պորինջան ա առնում, ուտում, աստված
կվերցնի՞ :

— Տը՛, տը՛, տը՛, — արտասանեցին մի քանի բերաններ :

Հարութը հաղաց, հետո թուքը կուչ տվեց և գլուխը բարձրաց-
րեց, վոր մի յերկու խոսքով իրան արդարացնի, բայց, հենց վոր
նրա աչքերը հանդիպեցին անողոք դատաւորի ալրող հայացքին,
խեղճը բաշտով շփթվեց, ասելիքը մոռացաւ և քթի տակ մի բռն
կծկմանը զուգ հետո, ելի աչքերը քաշ գցեց և ուռնու ճյուղերի
խաղացող ստվերներին նայեց :

Փոքրիկ Ավետը մնացել եր դղակը ձեռքին հոր փելի մոտ բռ-
նած ու ջիւղիկ յերդը շրթունքների վրա սառած : Նա իր պլշած աչ-
քերի յերկչաւ հայացքը Պետրոսի դեմքին ուղղելով, աշխատում

եր հասկանալ, թե ինչո՞ւ յեր բղավում չար ալեօրը և ինչի՞ց եր
աշնպես վախում իր խեղճ հայրիկը :

— Գիտե՞ք ով ա սա, — վորոտաց յերեցփոխը շրջապատողները
ուշադրութիւնը Հարութի վրա հրավիրելով, — լավ մտիկ արեք,
սա են Հարութն ա, վոր տասներկու տարի սրանից առաջ փող
պարտք արել, տարել պատկիւն ու մինչև ետք պարտքը չի տվել...
Լսո՞ւմ եք, —ասաց Պետրոսը և մի վայրկյան լուց, համակրական
ցուլցների սպասելով :

— Եհ, նամուսից դուրի մարդ ա ելի, —ասաց մուխսի Մար-
գարը բռնոթու փուշին քիթը քաշելով, — եդ տեսակ մարդկանց յի-
րեաին կուպեա սրը տասն անգամ թքիր, հենց կիմանան թե անձրե-
ա դալիս :

— Ախպեր, չափը ճանաչելը լավ բան ա, — վրա բերեց մի ու-
րիշ ծերունի, վոր 33 տարի շարունակ դինելաճառությամբ եր պա-
րպալել, — մի մարդ, վոր պարտք ունենա՝ նրան չի սաղի ուտել-
իմեկը :

— Սիրուն կնկա ծոցին քնելն անուշ ա, հա՞, — դարձավ յերեց-
փոխը Հարութին, — իսկ պարտք տա՞լը...

Այդ լսիրը խոսքերը Հարութի բոլոր ջղերը ցնցեցին. նա աշ-
քերը բարձրացրեց և մի խղճալի հայացք քցեց ունկնդիր դուռը-
ցիների վրա, կասեա պաշտպանութիւն եր աղերսում նրանցից :

Բայց ամենքը լուռ ելին և խոստոյն ելի յեղավ Պետրոսը :

— Պորինջանը լավ բան ա, —ասաց նա Հարութի յերեսին նա-
լելով, — համեղ, թթվաշ, իմ սիրտն ել ա շատ ուղում, ամեն միտ-
քնկնելիս՝ բերանիս ջուրը դնում ա, բայց ի՞նչ կանես, ուժա չի
պատում, վոր մի քիչ առնեմ. իսկ դու, քննթիկ շուն, գողերով ես
առւն տանում եւ փողաթիրոջ աչքերը հանում, եդ աստծուն դո՞ւր
ա դալիս :

Հետո յեշեցփոխը ձեռք ստարավ իր չուխի տակ, մի կարմիր
աղլուխ դուրս քաշեց գոտիից, և տաններից բռնելով, մոտեցրեց
Հարութի փեշին ու ասաց.

— Ածիր, ածիր. եդ պորինջանը սրա մեջ ածիր, թող յես ել
տանեմ նորարն անեմ :

Հարութի ամբողջ դեմքը դարձան պուտի տես կառ-կարմրել եր.
Նրա ականջներն սկսեցին այրվել և քրտինքի խոշոր կաթիլները լախ
հակատից ծորան-ծորան հոսելով, թուխ միբուքի վրայով դեպի
գետին հոսեցին :

— Պորինջանն ետեղ լցրու, անամոթ, — դուռալով կրկնեց
Պետրոսը :

— Ինձ համար չեմ տեսլ, Պետրոս աղա, աստված վկա, յե-
լեմ ուտելու...—դոգի բերանն ամուր սեղմելով, մեքենայաբար
պատասխանեց Հարութը:

— Դիտեմ, վրա քեզ համար չի, յես պիտի ուտեմ, ասում եմ
աղլուխս լցրու:—Մեկ նա քաշելով Հարութի փնշից, ուղում եր դո-
նով խլել նրա դոգի պորինջանը:

— Պետրոս աղա, գեղապետ ա, աստված սիրես, թող տա-
նեմ,— լացալեամած աղաչում եր խեղճ մարդը:

Բայց աղան չեր լսում. և Հարութն ատամներին հուշ տալով,
հուսահատական ճիգ եր թափում դոգի բերանը պաշտպանելու յե-
րեցիտիս կատաղի հարձակումից:

Տեսնելով հոր հուսահատ դրությունը գորեղ հակառակորդի
հանկերի առջև և նկատելով նրա անողնական խեղճությունը, Ալի-
սար, բնադորեն ատաղացավ պաշտպանելու Հարութին, և իր մա-
տաղ ձեռների բոբո դրությամբ ամուր բռնեց հոր դոգից:

— Կորի, շան լակոտ,—բղավեց Պետրոսը, կեռակառուց ձեռնա-
փայտը նրա գլխին շարժելով:

Սարսափահար յերեխան ճչաց և արագությամբ փախչելով
ամբոխի մեջ թաղնվեց:

— Հարութ, ասում եմ քո կամքովը տուր, թե չե...—սպառնաց
յերեցիտը:

— Պետրոս աղա, հիմանդի գեղապետ ա...—ջրակալած աչ-
քերը յերեցիտիս դեմքին ուղղելով, աղերսում եր Հարութը:

— Ասում եմ դոգիդ պորինջանը տուր, թե չե, քո շուն հորդ
եւ, հիմանդիդ եւ իրար կխառնեմ, դիտե՛ս: Տե՛ր աստված, քեզ
մեղա:

Հարութը քարացել եր. չըջաղատողներին տիրել եր ծանր ու
հոգեմաշ լություն: Լուռ ելին նաև մուխի Մարգարե ու գինե-
վաճառ Ալեքը. յերեւի նրանց եւ դուր չեր գալիս չար յերեցիտի
անսիրտ վարմունքը:

Յեւ տատնյալ բերաններից ծխի ամպեր ելին բարձրանում
դեղի ուռնեռ կանաչ կատարը:

— Յերեցիտի Պետրոս, թույլ տուր թող տանի, գեղապետ ա,—
բան չկա,—հնչեց մատիկից մի խրոխտ բառ ձայն:

Վաշխառուն հոնքերը կիտեց և գլուխը բարձրացնելով անկող-
պաշտպանին վորոնեց:

— Մե դո՞ւ յես, խեղատ Տիկո,—խոսին արհամարհանքով ար-

առաջինը յերեցփոխը, — հեման դեմանն սիրեսցեք, ասում ա ասի
առաջինը, ախր դու յի բարի պտուղ չես:

— Այ տնաքանդ, բա դու ասոված չունե՞ս, — բորբոքվելու
դուռաց խելառը, — ո՞վ ա տեսել, վոր դեղապետը մարդու ձեռքի
խլեն, ինչ անենք, վոր քեզ փող ա պարտ, ախր վերևից կրտս
կթափվի:

— Թե դու սրտացավ, հոգեվախ մարդ ես, քո ջերից հանի
քա պարտքը տուր, թե չե՝ լեզուդ քեզ քաշի ու ձենդ կտրի:

— Ձենս վո՞նց կտրեմ, այ անաստված, ախր լեզուդ
վանդն աչքը ճամբին դեղապետի յա սպասում:

Այդ միջոցին շրջապատող գյուղացիների շարքերի միջից լավու
եք Ավետի աղետարչ վողբը. իսկ Հարութը, առաջները սեղմած
հաղիվ եր զսպում կոկորդը խեղդող արտասուքները:

— Բա են յերեսու աղի արցունքը սիրող չի՞ այրում, հողի
չի՞ ցավեցնում, — Հարունակեց խելառը, — եղ չլինքը ծուռ մարդ
աղաատածքը քո դուլթը չի շարժում. պահ, պահ պահ, եղքան են
անիրավութուն...

— Եւ, ախպեր Պետրոս, խեղճ ա, թող տանի, — ամաբայ
միաձայն ասացին մուխսին ու դնեմանառը, — խլած դեղապետ
աւան չի լինի:

— Խեղճ ա, թող տանի, խեղճ ա, խեղճ ա, — լավեցին չորս
կողմից տասնավոր ձայներ:

Ընդհանուր խղճահարության այդ միահամուռ արտահայտու
թյունից հանկարծ փղծկվեց Հարութի լցված սիրտը և նրա կողերն
սկսեցին այրվել աղի արցունքի վարար հոսանքից:

Հարութն ամեն բան մոռացավ. նա բաց թողեց չուխի փեշը և
ձեռներն աչքերին մոտեցնելով՝ ուղեց թաղցնել արտասուքը նա
չողների հետաքրքիր հայացքից, բայց տեսնելով, վոր չի կարող
բոլոր թափով առաջ անցավ և դուրացիների կողմած շրջապ
աղատելով, վաղեց դեպի տուն:

Դուրսնադիկ դարձած պորինջանները Հարութի դողից թափվե
լով ու կեղտոտ փողոցի հաստաչերտ փոշիների մեջ թափալելով,
զանազան կողմեր դրոպեցին:

Յերեցփոխը՝ կուղը կախ՝ սառնարյուն կերպով ժողովում եք
հասած պորինջանները, նրանց վրայի փոշին խնամքով մաքրում
ու իր հարմիր աղլուխի մեջ դնելով, բեղի տակ ասում.

— Դուք չեք իմանում, դրանց պլախի մի մին հոպեա սիրուն
դուռս, վոր խելքի դան:

Հարութը չիմացալ, թե ինքն ինչպե՞ս անցալ մի քանի ծուռ-
տիկ փողոցներ և մասեցալ իրանց տանը։ Հասնելով դարպասի
մոտ, նա կանգ առալ դռան առջև ու ինքն իրան հարց տվեց՝
«մտնե՞լ, թե՛ վրչ»։ Բայց ի՞նչ յերեսով մտնել։ Է՞ն վոր Մարանն
աչքը դռանը քցած դեղապետի յե սպասում։ Ի՞նչ ասել նրան,
ի՞նչպե՞ս խաբել այդ լերդաչոր հիվանդին... Ահ, լավ ե դեռ մի
բիշ նստել։

Յեւ նա նստեց առաջի կողքին, ջրլիցքի մեծ քարի վրա։ Խո-
րանի առաջի վարար ջուրն ուժգին հոսանքով վաղում եր առաջ ու
հին կամուրջի փթած փայտերը հեալով լիղում։ Նրա պարզորակ
մեղմ ալիքները թեթև հորձանքով դնում էին դալիս ու դարնվելով
ջրլիցքի քարին, աշխուժով պարում, խնդում, ծափ տալիս։

Առաջի կողքին, լեռ քարերի արանքում, բուսել եր ձմերուկի մի
հիվանդոտ թուփ, վորի դռնատ տերեւները դողդողում էին ջրի
հետ յեկող դուրեկան հովի թեթև շփումից։ Մի բույն Հարութի
ուշադրությունը դրավեց կամուրջի ստվերում բուսած այդ արե-
վադուրի, դա-կացած բույսը, վորի խղճալի տեսքն ահամա հիշեց-
բեց նրան իր հյուժված ամուսնուն։

Յեւ այդ վայրկյանին նրան թվաց, թե լսում ե դռան յետևից
դժբախտ հիվանդի ծանր տնջոցը։

«Յերեկ ինդըն դեղապետի յա սպասում», մտածեց Հարութը և
միևնույն ժամանակ նրա պղտորված սրտում մի տարորինակ փա-
փառ առաջացալ։ Ա՛խ, ինչքան լավ կլիներ, յեթե կամըջի հովում
տնկած այդ հիվանդ ու նվաղ բույսը պորինջանի թուփ դառ-
նար, կանաչեր, փարթամանար և առասպելական արագությամբ
աճելով, հենց իսկույն և եթ հոտներ, պտուղ տար ու նրա դալար
էյուղերին կպած կարմիր ու կանաչ պորինջաններն առաջի վրա
կախվելով, սառնորակ ջրի բյուրեղային կոհակների մեջ լողա-
լին...։

— Եղբան ել անխափությո՛ւն...—լավեց հեռվից խելաոի
բորժրադոչ ձայնը, վորը հանեց Հարութին մոգների յերազական
աշխարհից։

Նա ճակատը շիեց, դով ջրով լվացվեց ու փոքր ինչ թարմա-
նալով սկսեց մտածել, թե տեսնես ո՞վ հավաքեց իր դողից թափ-
ված պորինջանները, ինչ ասաց իր յետևից յերեցփոխ Պետրոսը և
թե ինչո՞ւ դեռ մինչև հիմա այդպե՞ս բորբոքված խռում ե խելա-
ռը... Ո՛հ, ի՞նչ անասալված մարդ ե եղ յերեցփոխը... Յեւ նրա
մաքում վերակենդանացալ շարաբախտ պարաքի բոլոր պատմու-
թյունն իր սոսկալի մանրամասնությամբ։

Բակի դուռը կամացուկ բացվեց և Սաթոն գլուխը շեմքից հանելով, ամաչկոտութեամբ հորը ձայն տվեց։

— Գնա դալիս եմ, — մեքենայաբար պատասխանեց Հարութը, բայց ելի մնաց տեղում նստած։ Նրան դրադեցնում էր այն միտքը, թե ի՞նչ պիտի պատասխանի Մարանին։ Եսեմ, խաբէլ նրան՝ չեք ուղում, իսկ ճշմարտութեանը կատմել՝ ամաչում եր։

— Հայրիկ, հայրիկ, — բացականչեց լացալիւմամբ Սաթոն, կրկին անգամ դուռը բանալով, — չուտ արա, հասի, յես վախենում եմ։

Հարութը նստած տեղից ծլուճդ յեղալ ու շնչասպառ տուն վաղեց։

Մորանը կուրծքը բաց, գդգդված գլուխը դեպի հետ շրջած տաքութեան մեջ դառանցում էր. նրա դեմ ու դեմ ոջախի միջի թե՛ կրակներից կանաչ ու կապույտ բոցեր ելին բարձրանում։

Հարութը նստեց ամուսնու գլխավերևը, իր նախկին տեղում և սկսեց ուռննու շուղերից կապած փունջը միտքինակ դանդաղութեամբ տար ու բերել նրա այրվող ճակատի վրայով։

— Սաթո, Սաթո, — բացականչեց հիվանդը՝ առանց աչքերը բանալու, — սնդուկն փակիր, ուղիտակ փողս չդողանան... վա՛յ խառ դավուղոս ընկավ առուն, — ավելացրեց նա և ձնոները մեկնեց առաջ ու լալազին ձայնով դռնից՝ ճրան՛ք, բռն՛ք։ Նա լոնց և մի վայրկյան արագ-արագ հեալուց հետո, պոռնները չըրպացրեց նա ջուր եր ուղում և Հոգաատար ամուսինը կնոջ ցանկութեանը կատարելուց հետո, մի շորահին ել ասոր ջրում թրջելով, Մարանի այրվող ճակատին դրեց։

Մարանն աչքերը կիսով չափ բացեց և յերկար ժամանակ ապուշ-ասորւշ Հարութին նայելուց հետո, հարցրեց։

— Դեղապետը բերի՞ր։

Ամուսինը լուռ եր ու ջարդված, ամթահար...

— Հարութ, պոքինջանը բերի՞ր, դե խորովեք, չուտ, — ասաց նա և աչքերը խփելով շարունակեց հեալ։

Հարութը գդալը հոնքերի վրա իջեցրած՝ լուութեամբ արտասուճքը կուլ էր տալիս և ուռննու ճուղների թոռամած փունջն անընդհատ տար ու բերում։

Մարանն իր կարմրատեսիկած աչքերը բանալով, ոջախի թե՛ ափսոս կրակին նայեց ու բացականչեց.

— Աղջի Սաթո, երվե՛ց, երվե՛ց, պոքինջանը կրակի վրա երվեց, վրա հասիր, չուտ։

Հարութը, հեկեկանքը դժվարությամբ զսպելով վոխեց նրա
դիմին դրած սաուլ շորը :

Հիվանդն իր սարսափելի աչքերը մեկ եւ բացեց, նրանց թունա-
ւից հայացքը Հարութին ուղղեց ու կարկամելով ասաց .

— Անիրա՛ւ մարդ... ուզում ես Վոր անդեղապետ մեռնեմ հա՞ ,
լա՛ւ, լա՛ւ... դե, յերեսս աղոթարան... վերջին բառերը սառեցին
նրա պապանձված չրթունքների վրա : Հիվանդի ալիակերպ դեմքն
սովելի ու ամելի սպրդեց և մեծ աչքերում վառվող կրակը կա-
մաց-կամաց սկսեց մարել :

— Անիրա՛ւներ... մի անգամ եւ չընկոյց հողեարքի մեջ տա-
սալոյդ հիվանդն իր ոնդմված ատամների արանքից, և ընդմիշտ
լռեց... Հարութը մի ցալոտ ճիչ արձակեց և հեկեկալով կոացալ
նրա սաուր դեմքի վրա :

Այդ բոցեյին՝ լալով ներս վտղեց Ավետը՝ մի վոչակուղ աչո-
րինջան ձեռքին :

1 9 9 1 թ.

Ս Ե Ր Ո Ր Ե Ն Ց Ա Ծ Ե Ր Ը *)

1.

Փոքր չի՛ր Սերոբենց ընտանիքը, ութ հոգի յեր ապրում նրանց աղքատիկ խրճիթի սեւացած հաբկի տակ—հայրը, մայրն ու վեց աղջիկ։ Հեշտ բան չի դյուրացի մարդու համար ութ քաղցած բերան կերակրելը, ութ մերկ մարմին հաղցնելը, մտնալանդ, վոր Սերոբն ստիպւած եր մեն—մենակ զաշելու ընտանեկան ծանր լուծը։

«Ա՛խ, աստված, ի՞նչ կլինե՛ր, վոր մի հատիկ արագե՛ր ել յնս ունենայի, ի՞նչէ՛ղ կապկսե՛ր, վոր մի յերկու տղա ել ինձ տայի՛ր», ասում եր նա շատ անգամ աշխատանքի ծանր ժամանակ, կոշտացած ձեռով արևալատ ճակատի զրոտնքը սրբելով։

Ասենք, Սերոբը հենց մանկությունից ձախորդության փշոտ գրկում եր մեծացել։ Դեռ տասը տարեկան եր նա, յերբ անողոք արիֆը ներս օղաց նրանց խրճիթի շեմքից, մի ամուլա ընթացքում հանդցրեց սլաշծառ ոչախն ու ջնջեց բազմանդամ ընտանիքը, թողնելով փոքրիկ Սերոբին ճակատագրի հաճույքին։ Անողնական վորբի շուրջը հանդես յեկան ինչևոր բարեհազի խնամակալներ, վորոնք հնազանդեա հայեցին ու կուլ տվին հայրենական ժառանգությունը, թողնելով միայն մի խարխուլ խրճիթ, իսկ Սերոբին՝ «սլաշքի համար»՝ վեցերին իրանց մոտ հացալիւր ծառայելու։

Վորբի զաշած որն ու արեն ի՞նչ պիտի լինի։ Միշտ բորիկ վոտով, միշտ կեղտոտ շորով ու բաց կրծքով որն է բուն աշխատում, չարջարվում, աղբ ու ցեխի մեջ ծառայություն եր անում տարաբախտ փոքրիկը և այդ բոլորի փոխարեն մի ճոթ ցամաք հաց կը միայն ստանում, իր միշտ, միշտ քաղցած աստմոքսին բավակաշություն տալու համար։ Այդ ժամանակն եր, վոր Սերոբի չարածնի ընկերները դրոշմեցին նրա ճակատին սոված մախանուշը, վորը և ամբողջ կյանքում կապված մնաց նրա անվան հետ։

Անցան այդպես մի քանի տարիներ։ Վերջապես նա կամաց-

*) Արարտայան դատի հայ դյուրեբում խաղաղի գեռահատ վաղերսով նոքատունկ այգին անվանվում է ամեր։

կամաց խելքի հասաւ, թողեց իր «բարեհոգի» խնամակալներին և վարձով ծառայութեան մտաւ մի ունեւոր, աստվածալախ դշուհացու մաս: Վորպէս աշխատավոր, Սերոբն աննման եր. նրա բազուկներն ուժը, անխնայ ջանասիրութեանն ու անսահման հավատարմութեանը, կատարելապէս հիացրին բարեպաշտ տանտիրոջը, վորն իր հոգու վարձքի համար վճռեց Սերոբենց քանդված ոջախը վերահաստատել ու պայծառացնել: Բարի ծերունին մի լավ հարսնացու ընտրեց, իր հաշիւով Սերոբին ամուսնացրեց, բացի դրանից, մի թեթեւ տան սարք ու մի արտատեղ ընծայեց և որհնելով արձակեց, վոր ինքնազուլն ու ազատ ապրի:

Այդ որվանից Սերոբը վտառ դրեց իր հայրենական տունը և կիտավոր խրճիթի մի պատի տակ կծկվելով, սկսեց բերանի դուրով տաքացնել նրա ստուն անկյունները: Յերկարատե ծառայութեամբ հավաքած ու կոպեկներն իրար վրա կիտվելով, մեծացել, շատացել ու քառասուն ուսրլու չափ մի խոշոր դումար ելին կաշմել: Սեփական ընտանիքի, տուն ու տեղի տեք դառնալով, Սերոբն իր խնայած ամբողջ դումարով մի լավ ձի առաւ ու սկսեց բեռնակրութեամբ դրազվել: Վորքան քաղցր, վորքան հաճելի յեր թվում օկոխական աշխատանքի կարոտ Սերոբին այդ տաժանելի պարապմունքը, վորով նա սրեն ապրուստ եր վաստակում ու պապենական քայքայված ոջախը կամաց-կամաց կարգի բերում:

Եւտով նորածին մանկան հմայիչ ճիչը քաղցր հնչյուններով տարածվեց նրանց անհրապույր խրճիթի ցուրտ անկյուններում: Խանդարված ոջախը կամաց-կամաց տաքացաւ ու աթարի դառք ծուխը նրա յերդիկից ջուլա-ջուլա բարձրանալով, ամպերի հետ խառնվեց:

Յերջանիկ եր դգում իրան Սերոբը: Բայց փուչ աշխարհի վոչ մի անկյունում յերջանկութեան անվերջ չի լինում: Սերոբենց ընտանիքի այս բախտավոր դրութեանն ել յերկար չուեց. նրանց ոջախի ամբաստիւղ սյունը, Սերոբի թե ու թիկունքը—հավատարիմ ձին, մի որ անապատելի կերպով հիմանդացաւ ու վայր ընկաւ: Սեղճ կենդանին շատ չարչարվեց, դեռ-դեն ընկաւ ու դալարվեց, տնքաց, տնքաց, յերեք անգամ հոգոց քաշեց ու անշնչացաւ...

Անողորմ ճակատագրի այս սարսափելի հարվածը հիմքից ցնցեց տարաբախտ ընտանիքի կարճատե բարորութեանը, հուսահատութեան ու վշտի մեջ թաղելով խեղճ ամուսիններին: Այդ դրժբախտ դեպքից յերեք ոչ անցած, յերկրորդ աղջիկը լույս աշխարհ յեկաւ, վորն ավելի մռայլեցրեց ծնողների ոգապատ դեմքերը:

Սերոբը դառնութեամբ լցված սրտով մոտեցաւ ծննդկանին,

վորն ամօթաւոր կծկվել եր մի փալասի տակ և, խեթ-խեթ նայելով նրա զուռնատուլած յերեսին, խղիված ձայնով ասաց :

— Ես ի՞նչ ես անում, այ կնիկ, մեր քանդված տունը քածանող շիներու միտք ունես, հա՛, տեր աստված, քեզ մեղա... քիչ ամնում վրտներին տակ աղցան շինեմ, — շրթունքները կրծտակով ասաց նա ու յերեսը խաչակնքելով, դուրս յեկավ տանից :

Յեղսանը վռչիչ չառարկեց. — Եհ, աղջկա որորոցը կրակ ընկնի՝ մրմնջաց նա, — կարգն եղպես ա, աղջիկ բերող մոր յերեսը միշտ թուք ու մուր պիտի դա, — ասաց ու դրինդով սրբեց զուռնատաշտերից կաթկթող արտասունքը :

Ամուռնական կյանքի առաջին տարիներում Սերորը շատ լավ եր վարվում կնոջ հետ. նա վոչ միայն ուրիշների պես չէր ծեծում իր խելոք ու տնարար ամուսնուն, այլ մինչև անգամ չէր ել հայհոյում. «Յեղսան ջան, մի քիչ ջուր տուր, Յեղսան ջան, եղուց քաղաք պիտի դնամ, քեզ համար մի ջուխտ սոլ կրերեմ. Յեղսան ջան, չուխիս թիկունքը մաշվել ա, մի կարկատան դցիր», ահա թի ինչպես եր խոսում Սերորն իր կնոջ հետ այն ժամանակ, յերբ նրա գործն աջող եր ու սիրան ուրախ :

Իսկ այն որից, յերբ նրա միակ ողնականը, սիրելի ձին սատակեց, Սերորի սիրտը սեւացավ, ծիծաղն յերեսից փախավ ու ծանր վիշաք մի յերկու հասր բարակ աչիս քաշեց նրա լայն ճակատի հարթ մակերեւութի վրա : Նա դառավ մուսլ, դուրադդրիւ, բարկացկոտ, և վոր ամենից սարսափելին եր, սկսեց խմել : Նիհար դրսպանի անկյուններում մնացած սև կոպկներն անխնայարար վատնելովում եյին գինետան դարչելի մթնոլորտում : Իսկ սպիրտի կորուստաբեր թույնը, թմրացնելով ուղեղն ու անդալալացնելով սիրտը, ազատում եր Սերորին սրտամաշ վշտի սուր ճիրաններից :

Գնչերները դինետնից նա վերադառնում եր տուն աքլորականէին, դողդղված մաղերով, ուռած դեմքով և կարմրատակած աչքերով : Այդ ժամանակ րավական եր արդեն մի ամենաչնչին առիթ, մի տնդալէ խոսք, մի հաղի ձայն, վոր քացիների ու բուռնցքների կարկուտը՝ կեղտոտ հայհոյանքների ուղեկցությամբ, թափվեյին գթարխա Յեղսանի դիմին :

Վերջապես Սերորի գրպանը դատարկվեց և դինետան դուռը անփող քսակի առջև փակվեց. նամարդ ընկերներն ել յերես դարձրին ու նա ստիպված յեղավ այնուհետև միայնակ տանը նստել : Հուսահատությունն այնպես տիրել եր նրան, վոր ձեռք բռնեց յերեսում ու բերանը խոսք չէր դալիս : Աստված այնքան եր վողորմացել նրա խեղճ ընտանիքին, վոր վոչ աշնանը պատրաստած բնա-

դռնն եր վերջացել և վոչ հացի տաշտն եր դատարկվել, թե չե, վայն եկել եր ու նրա մանր յերեխաներին տարել:

Անցան մի քանի թունայից որեր դառն մտտանջության ու հոգեմաշ վշտերի մեջ: Վոչ մի ժամանակ Սերուրն այնքան մենակ ու անողնական չեր դդացել իրան, վորքան հիմա, յերբեք նրա հողին այլ տատկան չեր կարտակել մի խրախուսող բարեկամի, մի քաջարկող խրատի:

Վերջապես մի առաւոտ Սերուրեց զուրը բացվեց ու ներս մտաւ քեռի Գողորը, բարձրահասակ ու լայնաթիկունք մի ծերուկ: Տանտերն իր թուլացած մեջքը սյունին դեմ տրամ ու ձեռները քներակներին սեղմած, դառը մաքերի ծովն եր ընկղմված խոյ տանտիկինը հիվանդ եր ու անկողնու մեջ պառկած:

— Բարի լույս, քվոր վորդի, ո՞Ք-ո՞Ք, —ասաց բարի ծերունին, պատկասելի հանդարտությամբ առաջ դալով ու տերտղորմիայի սև հատիկները մեղմությամբ համարելով:

— Ասածու բարին, քեռի Գողոր, — մի տեսակ դժկամությամբ պատասխանեց Սերուրը, տեղից կանգնելով ու թախծալի աչքերը նորեկի վրա ուղղելով, — Համեցիր նստիր:

Քեռի Գողորն առանց շտապելու, տեղափոխեց սյունի առջև փռած հետմաշ թաղիքի վրա ու բռնոթամանը դրպանից հանելով՝ ասաց,

— Ի՞նչ կա, քվոր վորդի, ինչո՞ւ յես եղպես տխուր:

— Ե՛հ, ի՞նչ ասեմ, քեռի Գողոր, աստված դլխիս քար դցեց, տունս քանդվեց, ձիս աստեկեց... խեղդված ձայնով պատասխանեց Սերուրն ու ցուցամատով սրբեց այտի վրայով ցած դլորվող արտառունքի կաթիլը:

— Վոչինչ, վնաս չունի, վորդի, փառք իրան, դա մի թեթև անախդություն ա, դիմացիր, սիրտդ լայն սրահի, դու դեռ ջահել ես ու առողջ: Մի հուսահատվիր:

— Ասում ես մի հուսահատվիր, քեռի Գողոր, ախր ի՞նչպես չհուսահատվեմ: Ձե՞ր վոր մեր ամբողջ ընտանիքն են ձիու յերեսին եր մտիկ անում ու նրա աշխատանքովն ապրում:

— Հասկանում եմ, Սերուր ջան, յես հասկանում եմ քո նեղ դրությունը, տեսնում եմ ցավիդ մեծությունը, բայց ելի ասում եմ, վոր ախ ու վախը դարդիդ դարման չի անիլ. ո՞Ք-ո՞Ք, ես երված ու կրակված ջանք քեզ համար կենդանի որինակ, — ասաց քեռի Գողորը, աջ ձեռով ամուր խփելով իր դարդոտ կրծքի չոր վոսկորներին:

— Հապա ինչ անեմ, քեռի Գողոր, ասա, սովորեցրու, հորդ

Հոգին լույս դառնաւ. դու մեծ մարդ ես, դու վերածված ես, քո
գլխովդ շատ չար ու բարի յա անցել. մի խելք դիւր իմ դուրստ,
վտաղ սլաշեմ, մի ճամբա ցույց տուր այս սարսափելի գորութեան
նից դուրս դալու, թե չե, շուտով յես կիեղդվեմ դարդի ծովում,
յես կցնդվեմ, կգժվեմ կսկծի ձեռից...

— Կգժվես, այո, կգժվես, վորդի: Ախ, ձախորդութեանն ա-
մեն բան կանի. ո՞ք-ո՞ք, — վերջացրեց ծերունին ու խորը հառաչե-
լով, մի պտղունց վերցրեց կծու բռնոթու բուժարար փոշուց:

— Քեռի Գողոր, աստված սիրես, ինձ աղատիր, վիշտն ուտում
ա սիրտս ու մաշում Հոգիս, ասա, ի՞նչպես աղատվեմ յես նրա
ձեռից. ո՞ւր փախչեմ, ի՞նչ անեմ:

— Ի՞նչ անես. այ ասեմ, Վորդիս, տեղիցդ վե՛ր կաց, բա՛զ
դիր քանդ ու ինձ հետ արի, — ամեն մի նախադասութեան վրա տ-
ռանձին շէտեւրով արտասանեց քեռի Գողորն ու պտղունցում մնա-
ցած բռնոթու կիսատը քաշելով, բխիւրը սրբեց, մորուքը շփեց
ու տեղից կանգնեց:

— Արի, վորդի, — շարունակեց նա դեպի դուռը գիմելով, —
արի դնանք աշխատելու: Որհնված աշխատանքը կփարատի Հոգուդ
թախիծն ու հալալ քրտինքը կլվանա սրտիդ դառնութեանը:

Յեւ Սիրորը բա՛ն ուսեց ու լուռ հնազանդութեամբ քեռի Գո-
ղորին հետեց:

2.

Քեռի Գողորն ել անիրավ բախտի խորթ դավաններից մեկն եր:
Նրա ծերացած սրտի հեռավոր խորքում թաղված եր մի անմոռաց
վիշտ: Լուսահոգի Շուշանի, իր սղաշտելի ամուսնու, անմոռանալի
հիշատակն եր դա, վորն ամեն ոք, ամեն ժամ նրա մտքով անցնելիս
դուրս եր թոցնում սիրող չթրունքներից հոգեմաշ ռիթմի մի յեր-
կար շարան:

Քեռի Գողորը վերին աստիճանի ջերմոսանդ քրիստոնիս յեր
ու մոլի ծիսապաշտ: Չկար նրա յերկարատե կյանքում մի ոք, վոր
նա ժամասացութեան ներկա չլիներ, և՛ վաղ վոք չեր հիշում մի
դէպք, յերբ նա վորէն պատճառով սրտը լուծած լիներ: Ամեն ոք,
բարիլուսը բացվելիս՝ առաջին անգամ նա յեր մոտենում ժամի
դռան սև խաչքարին ու խորին յերկշուղածութեամբ համբուրելով,
ջերմոսանդութեամբ աղոթում մինչև տերտերի դալը: Հետո նա
յեկեղեցի յեր մտնում և ձախակողման դատում բռնում պատվա-
վոր տեղը: Իրիկուն-առավոտ ամենայն ճշտութեամբ յեկեղեցի հա-

հախելով, նա վաղուց ի վեր անդիր եւ արել ըստ շարականները, մաղթանքները, փոխերը և մինչև իսկ Աստվածաշնչի մեծ մասը։ Ահլըք ժամի սյունին հենած և աչքերը Տիրամոր յուզաների պատկերին հառած, նա կիսաձայն մրմնջում եւ ամբողջ ժամատացութեանը մի ծայրից մինչև մյուսը և այդ բանը սիրում եւ անել տանգես, վոր ամեն մի աղոթքի սկզբի նախադասութեան առաջին բառերն ամենից առաջ նրա ջերմեռանդ շրթունքներից եւ դուրս թոջում, վորից հետո կրկնում եյին տերտերը կամ տիրացուն։

Ժամում տիրացու չեղած ժամանակ քեռի Գողթըն իր համար սրբադան պարտք եւ համարում կարեցածին չափ ողնել դառածյալ քահանային, յեթև վոչ յերդեցողութեամբ, դոնե փոխեր տանելով։ Յեւ նա թաշկինակը ծոցից հանելով, հանդիսավոր քայլերով մոտենում եւ սեղանին։ Այդպիսի բուպներին նա կասեա զգում եւ իր աչքի առջև աստվածութեան շոյափելի դոյութեանը, վորի սրտանա հայացքից չլիտի խուսափեր նրա ամեն մի յերկուղած շարժումը և վորի լսողութեանը պիտի հասներ ծերունի փոխասածի զողջոյցուն ձայնի ամենաթույլ հնչյունը։ Այս եւ պատճառը, վոր աղոթքի ամեն մի կտորի ու նրա ամեն մի նախադասութեան հետ զգացմունքի մի վտակ եւ դուրս ծարում նրա վշտոտ սրտի հեռավոր անկյուններից։ Յեւ այդ ժամանակ զգացմունքների անսովոր առատութեանը խնդրում եւ իր մեջ ջերմեռանդ աղոթքի զողջոյցուն բառերն ու խափանում նրանց սահուն ընթացքը։ Յեւ աղոթողն ստիպված եւ լինում մեջմեջ կանգ առնել, խնդող զգացմունքների մի մասն ոճիւրի միջոցով դուրս ցայտել, կոկորդը ճշող ծանրութեանից մի փոքր թեթեւացնել և ապա շարունակել։

Պատկառելի փոխասածի անկեղծ զգացմունքը ստատիկ վարակիչ աղղեցողութեան եւ զործում ունկնդիրների վրա։ Ջերմ սրտից բղխող ամեն մի «ո՛ֆ»-ը նախ յերերուն հնչյուններով արձագանք եւ տալիս հինավուրց տաճարի հոյակապ կամարների տակ և ապա անցնում աղոթող ծերունիների հալատառատ սրտերը։

«Սոնարհեցո, տեր զունկն ճո»- ո՛ֆ-ո՛ֆ... և լուր ինձ դի աղբատ և տնանկ եմ յես- ո՛ֆ-ո՛ֆ-ո՛ֆ», - արտասանում եւ քեռի Գողթըն և իր փառահեղ ճերմակ մորուքի վրայով հոսող արտասունքը խունացած թաշկինակով սրբում։

Գողթըն ժողովրդի ամենափրկելի տիրացուն եւ։ Նրան ամենքը սիրում եյին դեռ յերիտասարդութեանից, յերբ նա «ո՛ֆ»-երով չէր տակն ու վրտ անում ունկնդիրների սիրտը, այլ իր քաղցրահնչյուն ձայնի մեղամաղձոտ յելեմքներով եւ շարժում նրանց հոգու ամենաքնքուշ լարերը։ Այդ ժամանակ նա դեռ տիրացու Գրի-

գոր եր և ամբողջ ժողովրդի միաձայն հալանությամբ ընտրված տերտերացուն :

Տերտերությունը տիրացու Գրիգորի միակ տնչանքն էր : Նրա խորին համոզմունքով Փարաջա հաղնէլն ու յեկեղեցու սուրբ սեղանի առջև պատարագ մատուցանելը՝ յերկնային արքայութեանը մոտենալու ամենահալածատի դրափականն էր , այն արքայութեանը , վորի մասին նա այնքան դրափիչ բաներ էր լսել իր վարժապետ տերտերից և վորին այնքան փափաղում էր նրա յերկատարագ վառ հողին :

Բայց հակառակորդն ալ կերպ էր տնորինել : Տիրացու Գրիգորին վիճակված չէր տերտերական սե Փարաջա հաղնէլը : Հենց այն որերում , յերբ՝սպասմում էր ձեռնադրութեան հրամանը , նրա կինը , գեղեցիկ Շուշանը , թոքերի բորբոքում ստացալ ու մի քանի որից հետո վախճանվեց . . .

Հարվածը խիստ էր և նրա պատճառած ցաւը անհուն . հենց այդ ժամանակն էր , վոր ծանր վիշտը սաստիկ ճնշելով նրա թուլացած կուրծքը , դուրս թոցրեց գունատ շրթունքներից տաղքին ճափքը և զլորեց նրա մարած աչքերից արատաւնքի տաղքին կաթիլը , վորոնք ախուհետե որեցոր շատացան ու հեռուհեռ սովորութեան շարքն անցան :

«ՆՃ , Առածու փառքը շատ լինի , յերեւի յեա արժան չէի տերտերութեան , յերեւի իմ մեղքերս շատ-շատ են յեղիք» — մրմնջող տիրացու Գրիգորն ու իր շուննցան մեղքերը քափելու համար , բոլոր սրտով անձնառուր յեղալ աղոթքի ու աշխատանքի :

Շուշանի մահից հետո անցան յերեսուն յերկու տարիներ : Ժամանակի ավերիչ ուժը մղեց նրա բաղուկների զորութեանը , հանդիպեց բոցալառ աչքերի կրակը , կորացրեց ամբողջով մեջքը , ահաւսեց նրա կլորիկ ճակատն ու յերկայն աւելաւոր մաղերով ծածկեց նրա գեղեցիկ գեմքը , բայց չկարողացալ ստացնել գունատ շրթունքների վերմ աղոթքն ու կարճացնել անճարին մեկնած ոգւսկան ձեռքը :

Քեռի Գողգոթն ուշի-ուշով դիտում էր իրան շրջապատող խեղճութեանը և կարեկից հայացքով հետևում էր աղքատ հարեանների տանջալի կյանքին , և հենց վոր նկատում էր , թե նրանցից մեկը մնացել է անողնական , ձեռը ծոցին , շլինքը ծուռ ու հուսահատ , խկույն վաղում էր այն կողմը , բռնում էր նրա արորի մաճը , ցանում էր արտը , ջրում էր այգին , թաղում էր թուփը , մի խոսքով , կարեկից յեղբայր էր հանդիսանում անճար ու հուսահատ աղքատներին :

Սերորն եւ շատ նեղ տեղումն եր. Հուսահատությամբ ու վերջապէս լցված եր նրա խարխուլ խրճիթը, յերբ քնոյ Գողարն իր որհնված վտար ներս դրեց այնտեղ ու բաճը Սերորին տալով, առաջով իր յետեւից:

Գարնանային տառապանքն եր: Սերկար ժամանակ դնում էին նրանք կտրինադարդ ծառերով հազանաւորված ալիքներէ քարքարոտ ու ծուռտիկ ճանապարհներով, մինչեւ վոր հասան Սերորենց այն հողաբաժնին, վորը նրան վարձքի համար ընծայել եր նախկին տառապանալիս բարերարը: Այդ հողի դէպքին ծերունին կանգ առաւ, նստեց նորածնի դալար կանաչի վրա, կորացած մեջքը բարդի ծառին հենեց, մի դույզ ծորալի «ոֆ»-եր արձակեց ու բնութամանը գրպանից հանեց:

— Նստի՛ր, Սերոր ջան, նստի՛ր մի քիչ հանգստանանք, — դիմեց նա կողքին կանգնած յերիտասարդին:

Վերջինս ուսի տուր բաճը վախուռ հողում տնկեց ու քնոյ Գողարի վտանքի մաս նստեց:

— Ես հողը քոնն ա կարծեմ, քվոր վորդի:

— Իմն ա, քնոյ ջան, լուսահողի թաթոս ամու ընծայածն ա:

— Առաջած հողին լուսավորի, քանի՞ տարի կլինի ինչ քո ձեռքիդ ե:

— Կլինի վեց տարի:

— Հապա ինչո՞ւ յես ծուռութուն արել, ինչո՞ւ ետքան ժամանակ ալդի չես քցել, տեսնո՞ւմ ես, չորս կողմդ քոլորը տնկած ա:

— Ե՛հ, քնոյ Գողոր, ի՞նչ ես կորցրել ու ինչի՞նչ յես ման գալիս: Այդի տնկել, լավ ես տառւմ, լավ յերաց ա, յեթե բարին կատարի: Բայց ո՞վ ա տվել մեզավորին արքայութիւն: Նստեղ իմ մեջքս կտարվել, իմ սիրտս վորումն սեւցել ա, դու եւ տառւմ ես ալդի տնկելիք, կատես Երամենց տղերանց պես վեց ամդահա արդար ունեմ յետեւիս կանդնած:

— Սերոր ջան, դիտե՞ս ինչ կա, — ասաց Գողորը պտղնցում մնացած բոնոթեւ կիսատը քաշելով, — ձիդ ստտիք, միտս չունի, մենակ աշխատիր: Դու դեռ յերիտասարդ ես ե ուժեղ, ու քեզ պես առողջ տղամարդի համար դժվար բան չե մի վտերիկ դերդաստան կերակրել: Բայց ոտարների դռներին աշխատելով, դու միկնուլն ժամանակ չպիտի մոռանաս, վոր առջեղ կա ծերութիւն, կա հիվանդութիւն ե հաղար մի տեսակ ձախորդութիւն, յերբ եղ բազուկներդ եւ չեն կարող որեւն ապրուստ վաստակել: Առայժմ մի

լամի այգիին՝ այս հողի վրա՝ բալական կլինեք քեզ համար։ Ինչո՞ւ
չես տնկում. ողնական չունե՞ս։ Այ, յես կդառնամ քո մեծ յեղ-
բարը. թեև ծերությունն ու վիշտը մղել են բաղականերիս միջի
դորությունը, բայց ելի մնացած ուժն եւ կարող ե ոգտակար լինել
քեզ համար։ Մի բան ասեմ, հանաք մի համարիր. արի հենց ետը-
վանից սկսեմք ես հողը ձեւել ու յեկող ամսին անպատճառ մի
տախտակ*) տնկենք։ Մի ծիծաղիր, յես վստահ եմ, վոր ասածուն
եւ հաճելի կլինի մեր թափած քրտինքը։

Այդ խոսքերի հետ քեռի Գոգորը վեր կացավ տեղից, դղակը
ծառի ճղքին դրեց, չուխեն հանեց, թաշկինակը գլուխը կապեց,
ու առածու անունը տալով, բաճը վերցրեց։

Սերորը մնացել եր շիվարած, տեղումը նստած։ Այնքան անբա-
պասելի յեր այդ բանը նրա համար, վոր չեր կարողանում աչքե-
րին համատալ։ Սոված Սերոր ու սեփական ալգի. ինչքան տարբեր
բաներ, իրարից հեռու հասկացողություններ են։ Յեւ այն ամենը,
ինչվոր այդ բոպեյին կատարվում եր Սերորի աչքի առջև, մի
տեսակ հաճելի յերադի տպավորություն եր գործում։

Սուր բաճը քեռի Գոգորի վարժ ձեռներում գործում եր ավո-
ղությամբ։ Խոնավ հողի սև կունծղերը իրար վրա դիզվելով, մի
բարալիկ թումբ կաղմեցին, վորի վրա կաթկաթում եր ժրաջան
ծերուկի կնճապատ ճակատից հոսող քրտինքը։

Մեր անդամները շուտ են վաստակում։ Առաջին թումբը կա-
պելուց հետո, ալեւոր բանվորը բաճը գետնին ցցեց, կոշտացած
ձեռքով սրբեց քրտինքն ու բռնոթի քաշկու պատրաստություն տե-
սավ։

Սերորն իր պելացած աչքերի անթարթ հայացքն ուղղել եր
նրա վրա եւ տեսողության բոլոր ուժը լարել, ուղենալով վորո-
շեւ՝ յերա՞ղ ե իր անսածը, թե՞ ճշգրիտ։

— Վեր կաց, քվոր վորդի,— քաղցրությամբ ասաց քեռի Գո-
գորը,— դժվարությունն անցավ, հիմքը դրվեց, աչքդ լույս, այ,
տեսնում ես, այդուդ առաջին թումբն արդեն պատրաստ ա։

Սերորն սթափվեց։ Վոչ, յերազ չեր այս բոլորը։ Զիշտ վոր
առաջին թումբն արդեն պատրաստ եր. նրա դարձացած աչքերն
այժմ շատ լավ եյին տեսնում այն սև կունծղերի յերկար շարանը,
վոր ճանառիք**) մեջքի պես դուրս եր ցցվել դալար խոտերի միա-

*) Խաղողի այգում յեղած թմբերի ամեն մի շարքն առանձին առած
կոչվում ա տախտակ։

**) Ծանաոր ձուկ եւ

պաղաղ կանաչ մակերևութից : Այո, այդուհիմքն արդեն դրված
էր : Սերորի սիրտը թնդաց ուրախությունից . հանկարծ, նա դժի
պես վեր թռավ նստած տեղիցը, անխոս վաղեց դեպի ծերուկը :
յերկու ձեռով ամուր բռնեց նրա աջ ու ջղածդարար մոտեցրեց իր
այրվող շրթունքներին : Նա ջերմ համբույրներ եր դրոշմում, նա
լիցում էր այն հոգատար ձեռը, վրը նրա բարորության հիմքն էր
դնում, բախտավորության ճամբան էր ցույց տալիս :

— Ա՛խ, լո ստեղծողիդ մատաղ, քեռի ջան, ես ինչ լավ բան
սովորեցրիւր, — բացականչեց Սերորը, — յես կաշխատեմ, կչարչար-
վեմ, իմ քրտինքով կվողողեմ ես ամբողջ հողը ու յեթե աստված
աջողի, մի լավ ալի կկանաչացնեմ ես տեղում :

— Ուրեմն, արի շարունակենք . վողորմած աստվածը ուժ կտա
մեր բաղուկներին և կորհնի մեր արդար աշխատանքը, — ուրախու-
թյան ժպտը յերեսին՝ ասաց քեռի Գողորը :

Սերորը ծերունու ձեռից առավ բահն ու մեծ յեռանդով շա-
րունակեց նրա սկսած դրծը :

Այնուհետև մի ամբողջ ամիս Սերորն ու Գողորն իրանց զըր-
տինքով թրջում էյին նորարուս թումբերը, մինչև վոր կարողացան
մի տախտակ դլխեդուխ խաղողի դալար մատեր տնկել ու կանա-
չացնել : Նորարողը՝ վաղերն իրանց զվարթ տեսքով մխիթարու-
թյուն էյին պատճառում յերկու աշխատավորներին և կրկնակի յե-
ռանդ ներշնչում նրանց :

«Աշխատանքը կփարատի հողուդ թախիծը և քրտինքը կլվա-
նա սրտիդ դառնությունը», — ամեն որ հաճությամբ կրկնում էր
Սերորը քեռի Գողորի իմաստալի խոսքերը : Յեւ իսկապես, ձիու
կորուստը շուտով մոռացվեց, Սերորի սիրտը նորից բացվեց, թա-
խիծը կորավ ու վիշտն էլ հալվեց... Կամաց-կամաց Յեղսանի ար-
տասունքներն էլ ցամաքեցին ու Սերորենց խրճիթի սևացած հարկի
տակ անեծքի ու հայհոյանքի փոխարեն նորից լավեցին ուրախ ծի-
ծաղի քաղցր հնչյունները :

Անցան մի քանի տարիներ : Սերորենց նախկին անձակ հողի
տեղն այժմ փռված էր մատաղ ծառերով չրջապատված մի դեղե-
ցիկ անեռ, վորն ապագա բարորության քաղցր հույսերով լըց-
նում էր տիրոջ սիրտը . և նա վոչ մի ջանք չէր խնայում իր նորա-
տունկ ալիքին ինչպես կարգն և մշակելու :

«Վնաս չունի, շարչարվիր, — աշխատանքի ծանր բույաներին
ինքն իրան սիրտ էր տալիս Սերորը, — շատը դնացել, քիչն ա մնա-
ցել . մի յերկու յերեք տարի յեւ ատամներիդ հուպ տուր ու աշխա-
տիր և այնուհետև՝ հանգստությամբ վայելիր անխնա թափած դա-
տին» :

ուր քրտինքիդ քաղցր վաստակը: Ահա սկսում եր մտքում հաշվել թե վորքան խաղող կարող ե տալ ամեն մի թուփը, ապա ամեն մի թումբը, ամեն տախտակը, և վերջապես ամբողջ այգին, ու յերբ նրա հաշվով տարեկան սպասվելիք արդյունքը համեմատ եր հաշվարկների, քիչ եր մնում նա խնթի պես կանգնած տեղում թուղբկոտար ու բացականեր: Քնի յերանի կյիսի են որը... Են ժամանակ ել ինձ սոված Սերոր չեն տա:

Վերջապես հասավ այդ յերանելի ժամանակը: Սերորենց ածերն սկսել եր արդյունք տալ, վորը տարեկան մի քանի տասնյակ տուրլիններից արդեն հասել եր մինչև հարյուրի: Բայց սա դեռ բոլորը չեր: Այգին նոր, նոր եր հասունանում: Վարժամ վաղերի ստող կուտրակները^{*)} դեռ կատարելապես չէին դարգացնել, տարիների հետ զուգընթացաբար պիտի ավելանար նաև ամերի արդյունքը: Մի խոսքով, այդու վրա վրակե հույսեր չատ կային: Յեղ Սերորն ուրախ եր:

Նա՝ իր կյանքի այս ամոզակ տարիններում, դանդաղակալ մի հատիկ առիթ միայն ուներ, — արու դավակի բացակայությունն եր դա՛, վորն սկսել եր արդեն լուրջ մտահոգություն պատճառել յերկու ամուսնիներին: Հինդ անդամ հղիությանից սպասվել եր Յեղսանը և վեց աղջիկ եր բերել, վեցն ել սիրուն, սև մազերով, թուխ աչքերով, վեցն ել կայտառ ու սոսող:

Պետք ե ասել, վոր Սերորի անտեսական դրությունը հիմա բավական յալ եր: Լավ ասածն այն ե, վոր հացը տաշակից ու ցորենը՝ պարկից չէր պակասում: Բացի դրանից, նա ձեռք եր բերել մի կով, վորի շնորհիվ առաջվա կաթի կարող յերեխաները կարողանում էին պասն ուտիսից դանաղանել ու կուշտ փորով մածուն ուտել: Եհ, վառք ասածն, ել ի՞նչ պիտի լիներ: Զախորդ տարիներից մնացած մանր-մունր պարտքերն ել թվորո՞վին մաքրել եր Սերորը, այնպես վոր նրա փեշը քաշող, դուռը ծեծող չկար այլևս:

Այժմ տների վերաշինության մասին եր մտածում Սերորը: Իր համեստ յեկամուտից ավելացած կոպեկներն իրար վրա հալաքելով, նա մի փոքրիկ դումար եր կազմել, վորով մտադիր եր առաջիկա ամառը՝ պապենական փրկություն խրճիթի տեղ՝ մի հաս ուրուն սենյակ շինել:

*) Կուտրակ անվանվում են խաղողի գաղի ստորին հասն թիկերը:

«Լա՛վ, չա՛տ լա՛վ, Սո՛ված Սե՛րոր. դու լա՛վ արի՛ր, վո՛ր ի՞մ ու՛ղարկած խնամախոսին սևերևա յետ դարձրի՛ր, ի՞մ բարձր անունը քեռտնա՛յր ավի՛ր ու պատի՛վս հողի հետ հա՛լասարացրի՛ր»:

Ա՛խ իրիկուն աշտակս դայրացած խոսում եր Մուխսոնց Մանուկն իր նորաշեն տան գեղեցիկ պատշգամբում մեն-մենակ արագութեամբ շրջելով ու պապիրոսի ծուխն աղահուլթյամբ ծծելով:

«Յես Մուխսու թոռը լինե՞մ,—չարունակեց նա հետզհետե տաքանալով,—ու՛թ ալի ունենամ, վեց աչք ջրաղաց, յերեք ձեռք տուն, ու Սո՛ված Սե՛րորի պես մի չուն...»

Նա մի րոպե լռեց, տաքացած ճակատը ձեռով տրորեց ու պապիրոսի ծուխը կուլ տաշով, շարունակեց.

«Գյուղի մեծ մասն ի՞մ պարտքերի տակ տնջա. տարին տասներկու ամիս դատած աշխատանքն ի՞մ սնդուկը լցնի, ի՞մ անունը Մանուկ աղա լինի, կարողութունս տասնյակ հազարների հասնի, և ես բոլորից հետո սո՛ված Սե՛րորի պես մի եչ գյուղացի ի՞մ ուղարկած խնամախոսին քարի^{*)}, ի՛ր աղջիկը ինձ չտա, թե յերկու կին ա թագե՞լ...»

Այս խոսքերի հետ նա մի կողմ շարտեց պապիրոսի կոթուկն ու ձեռները տրորելով ներս մտա՛լ կես-առիակա՛ն ձեռով կահավորված մի փոքրիկ, բայց վայելուչ սենյակ, վորտեղ տարածված եր կարտֆիլի մոմի դուրեկա՛ն ու յերկչոտ լույսը:

Սենյակի պատվա՛վոր անկյունում հպարտութեամբ բաղմել եր մի դեղեցիկ ու մեծ դրամարկդ, վորի մեջ պահվում ելին տանտե՛րոջ փողերն ու բաղմաթիվ պարտամուրհակները:

Մանուկ աղան, բալանիների մի մեծ կապուկ դրամանից հանելով, մոտեցավ դրամարկդի դիմացի անկյունում կանգնած պահարանին ու աֆտեղից հանելով մի շիշ արաղ ու մի արծաթե բաժակ, դրեց լուսամուտի առջևի կլոր սեղանի վրա: Հետո, նա կրկին մոտեցավ պահարանին, վերցրեց աֆտեղից ախտելով դուրեկին ու մեկը մյուսի յետևից կուլ տվեց մի քանի բաժակ թունդ արաղ, ամեն մի բաժակից հետո անուշ անելով դուրեկելից մի համեղ կտոր: Չորհինդ բաժակ լուծթյամբ կոնծելուց հետո, Մանուկ աղան, հանեց շալ-տրխալուղի վրայից հաղած մոխրադու՛ն պինջակը և դեցեց մոտիկ դրած ու պարսկական թանգաղին դորդով ծածկված փափուկ տախտի վրա. աղա նա վերցրեց բուխարական աղնիվ մորթուց կարած սև գդակը, շարտեց տախտի վրա ու քթի տակ մըրթ-

^{*)} Աղջկա տիրոջ կողմից խնամախոսին տված մեծօղական պատասխանը, մոզոգրգական լիզվով. կոշվում և քարել:

մըրթալով, սկսեց թաշկինակով սրբեկ կնճռոտած ճակատի քրքրտինքը :

«Սոված շան վորդի,—չարունակեց Մանուկը, ձեռները քամակին դրած արագութեամբ անց ու դարձ անելով սենյակում,— դու հնքան սիրտ ունենաս, վոր համարձակվես ես խայտառակությունն ինձ հասցնել... Ի՞նչ պիտի տանն եղուց դուզացիք, հը՞...»

«Սոված Սերորը Մանուկ աղային քարեց», հա՛, հա՛, հա՛...» :

Այդ դուռը քրքրիջը բերանին՝ Մանուկ աղան մոտեցավ սեղանին, մի բաժակ եւ արագ դցեց ու կրկին շարունակեց իր մենախոսությունը :

«Ձե, չե, Սոված Սերոր, հենց վոր ածներդ հասավ ու քաղցած վորդ կուշտ հացի յերես տեսավ, դու եւ արդեն չափդ կորցրիր, խնկը թոցրիք» :

Նա մի բալեկ կանդ առավ սենյակի մեջ տեղում ու ձեռը ճակատին դրած խոր մտածմունքի մեջ ընկավ : Այդ վայրկյանին նրա գլխում հրեշտային ծրագրերն էլին կաղմակեկալում :

— Շատ լավ,— հանկարծ բացականչեց նա ամուր ծափ տալով ու աստանայական հրճվանքով դեպի դուռը թռչելով :

— Կարո՛ւ, բղավեց նա կոկորդի բալոր ուժով :

— Համմե՛, —լավեց ստորին հարկից ծառայի զիւ ձայնը, վորին հաջորդեց փայտե սանդուղքների շտապ թալթոցը : Մի քանի վայրկյանից հետո՝ սենյակի դուռն ամբողջ բարձրութեամբ՝ ցցվեց Կարոյի յերկար հասակը :

— Աղա, —ասաց աղան, —ես բոսեյիս վորտեղ եւ վոր լինի, կդտնես ու ինձ մոտ կրրես եւ Ձախալինց Սերդոյին, լսո՛ւմ ես, դետնի տակին եւ վոր լինի, պիտի դտնես, հասկանո՞ւմ ես, թե չե, գլուխդ կջարգեմ : Դե, եւ մի կանդներ, շուտ արա, թո՛ւր : Այ, դետնին թքեցի, մինչեւ թուքս ցամաքելը թե վոր չես յեկել, հոգիդ կհանեմ :

— Ա՛գբիս վրա, աղա ջան, — ասաց Կարոն ու թռավ :

Իսկ Մանուկը, դիվային ժպիտը չըթռնցնելին, մոտեցավ կլոր սեղանին, մի բաժակ եւ արագ կոնձեց ու ձեռները տրորելով շարունակեց խոսել :

«Դու դեռ ինձ չես ճանաչում, Սոված Սերոր, այ, յես ճեղ կճանաչացնեմ, յես ճեղ ցույց կտամ, թե Մանուկ աղային քարելն ինչ ա նշանակում : Շատ չի քաշիլ, հենց եղուց առաւիտ լաշակեք շան պես կվիշամանես ճո արածը...» :

Սանդուղքներից բարձրացող վոտնածայներն ընդհատեցին

Մանուկի մենախոսութեանը և նա շատապալ դուրս վազեց պատըշ-
գամբը :

— Հը՞, դառ՞, — անհամբերութեամբ հարցրեց Մանուկը ծա-
ռային, վորի գլուխը գետ նոր եր յերեւում սանդուղքների վրա-
յից :

— Գտա, աղա, հրեա հետս ըրել էմ, — պատասխանեց կարոն,
ցույց տալով իրան հետևող յերիտասարդի վրա :

— Դե լավ, ապրիս. թող Սերգոն հասեղ մնա, իսկ դու քո
բանիդ գնա, — հրամայեց աղան կարոյին ու ձեռք նորեկ յերիտա-
սարդի ուսին դնելով, տարավ սենյակը :

Ձախակնեց Սերգոն մոտ յերեսուն տարեկան մի կարճահասակ
ու լայնաթիկունք տղամարդ եր, վորի կրոր դեմքը զարգարված եր
յերկու խոշոր սպիկներով : Նրա խիտ հոնքերի տակ պլպլացող կա-
պուտակ աչքերից սաստիկ չարութեան եր կաթկթում :

— Գրան՞ս ինչ կա, Սերգո ջան, — կիսաձայն ասաց Մանուկ
աղան, սենյակի դուռն ամուր փակելով ու ձեռք խոսակցի ուսին
դնելով :

— Ի՞նչ պիտի լինի, կամ գեղ կա կրակելու, կամ ալդի կըն-
դելու, կամ մարտդ կա վառելու, վերջապես, տուն կա քանդելու, —
պատասխանեց Սերգոն, ձեռները դուռին խրելով ու իր պլպլան
աչքերն ոճորքին ուղղելով :

— Ա՛յ սատանա, տես ինչ ձեռաց գլխի ընկալ, — ժպտալով
ասաց Մանուկը, Սերգոյի մեջքին կամացուկ խփելով : — Հա, դե
լսիր, թե ինչ էմ ասում, — շարունակեց աղան դեմքը սաստիկ լըր-
ջացնելով ու ձայնն ավելի ցածրացնելով, — Սոված Սերոբի ածերը
տեսած կլինես, չե՞ :

Վորպես պատասխան առաջարկված հարցին, Սերգոն հեղնորեն
փոխաց, վորով ուղում եր հասկացնել, թե ալդալիս միամիտ
հարցը շատ անպատիվաբեր է իր համար : Ո՞վ չգիտե, վոր Ձախա-
լենց Ակոբի տղեն իր հինգ մատի պես ե ճանաչում գլուղի բաշոր
ալդիները և աչքերը խոտի ել կգտնի նրանց մեջ յեղած լավ տեսակի
խաղողներն ու ամենաբնորոք ծառապտուղները :

— Քանի՞ տախտակից ա, — շարունակեց աղան ռոտը վա լըր-
ջութեամբ :

— Ձորս : Բայց ինչ ածեր ե շան վորդու ածերը, ասենք ոտս
չկա, ամեն մի թումբը մի հատ հարյուրանոց արժի, — պատա-
խանեց Սերգոն ելի աչքերն առաստաղին սեպելով :

— Տես ինչ էմ ասում, Սերգո, — բոպեական լուռութեանից հետո
սկսեց Մանուկ աղան, — ես գիշեր մի յերեք հատ լավ տղա կզբո-

ինք, միմի սուր ետոց*) կտաս ձեռներն ու Սոված Սերորի ածերն
ենպես կնդել կտաս, վոր չորս տախտակից մի հատ կուտրակ ել
կանաչ շմուռ:

— Վայ, դու սխալ ես աղա՝ կընդելը լավ չի, կնգածը չու-
տով նոր ճյուղեր կտա: Կուշե՞ս ենպես քոքահան անեմ, վոր ե՞ն
ժարթամ այդու տեղն եղուց—ելոր բողի ցանեն, —հընչային չա-
բախնուլթյամբ վրա բերեց Սերգոն, իր կապույտ աչքերն աղայի
ճակատին հասելով ու այնպիսի վոզեորությամբ չուխի թեքերը
յետ ծալեց, վոր կասես հենց այդ վայրկյանին նա պատրաստվում
էր սկսել իր ավերիչ գործողությունը:

Վորքան ել Մանուկ աղան քարասիրտ եր, վորքան ել նա սո-
վոր եր անտաքերությամբ նայել իր վաշխառուական ճիրաններում
թողրասցող արշուձաքամ զոհերին, այնուամենայնիվ, նա մի տեսակ
սարսուռ զգաց Սերգոյի այդ դիվային վոզեորության առջև:

Թեև յերկու խոսակիցներն ել համեմատաբար չար էյին, յեր-
կուսն ել արնախում ու անաքանդ, բայց և այնպես տարբեր եր
նրանց չարության դրդապատճառն ու նպատակը: Մեկը՝ մղկտաց-
նում, լացացնում, հոգի յեր հանում՝ դուռ շահադիտական կամ
վրիժառական նպատակով, իսկ մյուսը՝ ուրախությամբ քանդում,
ալիերում, տալն ու վրա յեր անում ամեն մի լավ բան, վորովհետև
այդ դժոխային գործողությունը բույնական հաճույք եր պատճա-
սում նրա սրտին:

Ահա այդ աննպատակ, կամ ավելի ճիշտ՝ անշահասեր չարու-
թյունն եր, վոր սոսկում աղդեց Մանուկ աղային, Վեդե՞ս են-
պես անեմ, վոր այդ նորահաս այդու տեղն եղուց—ելոր բողի ցա-
նեն, նորից հնչեց նրա ականջում Սերգոյի վերջին հարցը, վորին
նա չկարողացավ իսկույն և եթ պատասխանել:

Մանուկ աղայի ներսում վազուց ի վեր մեռած խիղճն այդ
վայրկյանին չուճչ առավ:

Մի բույնաչափ անորոշ դրության մեջ մնալուց հետո, վեր-
ջապես Մանուկ աղան վճռականությամբ ձեռները թափահարեց ու
կորոսեղանին մոտենալով, ջղային շտապողությամբ յերկու բա-
ժակ արաղ դրեց:

— Անուշ ելավ, աղա ջան, — վրա՝ բերեց Սերգոն, ապա թե-
վերը նորից վեր քաշեց ու կոկորդը մաքրեց:

— Լավ ասացիր, Սերգո, շատ լավ էլինի, — խորհրդավոր կի-

*) Նոսրը մեծ ու կեռ գանակ է, վորը սփորաբար գործ են անում ալ-
գեպանները:

սաճայնով փախաց Մանուկը, խոսակցին մոտենալով — արձառա-
հան կանես, չորս տախտակն եւ գլխեղլուխ — ենպես կանես, վոր
եւ կանաչի նշան չերես. հասկացա՞ր: Թե՛ Ծառեր եւ կան, բոլորը
փրթնք...

— Ասում ես բողկատեղ շինեմ, հա՞ ես աչքիս վրա, — մեծ
հաճույքով պատասխանեց Սերգոն, — աջ ձեռը կապուտակ աչքին
գնելով:

— Եւ, շատ սուրբն աչքը վարդի վրա, դե վոր եղպես ա, առ
մի թատ արաղ տամ փորդ տաքացրու. դիտեմ, աղիքներդ սառած
կլինեն հիմի:

— Տուր, տուր, ողորմի հորդ հողուն, վաղուց ա, վոր կա-
սկիս չեմ թրջել:

Մանուկ աղան վերցրեց մի մեծ թեյի բաժակ, պոնկե-պոռնկ
լցրեց արագով ու մեկնեց Սերգոյին: Վերջինս առավ բաժակն ու
սկսեց բարեմաղթել:

— Աղա ջան, քո կենացը, վողջ մնաս, կյանքդ յերկար լինի,
ինչքան ապրես՝ լավ ապրես, միշտ աջողության մեջ լինես — ջանդ
առողջ, սիրող ուրախ, ճակատդ բաց: Բարերար աստվածը քեզ
վողջ պահի ինձ համար ու քո շվաքն իմ գլխից անպակաս լինի:
Տեր, դու յեւ ամեն քրիստոնի բանն աջողաս, — ասաց ու բաժակը
չրթունքներին մոտեցրեց:

Նա խմում եր մանր կումերով ու հանդարտ, աշխատելով վոր-
քան կարելի յե յերկար պահել արաղի յասը շրթունքներին սեղ-
մած: Վերջապես, նա դատարկ բաժակը մեկնեց աղային ու աչ-
քերն առաստաղին ուղղելով, սկսեց բեղերը սղալել:

— Հը՞, մեկ եւ կիմե՞ս:

— Դու գիտես:

Յերկրորդ բաժակն եւ դատարկվեց:

— Դե բավական ա, եւ չեմ տա, լին չե կհարբեց ու դործից
յես կընկնես:

— Ո՞վ հարբի... մերը մեռնի Սերգոյի...

— Լավ, լավ, պարծենալու ժամանակ չի, առաջոտը կիմա-
նանք քո աղամարդությունը: Ծուռ արա, դիչերն անցնում ա:

— Բա սղմբքանց համար ըոր ու մուր չե՞ս տա:

— Ինչպես չե: Կարոյին կանչիր:

Մի բոպեյից հետո Կարոն իր յերկար ու կորացած հասակով
կանգնած եր դռան չեմքում:

— Աղա, յերկու չափ արաղ, մի տկճոր գինի տուր Սերգոյին
թող ասնի:

Աղայի հրամանը կատարվեց, Սերգոյի ընկերներն իսկույն հալածվեցին, տարած գինին ու արաղը կուշտ ու կուռ խմեցին և ետոցներն առնելով, Սերսրենց ամերը դնացին: Չորս հոգի էյին նրանք, չորսն էլ ուժեղ ու յերիտասարդ:

Այդուն հասնելով, նրանցից ամեն մեկը մի տախտակի ծայրին կանգնեց, զյա սուրբ կարասկառ, կանչեցին ու ավերմունքն սկսվեց:

Գարնանային սքանչելի դիշերներից մեկն էր. յերկինքն տառալի, յերկիրը՝ ծաղկաղարդ: Ողբ լցված էր դալար կանաչի անուշ բուրմունքով: Լուռ էր ամեն ինչ, հանդիստ ու խաղաղ. և համատարած խաղաղության մեջ լսվում էր միայն մատաղ վաղերի թույլ արմատների ցավալի վողբը: Չարքաշ դուղացու դառը քրտինքով անլամ թուփերը դաժան ձևոների վարժ չարժումներով մի ակնթարթում պոկվում էյին հողից, կամ ետոցով կտրատվում ու զլխատված թռչունների պես՝ ողում թայրտում և բնկնում գետին:

Այս բոլորը տեսնում էր բարեառ յերկինքն իր բյուրավոր փայլուն աչիկներով, տեսնում էր և անդթարար լուռ... Միայն ամաչկոտ սիրուն լուսինն էր աշխատում իր արծաթափայլ դեմքը ծածկել շուրջը լողացող սպիտակ ամպերի բարախիկ քողով, վոր պեսդի ակամա հանդիսատես չլինի ցածում կատարվող բարբարոսաւան ավերչությանը:

5.

Այդ չարարախտ դիշերը Սերոբի վաստակած անդամներին քաղցը քունը մոտ չեկաւ: Տխուր մտքերը պաշարել էյին նրա թրմբած զլուխն ու մի տեսակ վատ նախադասցում իր ճնշող ծանրությամբ խեղդում էր նրան. թվում էր թե այսոր բարձը շատ կոշտ և ու անկողինը վերին աստիճանի անհարմար: Նա անդադար շըրջվում էր այս ու այն կողքի վրա, վորպեսդի կարողանա մի կերպ ավելի հանդիստ դրուկյուն գտնել, բայց չէր աջողվում: Խեղճի կողքերի տակ կտասն փշեր լինէյին ցցված, վորոնք անդադար ծակծկում էյին մարմինն ու փախցնում քունը: Իսկ հենց վոր նա փորձում էր մի վայրկյանով աչքը խփել, զանազան ահուկի տեսիլներ իրենց ալյանդակ կերպարանքով պատկերանում էյին նրա բորբոքված յերեակայության մեջ ու նա յերկյուղից՝ շտապով բանում էր քնահարամ աչքերը:

Որիթում տիրող խանձր խափարն տրդ բոպէյին չափազանց անտանելի յեր թվում Սերոբին: Վերջապես նա զդուռությամբ յի-

քամի անկողնուց, մթության մեջ շոշափելով զտալ լուցկին ու վառեց աշունին ամբարացած փոքրիկ ճրագը, վորի արձակած յերկշատ շողերը սլացան դեպի սպարառիկ խոհիթի մութ անկյունները։ Հետո նա պատկեց, իդուր հուռալով, ինչ հիմա արդեն ոչքը կկոչէ։ Նույն անհանդատությունը տանջում էր նրան և նա ակամա նախանձում էր ամուսնուն, վր իր կողքին, մենեռւն վերձակի տակ, անուշ յերպներին մէջ էր բնկոյժած։

— Յեղսան, ա՛յ Յեղսան, — կանչեց Սերորը, իր կնոջ կողքին թեթև հրելով։

— Հը, ի՞նչ կա, — մի քիչ վախեցած հարցրեց Յեղսանը, իր քնաթաթախ սև աչքերը լայն բանալով։

— Սկի, հենց ենպես... ասացի տեսնեմ քնած ես թե դարձ-թու՞ն, — ասեց Սերորը։

— Դու ինչո՞ւ չես քնում։

— Ենպես, քունս չի տանում, սիրտս մի տեսակ տխուր աս։

— Քնիր, քնիր, աստված սիրես, — ասաց Յեղսանն ու յերևաջ Ֆոգակցից շրջելով, շարունակեց մրափել։

— Յեղսան, յերևոյ ևս կողմն արա, տես ի՞նչ եմ ասում։

— Հը, ասա։

— Ասում եմ, լալ չարինք, չպիտի քարեյինք Մանուկ աղա-յին, պիտի աղջիկը տօլած լինեյինք։

— Այ մարդ, ամսթ աս, հացդ յերկաթ կդառնա. ո՞վ աս տեսել, վոր տասներկու տարեկան անձեղ յերկաթին՝ քառասուն տարեկան վորեկմայրի տղամարդին կին տան... Խաղեմ նրա թիկունքը, յերկուսի դուխը կերալ, չկշտացալ, դեռ ելի՞ աղապ աղջիկ աս ու-գում, — տաքացած վրա տօլեց Յեղսանը։

Սերորը վռչինչ չդատառխանեց, այլ ճակատը կամաց շփեց ու մի թեթև հոգոց արձակեց։

— Յես գիտեմ, դու նրա անունովն ես խաբւում, — շարունա-կեց կինը, ալիւի տաքանալով, — մի տեսնեյի իրիկունը խեղճ յե-րեխա ինչ էր անում. քիչ էր մնում սիրտը բերնովը դուրս դար-սլանի շփաքում կծկւած՝ զոգով արցունք էր թափում։ Ջիդարիս ծերը փորումս թղկտում էր, յերբ մտիկ էյի տալիս յերկաթու աչ-քերին... կամ ինչ ինչո՞ւ յեմ վրադում, փառք աստծու, ուրիշ-նեւրի պես աղջիկս չի պառաւել՝ տանը մնացել. ես տարի չեմ մար-դու տա, կոչահեմ յեկող տարի կտամ, մի կտոր հացը հո դլսիցս չի կորել։

Տիրեց բոսեյական լուսթյուն։

— Չե, Յեղսան, յես փողմանել եմ. խաչը վկա, փողմանել եմ, —
յերկար մտածելուց հետո՝ ասաց Սերորը:

— Դե լավ, վոր եղպես ա, եղուց աղջկանդ կոնիցը բռնիր ա-
տար Մուխոտնց Մանուկի տունը կոխիր, — անդոր զայրույթով ա-
սաց Յեղսանն ու նորից դժգոհությամբ յերեսը դեպի պատը շըր-
ջեց:

— Իմ ասածը դու չես հասկանում, այ կնիկ, ինձ փողմանեց-
նողը վոչ Մանուկի հարստությունն ա և վոչ նրա աղայությունը,
այլ իմ սրտիս յերկյուղը... Գիտե՞ս, անիրավ ու անխղճ մարդիկ
չատ կան աշխարհում, ի՞նչ չարություն ասես, վոր չանեն, ի՞նչ
վնաս ասես, վոր չաան մարդու...:

Այդ վայրկյանին յերկու ամուսինները միաժամանակ մտաբե-
րեցին թե ինչպես մի քանի որ առաջ չար ձեռով գցած կրակն աղա-
հաբար լափում եր իրանց հարեանի խոտի դեղը. հետո նրանց մըտ-
քում պատկերացավ կտրատված ծառերի ու արմատահան արած
մաղերի մի յերկար շարք, վորոնք բոլորը նենգամիտ թշնամիների
ստոր վրեժխնդրության արդյունք էին:

— Բա՛, անիրավությունն աշխարհը պատել ա, — չարունակեց
Սերորը, — ամեն տեսակ չարություն, ամեն տեսակ անաստվածու-
թյուն կարող են անել. ո՞վ ա նրանց կուռը բռնողը...:

Յեվ Սերորի լեզուն չեր զորում արտասանելու այն սարսափե-
լի գործողության անունը, վոր այդպես անդիմադրելի յերկյուղ
եւ աղբում նրա սրտին ու ալեկոծում հոգին: Ասենք, պարզ ասելու
կարեք չկար, քանի վոր Յեղսանը լավ եւ հասկանում, վոր ամենք
և ամուսնու մտահոգության առարկան:

— Եւ, մեր աստվածը վողորմած ա, այ մարդ: Նա չարը կխա-
փանի, նա մի տուն կաթնակեր յերեխաները ջուրը չի լցնի: Գնի,
քնի, եղպես վատ—վատ բաներ մի մտածի:

Յեվ միամիտ Յեղսանը, հույսը գնելով աստուծո վողորմու-
թյան վրա, ինչվոր պառավական աղոթքի միջանի աղայաղված
բառեր մըմնջաց ու հանգիստ սրտով քնեց: Նրա ամուսինն եւ, վոր
մինչև աջուրականչը շարժարվեց իր կոշտ անկողնում՝ տխուր մըտ-
քերի խեղճող ծանրության տակ ու ամենեւին կոպը—կոպին
չկալցրեց:

Բարի լույսը դեռ նոր եւ բացվում, յերբ Սերորն շտապով շո-
րերը ճիտը քցեց ու մտավ դռը տավարին ակը տալու: Հետո նա
դուրս յեկավ փողոց, առվի վրա կռանալով, սառը ջրով լվացվեց,
չուխի փելով յերեսը սրբեց ու կրծքին խաչ հանելով խճիթը
մտավ. Յեղսանն ու իր մեծ աղջիկը՝ Մաթոն, արդեն վտռի վը-

եյին։ Սերորն անխոս՝ որվա պաշարը մեջքը կապեց, բաճն ուսեց
ու գեպի աները գիմեց։

Նրա գլուխը թմրած էր, քներակները տաքացած ու ամբողջ
ծարձինը ջարդված, թուլացած։ Վոչ ճանապարհի կողքերին շար-
ված ծառերի ծաղկապարզ տեսքը, վոչ կարկաշտնառ առվի անու-
շիկ յերզը, վոչ նրա յեղերքի դալար կանաչը, վոչ այգիների ա-
փերի արևկոխ դառնվայրուժ կուշարած մանուշակի նորարոց
ծաղիկները և վոչ նրանց արձակած յեղեմային բուրմուռները—վո-
չինչ, վոչինչ չէր դրավում նրա ուշադրութունը։ Նա շտապում էր
ու արտասույթը լայն քաշերով անընդհատ առաջանում։

Ահա Սերորը մտեցավ ճանապարհի այն վոլորանին, վորտե-
պից ստորարարը առաջին անգամ տեսնում էր աների գլխի ծա-
ռերի շարքը։ Նա պտրտվեց վոլորանն ու անմիջապես աչքերն ուղ-
ղեց դեպի իրանց այգին։ Բայց ինչ... ծառերը չեն յերևում. չի
յերևում մինչև անկամ բարձրահասակ խնձորենու ծաղկապարդ
գաղաթը։ Տեր աստված, այս ինչ հրաշք է։ Սերորը մեքենաբար
վազեց կողքի այգին ու լերդապատու վռադությամբ բարձրացավ
այնտեղ կանգնած մեծ քարակույտի վերի կատարը։ Նայում է
ու իբր աչքերին չի հափառում։ Նա տրորում է կարմրատակած կո-
պիրը. շիում է ճակատն ու նորից նայում։ Այս ինչ բան է, տեր
աստված... մատաղահաս ծառերի ծաղկապատ գլուխները կոա-
ցել, դեռնին են կպել, այո, իսկը դեռնին։ Նրա լայն չուած աչքն-
քը չատ լավ են տեսնում այդ բանը։

Այնուհետև Սերորն ինքն էլ շիմացավ, թե ինչպես այգին հա-
ասվ։

Ահա վերջապես նա անխոս կանգնած է աների գլխի ափում և
չիմարած հայացքով առջևն է նայում։ Նա ուժ չունի առաջ գնա-
լու. ծնկները ծալվել, վորտենքը թուլացել են... Այլի կանաչ ծած-
կոցի վրա խառնիրտուն թափված եյին պտղատու ծառերի մա-
տաղ գաղաթները, իսկ գլխատված տունկերի տեղ կարգով շարված
եյին յերկար ու կարճ բնջերի^{*)} սուր-սուր ծայրերը, վորոնք թու-
նավոր նետերի պես խոցոտում եյին Սերորի սիրտը։ Յեղ ինչպես
չցավեր խեղճի սիրտը. ասի ամբողջ ութը տարի նա հալ ու մաշ
եր յեղել այդ ծառերի չուրջը. նրանց քնքույշ արմատների համաք
չալակով աղբ էր կրել, շատ անգամ կծով էր ջրել, դողերով քրք-
տինք էր թափել, մինչև վոր մեծացրել, պատվաստել ու բերել
պտղի յեր հասցրել։ Իսկ հիմա...

*) Բննչ—կարված ծառի բնից դեռնի յերեսին մացած մատը։

Ախ, յերանի դրանով ամեն բան վերջանաւ:

Բայց ահա թմբերի վրա ու նրանց մեջերում ցաք ու ցրիւ՝ փրօք վաճ են արժատահան արած վաղերի վարժամ կուտրակները: Տես այն մեկը՝ իծապտուկն է, վոր ոտար թմբի կրծքին սեղմված, խոնավ արմատները գեպի վեր ե բարձրացրել. այս էլ յնդնաչքն է, մեջտեղից ջարդված, միջնակում*) ընկած. են էլ այնկարին, են էլ հալաղին, են էլ քիշմիշին—բոլորն էլ ջարդված, արմատով հանված, հարադատ հողից հեռու շարտված...

Սերորը կանգնած տեղում քարացել եր: Նա դիտում եր այդ դժոխային տեսարանը ե նրա կարկամած լեզուն անդադար կրկրնով ու զայն բացական թշուրնով եր միայն արտահայտում սրտում, կուտակված անսահման վիշտը:

Վերջապես նա դուրսը բարձրացրեց: Դեռ արեւ չկար: Անամոք յերկնքի բաց կապտության մեջ մեղմիկ վայլում եր պատառված լուսնի սպրդնած գեմքը:

— Անիրավ, սա՞ յեր քո արդար դատաստանը, քո վողորմածութունը,—բացականչեց Սերորն ատամները կրճտացնելով ոտ թուռակից հայացքը գեպի վեր ուղղելով:

Ենվ կարծես նրա հայացքից եր, վոր յերկնքն այլալից, լուսնին ամոթից փայլը կորցրեց, դողաց, դռնատվեց: Ծերուկ Մարտիրոս բարձր կատարը օրուն արեւի մատաղ շողերով, կամայ—կամայ վռնկեղծվեց:

Սերորը թուլացած թևերով կամացուկ արձակեց իր հնամաշ, յերկայն դոտին, հանդարտ մեկնեց կանաչ ավում ու սկսեց դարձաւ նրա վրա մատաղ տունիկերի խղճուկ մասերը: Նա առաջ ուղեց բոլորը հալածել, բայց տեսնելով, վոր այդ բանն իր ուժերից վեր էլինի, ջոկեց ընտիրները դիտատված ծառերից, նրա վրա ավելացրեց փարթամները կուտրակներից, այս բոլորն ամուր կապեց, շալակն առավ ու տուն գիծեց:

Հենց այդ բոցային նորածին արեւն իր վառ շողերով լուսարձակեց Սերորի թախծապատ գեմքն ու իր վռնկեղծ շրթունքներով դորովադին համբուրեց, լիզեց նրա շալակի դաշար ծառերի խոնավ վերքերը:

— Կորիր,—ասաց Սերորն, աչքերն արեւից թաղցնելով,—այս սուհետե խավարի ինձ համար, չեմ ուղում քո լույսը:

Սգվորի սև սրտին՝ կարծիր արեւ չի սաղի:

Սերորն իր թանգաղին բնուր շալակին՝ հանդարտ քայլերով

*) Այսու տախտակներն իբրեւ ըստանդ տնայն անվանվում ե միջնակ:

տառջ եր դնում, մեղմ որորվելով: Հանապարհին նրան հանդիպող
գլուղացիները կիսաբերան զբարիլույս՝ ելին տալիս, հետո կանգ
առնում, չալակին նայում, մի քանի կարեկցական րացականչու-
թյուններ արձակում ու ցալալի դեպքի տխուր մանրամասնու-
թյամբ հետաքրքրվում: Սերորը կասես վոչինչ չեր լսում ու չեր ել
ղղում: Նա շարունակում եր ճամբան առանց կանդենլու, առանց
վորեկ մեկին պատասխանելու, սուս ու փուս, ինքն իր անհատակ
վշտի մեջ թաղված:

Գլուղամիջի մարդաշատ հրապարակը հասնելով, նա կանգ ա-
ռավ, չալակի բեռն դուռչությամբ դեանին դրեց ու ճակատի սա-
քրտինքը չուխի փեշով սրեց:

Հրապարակի շուրջը շարված ելին դուռի նշանավոր խանութ-
ներն ու ամենալավ շինությունները, վորոնց մեջ աչքի յեր ընկնում
Մանուկ աղայի սրբատաշ կարմիր քարե յերկհարկանի բարձ-
րունը՝ իր նորածն սիրուն լուսամուտներով ու գեղեցիկ պատըշ-
գամբով:

Մի բոսկյում դժբախտ Սերորին իր խղճուկ բեռով շրջապա-
տեցին աղքատ գլուղացիք. մոռյլ ճակատով, արեվառ դեմքով ու
կոշտ ձեռներով, վորոնց կրակված շրթունքներից դուրս թռչող
ցալակցական րացականչություններն իրար խառնվելով մի խմբո-
վին, աղեկաուր վաղը կազմեցին:

Առավոտածամբ վերջացավ, և ալեուր ծերունիների կորացած
մարմիններն յերկուն քայլածքով հրապարակ հասան ու անհետա-
ցան սգվոր ամբոխի ստվաբ շարքերում: Վերջապես, ժամի ծուռ-
տիկ փողոցից, դուրս յեկան յերկու ծերունի ևս ու քաղցրությամբ
ղրուցելով, հրապարակին մոտեցան: Դեռի Գողորն եր, մեկ ել՝
անբաբը:

— Ճամբա տվեք, ճամբա բացեք,—լսվեցին մի քանի խնդը-
ված ձայներ:

Ամբոխը ճեղքվեց և պատկառելի ծերունիների աչքի առջև
պատկերացան բարբարոսական անդթության վողորմելի դոհերը:
Մատաղ ծառերի ծաղկապատ գլուխներն և առողջ վաղերի հասա-
լիկ կուտրակներն անկարգորեն թափված ելին շրջանի կենտրո-
նում, հող ու փոշու մեջ: Իսկ Սերորը, ձեռքը խաչած, շինքը
ծուռ, դեմքը դուռնա՝ կանգնած եր լուռ: Վոչ աղաղակ, վոչ
անեմք, վոչ արտասուք...

— Ո՞ք-ո՞ք, —մրմնաց քեռի Գողորն տառջ անցնելով,—ես
ի՞նչ բան եր, քվոր վորդի, ևս ի՞նչ կրակ ու պատիժ եր, ո՞ք, ո՞ք,
ո՞ք:

— Յեւ Նա իր վոսկրացած մատներով սկսեց շոշափել մեռած բույսերի դեռ թարմ վերքերը :

— Այ ժողովուրդ,—սկսեց տերտերը դիմելով ամբոխին,—ես ի՞նչ անատովածություն ա, վոր դուք եք անում . ի՞նչ անիրավություն, ի՞նչ կռապաշառություն ա սա . ինչո՞ւ չեք իրար տուն քանդում, իրար միտ ուտում . . . Բա՛վական չեղա՞վ . . . ես քանդված գյուղը Սոդոմ-Գոմորը դարձրի՞ք, ախր յերկնային կրակից վախեցե՛ք : Ահ՜ վոր վերև աստոված կա, չե՞ վոր այնտեղ արդար դատաստան կա,—վերջացրեց նա, դողդոջյուն մատը դեպի յերկինքն ուղղելով :

— Հա՛, տերտեր ջան, կա՛, վերև աստոված կա՛, արդար դատաստան ել կա՛,—բացականչեց Սերբը, դժի պես վեր թռչելով :

Գահանան մի վայրկյան շփոթվեց Սերբի անսպասելի հարցից, բայց հետո, ձյունափայլ մորուքը չփելով, մեղմությամբ պատասխանեց :

— Մեղք ա՛ վորդի, եղպես բաներ մի հարցնի, դա ասածուն դեմ կդա :

«Վեղա՛ ասածու, մեղա՛ քեզ տեր», լավեցին ամբոխի հետ խառնված բարեպաշտ ծերունիների ջերմեռանդ շրթունքներից :

— Դե, տերտեր ջան, աջիդ մեռնեմ, չիտակն ասա, են վերեւ վում արդար աստոված կա՞ նստած :

— Հանդատցիր, վորդի, մի վրդովվիր . կա՛, այո, կա՛, և նա կպատժի չար մարդին, կրակ կթափի անիրավի դիխին :

— Հա՛, դե վոր եղպես ա, թող ես բոլեյիս են քարաչեն մեծ տունն աչքիս առաջին փլչի,—բղավեց Սերբը, ցուցամատով Մուխոնց տունը ցույց տալով,—թող նրա հիմն արեղակին դառնա . . . դու խնդրիր, տերտեր ջան, դու բարեխոսիր յերկնքի առջև, վոր Գարրիել հրեշտակի հրեղեն սուբը ներս մտնի են կարմիր շեմքից . թող Սոդոմ-Գոմորի կրակը լափի են ահադին շինությունը . . . Տեսնո՞ւմ ես են բալկոնում կանդնածին, են կռապաշտի դավակն ա ես բոլորի պատճառը, են սատանի ծնունդն ա իմ տունը քանդողը, հասկացա՞ք . . . Դե, աղաչիր, տերտեր ջան, ջո արդար բերանով խնդրիր, վոր կործանվի են բարձր պալատը, վոր բոցերի մեջ պլպլան են սիրուն նախշած բալկոնն իր վրայի նենդ ոճով . . . Դու յիլ բարեխոսիր, քեռի Գոգոր, դու աստվածափախ մարդ ես, դուք ել աղաչեցե՛ք, այ ժողովուրդ, այ դյուղացիք, այ ախպերախնք :

աստիճան սիրողը թող մի-մի բերան խնդրի, դուցե մեկիդ արդար
ձայնը լսելի լինի յերկնքին...

Սերորը լսեց:

Ունկնդիրներն խոնարհված դուխները բարձրացան ու հա-
քյուրավոր աչքերի հանդիմանական հայացքներն ուղղվեցին Մուխ-
սոնց սպիտակ պատշգամբին:

Մանուկ աղան, վոր ձախ ձեռքը կողքին կանթած՝ աջով վո-
լորում էր բեղերը, հանկարծ կարմրատակեց, կրնկի վրա տոտվեց
ու պոռչները կրծոտելով արագությամբ տուն մտավ:

Մի դստված չչուկ մեղմ արեքներով հանգարտ բռնրվեց ամ-
բոխի կաղամած շրջանի վրայով:

Յերկու բոլե հանցած՝ Մուխսոնց տան կամարապատ դարբա-
սից դուրս թռավ Մանուկը, վորին հետևեցին յերկու բարձրահա-
տակ տղամարդ՝ հաստադուխ մահակները ձեռներին:

— Գլուխն ոձի դլխի պես կջարդեք,—բղավեց աղան, ինքը
հեռու կանդնելով,—կարորեք, վոսներիդ տակ աղցան կշինեք,
կսատկացնեք եք սոված շան վորդուն:

Սկսվեց մի աննկարողելի իրաբանցում: Մահակներն անու-
ղորմ հարվածները, Սերորի սրտակոտոր աղաղակը, քեռի Գոգոթի
հողեմաշ ճոփքերը, ամբոխի կարեկցական բացականչություննե-
րը և Մանուկ աղայի լսիրը հայհոյանքները, թանձր փոշու մեջ
իբար խառնվելով, մի դժոխային համերգ էլին կաղմում, վորի
աններդաշնակ հնչյունները՝ փոշու ամպի հետ ջուլա-ջուլա բարձ-
րանալով՝ անհետանում էլին յերկնային անսահման կապտու-
թյան մեջ:

1902 թ.

Կ Ա Ր Մ Ի Ր Ճ Ի Պ Ո Տ Ը

Հունիսի վերջերն եր, որը կիրակի: Կեսորյա արեւ վառում, աթաժացնում եր: Դյուղամիջի տոթը մարդ եր խեղդում: Թե դադան, թե թուշուն, թե սողուն, բոլորն էլ ձեն ու ծպտունները կտրել, ծակ ու ծուկերն էյին մտել: Անդործությունն ու թմբությունը կաշկանդել էր ամենքին: Մինչև անգամ դյուղացի յերկրագործը, վորի համբերատար անդամները սովոր չեն խույս տալու վոչ ամառային արեգակի կիդիչ ճառագայթներից և վոչ հունվարի կապտացնող ցրտից, աշխատում էր ոգտվել կիրակնորյա աղատ ժամերից, վոր մի փոքր հանդիսա շնորհն իր վաստակավոր ու ջարդված անդամներին:

Մի շարաթ եր, ինչ հունձն ընկել եր: Դա դյուղացու այն ժամանակն է, յերբ, ինչպես ասում են, փայտի դուռը շոր են փաթաթում ու բանեցնում: Հնձի ժամանակ դյուղացու վտտի տակ կրակ և վառվում, նա մի րոպե դադար չի առնում: Արտերը մեկը մյուսի յետևից հասնում, հնձող են կանչում: Բոպեն թանդ ե. պիտք ե շաապել, յեթե վոչ արար կկծղի^{*)}, դյուղացու տարեն տարուստը ձևոքից կդնա, նրա թափած արյուն—քրախնձն անողուտ կկորչի, կվոշնչանա: Յեւ ահա յերկրագործը կրկնապատկում, լուրում ե իր ումերն ու յնոանդը և որ ու գիշեր գերանդին ձևոքից վայր չի դնում: Ուրիշ հարց ե, յերբ այդպիսի նեղ ժամանակ կիրակի յն մեջ ընկնում: Կիրակի որն աստուծոնն ե և ջերմեռանդ հայ դյուղացին չի համարձակվի պապենական այդ սուրբ որենքը խախտել, թեկուղ ինչ էլ վոր լինի:

Ահա մի այդպիսի կիրակի որ եր: Պարապ դյուղացիներից մի քանիսը մանգաղ ու գերանդի էյին սրում և կարգի դցում, ուրիշները խանութների հովերում նստոտած՝ դեսից—դենից դրույց էյին անում, իսկ շատերն էլ՝ քնահարածությունից չլմած, դուռնները մի պատի շվաքում վայր էյին դրել ու անուշ ջուռ մտել:

Տառմոր Սիմոնն էլ քնահարածներիցն եր: Նա փախախ դլխա-

^{*)} Յերբ վոր հասած արտի հնձելու ժամանակն անցնում ե և հատիկներն սկսում եւ հասկերից թափվել, ասում են՝ արար կծղել ե:

ասկէն եր դրել ու իրանց մուծը տան խոնավ դետնին պատկել: Ո՞ր վորքան քաղցր, վորքան անուշ և ջարդված ու վաստակած յերկրագործի քունը, մանավանդ մի քանի անքուն դիշերներէից հետո:

Սիմոնը խոր քնի մէջ եր. նրա դեմքը խաղաղ եր ու վերին աստիճանի հանդիստ: Վշտի ու հոգսի՝ աղքատի այդ յերկու անբաժան ընկերների, հետքն անգամ չեր նշմարվում Սիմոնի անխռով դեմքի վրա: Ընդհակառակը, յերբեմն, թեթև ժպիտը վայրկենապես փայլում եր նրա արևառ ալտերին ու անմիջապես անհետանում:

Յերեւում եր, վոր քնողը յերջանիկ յերազներէի աշխարհումն և գտնվում:

Յեւ իսկապես, վորքան մեծ բախտավորութիւն կլիներ Սիմոնի համար, յեթե մի գերբնական դուրսվածք իրականանար այն բոլորն, ինչվոր այդ բոսայիին նա տեսնում եր յերազում: Սկզբում Սիմոնին թվում եր, իբր թե դարուն և և ինքը դաշտ և դուրս յեկել վարելու. նա աշխատում և մեծ յեռանդով, բայց վարում և վոչ թե առաջնա պես ստարի դութանով. վոչ, այժմ դութանը Սիմոնի սեփականն և: Այդ դութանին լծված են յոթ գույզ՝ նույնպես սեփական՝ յեղներ. այն եւ ի՞նչ տեսակ յեղներ՝ ամեն մեկը մի մասրաւ. մարդ ուղում և վոչ ուտել, վոչ խմել, այլ միայն որբորով կանգնել ու այդ սիրուն կենդանիներին նայել: Սիմոնը հասել և իր իսկական նպատակին. սեփական դութանը՝ յոթ գույզ յեղներով՝ նրա միակ տեսչանքն եր կազմում: Սիմոնն իրան կատարելապես յերջանիկ և համարում, նա քաղցր ծայրով հորոյոյ յի կանչում և մեջմեջ ծովվացնում և յեղներին ու վայրայում. «Դե, մեռնեմ Զեյրանիս: Ծաղիկ ջան, մեջ արի, Ծաղիկ... այ, դիտի՛ն մատաղ. Արարիս, հորոյո՛ւ... Յեւ վորքան լավ են քաշում անիրաւ կենդանիները... Ահադին դութանը փետուրի թեթևությամբ և առաջ լողում և փխրուն հողի հասուլիկ շերտերը շարեշար դիւղում:

Ժամանակը յերազում դարձանալի արագութեամբ և սլանում:

Մեկ եւ տեսնում և Սիմոնը, վոր արտը հասել և, դեղնել ու նրա տուղ հասկերը վոսկու պես շողշողում են նորածին արեւի թույլ ճառագայթների առջև: Յեւ այնքան մեծ, ընդարձակ և արտը, վոր նրա մի ծայրից մյուսը չի յերևում. այնքան լավ ու այնքան բարձր և ցորենը, վոր յեղը նրա մէջ կորչում և: Սիմոնն անմիջապես վերցնում և գերանդին ու սկսում և հռնծը: Գործը դարձանալի արագութեամբ և առաջ գնում: Մի քանի վայրկյանից հետո, ծեծած ցորենի հսկայական թեղը կալում պատրաստ և: Գլուզացիք բոլորը, մեծ ու փոքր, մեր ու մանուկ, հավաքվել են կալի:

չուրջն ու բերանրաց դարմանքով Սիմոնի կայսած ցորենի թեղին
ան մտիկ տալիս : Ահա փռեց արեւելյան մեղմ քամին . Սիմոնը մի ա-
կընթարթում ահալին թեղը քամուն տվեց և սրսուռ ու սպիտակ
ցորենը դարմանից դատեց : Նայում ե Սիմոնը ցորենի հսկայական
կույտին, հրճվում և նրա սիրտն ու լեզուն, փառք և տալիս ասա-
ծուն :

Ահա կալը շրջապատեցին դուղի աղքատներն ու չրջիկ մուրաց-
կաններն իրանց պարկ ու տոպրակով : Սիմոնը մի ակնարկ զցեց այդ
թշվառ արարածներին վրա և ի՞նչ տեսավ . ցնցոտիների մեջ փա-
թաթված՝ մաշված ու վոսկրացած մարմիններ, մարած ու անփայլ
աչքեր, նիհար ու դժգույն դեմքեր, մի խուլքով՝ շարժուն ու խո-
տուն դիակներ, վորոնք՝ որհնության մրմունջը շրթունքներին՝
խրանց դողդոջուն ձևերն անփառազ կերպով մեկնել էյին Սիմո-
նին : Սիմոնի ջիղյարի ծայրը մղկտաց . նա բոլորի պարկ ու տոպ-
րակը պոնկեպոռունի լցրեց ու բորժրածայն ավելացրեց .

— Տարե՛ք, խեղճ ախպրներս, տարե՛ք . աստված սիրողը թող
տանի տոպրակը դատարկի ու մեկ ել, յերկու յեւ, տասն անգամ ել
գա բաժին տանելու : Դիտեմ, սիրելիներս, աղքատի յերեսը սև ու
ձեռը կարճ ք լինում, բայց յես ձեռ խնդրում, աղաչում եմ, մո-
տեցեք աղատ ու համարձակ և տարեք ամեն մեկդ ննջան, վոր բա-
ղականացին ձեռ ու ձեռ յերեսաներին մի ամբողջ տարի : Ա՛խ, աղ-
քատության տերը մեռնի . յես ել եմ եդ որը տեսել, եդ ցավը քա-
շել, տարե՛ք, աղքատ ախպրներս, տարե՛ք, փառք ասածու, նն-
ջան ա տվել, վոր մենակ կալիս տականքն ինձ տաս տարի կրա՛վա-
կանացնի :

Մուրացիկանները դարմանքից չվարել են ու չդիտեն, ինչպես
արտահայտեն իրանց դժոճակությունը . նրանք հաղար ու մի
խոսքերով, բաղմատեսակ դարձվածներով որհնում են իրանց բա-
րերարի ծնունդն ու կյանքը, իսկ Սիմոնը, ձեռները կանթած, կալի
մեջ կանգնած՝ փայտալի դեմքով ցորենի և նայում ու վողորմած
տիրոջը փառաբանում . . .

Վորքան բախտավոր կլինեք Սիմոնը, յեթե այս բոլորն յերաղ
չլինեք :

Լուռ եր խրճիթն ու խաղաղ : Տանը վոչ վոք չկար : Սիմոնի
կինը յերեսաներին ժողովել ու հարեանի տունն եր դնացել, վոր-
պեսպի փոքրիկներն իրանց զաւթաղալով հոգնած ամուսնու քաղցը
ջուրը չխանդարեն : Խրճիթում մնացել եր միայն սև կատուն, նա
յեւ Սիմոնի դլխավերեւ կծկված՝ իր կխախուռի աչքերի թույլ հա-
յացքը տիրոջ յերեսին եր ուղղել ու մեղմ մոռում :

Խրճիթում տիրող խորհրդավոր լուսթյան մեջ լսվում եր միայն քնողի միակերպ ու հանդիսա շնչառությունը :

— Երխի, շրխի, շրխի, — լսվեց Սիմոննեց բակի դռան ամուր թակոցը :

Սիմոնին յերազում այնպես թվաց, թե կայի հարևանը մուրճով ամբացնում և կամերի վրայի թուլացած վորձաքարերը և նա մնաց ընկղմված յերազի մեջ :

— Երխի, շրխի, շրխի, շրխի, — ավելի ուժղին կրկնվեց դռան հարվածները, վորից հետո, բակի հին դուռը մի աղեկառու ճիչ արձակելով, կրնկի վրա պտտվեց ու թակողին ներս թողեց : Ինչպիսիք Գեոն եր, յերկար ու բարակ մի մարդ, գերամաստի^{*)} ծուռ նիպոտը ձեռին :

— Կռահա խոլեր ա ընկել ավերակ դառածը, մարդահոտ չի դալիս, — բեղի տակ մըթմրեաց նա, մոտենալով խրճիթի դռանը :

— Տատմոր տղա, հե՛յ, — գղբին հասուկ սուր ու ձիգ ձայնով դառաց նա, դուռը ծեբով անկղվ :

Սիմոնը պտոկած տեղից ծուռ յեկավ ու ջղաձգական շարժումով սկսեց քնաթաթախ աչքերը տրորել : Բաղդը յերազների գրավիչ անսարաններ մի ակընթարթում խորտակվեցին, չքացան ու նրանցից մնացած վողորմելի ավերակների վրա իսկույն վրա՞ր կանգնեց՝ դառն ու ոխուր իրականությունն իր բոլոր խեղճությամբ : Ահա նրա ուռած ու կիսաբաց աչքերին յերևում են պապենական հին խրճիթի հարյուրամյա սև սյուները, քլքլոտած պատերն ու մրոտ առնոտաղը . ահա խրճիթի մի անկյունում պղպած՝ հացի դատարի տաշտը, իսկ մյուսում՝ ալյուրի սովատանջ փեթակը, յերկուան ևլ շլինքը ծուռ՝ խեղճացած, աղաչական հայացքով նայում են Սիմոնին...

— Իսկ ի՞նչ յեղավ դուքանը, — մտածում եր Սիմոնը, — ի՞նչ յեղան իմ սիրուն յեղները, իմ կալը, իմ դեղը, ցորենի ահաղին կույտը . մի՞թե ևս բոլորը յերազ եր, — ինքն իրան բարձրաձայն հարցրեց նա :

— Այդ, ի՞նչ ևս արջաքուն մտել, — դառաց գղբի Գեոն, դռան չեմքից գլուխը յերկարացնելով, — մեռելի պես ևս շնթրկում, տնաքանդ, բա դու սկի ցավ ու կրակ չունե՞ս : Հլա մի տես, վո՞նց ա շարժվում, վո՞նց, կասես կուռն ու ճուռը կարմիր քամի ընկած լինի : Վե՛ր կաց, իշի գլուխ, վե՛ր, տանուտները կանչում ա, չո՞ւտ :

Սիմոնը դեռ նոր եր ուղքի դալիս : Թարմ յերազն այնքան գրավիչ եր, ու նրա թոզած տպավորությունն այն աստիճան խոր, վո՞ր

*) Վարբի ծուռ և.

նա չեր կարող հեշտությամբ հաշտել նրանից բաժանվելու մտքի հետ: Բայց զղիւր Գեոյի ատելի յերեսը, նրա ծուռտիկ զերամաստի ճիւղտը, վորի մղկտացնող հարվածները շատ անգամ եր կերել Սիմոնը և մեկ եւ տանուտերի ահեղ անունը, վերջնականապէս սթափեցրին նրան ու միանգամայն մոռացնել տվին յերջանիկ յեթադի քաղցր հիշողությունը:

— Հը, ի՞նչ կա, Գեո ջան. ինչի՞ յա կանչում, խեր լինի, — աղաչական տոնով հարցրեց նա զղիւն, թեև լավ դիտեր, վոր զղիւրից ու տանուտերից վոչինչ խեր բան չի կարելի սպասել:

— Ձու ու ցալ կա քո զլխին ու արեւին. կորի տես ի՞նչ են ասում. յես հո իմաստուն չեմ, — կոչտ ու կողիտ պատասխանեց զղիւրը:

Սիմոնն շտապով արխալուղը կոճկեց, մտախաբ ծածկեց ու վտարորիկ հետեց զղիւր Գեոյին:

Տէր աստված, — մտածում եր Սիմոնը ճանապարհին, — տեսնեա ինչի՞ համար են կանչում ես նեղ ժամանակին: Թի ասեմ հարկ են պահանջում, ախար անցյալ կիրակի տուն. թե կոռ են ուղարկում, ախար յերեկ չե, մեկել որը կոռատեղից վերադարձա, մինչև հերթըն ինչ հասնելը դեռ շատ ժամանակ կա: Եւ, ո՞վ ե իմանում, յեթե կամ գիշերապահ են նշանակում, կամ մի ուրիշ գործի յեն գնում. վերջապես, հո խեր բանի չեն կանչի:

Իրիկնապահի հովն արդեն ընկել եր: Գյուղամիջի մարդիկ խմբվել եյին տանուտեր Սեփանի շուրջը, վորն իր հսկայական կողորդի ամբողջ ուժով զոռում եր մի աղքատ դյուղացու վրա ու թափահարում ձեռքի կարմիր ճիւղտը:

Տանուտեր Սեփանի կնքմիր ճիւղտն անճար աղքատների հոգեատ հրեշտակն եր:

— Լի՛րբ, անամո՛թ, շան վորդիք, — բղավում եր տանուտերը, — ձեղ պես լվացված*) շների համար իմ յերեսն ամոթանք ա զալիս ու մեծերիս առջև անպատիվ եմ լինում, ինչո՞ւ, պատճա՞ռը, հարկ չտվողը դու լինեք, ամոթանք քաշողը՝ յե՞ս...

Լեյլ քոպեյին տանուտեր Սեփանի մաքուր ամիւսն կլոր յեթեսն այնպես եր կարմրատակել, վոր քիչ եր մնում նրա կզակից արյուն կաթկթեր. իսկ նրա շատիկ ուժեղ մատները՝ անդործությունից ձանձրանալով՝ բոլոր ուժով սեղմում եյին կարմիր ճիւղտի ուռած գլուխը:

Լուռ ու մունջ ամբոխը մտիկոտ հայացքով հետևում եր տա-

*) Ճերեսի մեռնը թափած, ամոթն ու պատկառանքը կորցրած:

նուտերն րարկացած դեմքին, նրա ձեռքի կարծիր ճիպտաին և վոչ մօք նրանցից չեր համարձակում ծեն ու ծպտուն հանել: Հաղի ձայն անդամ չեր լսվում:

— Արդար ա խոտում ես մարդը, — վերջապես միջամտեց հարկաժողով Հաթոն, ցանցառ մորուքով, կեղտոտ ոճիքով, կարճահասակ ու տղեզ մի մաշխառու, — մեր դյուղացիք որեցոր տմոթն ու պատկասանքը կորցնում, լվացվում են: Յեղրայր, ո՞վ ա տեսել հարկն ամիսներով ուշացնեն: Արքունական հարկ ա, դա յեւ հոռուտու բան չի, պիտի տաք, չուտ տվեք, թող վերջանա կորչի ելի: Ինչու յեք անհամուսուելյուն անում, մոր համ դուք խայտառակվեք, համ եւ մեր տանուտերի յերեսը թուք ու մուր դա:

— Տեսնենք ունե՞ն, մոր չեն տալիս, — լսվեց ամբոխի խորքից մի յերկչուտ ու խույլ ձայն, մորպես պատասխան հարկաժողով Հաթոյին:

Տանուտերն արագուկամբ յերեսը չուտ տվեց ու մի կտտաղի հայացք քցեց չորս կողմը, աշխատելով դտնել հանդուգն ընդդեմախոսին: Բայց նրա հարցական հայացքին իրրե պատասխան լռավեցին ամբոխի դանդաղ մայրերից կեղծ հաղի դսպված ձայներ:

Այդ միջոցին Սիմոնը դողդոջուն սրտով՝ դղրին հետևելով, մոտենում եր դյուղացիների կաղմած շրջանին:

— Տառմոր տղին բերի, տանուտեր աղա, — ասաց զղիր Գևոն. Սիմոնի թևից քաշելով բւ տանուտերին մոտեցնելով:

Տանուտեր Աւիանը, մոր այդ ժամանակ բարկությունից պրոչներն եր կրծտում, կարճատակած խոշոր աչքերի այրող հայացքը մեխեց ուղիղ Սիմոնի ճակատին և իր վորտող ձայնով հաբցրեց:

— Այ անամոթ, չան մորդի, ինչո՞ւ չես հարկդ տալիս:

Տանուտերի աչքերի մայրենի ցուքն անմիջապես չփոխեցրեց Սիմոնին, մոր մեքենայարար իր մորթի փափախը հոնքերի վրա իջեցրեց, աշխատելով պտշտպանել իր մանր ու սև աչքերը տանուտերի հալեցնող հայացքից: Սիմոնը մինչև անդամ չհասկացավ թե ինչ հարցրին իրան ու չդիտեր ինչ պատասխաններ: Նա սաստիկ անհարմար դրության մեջ դանելով ինքն իրան, նախ մի փոքր կարմրեց, ապա սևերը վեր քաշեց ու սկսեց ծոծրակը քորել:

— Ուրացե՞լ ես, թե՞ պապանձվել, իշի քուռակ, — ավելի բարձր ձայնով դուռաց տանուտերը, — ինչո՞ւ չես հարկդ տալիս, լիբբ, լրբի գավակ:

Այդ խոսքերի հետ նա թեքերը վեր քաշեց ու կարծիր ճիպտոր բարձրացնելով, հարձակվեց անպաշտպան դոհի վրա: Մի քանի

բայե լոնց ամեն ինչ : Լսվում եր միայն կարմիր ճիպոտի անողորմ շրպիւրպոցը, վորի ամեն մի հարվածին հաջորդում եր ամբոխի ցավակցական շշուկը՝ «ո՛ք» :

Լուռ եր և Սիմոնը. նա վոչ ճշում եր, վոչ վախշում, այլ մի տեսակ անմուռնչ արհամարհանքով տանում եր անանդի պատիժը : Այդ սառն անաարբերութիւնն ավելի ևս դալարացնում եր սառնութեանին, և նա կրկնապատկում եր կարմիր ճիպոտի ուժը, վոր կարմիր ճիպոտի առջև, վորի ամեն մի հարվածը մի յերկար՝ կապուտակ շերտ եր դրոշմում նրա բազմաչարչար թիկունքի վրա :

Ծանր, շատ ծանր բան և, յերբ մարդ պատժվում և չղործած հանցանքի համար, բայց դրանից տասնապատիկ ավելի ծանր և, յերբ արդար մարդը պատիժ և կրում, չիմանալով մինչև անգամ, թե վո՞ր հանցանքի մեջ և մեղադրվում :

Վերջապէս տանուտերը հասավ իր նպատակին. յերբ վոր կարմիր ճիպոտը քամում եր նրա սրտում լճացած թուխի վերջին մնացորդները, այդ ժամանակ նա նկատեց, վոր Սիմոնի կոշտացած ու մաղապատ դեմքի վրայով մի կաթիլ բոլորեղանման հեղուկ գլորվեց դեպի դետին : Ադի հեղուկի այդ շնչին կաթիլը մի վայրկյանում հանդերձ բարկացած սրտում բորբոքված կրակը :

Մազժը թափվեց. սիւտը նստեց :

Այժմ բաժական եր մի թեթև միջամտութիւն, վոր կարմիր ճիպոտը դադարեր դործելուց. այս բանը լավ հասկացա՞յ սուդյա Սաքոն, վոր իշխանաբար մոտենալով Սեփանին, ասաց.

— Բաժական ա, տանուտեր, սպանեցիր մարդին :— Հետո նստելնելով ծնծողի ու ծնծվողի մեջտեղը, բաժանեց նրանց ու մի քիչ հեռացրեց Սիմոնին :

Ասենք, տանուտերը դադարեցրեց ծնծը, բայց անմիջապէս ոկեսց ամենակեղտոտ ու զզվելի հիշոցներ թափել իր հոտած բերանից : Դա ծնծի որինական վերջաբանն եր : Վոչ Սիմոնի հերը, վոչ կաղ տատմերը, վոչ մեռածը, վոչ կենդանին, վոչ վոք աղաա չմնաց տանուտերի անսպառ հայհոյանքից :

— Այ ժողովուրդ, այ դուռդացիք, այ հարեան, այ բարեկամ, — հանկարծ զոչեց Սիմոնը, մի անսովոր սիլ ձայնով՝ զիմելով չրջապատողներին, — դուք հայ զրիստոնյա յեք, դուք աստված եք պաշտում, մի ասացեք տեսե՞մ ի՞նչ ա իմ մեղքը, վոր աստվաթ պէս ջարդ... Դառն արցունքի առատ հոսանքը խեղդեց Սիմոնի կո-

կորդը. նա չկարողացաւ վերջացնել կիսատ խոսքը, այլ յերկու ձեռքով յերեսը ծածկեց ու սկսեց դառնադին հեկեկալ:

Սուղյա Սաքոն ու Հարկաժողով Հաթոն փորձեցին իրենց քրքիջով խեղդել Սիմոնի հեկեկանքի սրտակտոր հնչյունները, բայց տեսնելով, Վոր այդ անտեղի քրքիջն արձադանք չդադարեց չըջալատողներէ մեջ, խկույն ստովեցին ու գլուխները կախեցին:

— Հարկս անցած կիրակի որն եմ տվել. ել ինչու՞ յեք գուր տեղն ինձ ջարդ ու փշուր անում, — շարունակեց Սիմոնը հեկեկանքը զսպելով ու արխալուղի թևքով արտասուքը սրբելով:

— Զե՛նդ, տնաժող շուն, թե չե, լեզուդ կկտրեմ ես բոլոր յիս, — լորտաաց տանուտերը, կարմիր ճիպոտը թափահարելով ու յերկու քայլ առաջ դալով — Հաթո բիձա, — զիմեց տանուտերը Հարկաժողովին, — ես մարդը Հարկը տվե՞լ եմ:

— Ասենք, ես տարօրանը տվել եմ, — ծանր ու բարակ պատասխանեց Հարկաժողովը, — բայց անցած տարվա աղաւթիկը մնում եմ, կարծեմ, տանու չարս մանեթ ու քսան կուրեկ եմ:

— Ի՞նչպէս, — ճշաց Սիմոնը սոսկալով:

— Ենպէս, — անմիջով պատասխանեց Հարկաժողովը:

— Յես հերվտ Հարկը չե՞մ տվել:

— Վոչ, թե չես հաշտում Հարկի ցուցակը տես:

— Յեղբայր, ինչու յեք շատախոսութիւն անում, — մի առանձին համոզիչ ու հեղինակավոր ձայնով սկսեց որենազեա սղադյա Սաքոն. տերութիւնը հաստատ լինի, ամեն բանի համար մի լավ որենք եմ դրել. առանց որենքի վոչ մի գործ յուր չեմ դնալ: Փառք ասածու, Հարկը տալու համար ել կարդ ու կանոն կա դրված. որենքով Հարկը պիտի տաս Հարկաժողովին ու անդորրադիրն արհեստ, դնես ծոցդ: Ով վոր անդորրադիրը ունեցաւ, յերանալն^{*)} ել իր յերանալ տեղովը չի կարող նրանից Հարկ պահանջի, իսկ ով եղթովի կտորը չունեցաւ, խոսնէն ավելորդ եմ, տիկ հանելով Հարկը կառնեն:

Այդ բոլորին ամբողջի մեջ մի անսովոր շարժում սկսվեց. նրանցից, վորը զբոլանն եր պոռում, վորը ծոցը, վորը վաղձատեղը, ու վորն ել վախախածալը — անդորրադիրն էյին վորոնում:

— Հա, խոսքը տատմոր տղի վրա յեկաւ, — շարունակեց սուղյան, — հիմի յեթե ես մարդն անդորրադիրը ցույց տվեց, կըշտանալի Հարկը տվել եմ, իսկ յեթե վոչ, ուրեմն հոգին դուրս դալով

*) Յերանալ — գններաւ, գործ եւ ամբում նահանգապետ բառի մոցով:

սխալի տա, սա որենք ա, Հանաք-մասխարությունն չի, — վերացրեց Սաքոն իր աղղու ճասը, Հաղաց ու սկսեց մի պապիրոս փաթաթել: — Լավ ա ասում սուղյա Սաքոն, յեթե Հարկդ տվել ես, անգործադիրը ցույց տուր, — ժողտալով տվելացրեց Հարկաժողովը, լավ խմանալով, վոր Սիմոնից Հարկն ասացել ե, բայց՝ ողջովելով նրա միամտությունից, անդորրադիր չի տվել:

— Յես Հերովա Հարկը չե՞մ տվել, Հաթո բիճա, — ձեռքերը խաչելով Հարցրեց Սիմոնն ուղիղ Հարկաժողովի աչքերին նայելով:

— Վոչ, — պատասխանեց Հաթոն, դու ինք կախելով:

— Դու ու քո աստվածը, դու ու քո միակ վորդու արեւը, չե՞մ տվել:

— Այ, իշի դուխ, ինչո՞ւ յես յերդում տալիս, յեթե տված լինես, անգործադիր կունենաս, և վերջապես ցուցակումն ել նշանակված կլինի:

— Հաթո բիճա, դու քրիստոնյա յես. ակար ետրվա պիս միտս ա. յերկու խալվար խաղող ծախեցի Բարիլուսենց վարդանին՝ կլառէին, ու բերի տասնուչորս մանեթ քսան կոպեկ քնդ տվի: Դու յեկե ժամանակ վախանանց խանութումն ելիր, այ, սուղյա Կաթոն ել Լնտեղ եր տալու ժամանակ: Դու Հողի ունես, դու աստված ես պաշտում ակար:

— Եհ, դատարկ բաներ ես խոսում, — ասաց Հարկաժողովն ու չարունակեց շրթն-շրթնկացնել սև տերողորմիացի խոշոր Հատեբը:

— Սուղյա Սաքո, դու լինես ես բարի իրիկունը, ես անարատ Մայր Աստվածանինը, — ասաց Սիմոնը, ձեռքերը մեկնելով դեպի Աստվածամոր յեկեղեցու դմբեթը, — ճշմարիտս ասա, քո աչքի առջև չտվե՞ր Հարկս:

— Ի՞նչ աեսմ, յեղբայր, միտս չի դալիս, Համա իմ կարճ խնդովը յես Լնքան եմ Հասկանում, վոր յեթե տված լինես, անդորրադիր կունենաս, սա որենք ա, Հանաք-մասխարությունն չի, — ասաց սուղյա Սաքոն ու վրդովված խղճմտանքը Հանդատացնելու համար, աղահուլիվամբ ներս ծծեց մախորիկ դառը ծուխը:

— Այ դյադա, բավական ա, — դարձավ Սիմոնին տանուտեր Սեփանը, վոր մինչև այդ լուռ կանդնած՝ յեղունդներն եր կրծոտում, — դու ինքդ ել ես ու եղ ել տեղովդ ուղում ես ետեղ մարդ խարիս: Բես քեզ ասում եմ Հարկ ես տալու, քո կամքովդ Հանիր ու տուր, տասնուչորս մանեթ քսան կոպեկ՝ ես բոպեյիս Հանիր ու Համբիր, Բե չե, կաշիդ քերթելով կառնեմ:

— Տանուտեր Սեփան, թե աստվածդ կսիրես, ձեռք քաշիք քնձնից. յես իմ հարկը տվել եմ՝ համ ես տարվանը, համ ել հերթանք. աստված, յերկիր՝ եր, գետինը վիպ, վոր տվել եմ։ Այդ խոսքերի հետ Սիմոնի իր մորթի վախճար վերցրեց ու բոլոր ուժով գետնին խփեց։ Հետո նա ասավ գետնից մի կուց հող և ողի մեջ վերև ցանկնով, աղաղակեց։

— Թող ես հողն իմ աստվածը լինի, Թող յես կուռք պաշտած լինեմ, Թող իմ տունս րրիչակ լինի ու իմ վորդիքս ջարդվեն, թե յես եղ վաղը չեմ տվել։ Այ մարդիկ, ախար դուք աստված եք պաշտում... Արտասուք կրկին խեղդեց Սիմոնի կոկորդում կիսատ մնացած նախադասությունը և նա սկսեց հեկեկալ։

Ողի մեջ ցանած հողի թեթև մասնիկները, բաժանվելով ամենամանր հյուլիկների, սկսեցին անհոգաբար պարել Սիմոնի սլաք վերևը, մինչև վոր արևելքից սլացող մի բարակ քամի հափշտակեց նրանց ու անհայտացավ վաղորատույա փողոցի հեռավոր ծայրում։

— Տառմոր տղա, տառմոր տղա, ինձ լսիր, — ասաց տանուտերը մի քիչ մեղմությամբ, — առաջին՝ լաց լինելը կինարմատի արհեստ ա և շատ ամօժ ա, վոր քեզ պես մաղ ու մորուքով տղամարդը հրապարակի մեջ արտասուք թափի. իսկ յերկրորդ՝ վոչ խոսելը և վոչ արտասուելը մի կողմից ողուտ չի բերիլ քեզ։ Ես բողբյիս յես քեզանից հարկ եմ պահանջում, անցած տարվա աստվելը՝ տառն ու չորս ուսուրի քնան կողմիկ, տալի՞ս ես թե չե։

— Տվել եմ աստ...

— Ձենդ կարել՞ր, անպատկառ շուն, թե չե բիրիկդ կհանեմ, — քղալեց տանուտերը, կարմիր ճիւղտի սուր ծայրը մտնեցնելով ուղիղ Սիմոնի աչքին, — յես քեզ ասում եմ հարցին պատասխանիր. հարկդ տալի՞ս ես, թե չե։

Սիմոնն ուղեց նորից պնդել, թե տվել է, ուղեց կրկին ու կրկին յերգվել, ուրիշ դորավոր սրբերի անուններ հրապարակ բերել, բայց վախենալով կարմիր ճիւղտից, վորի բարակ ծայրը գետ ևս ցցված էր նրա բիրիկի առջև, չվարեց ու չխաբար, թե ի՞նչ պատասխանի։

— Այ տղա, դու ինչո՞ւ յես կոպտություն անում, — նորից հեղեց որենսդես սուգխայի հեղինակավոր ձայնը, — գյուղի մեծ ա, հարկ ա ուղում, հանիր ու տուր, իսկ յեթե առաջուց մի անգամ տվել ես, կարող ես գանդատվել ու հետ ստանալ։ Փառք

ասածու, դատաւոր կա, դատաստան կա, սա որենք ա, հանաք-
մասխարություն չի:

— Տալի՞ս ես, թե չե՞ս, — կրկին դռաց տանուտերն իր կրա-
կոտ աչքերը լայն չոելով Սիմոնի վրա:

Սիմոնը լուռ եր: Այդ բոցային նա այնպես վրդովված եր,
վոր յեթե արտին դանակ տայիր, արյուն չէր կաթի:

Հարկաժողով Հաթոն, լուծյունը համաձայնության նշան
համարելով, ներքուստ ուրախացաւ ու զղիլէի ժպիտը չըթունե-
ներին՝ ասաց.

— Կտա, տանուտեր, կտա, վոչինչ չի տաի. Սիմոնը խելոք
տղա յա, սա ուրիշների պես ուրացող ու աննամուս չի, իր պարտքն
ա, կտա, վոչինչ չի տաի: Բայց յես քեզ խնդրում եմ, վոր մի քառ
նի որ ժամանակ տաս, մարդ ա, կարելի ա հիմի չունի:

Սիմոնը յերեսը Հաթոյին դարձրեց ու մի թունալից ան-
նարկ գցեց նրա վրա: Ո՛ր, վորքան տղեղ, վորքան զղիլէի յեր
այդ դեղնապուշն ու կնճռոտած դեմքը, վորի վրայի ցանցառ մո-
րուքն ու շրթունքների գիվային ժպիտը դժոխային սատանայի
տեսք ելին տալիս նրան: Սիմոնը ուշի ուշով տնտղում եր այդ
հրեշային աշխարհակությունը և նրա տանելությունն ավելանում,
նրա զղիւնքը ծայրահեղության եր հասնում: «Իր պարտքն ա,
կտա», նորից հնչեցին նրա ականջում Հաթոյի արտասանած
խոսքերը: Յեւթ Սիմոնի դեմքը սպողնեց, բուռնցքներն լրանց
իրանց սեղմվեցին ու նրա սե սաթի պես աչքերն այնպես պղպղցին
իրենց նեղ բնում, վոր, կասես, ուղում ելին դուրս թուշի այն-
տեղից:

— Հրեղեն սուրը մտնի քո տունը, — ճչաց Սիմոնն ու բուռնցք-
ները լարձրացրած՝ հարձակվեց Հաթոյի վրա:

Դա մի հուսահատական հարձակում եր, վոր դորձեց հարը-
տահարված խեղճությունը հարստահարող անիրաւության դեմ:
Բայց թուլիի առաջին հարվածն ևլ գետ չէր հասել իր նպատակին,
յերբ զղիլ Գեվոյի յերկար բաղուկը սեղմեց նրա կոկորդն ու տա-
պալեց դետին:

Այնուհետեւ ճիւղտների, քաղիների ու բուռնցքների անո-
ղորմ հարվածները, կարկտի արագութեամբ ականցին թափվեց
խեղճ Սիմոնի գլխին: Ծեծում եր տանուտերը, ծեծում եր զղի-
րը, ծեծում եր և հարկաժողովը. իսկ սուգյա Սաքոն՝ քիչ հեռու
կանչած՝ խրախուռում եր նրանց ու ասում:

— Խփեք, խփեք, դրա լիբր հերն անիծած, Զարդեցեք, վաճ

խելքը գլուխը պառ իտառովի։ Սա որնեք ա, հաեաք-մասխարո-
թյուն չի։

Մենք դադարեց միայն այն ժամանակ, յերբ տանուտերը
համարվեց, վոր ծննդիդն արդեն ուշադեաց և յնդել։

— — —

Կես դիշերը մոտ եր, յերբ Սիմոնն աչքերը բացեց ու ինքն
խրան դառալ միայնակ՝ դուռդական բանտի զարչաւորության ու
խաւթարի մեջ խաղում։ Նախընթաց որվա տխուր պատահմունքն
իր բոլոր մանրամասնություններով մի բողբոջում պատկերացաւ
նրա մտքում։

— Տե՛ր տառված, սա ինչ փորձանք եր, վոր իմ դլխիս յե-
կալ, — հուսահատությամբ բացականչեց Սիմոնը, մթության
մեջ չուխա ձեռքով ծնկներին խփելով, վայ դլխիս, արտա
կէծդի, տունս կքանդվի։

Հետեյալ որ, իրիկնասպառն, տանուտեր Սեփանը, կարմիր
ճիւղտը ձեռին, մոտեցաւ դուռդական բանտին ու դռան դլխի փե-
քիկ ծակից ներս նայելով, հարցրեց։

— Հը՞, տառմար տղա, յեթե արձակեմ՝ կիրակի որը կտա՞ս
հարկիդ տալուիկը։

Պատասխանելը դժվար եր։ Սիմոնն սկսեց մտածել։ Կծողոջ
տրտը, դատարի դաշտը, կարմիր ճիւղտը, և սրանց պես հաղտը
ու մի դառն ու տխուր մտքեր, չորս կողմից պաշարելն նրա ուղեղը,
և այդ մտքերի սարսափելի ծանրությանը չլիմանալով, Սիմոնի
փոքրիկ գլուխը կամաց-կամաց խոնարհվեց դեպի ցած ու այդպե-
սով համաձայնության նշան տվեց տանուտերի առաջարկությանը։

Անճարը կերել և բանջարը...

1902 թ.

Չ Ա Ղ Ա Յ Պ Ա Ն Ը

(Ընկերոջ ալամածից)

Ուշ աշնանային ցուրտ առավոտ էր. յերկինքը պայծառ, յերկիրն ուրախ։ Մասնակա լեռը նաղելի կույսի նման սպիտակ սալանի տակից դադտադուղի ժպտում էր իր սիրահար արեւին, և նրա դուռ ծոցից յեկող դուռալի մեղմ դեմիտուն ինչվոր անուշ ակնորդներ եր հասցնում զնախաթախ մեծ դյուղին։ Սիրտ փոփոտուկ էր դա, կուսական շրթունքների կարոտալառ չընդլուրտ, թե հուսարեկ կրթքից բղխած սրտամորմոք հառաչանք, — վորդելը դժվար էր։

Յես, ձմեռվա վերարկվում փաթաթված, դյուղի նեղլիկ փողոցով արագ—արագ անցնում էյի դեպի տուն։ Փխրուն ձյունի րաքակ շերտը հառահառ ճոճոցով փչրվում էր վտռի տակ և առջևիս պող քամին ախորժելի վզոցով հարվածում էր յերեսին։ Ականջներս մրտում էյին ու քայլերս բնադդարար հետզհետե արագանում։ Յես շտապով անցնում էյի քյուղամիջի ձորակը, վոր բարձրանամ դեպի տուն։

Բայց դեռ ձորակի մեջտեղումն էյի, վոր սառը քամու սուլոցի միջից հառաչանքի պես մի ձայն հասավ մրտած ախանջիս։ Յես կանգ առա, նայեցի շուրջս։ Ձորակը լուռ էր ու սառած։ Մի քիչ հեռու, վերևում, ջրաղացի առվի թմբից, մեկն արագ իջնում էր։ Յես ճանաչեցի նրան։ Դա ջրաղացպան Սաքոն էր՝ բախտից խռով ծեր ալրի, վորի մեջքը կռվել էր կյանքի ծանր բեռան տակ և սրտի յուղը հալվել դառն ապրուստի յերեսից։ Նրա վորդին, Սառ չիկը, սովորում էր դպրոցում։

Յես նայեցի և արագ շարունակեցի ճամբիս։

— Վարժապետ, այ վարժապետ, — մրմնջալով կանչեց նա, յերբ նկատեց, վոր յես առաջ եմ շարժվում։

Յել նրա ձայնն ախպես նվաղ, ախպես խեղճ ու պաղտալի յեր հնչում, կասես թե մի շար կյակ սուրը ձևին կրնկակոխ հալածում էր թշվառին և նա ինձնից պաշտպանություն, փրկութեթյուն էր աղերսում։

Յեա մեկովեցի տեղումս և ամբողջ հետաքրքրութիւնս լարած ակոնցի ուշի-ուշով դնելով մոտեցողին :

Նա հետալով հասալ ինձ, կանդնեց ուղիղ առջևս և ծվատլած արխալուղի թաց փեշերը թափ տալով, յացահամած մրմնջաց :

— Վարժապետ ջան, մտիկ արա, տե՛ս իմ սրը, ևս բանն աստ-ված փեր կուենի՞ :

Յեա անաղեցի Սաքոյին, ցալակցութիւնս շարժվեց և ջիւղյա-րիս ծայրը սաստիկ մոմոաց : Սոսկալի յիւր ջաղացապանի դրութիւն-նը : Նա բորիկ եր այս ցրտին, սրունքները բաց, կապուտած, և վտաքերը մինչև դատին ու ձկոններն արմուկից հեա ամբողջովին թրջված : Նրա հնտոի մարմինը կծկվել, և ալևոր անդամները փե-տացել էյին ցրաից : Հյուսիսի սառը քամին չարանճիի աւելոցով չրիշչիւլակն դարկում եր թաց վարտիքի ծայրերը նրա չոր սրունք-ներին և հրճվանքով խաղում ծերի կեղտակոլով արխալուղի ծվատ-ված փեշերի հետ :

Ծաղացապանն ամբողջ մարմնով դողդողում եր և այդ դողու-ղոցի հեա, ջրի մանրիկ կաթիլները՝ բյուրեղյա ակների պես, հա-տիկ-հատիկ պոկվում էյին նրա խղճուկ հազուստի ծլանքների ծայրերից և անարատ, ջինջ ծյունի սառը ծոցում թաղնվում :

— Ի՞նչ և պատահել, Սաքո բիճա, ո՞վ և ճեղ ջուրը դցել,— հարցրի յեա շփոթված :

Քոտակիցս հեղնորեն ժպտաց մի արցունքալի թունտ ժպի-տով :

— Խեղճութունը, աղքատութիւնը, վարժապետ,—պատաս-խանեց նա, հուզմունքից դողդողացող թույլ ձայնով :— Լուսաբա-ցից մինչև հիմա ջրում քրքրվում էյի. ջաղացի չարխը կպել եր, սառույցներն էյի ջարդում, նափի բերանը մաքրում... Տեսնո՞ւմ ևս իմ սրը,—ափեւացրեց նա դառնութիամբ և նորից արխալուղի ծլանքները բռնելով, բոլոր ուժով թափ տվեց :

Ջաղացապանի ծեր աչքերը դայրութիով վառվում էյին թալ հոն-րերի ստվերում և փոքրիկ՝ սև բիբերը, կասն, ճիդ էյին դործում դուրս թռչիւլու նեղ բնից : Նրա այրված ու ցրտախաչ թուխ դեմ-քը, վոք ամբողջապես սրտած եր դղւղված ու անձակ չալ մազերի հաստ շերտով, այդ բոսկային մի տեսակ ջղաճղաբար կծկվեց. կապուտկած շրթուներն ակամայից սեղմվեցին. նեղ ճակատի մեջտեղից ընկած խորունկ ակոսն էլ տվելի մեծացալ և նրա շուր-ջը մի շարք նոր առօրեաներ ձգվեցին : Յերևում եր, վոք մարդը թույն ունի կրճքում կիտված. նրա սիրտը լիքն եր և հոգին խիստ

դառնացած: Բայց ո՞ւմից եր դժգոհ նա, վորե՞ դեմ եր դայրացած—մարդն ինքն ել չեր հասկանում:

— Այ, տեսնո՞ւմ ես իմ որը... Կրկնեց նա ցալադին և արցունքի ջուխտ կաթիլ նրա փողոտ թերթեւունքից պոկվելով, կամաց-կամաց դուրվեցին դեպի ցած:

Յես քարացած նայում եյի նրա խոնավ աչքերին: Կարեկցութեան զղացմունքն յետում եր իմ կրծքի մեջ. սակայն, լեզուս պապանձվել եր րերնումս և յես բառեր չեյի դանում խոսելու: Ձգետեսյի ի՞նչ անեմ, վո՞նց սկսեմ, ինչպէս սիրտ տամ ու արտօնեմ խեղճ մարդուն:

— Տեսնո՞ւմ ես, վարժապետ ջան,—չարունակեց Ջողացդանը, թեկի ծայրով պաղ արցունքը սառած ալտից սրբելով,— ես եմ քաշած որը. յես հաղիսի տանջանքով եմ մի ճոթ ցամաք հաց դատում: Ո՞ր, հարամ ա իմ հացը, լեղի յա իմ կերածը, դառը տանջանք, ջան ասրուեստ ա իմ կյանքը... բայց... ինձ համար չեմ ապում, յես սովոր եմ, յես կքաշեմ ես կյանքը, ատամ-ատամի տալով կդիմանամ ես ցալին, իսկ... Խաչիկս...

Ջողացդանի ձայնը դողաց հուզմունքից, նա մի փոքր կանգ առավ, առաջ կոկորդը սեղմեց և ապա յերկու ձեռով հիվանդ կուրծքը ճնշելով, սկսեց սաստիկ հազալ: Յեմ ալդ յերկար ու ցավաբեր հաղտն աչնպես եք հնչում, կասես մի մեծ քարակույտ եր խոխուսով փուլ դալիս:

Ծերունին քիչ կուցավ, արյունախառն թքեց սղխտակ ձյունի յերեսին և կարծես հանդստացավ. նա պաղ ձեռով ցալոտ սրտի կտուրը թեթեւ մածեց ու քիչ ընդմիջումից հետո, հեալով շարունակեց:

— Խաչոս մեղք ա, վարժապետ, նա անփորձ ա, նա նվաղ ա, նա չի կարող դիմանալ ես տանջալի ասրուեստին... ո՞ր, հարամ ա իմ հացը, լեղի յա իմ կերածը... ի սեր աստծու, վարժապետ ջան, ի սերը Գրիստոսի, դու խղճա իմ Խաչոյին, մի թողնի, վոր նա ել ինձ պես անդետ ու խալար մնա: Թողթ ու թանաք, դիր ու զրիջ տուր ձեռը, թող աչքերը քիչ բացվեն: Իմս անցավ, թող նա դոնե իր խերն ու շատն հասկանա, աղտովի ես տանջանքից ու իր համար մի ճոթ հալալ հաց ճարի. թե չե՞ ես ի՞նչ ա իմ որը...

Յեմ ծվատոված արխալուղի կեղտակուլով թաց փեշերը նորից ողի մեջ բաճրացան ու սոսկալի դողողոցով սկսեցին արտաքլել:

Ջողացդանի լիքը սիրտն ալտեղ հանկարծ փուլ յեկավ ու

դառը հեծկլտանքը հրաբխային մեծ ուժով միանդամայն դուրս
ժայթքեց նրա խեղված կոկորդից։ Կյանքի ցալուտ բաժակից տա-
րիներով քամած դառը թույնն եր այդ, վոր ախոր ուժգին թա-
փով դուրս եր բխում ծեր կրծքից։ Վորքան անեծք կար թաղնված
այդ տրորված ծերուկի անդոր հեծկլտանքի մեջ, կծու անեծք,
ուղղված նրա բաժին սե բախտին ու չար ճակատագրին։

Ալեւորն շտապով թաց յերեսը շուռ տվեց և դողդոջուն ու
վարանոտ քայլվածքը դեպի ջաղացն ուղղեց։ Նա ակամա յնն-
թարկվելով սե բախտին, դնում եր իր տաժանելի ծանր խաչը կրե-
լու։ Դնում եր, վորովհետեւ չգնալ չեր կարելի, վորովհետեւ կյան-
քի դաժան որենքը՝ հացի խնդիրն եր պահանջում, ստամոքսը հրա-
մայում... Նա դնում եր որորվելով ու դառնադին հեկեկում։

Յես տեղումս քարացած՝ յերկար, յերկար նայում եյի խեղճ
ծերունու յետեից։ Նրա ճերմակ դուխը կախվել եր կրծքի վրա,
մեջքը սաստիկ կորացել և խղճուկի թույլ ուսերը հեծկլտանքի հետ
համաչափ ցնցվում եյին անդադար։

Խոր ձորակի ցուրտ քամին իր անախորժ շվիպցով շարունակում
եր խաղալ ալեորի հազուստի խոնավ ծլանքների հետ ու կասես թե
ծաղրում եր մարդու թշվառութունը։

Յեւ ջաղացպանի դառն հեկեկանքի խուլ հնչյունները քամու
առելոցի հետ խառնվելով, դնում եյին ձորակնիվար դեպի ցած և
այնտեղ, այն հինավուրց, փրկւոտած ջաղացի ազմկալի ջրոտնի ծո-
ցում կորչում։

Կես դիշերը վաղուց եր անցել. աքլորականչը մոտ եր, բայց Դմոյենց Շամամի աչքը դեռևս չեր կտել. դարդոտ մարդը կարող և հեշտ ու հանդիստ քուն մտնել: Հանաք բան չի: Ուղիղ մի շտապե՛ք և, հա նրանց թոնկոր չի ծխացել ու տաշու: Էի խմորոտ վել: Վերջին որերը Շամամը մի կերպ յերեսը սեւել, հարևաններին հաց և փոխ առել ու նրանցով իր սովատանը յերևտաներին խաբել: Բայց հարևաններն իրենք ել խնդհ են՝ հացի կարոտ, և Շամամը խոտացել և, վոր եղուց հաց սխտի թխի ու նրանց վոխը վերադարձնի:

Վերադարձնե՛լ... բայց վորոտելից: Բնադուներ դեռ աշնանն և վերջացել. նոր տարուց դեռ ելած-չեկածը ծախել, լծկտն, կլթանը կտրել, ցամաք հացի յին նովել. իող հիմա ել վոչ տանը բան և մնում ծախելու, վոչ մարդու համար մի դործ, մի դատումի դուռ և բացվում և վոչ ել սրտամեռիկ քափոր Գասպարն և ձեռ բռնում աս նեղ որին. են քափորը, վոր աշնանը տարեն դատած-աշխատածը հին պարտքի տեղ առնելով, յերգվել ևր, վոր նրանց մեջ իմ ու քո չի լինելու, վոր իր ամբարի դուռը միշտ բաց սխտի լինի սանահոր առաջ...

Մուղրուղո՛ւ, — լավեց նրանց դրկիցի աքլորի խոխտ մայնր և Շամամի սիրտ ու թոքը տխրությունից ճմլվեց: Ա՛խ, նա վորքան կուղենար, վոր դիշերն յերկարեր, չա՛տ յերկարեր, թնկուղ սկի չլուսանար, վոր կխաքաղց մանուկները հենց միշտ այսպես մըլ-մըլալեն անհոգ քնած լինելին, վոր դրկիցներն իրենց տված փոխ հացը յնտ չուղեյին, վոր... մի խոսքով, հացի սոսկալի կարիքը չցցվեր նրա առաջ: Ա՛խ, վորքան դուհ, վորքան յերջանիկ կլիներ Շամամը:

Անրախտ մայրն որորվում եր այս դուրբալի տարորինակ մըլ-քերով, յերբ նույն աքլորը կրկնեց իր առեկի ծուղրուղուն: Շամամն սթափվեց. նա դրաց հեղուցվառ մոտիկությունն և իր ցավոտ արտի խորքից մի հոգեմաշ ախ քաշեց:

Այդ միջոցին Շամամի պսակի տղան արթնացաւ. նա ճրարաւով տեսուած նստեց, քնաթաթախ աչիկները թուլիկ-մուլիկ ճմռելով՝ խաւարի մեջ շուրջը նայեց և լացակումած ձայնով թոթովեց.

— Մայլիկ, մայլիկ:

Շամամը նայա տաղ արեց, հռուարով, վոր յերեսան կարող ե կրկին քնել. բայց, տեսնելով, վոր նրա ձայնը հետզհետե բարձրանում, թեղմ լացի յե փոխաբերում, կարեկցաբար հարցրեց.

— Ի՞նչ ես ուզում, Մացակ ջան:

— Մայլիկ, հա՛ց, պիծիլիկ հա՛ց, — կլարտաց վոքրիկ տղան՝ մոր վրովը փարվելով:

Շամամը պատասխանի փոխարեն, յերեսուն կրծքին սեղմեց և ջերմ արցունքի խոշոր կաթիլները դղլալով հոսեցին նրա պաղած աչքերից:

— Ա՛խ, աստուած ջան, դու մի լուս ու ճար տնես իմ անմեղ զավակներին, — մամջաց նա և սկսեց խաւարի մեջ հեկեկալ:

— Մայլիկ ձան, դե՛, պիծիլիկ հա՛ց, — կրկնեց Մացակն իր պահանջն ավելի բարձր ձայնով:

— Մի լա, բա՛լա, — հեծկտալով պատասխանեց թեղծ մայրը, — մի լա, հիմի հայրդ ալլուր կրերի, վեր կկենամ՝ քեզ համար փափիլիկ լոշեր կթխեմ. արի, մատաղ, արի քենեք՝ լուսանա, վոր առաւոտը շուտով քեզ համար հացեր թխեմ:

Մայրը վորդուն խաբիթելով քաշեց ծոցը և համարյա բռնաթթամբ պսակեցրեց:

— Մայլիկ ձան, ալա... ալա... ալալոտը տաք լոս պիտի թխես, հա՛, — հարցրեց սոված տղան մոր շիւնքը դրկելով:

— Բա, դառնուկ, լոշ ել կթխեմ, տաք-տաք կսկուծ...

— Մայլիկ ձան, հիմի կիս... կխկուծ լոս ցունեկ՝նք, — հարցրաց ինդճ Մացակը, բերնի ջուրը կուլ տալով:

— Ձե, անուշ ջան, եդուց կուենանք. հիմի սուս կաց, աչիկներդ խիլիք՝ քենեք. դիշերը հաց չին ուտի, փորդ կցալի...

— Բա... բա... լոտը յե՛լը կուտեն, մայլիկ ձան, հը՛:

— Առաւոտը, բալիկ ջան:

Յերեսան մի վայրկյան մտածեց և ապա մորը դիմելով ձանկարեալ անմեղութեամբ հարցրեց:

— Մայլիկ ձան, ալա... ալա... ալալոտը սո՛ւտ կիդա:

— Հո, բա՛լա, — արտասուները կուլ տալով պատասխանեց Շամամը, — քենեք, վեր կենանք, առաւոտ կլինի. դե, շուտ քնիր, աչիկներդ խիլիք, չո՛ւտ, չո՛ւտ, — ասաց մայրը և փոքրիկին ամուր սեղմեց իր կրծքին:

Յեւ յերեւեան քաղցր հույսերով տարված, խսկույն ուղեքը
խփեց ու մի քիչ հետո քնեց:

Իսկ մոր սրտովն արյուն էր գնում:

Զ. 1

Շամամի համար հույսի մի փոքրիկ նշույլ էր մնում: Նրա ա-
մուսինը՝ Ալոն, իրիկունը տանից դուրս էր յեկել, ասելով, վոր
գնում ե ալյուր ճաշի. նա նսեւ էր, վոր ամեն հնար գործ պիտի
գնի, քարը գլխին տա, գլուխը՝ քարին ու վոնց վոր ե, մի տեղից
ալյուր ձեռք գցի բերի: Յեւ Ալոյի այդ խոստումն էր, այդ
հույսն էր, վոր զեւեւ Շամամի սե սրտին սյուն էր տալիս:

Ճայց ինչո՞ւ Ալոն այսքան ուշացավ, — մտածում էր անբախտ
կինը, — չլինի թե ալյուր ճարելու գործն էլ անհաջող ահցավ...
Ո՞ր, աստված վոչ անի... յեթե Ալոն դատարկ ձեռով տուն դառն
նա, ի՞նչ կլինի Շամամի որը... Յեւ այս վերջին մտքի հետ նրա
սիրտն սկսեց վերադոր ճնշողուկի պես արագ-արագ թրջորտալ:

Այդ վայրկյանին հեռվից լսվեց մի անձոնի խաղոտ ձայն,
փորը յերբմէն յերդի է յերբմէն ցավադին վոռնոցի յեր նմանվում:
Շամամը լարեց լսողությունն՝ և մի րոպե նստած տեղում քարա-
ցավ: Դա նրա ամուսնու ձայնն էր, վոր հետզհետե մոտենում էր
խրճիթին:

Ավա՛խ, Ալոն հարբած էր: Կինն այդ բանը հասկացավ և սոս-
կումից սկսեց ուսննու պես զոշոշոզալ: Սարսափելի յեր Ալոն այդ-
պես հարբած ժամանակ:

Ճայց ես սե որին նա վո՞րտեղից կարողացավ դիմու համար
փող ճարել, — մըմուռ սրտով մտածում էր Շամամը, — չլինի թե՞
ճարած փողն ել բոլորը տվել ե գինու... ու դատարկ և տուն դա-
լիս...»

— Շամամ, հե՛յ, — լսվեց դրսից Ալոյի զայրադին բղավոցը,
վորին խսկույն հաջորդեց մի այլանդակ յերդի ձայն.

«Յար ջան, սուրճով արի... կալի՛րով արի...» Բա՛ս:
Քեղծ Շամամը ոտն ու փուս նավթի ճրաղը վառեց ու մոտե-
ցավ դռանը, վոր փակեանքը յետ քաշի:

— Ալեքի աղջիկ, դուռը, տոտւմ եմ, — հանկարծ յերգն ընդ-
հատելով, վորոտաց հարբած Ալոն և մի այնպիսի ուժեղ քացի
խփեց դռանը, վոր հին խրճիթը դողդոզաց: — Բա՛ս, — վոռնաց նա,
կատես ինքն իր քացու ուժից հրճվելով:

— Համբերի՛ր, բաց եմ անում, — վախվախելով պատասխանեց

Շամամն և շտապով դուրս քաշեց ջախլաս դռան սեւացած յետն-
փակը :

— Շո՛ւտ, — գոչեց Ալոն, կրկնելով քացու զորավոր հար-
վածը :

Բայց այս անգամ դուռն ուժգին շառաչումով յետ դնաց և
մեծ թափով դարկիկեց յետևի պատին : Ինքը, Ալոն, շեմքի վրա ու-
րորկեց ու քիչ մնաց վայր ընկնելը, բայց Շամամը մոտ վաղեց,
բռնեց նրա թևիցը և ուղեց առաջ տանել :

— Բաց թող ասում եմ, շան քած, — րզաւիկեց վերավորոված ա-
մուսինը և մի այնպիսի աստուակ հասցրեց կնոջ յերեսին, վոր
խեղճի աչքերը կայծակին տվին : — Բա՛ս, հենց դիտես յես հար-
բած եմ : առ, աչքդ կոխիր, — շարունակեց նա և մի սպիտակ ծանօ-
տապրակ փեշի տակից հանելով, չարանց դեպի կիներ :

Շամամը վրա թռավ այդ հմայիչ տապրակին և ուղիւս-
թյունից այնպիսի զիւ ճշաց, վոր աղջիկը քնատեղից վեր թռչելով,
ապուշ հայացքով շրա կողմը նայեց ու իր ծանրացած պուշը նո-
րից բարձի վրա դրեց :

Ալոյի բերած տապրակը մի փթաչափ ալյուր եր : Շամամը շո-
շափելով ալյուրը, վայրկենապես մոռացավ և՛ աստուակի պատճա-
ռած ցափը, և՛ մարդու հարբած դրությունը, և՛ իրենց քաշած սովի
տանջանքը, ու սկսեց յերեսակայիլ, թե ինչպիսի առաւելութիւն
թոնիրը վառի, տաք-տաք լուրեր, փափիկ բոցոններ թխի ու յերե-
թաներին վերջապես կուշտ փորով կերակրի...

Ալոն՝ անկողնու վրա փռված՝ իր այլանդակ խոպոտ ձայնով
շարունակում եր անճոռնի մոռնոցը, վորը յերբեմն ընդհատելով,
ինչվոր կեղտոտ հայհոյանքներ եր ուղղում ահորոշ հասցեններով :

— Եյ, սարտաղի աղջիկ, դիտե՛ս ինչ կա, — հանկարծ նա դի-
մեց կնոջը, մի ջվալ ալյուր, հասկանո՞ւմ ես, մի մեծ ջվալ լի՛քը
ալյուր, բա՛ս, — և նա շարունակեց յերդել ու հետն ել յերկու
մտաով չրթկացնել :

«Նազան, դու բաղովն արի,

Շուռ տուր ևն թաղովն արի»...

— Ի՞նչ, Ալո ջան, մի ջվալը լի՛քը ալյուր, եղ հո բերան չեր,
տոճար եր. ո՞ւր ա, վորտեղ, — գոչեց կինը, աչքերը չորս ան-
լով :

— Առաւելար մի մեծ ջվալ լի՛քը ալյուր կունենանք, բա՛ս,
ալյո՛ւր, հասկանո՞ւմ ես :

«Նազան ջան, դու բարով եկար...

Կանաչ կալերով եկար...»

— Ախ, դիման—դարդյաճիդ մեռնեմ, աստուած,—մրմնջաց յերջանիկ մայրը և դիմելով ամուսնուն կրկին հարցրեց նրան,— բայց վո՞րտեցից, ո՞վ ա ասել ալյարը, ո՞վ ա մեր բարերարը, աստուած նրա բանն աջողի, ասա, ո՞վ ա եղ Քրիստոսի որթնամ մարդը:

— Քրիստոսի որթնամ ա, բա՛ս... Ալեքի աղջիկ, մի պապիրոս փաթաթիր, շուտ, սիրոս տրորվում ա,—հրամայեց Ալոն, ծխախոտի տոպրակը կնոջ դռը դրելով և ինքն սկսեց վորձկալ... Նա փխսեց և ծանրությունից տանջվող սաամսօքը հանդուստացավ:

Շամամն իր փաթաթած պապիրոսը վառելով մեկնեց ամուսնուն և ինքն սկսեց խրճիթի հատակը մաքրել: Ալոն մի քանի անգամ մախոբիկ դառը ծուխն աղահարար ծծելով, հանկարծ խորից ախ քաշեց և սկսեց մի ինչվոր նոր յեղանակ դունդունալ, բայց նախ անդամ նրա ձայնն ավելի մեղմ եր հնչում և նոր յերդի յեղանակը տխուր, մեղամաղճոտ եր:

Ալոն խնդոյն վերջացրեց պապիրոսը, և կոթուկը դռան քամակը դեկուլ, կնոջն ասաց.

— Ալեքի աղջիկ, դու լսել ես են յերդը, վոր ասում ա.

«Մենք դունիի խորթ վորդիքն ենք:

Մեզ փայ չկա աշխարհից»:

— Դիտես, նոր ա դուրս յեկել, կասես մեզ համար ա ասում. յեղանակն ել ենքան լավն ա. կուզե՞ս յերդեմ,—Յեւ վ նա կնոջ պատասխանին չսոսաւ, բռնապրոսիկ կերպով հաղաց, կոկորդը մաքրեց ու սկսեց իր խաղված, անդուրալի ձայնով յերդել.

«Մենք դունիի խորթ վորդիքն ենք:

Մեզ փայ չկա աշխարհից»:

— Բաս,—ավելացրեց նա ինքնաբախվալան դեմքով,—են անիծված աշուղ Ակոն, վոր չի յերդում, մարդու հողին վառում ա, սիրտը՝ խաչում՝ բաց քողնում.

— Լա՛վ, լա՛վ, այ մարդ, տխուր բաներ մի յերդի,—պատասխանեց Շամամը,—դու են ասա, ո՞վ ա մեր բարերարը, ո՞վ ա իմ դալաներին սովի բերնից փրկողը:

Բայց Ալոն կարծես չեր լսում նրան, կամ վոր ավելի ճիշտ ե, իրեն չլսելն եր դնում և անդադար շարունակում իր անախորժ քղափողը.

«Յեղճ աղբատը դառը դատի

Դատարիկ նստի, հեյ աշխարհ,

Այն ինչո՞ւ չես քարը թողնում

Քարի վրա, չար աշխարհ» :

Այն յերգը վերջացրեց և մի նոր պատկերոս փաթաթելով, ինքն իրեն ասաց, ևսպես ա աշխարհի բանը, աղքատը դատի, հարուստը՝ ուտի... քյասիրը՝ տանջվի, մրմնջա ու լա, աղեն՝ միայր կերութում անի, խնդա, քրքլա... Աղքատի հացը, խեղճի վաստակը, խեղճի կնիկն ել հարուստը դավթի... «Այն ինչո՞ւ չես քարը թողնում քարի վրա, հե՛յ աշխարհ...»

Այն մի վայրկյան լռեց. պատկերոսի կիսատը մինչև տակը ներս ծծեց ու հանկարծ կնոջը դիմելով, ասաց.

— Մի մեծ ջվալ լիքը ալյուր, են ել ևսպես նեղ որին. վո՞նց ա, դոչադ տղամարդ եմ չե՞... հա՛, հա՛, հա՛, — ցավոտ քրքիջ արձակեց նա, — բա՛ս, — իմ բալիքն ել սովից չեն կոտորվի, վո՞նց ա, դոչադ տղամարդ եմ չե՞ : Յե՛վ սկսեց նորից յերգել :

«Այն ինչո՞ւ չես քարը թողնում

Քարի վրա, չար աշխարհ» :

— Ենքան դոչադ ես, վոր մի տուն խմորակեր յերկրաներիդ սովից պրծացնում ես : Բայց, Այո ջան, դու են ասա, ո՞վ ա տվել ալյուրը, եդ վո՞ր բարեպաշտ քրիստոնյան ա...

— Քրիստոնյա չա, բա՛ս... — քթի տակ մըթմըթաց նա, — մի վրադի, հիմի կդա, կտեսնես, — ասաց Այն և աչքերը քամ ղցելով մոխրերի կծու ծուխը թոքերի խորքը փաշեց :

— Բ՞ղ դա, այ մարդ, ո՞ւր դա, ո՞վ դա, — բացականչեց Ծա՛մամը և մի շար նախադրացում արորեց նրա սիրտը :

— Միկիտանչի Մակարը, — ամեն մի վանկը ջոկ-ջոկ շեշտելով պատասխանեց կիսադդաստ ամուսինը և, կտեսն ինքն իր ասածից ամաչելով՝ անկողնու վրա բերանքսիվար վայր ընկավ ու յերեսը բարձերի մեջ թաղցրեց :

— Վայ դիտիս, — ճչաց կինը, ալտերը ճանկոտելով : Նա ոճի կծածի պես՝ նստած տեղից վեր թռավ ու վաղելով դեպի դուռը, քղածպական շարժումով յտեսալակը վրա քաշեց, ապա մի հաստ ծղան ել դռանը դիմհար տվեց ու իր չճած դուռը շեմակալին հենելով, սև մաքերի պղտոր ծովն ընկզմվեց :

3.

Միկիտանչի Մակարը (տնժաժ քարի տակ լինի), դուռի դե՛նեվաճառն եր : Դա հաղթանդամ, գեղեցկադեմ, բայց ատելի ու զառնահոգի ալրի յեր, վորի անուանից սարսափում եյին դուռը :

բոլոր սիրունատես հարսները: Դա չափազանց վաղաշուտ ու խիստ հանդուգն մարդ էր: Նա, բացի այն, վոր մի քանի մշտական սիրուհիներ եր պահում, աստծու իր տարին, մի քանի անգամ ել տփաշկարա բռնաբարութիւն եր կատարում, բայց շնորհիվ իր կապերի, հարստութեան և ուժի, միշտ ել անպատիժ եր մնում ու իր արած զբաղութիւնովք պարծենում: Դա մի սահմարձակ դադան, մի սոսկալի հրեշ եր, վորի դէմ խեղճ դուղացիք միանդամայն անդոր ելին կռիւլու:

Շամամն ել լավ եր ճանաչում Մակարին: Մի ժամանակ նա Շամամի աչքի յուշն առել եր. ուր վոր դնար, վոր կողմ ծովեր, հետամտում եր նրան: Միկիտանչին մի յերկու անգամ նրա ճամբեն բռնել եր, կեղտոտ ակնարկներ արել, բայց Շամամն ամեն անգամ ճարպկութեամբ խույս եր տվիլ ու փախչելով, իր պատիվն ապրտել: Յեւ Շամամն այս բոլորը թաղցրել եր ամուսնուց, վախելով, թէ մի դուցէ Ալոն հանկարծ կատաղի, (տղամարդ և, ասելու չէ), հրեշի հետ կռիվ սարքի ու դրանից արյունքարան դուրս գա: Այո, նա այդ բոլորը ծածկել եր իր ամուսնուց, վորպէսդի նրա վրեժխնդրութիւնը չչարժի. այն ինչ, այժմ... այդ նույն մարդն ինքն և առաջարկում Շամամին... րնկնել ոտարի դիրկը... Ո՛ր, դեռին, ինչո՞ւ չես պատուում ու Շամամին կուլ տալիս...

— Հայրիկ, հացս, հացս խեց... տուր, տուր իմ հացը... յերազի մեջ խոսեց Ալոյի սովասանջ աղջիկը և կամացուկ թընդթընդալով, մյուս կողքի վրա շրջվեց:

Ալոն լսեց աղջկա ձայնը, սրտաց նրա սոված ստամոքսից տվր և հայրակոն սիրտը սատուիկ մոմուաց:

— Կտամ, բալես, կտամ, կտամ, — ձերպ աչքերով մրմնջաց նա: — Հըմ, կթքեն, ո՛վ թքի, ո՛ւմ թքեն... արյունները կխմեմ... արանց ձենը չեն լսում, հա՞... արյունները կխմեմ... կտամ, զորվակներս; կտամ, եղուցվանից դուք կուշտ կլինեք... մի ջլալ լիբը ալյուր, բա՛ն... Միկիտանչի Մակար... նրա ձայնը հետզհետ նվաղելով կարվեց և կոշտացած կողերը կամաց-կամաց միացան:

— Անհամուս մարդ, — գոչեց կինը դռան տակից:

— Անիրավ մայր, — պատասխանեց ամուսինն աչքը մի քիչ ձերպելով և ապա խոսկալով մրալի դիրկն ընկավ:

«Անիրավ մայր», կրկնում եր Շամամը մաքումն ամուսնու շոր կշտամբանքը. բայց մի՞թէ Շամամն իսկապէս անիրավ և. մի՞թէ նրա այրված սիրտն Ալոյինից քիչ և ցավում այս սովատանջ դաժակների մրմնջոցը լսելիս, կամ մի՞թէ նա չի ջանում իր սիրելի-

ձաղերին սուր բերնից փրկելու, նրանց դառը տանջանքը մեղմացնելու մասին: Բայց ի՞նչ անի, ո՞ւմ դիմի, վո՞ր հողը տա իր գլուխին, վո՞ր ջուրն ընկնի ու խնդդի: Նա ի՞նչ կարող է անել, քանի վոր ինքը կին է, մի թույլ կին, մի անկարող արարած. վո՞րտեղից է ի՞նչ միջոցով հաց ճար... մի՞թե Շամամը կարող է ընդունել հարբած մարդու անպատկառ առաջարկը. մի՞թե նա կարող է ծախել իր վերջին միակ զանձը, իր անտրտո նամուսը, իր կանացի պատիվը, թեկուզ հանուն սովատանջ զավակների փրկության... Ո, վո՞չ, վո՞չ... նա պատրաստ է տանելու ամեն տեսակ նեղույթյուն, ամեն ձևի դրկանքներ, ամեն ցավեր ու կսկիծ, բայց... ծախել իր կանացի պատիվը... վո՞չ. դա արդեն չափից վեր է, ուժից բարձր: Յեւ Շամամն ավելի շուտ դեռը կընկնի, կխեղդվի քան թե այդ քայլը կանի:

Շամամն ամուսնու կողքին կծկված՝ միին մտքերի ծովն ելլ ընկղմվել:

Դուրսը քամին վշտամորձոք սուլում էր և ցավոտ սրտի խորքից ծանր հոգոց հանելով, ինչվոր տխուր, մեղամաղձոտ բայաթիներ մորճնում: Լուսնյակը չկար. յերկինքը մութն էր, դեմքը՝ գորշագույն մռայլ ու լալիան ամպերով ծածկված, սգվորի նման տրտում ու խաղաղ: Միայն ա՛ի ջուռառեկ աստղեր եյին նշարվում ամպերի ծոցի փոքրիկ պատովածյից, այն ել Շամամի աչքերի նման այնպես պող եյին, անխայ, հուսահատ... ո՞վ է իմանում, զուցե նրանք ել տանջվում են սովից, դուցե անոթի զավակներ ունեն... Ո՛ֆ, ի՞նչ իմանա...

4.

Հանկարծ աղմուկ բարձրացավ: Հարևանների շները չորս բուրից հաջեցին ու Ալոյենց կտուրից լսվեց մարդու վոտնաձայն: Սարսափահար Շամամն իսկույն ճրագը հանդցրեց և մթության մեջ սկսեց ղընդը-ղընդը դողդողալ: Ի՛նչ հետո, վոտնաձայնը սանդուղքներով ցած իջավ և մեկը մոտենալով խրճիթի փակ դռանը՝ կամաց թխկթխկացրեց:

— Ախպեր Ալո, ա՛յ Ալո, — լսվեց բակից Մակարի խնդդված բառը:

Ներսից պատասխան չկար:

— Ա՛յ Ալո, — կրկնեց Մակարը՝ ձայնը մի քիչ բարձրացնելով:

Այս անգամ պատասխանի փոխարեն լսվեց քնած Ալոյի անձուռնի խռմփոցը, վորին հաջորդեց ինչվոր անկապ, կծու հայհոյանք:

Միկիտանչին յերկար այդպես անպատասխան մնալով, ինքն իր մեջ դայրացաւ, արադ—արագ յեւալ կոտուրն ու յերդկի վրա կդվելով, խեղդված ձայնով բղավեց։

— Ագա, Ավո, ա՛յ Ավո, հարամ—դադա, ի՞նչ ես շան պէս շնթուկել, բաւական չի՞ չարչարես, յես քո յերկիսնն եմ, հա՛ :

Շամամը, հենց վոր ամպաշողով նկատեց յերդկից կախված Մակարի մեծ սպիտակ փափախը, սարսափից եւ ավելի կծկվեց մալված վերմակի տակին և սկսեց ատամներով ամուր չըխկչըխկացնել։

— Այ Ավո, — դռնեց Մակարն ավելի բարձր ձայնով, բայց լսելով տանտիրոջ խորմիտցը, զայրացած ավելացրեց, — Չահրումա՛ր շուն, շան վորդի, մարդու խոսք ես տալի, բերում ու դռանը սառցակ դցում. ասում եմ վե՛ր, շո՛ւտ, դուռը բա՛ց։

Խրճիթը լուռ եր ու խաւար և լսվում եր մանուկների անուշ քնի մշմոցը։

Մակարը կամաց յերդկից յետ քաշվեց և մի բոպե մտածմունքի մեջ մնալով, կրկին արագ իջաւ բակը և խրճիթի դռան առաջ կանգնելով, քաղցր ձայնով աղաչեց.

— Շամամ ջան, Շամամ, ա՛յ Շամամ, հոգիս, բաւական եմ ինձ տանջես, վեր կաց, արի դուռը բաց, յես երվեցի, յես վառվեցի, յես հալվեցի քո սիրով. դու խիղճ ունես, աստված ունես, մեղք արի ինձ, դուռը բաց...

Մակարն յերկար սպասում եր, թե ահա վորտեղ վոր և մերկարողուկ Շամամը վրտների ծայրի վրա կմոտենա դռանը, հին փականքը կամացուկ յետ կքաշի և... վերջապես կկատարվի իր վաղուցվա բաղձանքը...

Կիրքը յնուում, փրփրում Լը նրա մեջ, բայց դուռը բացող չկար։

— Շամամ ջան, ի սեր աստծո, — նորից խոսեց Մակարը, — ինձ չես խղճում, քո վորդիկը անցը խղճա. հիշիր, վոր դու անմեղ դափականք ունես, չե՞ վոր նրանք բոլորը կարող են սովից ջարդվել. մի՞թե դու մայր չես, խղճմտանք չունե՞ս։

Ներսիսը լսելից մի ինչվոր ձայն և Մակարի սիրտը թնդաց. բայց դա Ավոյի ձայնն եր, վոր քնի մեջ խոսում եր. «Եւ ինչո՞ւ յես քարը թողնում քարի վրա, փուչ աշխարհ»...

— Շամամ ջան, անուշ, անջիղյար Շամամ, խղճա սոված բալաններիդ, — չարունակեց Մակարը, բայց այս անգամ նրա խոսքը քերանում կիսատ մնաց։

— Կորի՛, լիրբ շուն, — հանկարծ ճչաց Շամամը, — կորի՛, աս-

ժամ եմ, անդդամ, թե չե հիմա ամբողջ գյուղը, մեծ ու պուճուր, մեր ու մանուկ կհավաքեմ ու քեզ ցեխը կկոխեմ, կխայտառակեմ...

Դա մի հուսահատական փորձ էր Շամամի կողմից, վորն իբժեջ մնացած ամբողջ ուժն ու կորովը ժողովելով, արտասանեց այդ խոսքերն, ու թուլացած, ուժասպառ դետին ընկալի։

Միկիտանչու վերջին հույսը կտրվեց. Շամամը նրա գլխին կառես սառը ջուր մաղեց։ Նա մի բոսիկ մնաց տեղում քարացած և ապա ամեն-ցինեղ հայհոյանքներ թափելով, փոր ու փռման յետ զարձալ։

— Շամա լալ, Շամամ խանում, — սպառնում էր նա դայրույթից շրթունքները կրծելով, — թող դիչերը լուսանա, առավոտը կտանենա... յես իմ հոր տղեն չլինեմ, թե որն եղուց ձեր արյուն-արցունք չլացացնեմ։

5.

Արշալույսը բացվել էր, յերբ Շամամն ուշքի յեկալ, աչքը բացեց։ Նրա մարմինը թույլ էր, գլուխն ուռած ու չշած։ Գլխերվա սև անցքերը հիշողության մեջ կենդանանալով, արագ-արագ սլացան նրա թմբած մաքուր և նորից տրորեցին խեղճի խոցոտված սիրտը։

Մանուկները դեռ քնած էլին. մայրը նայեց նրանց դուռնատ ու սովատանջ դեմքերին և գրկելով կողքին ընկած այն թանգադին տոտրակը, ուղեց հաստատ իմանալ, յերադում չի՞ տեսել արդյոք ալյուրը։ Վոճ, յերադ չեր, ալյուրը կար, և Շամամը բաղդալոր զգաց իրան։ Նա շտապով չորերը ճիտ քցեց, վոր վեր կենա, ժամ առաջ հացը թխի, պատրաստի. չե՞ր վոր հիմա վորտեղ վոր է յերեխաները կարթնանան և կսկսեն ամեն կողմից լաց ու կոծով հաց պահանջել։ Ո՛հ, վորքան կուրախանա Մացալը, յերբ աչքերը բաց անի ու տեսնի լույս պատրաստ, տաք-տաք, կսկուծ... ևհ, վառք ասածու, մի շարաթվա ալյուր կա, ուրեմն դեռ մի շարաթ յերեխաները կաղերն, իսկ նրանից հետո... հետո... աստված փողորժած և, նա ստեղծել և, չի կորցնի...

Շամամը թե յերկու ձևու ուներ, յերկուսն էլ փոխ առալ ու սկսեց կրակի պես աշխատել. ալյուրը մաղեց, խմորը հունցեց և տաք-տաք ծածկեց, վոր իսկույն հասնի. հետո վաղեց երկիթի ու թոնիրն առատ վառեց։ Յեվ նա այսոր մի առանձին բավակա-նությամբ էր նայում իրենց յերգից բարձրացող ծխի թանձր քուլաներին. ո, ինչ լալ է, ինչ սիրուն է։ Այդպես... թող գյուղացիք

խմանան, վոր Շամամն եւ տանտիկինն եւ, վոր նա եւ թոնիր ու թրխ-
վածք ունի, վոր նա եւ մի շեն ռջախի ակը եւ։ Ամամն, քանդվի
անծուխ ռջախը...

Մինչեւ խմորի հասնելն յերեւաններն արթնացան, հաղնիւցին
և ուրախ ճլխոցով՝ շրջապատեցին թոնիրը։ Նրանք անհամբեր
սպասում եյին հացի թխելուն և իրար հետ վիճում եյին, թե տ-
ռաջնաթուխ հացը վո՞ր մեկին պիտի հասնի։

Կրակը հատվհաս եր. Շամամն սկսեց խմորը դնդել. մանուկ-
ներից ամեն մեկը մի դունդ խմոր եր առել և պահանջում եր մո-
րից, վոր իր հացը շուտ թխի։

— Մայրիկ ջան, իմ հացը շուտ կթխես, լա՞վ,—աղաչում եր
Սարեթը։

— Չեմ, չեմ, իմը,—թրնդթրնդում եր Փափարը,—յես յերեկ
եւ չեմ կրել։

— Յեմ, ցեմ,—ճչաց փոքրիկ Մացակը և վոտներն ամուր դետ-
նին խփելով, լացի միջից թոթովեց,—մայրիկ ձան, իմ... իմ լոտը
սաւա կի... կի թխես, ցեմ, ախալ յես սատ... սատ եմ սոված։

— Հա, բախ ջան, դու մի լա, ամենից առաջ քոնը կթխեմ-
ե՛ք, փիս Սարեթ, փաշտոտ Փափար, սուս կացեք,—հանդիմանեց
մյուսներին Շամամը,—դուք մեծ եք, իսկ Մացակս պատիկ ա,
առաջնաթուխ հացը նրան կհասնի։

Մեծերը խուլ դժկամությամբ ընդունեցին մոր վճիռը, իսկ
Մացակը հաղթական հայացքով նայեց իր մեծ քույրերին և խորո-
տաբար ասաց.

— Հը, բա՛, վու ասեցի իմ... լոսն ալած կի թխի...

Թոնիրն արդեն կարմրել եր։ Շամամն արմուկներից հետ թե-
քերը քշտելով սեղանտախտակն ու դռնակը թոնրի շրթին մո-
տեցրեց և սկսեց Մացակի ձեռի դռնդը դռնակել։

6.

— Զրը՛խկ, չրը՛խկ, չրը՛խկ, չրը՛խկ,—բալի դուռը անսովոր
ուժգնությամբ թակեցին։

— Ո՞վ ա,—հարցրեց Շամամը ներսից։

— Զրը՛խկ, չրը՛խկ, չրը՛խկ,—կատաղի անհամբերությամբ
պատասխանեցին դրսից։

— Բացեք, թե չե կոտրեցի,—վորոտաց մի ահեղ ձայն փողո-
ցից։

Շամամին սարսափը պատեց։ Նա դողդողալով վոտքի բարձրա-

վ և ուղեց գուրս գալ, վոր բանի եյութունը իմանա, բայց հենց
և եր վտար շեմքեց գուրս գրել, վոր բակի խախուռ գուռը մի
ակալի հարկածից կանգնած տեղում որորվեց և շեմակալն առնե-
լ շրխկալեն գետին դարկվեց:

Շամամի աչքը կայծակին տվեց... Նրա առաջ՝ կանգնած եյին
կիտանչի Մակարն ու գյուղի տանուտերը:

— Ո՞ւր ա մարդդ, — դռնեց հեռվից տանուտերը, ձեռի կարմիր
պոտը հպարտությամբ ճսճելով:

Շամամը՝ նախ քիկալը համեստությամբ վեր քաշեց և ապա
դողողացող մատի նշանով ցույց տվեց, վոր ամուսինը խրճիթում
նստած է:

Անկող հյուրերն արագ-արագ ներս մտան: Անմեղ յերեսաների
հարդ հոգիներն արդեն դժացել էին, վոր ներս խուժող մարդիկ
արի պտուղ չեն լինի, այդ պատճառով մեծերը թոնրի մոտից
տախչելով, անկյունում կուցուրեցին, իսկ փոքրիկը՝ ճչալով՝ լեռ-
նապատառ գուրս վազեց ու մոր փեշից կախվելով, լացակումած
նկատվեց:

— Մայրիկ ձան, յեռ... յեռ վախում եմ են փրս... փրս մալթ
ն, ինձ կի ծեծեն... վախում եմ:

Շամամը վորդուն խրախուսելով, բռնեց նրա ձեռից ու անվա-
ռաճ քայլերով կամաց մտավ խրճիթը: Մյուս յերեսաներն ել յեր-
ցուղալից դեմքերով վազեցին գեպի մայրը և՝ մոր փեշերի ծալ-
ներում պահվեցին:

— Ե՛յ, անասուն, ի՞նչ ես եղպես իշավարի շնթոկել, — դռնեց
տանուտեր Ավադը, վոտի ծայրով թեթևակի խփելով քնած Ալոյի
կողքին:

Ալոն ցնցվեց. նա քնից վեր թռչելով՝ տեղում նստեց ու սկսեց
եր կոշտացած կողերը ծուլավարի տրորել:

— Եյ, ավանակ, ուշդ գլուխդ հավաքի, — հանդիմանեց տա-
նուտերը և ճիպոտի սուր ծայրով նրա ականջին բղեց:

Ալոն իր կարծրատակած խոշոր աչքերը բացեց և մի ապուշ
հայացք դնեց դաժան հյուրերի վրա:

— Բաղդասյորի տղա, բաղդասյո՞ր, — հեզնեց նրան տանուտերը,
ի՞նչ ցավ ունես, թոնրիդ վառ, խմորիդ հուսցած, քեֆդ տեղը, ել
ինչո՞ւ չես մինչև կեսոր աղավարի մրափի:

— Հը՛մ, — զայրույթը դժվարությամբ դսպելով, բեխերի տակ
մոռաց միկիտանչի Մակարը և ապա մի ահադին հաստ պալիրոս
վառելով, դառը ծխի քուլաներն ազահարաբ ներս ծծեց:

Այն միայն նոր դպաստացալ և ծովանի վտառի յեղնելով,
հրավիրեց հյուրերին նստել կարպետի վրա:

— Նստելու միջոց չկա, — սառնությամբ պատասխանեց Այն—
դը, — ես մարդի հաշիվը տուր, մենք գնում ենք, վրադ ենք:

— Հաշիվը... ի՞նչ հաշիվ, — հարցրեց Այնն շիվարտծ:

— Ե՛ն... ալյուրի հաշիվը, սուտ իշություն մի անի, — բարկա—
ցաւ տանուտերը:

— Ալյուր... ը՛ր ը՛ր... ի՞նչ ալյուր ա... — կմկմաց Այնն
և դիչերվա մութ դեպքերը յերադի պես հիշելով, կարմրատակեց
մինչև ականջակոթը: Ամօթի զգացմունքը դարձանքի հետ միացած
սկսեցին խեղդել նրան: Այնն զգաց, վոր զլուխը պտտւում, աչքերի
լույսը մի տեսակ շողովում և և ծնկները կամաց-կամաց սկսում են
թուլանալ: Նա յերկու քայլ հետ գնաց և՛ մեջքը պատին տալով,
հակատն ամուր շփեց:

— «Ի՞նչ ալյուր ա...» չե՞ս իմանում, լրբի դավակ, — վորոտաց
միկխտանչին՝ Այնյի դեմ բռունցքները սեղմելով, — փողս տուր,
ասում եմ, թե չե՛ս բիրիկներդ կհանեմ, — ավելացրեց նա՝ իր աջի
յերկու մատը պարտապանի աչքերի մոտ սպառնադին ցցելով:

Այնյի մեծ աղջիկը սրտակտուր ճիչ արձակեց, խոհ մնացած
մանուկները սարսափելով թաղնվեցին մոր փեշերի յետևում:

— Ալյուր ես առել, փողը պիտի տաս, անդգամությունդ ի՞նչ
ա, — հեղինակավոր շեշտով վրա բերեց Այադը:

— Տանուտեր Այադ, զլուխդ վիճա, են ալյուրը... անփող
եր... արտասանեց Այնն և ինքն իր ասածից ամաչելով, նորից սաս—
տիկ կարմրեց:

— Ի՞նչ-ի՞նչ... ի՞նչ ասացիր, — գեմքը սաստիկ ծամուկով,
ընդհատեց նրան Մակարը, — հուամանք ես, անփող եր, բա՛... Տո
եչակ-հարամդադա, եդ ո՞վ ա անփող ալյուր բաժանում, հը՞,
ասա, ո՞վ ա քեզ պես իշի համար, ալյուր դատել-աշխատել, վոր
դու տանես անփող լափես... քեզ ասում եմ փողս տուր, փողդ,
թե չե՛ս... Տեր, քեզ մեղա, բերանս ի՞նչ ա դալիս հա...

— Ալյուր ես առել, լափել, մարդու փողը պիտի տաս. չուտ
արտ, ուրանալով դու իմ ձեռից չես սրծնի, տեսնո՞ւմ ես-ես ճի—
պոտը, — սպառնաց տանուտերը, կարմիր ճիպոտն ողի մեջ արագ
թափահարելով:

Ուրացողի տունը քանդվի, տանուտեր, — պատասխանեց խեղճ
Այնն, — փողն ուղում ա... ել ի՞նչ անեմ, պիտի տամ:

— Դե՛ հանի՛, չո՛ւտ արա, չո՛ւտ, — վրա բերեց Մակարը, ձեռն

Ալոյի մեկնելով, — դե, շո՛ւտ արա, հանի՛, ասում եմ, — գոչեց նա՝
աղարտապանի ոճիքն ամուր թափահարելով :

Շամամը, վոր մինչև այդ տունը, կպել եր պատին, սաստիկ
խղճաց ամուսնուն և դողնոցի կեղտոտ փեշով թաց աչքերը սրբե-
լով, սկսեց խուլ հեկեկալ :

— Հիմի շունեմ, Մահար աղա, հետո կտամ, ժամանակ տուր,
— սկսեց աղաչել Ալոն, աշխատելով դուրս պրծնել պարտախորհ
ձեռքերը :

— Յես ժամանակ չեմ ճանաչում, վորդս տուր, ասում եմ
քեզ, — դոչեց անդուժ Մահարը, պարտապանի ոճիքն ավելի պինդ
սեղմելով :

— Աղուց, ելոր, դալոր կտամ, ես ել մեր տանուտերը, հենց
յերբ ձեռս փող ընկավ, իսկույն կրերեմ կտամ, ասովա՛ծ, յեր-
կի՛նք, դեռինք վկա, վոր կտամ, ինձ հարամ ա քո փողը, — արտա-
սուսեցից խեղդված ձայնով պատասխանեց խեղճ մարդը :

Մանուկներից յերկուսը, բնագդարար դգալով իրանց հոր նեղ
վիճակը և տեսնելով մոր աչքերից գլղլացող արցունքը, իրանք
եւ սկսեցին ձայնակցել Շամամին : Իսկ Մացակը, իր յերկյուղած
աչիկները լայն բացած, դարմանախառն վախով վտտից գլուխ
չափչփում եր անծանոթ աղաներին և տքնում եր հասկանալ, թե
ի՞նչ են ուղում նրանք, ի՞նչ հանցանք ունի հայրը, կամ ինչո՞ւ յե-
լալիս մայրը :

— Փողս տուր, ասում եմ քեզ, շուն, շան վորդի, — բղավեց
միկիտանչին և վերջին բառերի հետ յերկու այնպիսի աստակ հաս-
ցրեց Ալոյի դեմքին, վոր շրթկոցը յերկինք բարձրացավ :

Շամամը ճշալով առաջ վաղեց, վոր ամուսնուն պաշտպանի,
իսկ մանուկներն այնպիսի վայնասուն բարձրացրին, վոր նույնիսկ
տանուտերի քարե սիրտը մրմուսց :

— Լսիր, Ալո, — միջամտեց նա հաշտարար յեղանակով, — մար-
դուց ալլուր ես առել, անխոս պիտի փողը տաս. հիմի ունե՞ս՝ փո-
ղը տուր, չունես՝ ապրանքը յետ տուր. անհամությունն ի՞նչ
բան ա :

Ալոն, վոր դեռ չլմամ եր, իսկույն չպատասխանեց. նա՛ նախ
հարվածի տեղը սառը ձեռով շոշափեց, հետո կռացավ, գլխից վայր
ընկած գդակն առավ ու, վրայի փոշին թափ տալով, ասաց .

— Լավ ես ասում տանուտեր, յես հակառակ չեմ դրան. բոց
ի՞նչ անենք, վոր հիմի վոչ փող ունեմ, վոչ ալլուր. այ, տեսնո՞ւմ
ե՞ս, բերածս ալլուրը սա յեր, վոր գիշերը հունցել են :

— Ի սեր աստծու, — համեստությունը մոռացած՝ միջամտեց

Շամամը, — ես կարգեալը թող տանի, մինչև փողը ճարենք տանք, յերկու մանեթի համար խի՛ր յեք մարդուս սպանում, չե՞ վոր վերև տատված կա. առեք, տարեք, — ասաց նա, տան մեջ յնդած վերջին հնամաշ կարպետն անողորմ պարտքատիրոջ առաջը չարտելով, — տարեք, ի սեր Բրիտանի, մենք դիտնին ել կքենեք, — կրկնեց անբախտ կինը, արտասուներ սրբելով:

— Ձե, չե, չնորհակալ եմ, Շամամ խանում, — բարկությունից հեալով պատասխանեց Մակարը, — վաճառ կարգեալը քեզ լինի, յես կարպետի կարոտ չեմ, դու իմ ապրանքը տուր ինձ, իմ ապրանքը, ուրիշ բանի աջք չունեմ:

Այս ասելով, նա հանկարծ չուխի փնջը դող արեց, վաղեց խոհիթի մյուս անկյունը և մեկտրի վրա շարած սպիտակ, փխլիկ գնդերը մեկիկ-մեկիկ ծողվելով, սկսեց դողը լցնել:

Բոլորը սատել ելին: Մինչև իսկ տանուտերը խոտք չէր դռնում ասելու, իսկ Մակարը, քթի տակ սպառնալիք կարգալով, արագ-արագ շարունակում եր դարձը: Թշվառ յերևոյաները սարսափահար աչքերով դիտում ելին Մակարի յուրաքանչյուր շարժումը, և նրանց խակ ուղեղները չեյին կարում ըմբռնել, թե այդ ի՞նչ և կատարվում. բայց Մակարի գողում կորչող յուրաքանչյուր գնդի հետ նրանց սրտից կասես մի-մի բարակ թել եր կտրատվում. հուսա-հատությունը հեալհետե տրեում եր մանուկներին:

Մակարը ժողովեց բոլոր խմորը, ապա մոտեցավ սեղանախառակին, լորի վրա դրված ելին փոքրիկների անվանական գնդերը: Ոհա նա ձեռը մեկնեց դեպի Սաբեթի գունդը:

— Ամա՛ն, քեռի ջան, մի տանի, ևդ իմն ա, — դռչեց աղջիկը յալով:

Բայց Մակարը կասես սկի չլսեց և մի արագ շարժումով գունդը շղթանց դողը:

— Վե՛՞ր, մայրիկ ջան, իմս ել տարավ, — աղաղակեց Փափա-րը, — բա յես ի՞նչ պիտի ուտեմ:

Բայց մայրիկը սատել եր, հայրը չչմեւ, քարացել: Փափարի գունդն ել դնաց Մակարի անկուշտ գողը. հերթը հասավ Մացակի լուշին, վոր դանակված, փոված եր սեղանախառակի վրա:

Միկխառնչին ձեռը մեկնեց և մի կոպիտ շարժումով ափի մեջ ախպես ճմլեց տափաղացրած խմորը, վոր Մացակի ճիւն ատուղե-թին հասավ:

— Լո՛ւս, լո՛ւս, մայրիկ ձան, — մրմնջաց անմխիթար յերև-թան, — լոսս տալա՛վ, տալա՛վ, տալա՛վ...

Յեղ Հուսահատ մանուկների խառնիճազանն չիվանը լցրեց մը-
քոտ խրճիթը:

Մակարը՝ դողը լիքը, վտաքի յեկամ ու հաղթական քայլերը
դեպի դուռն ուղղելով, թուշայից շեշտով ասաց. — շան պես սոված
սաահոտեք, վոր ձեր մարդը ճանաչեք:

Բայց Շամամը, շեմքի մոտ կանգնեց նրա առջև, և աչքերից
տաք արցունքներ բուռր բուռր թափելով, դողդողալեն սղաղատեց.

— Մակար աղա, վերև աստված, ներքե՛ք՝ դու, ել ճար ու
ճամբա չունեմ, բալաներիդ սաղաղից, մի քանի դուռեղ թող մնա-
խղճա յերևխոտներին, նրանք սովից կմեռնեն. տես ինչպես են մըր-
մընջում. խղճա ես անմեղներին. դու յեղ դալավի տեր ես, դա-
վաղներիդ մեռնեմ յես... շատ բան էեմ ուզում, յերեք դուռեղ
խմոր...

Շամամի ձայնը խաղվեց և սանձարձակ հեծկլտանքը լիք սր-
տից՝ դուրս ժայթքեց:

Տանուտերն դղացված էր. նա մինչև անգամ կոկորդը մաքրեց
և ուղում էր մի բան խնդրել միկկոտանչի Մակարից, բայց վերջինս
չստացեց, ձեռի ուժեղ հարվածով մի կողմ հրեց Շամամին և բեղի
տակ փնթփնթալով, արագ-արագ դուրս դնաց: Տանուտերն շա-
տով հասավ նրա յետևից և կիսաձայն մի ինչվոր բան փախաց:

7.

Այդոյի որսին վոր դանակ տալիս, արյուն չեր կաթի: Նա ձեռ-
ները կըծքին խաչած, շինքը ծուռ, սիրտը կտրած, մնացել էր
խրճիթում, պատին հենված, չորացած:

Շամամը կամաց դուրս յեկամ բակը: Իսկ սովատանջ մանուկ-
ները մօր փեշերից կախվելով, աղիտոյորձ լայիս եյին ու հաց եյին
պահանջում:

Մարդուս ջիդյարի ծայրն էր մոմուտ...

Յերբ Մակարը բակից փողոց դուրս յեկամ, տանուտերը քռեց
նրա թևիցը և կիսաձայն աղաչեց.

— Մակար ախորեր, եղ խմորից մի քանի դուռեղ ինձ բախչի:

— Ձե'նդ, ձե'նդ, չի՛ լինի, — վորոտաց միկկոտանչին:

— Ձե, պիտի տաս, թե ախայեր ես, պիտի տաս, — ընկերական
փառահալթամբ պահանջեց տանուտերը և Մակարի փեշի ծայրից
բռնելով, ձեռը կոխեց նրա դողը, վոր մի քանի դուռեղ հանի:

Այդ բոսյեյին չուխի փեշը տիրոջ ձեռից դուրս պրծամ, գողը
քանդվեց և խառ խմորի փխիկ դեղերը ցեխոտ փողոցի դեռնին
թափվեցին...

Միկիտանչու տուռդ դեմքն ամբողջովին սպրդնեց և ճոթում անքերը կատաղությամբ փայլեցին։ Տանուտերը կուշ դալով կամաց-կամաց յետ քաշվեց։ Խեղճ Շամամը վախվիտելով մոտեցավ, վոր աղտոտված նշխարըր ցեխի միջից հավաքի։ Էն՝ վոր դա սրբութուն եր։

— Խ՞նչ ես անում, անդամ,—բղավեց միկիտանչին ու դաբուելից սկսեց ցեխի միջի խմորը կատաղությամբ տրորել և անդադար կրկնել։—ցեխին կտամ, շան բաժին կանեմ ու ձեզ չեմ թողնի, հարա, չեմ թողնի։

— Մեղա աստծու, մեղա աստծու,—հաղիվ լսելի ձայնով մըր՝ մընջացին մի քանի յերկշուղած ծերունիներ, վոր աղմուկի ձայնին հավաքվել էյին,—խիղճդ մեռնի, մեղքում կորանք, ո՞վ եք տեսել, վոր նշխարքըր ցեխերի մեջ տրորեն, մեղա քեզ, տեր մեղա՛, մեղա՛։

— Այ ձեզ խմոր, այ ձեզ հաց,—մոնչում եր Մակարը, ամեն անգամ բիրտ վրտներով շարմաղ գունդը կոխելով,—հիմա դուք շան պես սոված սատկեցեք։

Մանուկների վայնասունն ու Շամամի հեծկտանքը քարերն էյին լացացնում, իսկ գլուղացիք տխուր հառաչում էյին։

— Ո՛ւ՛՛՛՛ ևս խ՞նչ ա, ժողովուրդ, վոր աստվածը վեր կուտի,—լսվեց թակից՝ մի մոնչոց և մեկն արագ մոտեցավ այդ տխուր տեսարանին։ Դա Ալոն եր, սպրդնած, աշխատակված և աչքերի խնձորներն իրենց քնից դուրս ցցված։

Գլուղացոց մեջ խուշ փախուկ տարածվեց և բոլորի հայացքները դարձան դեպի նորեկը։ Ալոն կանգնած տեղում մեխվեց և մի վայրկյան իր ճոթում անքերով տնդղեց Մակարի վրտի տակ՝ կեղտու ցեխի մեջ չաղախված խմորը։

Մանուկների վայնասունն ու Շամամի հեծկտանքը քարերն էյին լացացնում։ Իսկ Մակարը, բիրտ վրտներով շարմաղ խմորներ կոխրճում ու հետն ել դայրուելով գոչում։

— Շան բաժին կանեմ, ցեխին կխառնեմ ու ձեզ չեմ թողնիրա՛, չեմ թողնի։ Հիմա տնովի սոված սատկեցեք։

— Ո՛ւ՛՛՛՛, քար յերկինք, բա չե՞ս տեսնում,—հանկարծ մոնչաց Ալոն և մի ծերունու ձեռից հատաղլուխ դավադանը խլելով, տարավ—բերեց և այնպիսի ուժգին հարված հասցրեց միկիտանչու գաղաթին, վոր մահակը կոտրվեց։

Հարվածն անակնկալ եր։ Մակարն հանկարծակիի յեկավ։ Նրա գեմքը բռնկյապես կապուտակեց։ Զուռքերի յերակները ճիպոտ-

Ճիպոտ կանդնեցին, չուլած խոշոր աչքերն իսկույն կարժրատա-
կեցին և ճակատից ցայտող քալի արյունը կարմիր բծով նախնեց
ցեխոտ խմորը :

Միկիտանչին մեռնող արջի պես վրոտաց և կտրված կաշնու-
նաման՝ շառաչումով վայր ընկավ...

— Ոխա՛յ... — շնչաց ամբոխը միաձայն :

1909 թ.

«ԱՆԱՏԱՄ ԳԵԼԵՐԸ»

ԲԱԼԱՐԵԿԸ

Բալարեհ՛կ... բերնով ես տեսմ' Բալարեհի: Մի ժամանակ ամպազոռ եր տալիս նա. դյուղամիջին ման դալիս դեպինը տակին դուժ եր: Նա յոթ տարի իննը դյուղի ստարչինա յեր յեղել և տառնեղեռ տարի յել՝ ամբողջ չըջանի միրամ: Մի դավառ եր մի Բալարեհ: Նա շարունակ չինսովնիկները չըջանումն եր լինում, պրիտտավի, դատավորի հետ եր նատում վեր կենում: Մարդն առյուծ եր, Խժդահակ և աջ ու ձախ անխնա միշտ չուխում եր, կողոպտում: Ով յոթ ճյուղանի սիրտ ուներ, վոր ձեն ու ծպտուն հաներ. ո՞վ եր գլխից ձեռ քաշել, վոր նրա դեմ բողոքեր: Իշխանությունն ու որենքը նրա պաշտպաններն էյին, նրա թե ու թիկունքը:

Բալարեհին են ժամանակ շորս ձեռնանի յեր դառել. նա մի կողմից ինքն եր հնձում անդադար, մի կողմից ել վորդին եր ճոթի խառնութ բաց արել և դյուղացոց քերթելով, տղրուկի պես միալար ծծում նրանց արյունը: Հայր ու վորդի շատ տարիներ կլպեցին ու կեղեքեցին խեղճերին: Մէլավ հողեր, ընտիր մլեքեր չմնաց, վոր իրենցով չանեյին: Գյուղի կեսն արդեն Բալարեհիին եր և նրա շեն ոջախը ծովի նման ծփում եր հաղար ու մի բարիքով:

Նն ի՛նչ կյանք եր քաշում նա... Նն ի՛նչ վայելչություն եր... Որտեղիս դառնով փրավ, քաղցր ու անուշ կեր ու խում, անվերջ քեֆեր, խնջույքներ, դուռնա ու պար, ծափ-ծիծաղ...

Խորոց դյուղացիք հեռվից-հեռու նայում էյին նախանձով և փայլեքը չաղ տակն՝ հաղար յերնեկ ուղարկում Բալարեհի հասցեային:

Բաց ամեն ինչ վերջ ունի այս անցողիկ աշխարհում:

Հանկարծակի անակնկալ մեծ փոթորիկ բարձրացավ: Արարած խարքը լնդաց, յերկիրն հլմքից սառանվեց... Հին ու փթած սրենքների խորխուռ շենքը խորտակվեց՝ բլբլբի առակ թաղելով յերկրի նախկին տերերին:

Այդ որվանից Բալարեհի բաղդի կծիկը հետ դարձավ: Հողք

գրիսն եր յեկել. սարի նման պաշտպանները կորել էյին, կործան-վել: Եւ վոչ ուրեղնիլը կար՝ իր սրով ու մտրակով, վոչ կատաղի բիդ-բեղափոր պրիտատիւր, վոչ սալը ու ձոր թնդացնող ասլան զա-վատապետը:

Այժմ ընկերներն էյին կառավարում յերկիրը:

Հիմա անթե ու անթիկունք մնացած աղի մեջքը ջարդվել եր, վողնաշարը հաղար տեղից փշրվել: Անպատմելի դուլում եր յեկել գրիսն: Նրա վորդին ընկել եր բայլէկիկներ իւղում. ինքը վոչ պաշտոն ուներ, վոչ առևտուր կար ձեռին. յեռհարկանի մեծ տունը խլել էյին ու դռանը կարմիր դրոշակ տնկել: Լալ-լալ հողերն առել էյին՝ չունեցողներին տվել, ամբարները դատարկել՝ թալանվածնե-րին բաշխել... Են ծով կարողութունից, անթիվ մալ ու մլքերից յերկու ալդի յեր մնում, յերեք աչք ջրաղաց ու մի քանի արտա-տեղ:

Են առաջվա Բալարեկն եւ չկար: Ուսած փորը խշկել եր, լի բա-խախը թառամել, վողնաշարը կուացել և կուղը դուրս եր պրծել: Վաղի ասած՝ փաշանն ընկել եր փորը:

Բալարեկի սիրտն ալբված եր, հաղար անդից խոցոտված: Նա կուղեր բարձր ճչալ, աշխարհով մեկ բղավել ու բողոքել բայլէկիկի «անխիղճ» որենքների դեմ, կուղեր աջ ու ձախ հարձակվել, յե-ղունկներով պատառատել «անիրավ ընկերներին», բայց վախում եր, ասածը մոռա չեր անում. ահը շատ եր, քանց մահը:

Անդոր դայրույթից կոկորդը փակվել եր, լեղուն բերնում չորացել: Դառը մաղցը տարինեթով կուռակվել եր նրա մեջ ու դե-շեր ցերեկ յոռում եր կրծքի տակ, բայց յեւք չեր դտնում ժայթքե-լու, թափվելու...

Եեվ թեւաթափ միրափը ներքին բոցից վառվելով, ինքն իրան կրծոտում եր, հալվում, մաշվում միալար:

Յերեք որտակից ընկերներ ուներ նա. մեկը սուղիա Մարգարն եր, մյուսը՝ դրաղիւր Գրիշը և մեկը՝ քահանան: Բոլորն եւ դադ-ված, խորովված մարդիկ: Գյուղի նախկին իշխաններն էյին գրանք, նրա զեկավարները, վոր յերջանիկ անցյալի հուշերով էյին ապրում և հին որերը տնտեսլու քաղցը հույսով անդիվում:

Աշխարհիւս բանը տեսեք: Են ժամանակ, յերբ աղեքի գործն ա-ջողակ եր դնում, վոչ ժամ էյին ճանաչում, վոչ սրբերին միտ բե-րում, բայց հենց վոր գործը ձախվեց, բայլէկիկի զղարը ու դու-լումն՝ հենց տեսան, իսկույն հալատի յեկան: Նրանք ամեն առա-վոտ անխախտ ժամ էյին դնում, ուր միաձայն խնդրում էյին աստ-ծուց. «Արդար դատաստան անել, բայլէկիկի վիղը տալ, իրանց հողին ազատել»:

Յոթ տարի յեր ինչ մարդիկ անվերջ կուրծք եյին ծեծում և միևնույն աղոթքը հաղար ձևով թարս ու շիտակ կրկնում, բայց յերկինքը միշտ խուլ եր նրանց թախանձանքներին: Ընկերների թիվն որեց-որ անում եր, թե ու թիկունքն ամրանում, տեղերն ավելի պնդվում:

Յեւ ամեն որ, ժամն արձակվելուց հետո, նրա դասի ժնձ չինարու ստվերում, այդ մտերիմ խմբի մեջ միշտ միևնույն կարճ զրույցն եր կրկնվում:

— Տերտեր, բա ես վո՞նց բան ա,— դանդաղում եր Մարգարը,— ախր մի որ ել անցավ, բա ջարդված բայլէիկի վերջը յերդ պետք ա լինի:

Բաշարեկը չեր խոսում. սրտի խորքից խոր մռնչէ եր արձակում և շրթունքները կրծելով, թուրքունի տուփը հանում: Գրադիրը տկլոր գլուխն որորում եր ու ասում.

— Կլնի՛, կլնի՛, պաղաժդի, աստված մեծ ա, շուտ կլնի:

Տեր Սահակը՝ չալ մորուքը չիկելով, կշտամբում եր թերահա՞վատ սուգիին և համոզված յեղանակով խրատում.

— Ե՛, արարչի սիրտը լնն ա, կտանի, կհամբերի, բայց վոր քանին հասցրին, մեկ ել ենպես գլխի վրա կործ կանի, վոն տե՛ղն ել չի յերևա:

— Ախ, բա ո՞ւր ա, ախր յն՞րք, մենք վառվեցինք, մեռանք, ե՛, — միաբերան կանչում. Եյին բոլորը և ժամի բակից յեղնում:

Իսկ դարավոր սաղարթախիտ չինարին, ծեր կատարը ավալւնն շարժելով, կասես նրանց ականջին ինչվոր բան եր մրմնջում: Խճում եր թե ասում և. «կսպասեք, շատ կսպասեք, կկուրանաք, բայց եղ որը չեք տեսնի»:

ՓՈՐՎՈՐՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Գարնանային անուշ որբերից մեկն եր: Գյուղի նեղլիկ մողոցնեքի ցնիւր դեռ չեր չորացել, սակայն տեղ-տեղ, պատերի մոտ, արեւ-դուռնի լանջերում, դետինն արդեն ցամաքել եր ու քիչ դեղին եր տալիս: Զահէլ արևը վերեկից իր կենսատու ժպիտով դարդարել եր յերկրը և դուրալի ջերմությամբ լցրել արար աշխարհը: Վոշ ընությունը կասես արևի դեմ ծունկ չոքած անպատմելի ցնծությամբ նրա դովքն եր յերգում: Յեւ սար ու ձոր, պնդված միլիոնավոր ծաղկունքով, ցածից դեպ վեր անմահական բուրմունք նյին խնկարկում:

Գյուղացիք մըջունի պես դժվժում եյին դուրսը՝ աղլիններում:

դաշտերում : Աշխատանքն ամենուրեք յեռում եր . հալալ քրտինքը
վոռողում եր հողը :

Այդեփսորի ամենաթեթ շրջանն Կեր : Զբաղորդներն իրանք եյին
իրենց փոքրիկ այգիները մշակում , իսկ լավ կերած , թոռ մեծացած
և անհող կյանքի սովոր աղեն ու քեթխուղեքը բանվորները եյին
վարձում :

Բալարենն ել այդ որը բանվորներ ուներ այդում : Յերեք բովը⁹⁾
վարձված եյին դուղի չբաղորդներից , իսկ մի բովը՝ փոխարավոր
միջակ գյուղացիք եյին . մեկը խնամի Խեչոն եր , իսկ մյուսը՝ Մա-
կարը : Այդեաները նրանց վերակացուն եր . նա հսկում եր , վոր
պորձն արագ ընթանա և արդյունավետ լինի , վոր աշխատանքի
ժամերից վոչ մի բույն չկորչի :

Յեկ բեղարած բանվորները ծաղկաղարդ տանձնեու տակ՝ ան-
ձեռադործ թավչա դորդին նստոտած՝ ախորժակով խրիչտում եյին
խաշուն մի ընդհանուր ամանից : Իսկ ձորակից յեկող անուշ դե-
փյուսուր՝ անթիվ սիրուն ծաղկեթերթիկ բերելով , կասես պսակ եր
հյուսում աշխատանքի մարտիկների արևախաչ դեմքերին :

Վոսպախաշուն վերջանալու վրա յեր , յերբ խոր ձորի են ափից
մի խուլ աղաղակ լսվեց : Գդաշները մի վայրկյանով ողի միջին
կանդ առան և բոլորի հալացքները թոան աղմուկի կողմը : Այնտեղ ,
հեռվում , քար ու քարափնի մեջ , հարյուրավոր գյուղացիք լեռան
լանջը պատուելով ճանապարհ եյին հարթում : Տասնյակ մարդիկ
կուրծք տված մի ահալին լեռ գարի փորձում եյին պոկել այն ու
գլորել դեպի ցած : Բանվորները յերեք կողմից մեկ ել կպան քարա-
փին , ձեն-ձենի տալեն դռացին , ու ապառամն յերերաց , խոր տըցի
միջից անեծք տրձակեց և դարավոր պատվանդանից պոկվելով ,
մոնչալին իջավ դեպի անդունդը : Բանվորները լիաթոք ուռաներով
առնեցին այդ փոքրիկ հաղթանակը :

— Զա՛ն , ջա՛ն , — ձայնակցեցին տանձնեու տակ ճաշողներից
չտտերը , — համա լավ պոկեցին , հա՛... :

— Դե՛ , ձեր դլխին մեռնեմ , հա՛ , — ամենալացրեց Ծաղկատարենց
Վարդանը , — ճամբա բացեք , վոր մենք ել քաղաքի հոտն առնենք
յե՛... քանի՞ փթենք ես խուլ ու խավար տեղում :

— Ծամբեն լավ բան ա , բա ի՛նչ , — վրա բերեց Սանասարի Մուշ-
կուչը շրթունքները սրբելով , — ճրագի պես մի բան ա , ենքան ա ,
վոր աղքատներին դոռ չանեն , ուժից ավել չբարձեն :

— Զուր վո՞նց կլինի , ախպեր , — միջամտեց խնամին , — եղ

⁹⁾ Փորվորներէ այն դուղը , վորոնք աշխատում են միևնույն թիւի վորտ

դահրումար ճամբրի վրա յես չորս հինդ որ բանել եմ, հլա ելի ձեռն չին քաշում ինձանից. բա ես աստիած վեր կուճի՞ր :

— Վնաս չկա, մեր ոգուտի համար ա. ամեն մեկս մի շարաթ եւ վոր բանենք, մեջքահոտոր չենք լինի, — պատասխանեց Վարդանը, զուլլասարի թութուների մեծ քանակը հանելով :

— Լավ ես բրթում, — բացականչեց ցնցոտաբար մի բանիւր, վորին Լաճ ելին կանչում, և փնչերի ծլանքները թափահարելով ասաց, հլա իմ որին մտիկ... յես մի շարաթ կու անեմ, բա իմ տունն ո՞վ կալահի. ավր չորս հինդ կաթնակեր լակուտ—լուկուտներ ունեմ :

— Եդ ասա, հա՛, — վավերացրեց խնամին, ավար, մեր ես նեղ որին ճամբա չինելս վո՞րն ա : Մինչև որս, վոր լին ճամբա չենք ունեցել, չե՞նք ապրել :

— Ապրել ենք, բայց շան որով, տավարի չարչարանքով ենք ապրել : Սկը դեղից մինչի քաղաք հասնելը քառասուն տեղ շուռ եք դալի : Տո, ճամբրի պես բան լինի, նրա բարաքաթին մեռնեմ, — վոր գետրված պատասխանեց Մահարը :

Բալարեկը, վոր մինչև այդ համբերությամբ լսում եր, ել չկարաց դիմանալ և միջամտեց զինին :

— Հողը ձեր սարսաղ գլխին. իշի պես խնդմնդում եք, չեք գիտում, վոր ճամբա չինել տվողն իր մասին ա մտածում, վոր որսահան Փայտոնով դնա ու դա քե՞ք քաշի : Ծոշի ճամբից խեղճ գեղացուն ի՞նչ ոգուտ : Նա ինքն ա՛ իր ջուխտ վորտը. ևնքան շալակ պիտի կրի, վոր ճոճները սև ջուր լիջի :

Լաճն ամանի օսակի վտարերը սրբեց և զգալը շարտելով ավելացրեց.

— Ե՛դ ասա՛, հա՛... տո, թող վորս կուշտ ըլի, ճամբեն յես ինչ եմ անում : Թե աղքատին ոգնող են, թող մի եչ առնեն տան ինձ, վոր սարերը եթամ դամ, ինձ համար ապրուստ անեմ, տունս, յերեսեմ քաշեմ. թե չե Փայտոնի ճամբեն իմ ինչին ա հարկավոր :

— Այ մարդ, խեղճ չի կարում, — պատասխանեց Վարդանը, — մինչի վոր ճամբա չլինի, դեղն տաջ չի դնա : Մտիկ արա տես ելի, վորտեղ լուսավոր դեղ կա, բոլորն ել լավ չո՞ւ՞ ունեն : Զամբեն ելավ՝ ուսումնարան ել կըլնի, կոտպերատոր ել կըլնի, գեղում բանկ ել կրացվի, վոր քեզ իշի փող կտա...

— Բա, բա գողդ բաց արա, թե չե վոսկին կթափվի, — ընդհատեց Բալարեկը, — վայ, հողե՛րը ձեր գլխին. հենց գե-

*) Խնդրի :

տեք, թե ե՛ն ճոճուան ճառող թաղի թուլեքը քուն քնում են ու
յերադում եւ դեղացուն են տեսնում... Կորչե՛ն, կորչե՛ն, դը-
րանցում խիղճ ու խղճմտանք չկա:

Վարդանը, Վոր կոմբլի՛ն նոր ընդունված անդամ եր, կա-
կուղ պատասխան տվեց.

— Ասելու չի, մարդը գիտի. զորբաներին դեղել են, աղքատ-
ներին յեղել են...

Բալարեկն աչքի պոչով ծուռը նայեց Վարդանին և դադարով,
վոր դա «նրանցից» կլինի, ինքն իրան քիչ հավաքեց:

— Տո, թողեք աստված սիրեք, են ճանճն ի՞նչ ա, ճանճից ել
են յեղ քաշում... Թողեք երվեմ, ել բերանս մի բացեք: Վերեք
դործի, վերեք, որը ճաշ դառավ, — և նա կանգնեց իր տեղից:

Բոլորը վստօքի յեղան և աշխատանքն սկսվեց:

— Համա փոթոթված ա, հա՛, — ասաց Մուկուչն իր բո-
վակցի աղանջին, աչքի պոչով Բալարեկին ցույց տալով:

— Երված տեղերն ա յեռ դալի. համա հալա վո՞րտեղ ա-
դեռ շատ պիտի փոփոթվի, — պատասխանեց Վարդանը և թափ-
շակին^{*)} ախպես ամուր հարվածեց, վոր սուր բաշը մինչև բու-
կը թաղվեց փխրուն հողի մեջ: Կասես ուղում եր ասել, վոր ալդ-
պիտի հարվածներ Բալարեկներին համար դեռ շատ ու շատ կան
պահված:

ՊԱՅՅԱՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մի տարի յեւ դլորվեց:

Կիրակի յեր: Գլուղամիջում արտասովոր իրարանցում եր
տիրում. համայնական ժողով եր նշանակված՝ դուղխորհրդի
հաշվետու ղեկուցումը լսելու, դալիք տարվա աշխատանքի ծրագի-
րը հաստատելու և խորհրդի նոր կազմ ընտրելու համար: Մի քա-
նի պատանիներ քրտնածխած չրջում եյին ոլոր-մոլոր փողոցնե-
րով և դլուղացոց հրավիրում ժողովի:

Ալդ միջոցին Բալարեկենց տանը լավ կեր ու խում կար:
Կապույտ սփռոցի շուրջը շարված եյին վեց հոգի: Հացերի մեջ
անկարգ թափթփված եյին խորովածի վոսկորներ, աղած կողակի
փշեր, ճիւ պանրի կտորտանք, բոդկի կլեպ և այլն:

Հյուրերի շարքում եյին Բալարեկի սրտակից ընկերները և

*) Բահի դլիի փայտա տկանն ե, վորին վոսքով դարկում են:

յերկու. և շինեմով ու լեզվանի աղքատներ՝ Տուրքաշենց Ալեքս
ու Լախաղանենց Ֆարադը: Վերջիններն այնպիսի մարդիկ ե-
յին, վոր մի թառ գինու համար ամեն սրբություն վոտի տակ
կտային:

Բալարեկը շատ խորամանկ, հաշիով ճշկտ եկածն մարդ էր:
Ընդհանուր մեկն ու մեկից սպասելիք չունենար մի թառ սառը
չուր չէր տա: Նա լավ գիտեր, վոր այդորվա ժողովում յերկու
կարեւոր հարց պիտի լինէր, վորոնք նրա անձնակազմի շահերն ե-
յին շոշափում: Մեկը՝ դպրոցի կառուցման խնդիրն էր, վոր
միտք ունեյին չինել Բալարեկի աչքու մեջ, և մյուսն էլ՝ ծրագրո-
վող երեկտրական կայանը, վորն ուղղում էյին կառուցել նրա ջա-
ղացատեղում:

Բալարեկը ձայնագրուիկ էր և ինքն անձամբ ժողովին մառ-
նակցել չէր կարող, վոր իր դատն իր բերանով պաշտպաներ:
Պետք էր դրոյց վստահելի պաշտպանություն պատրաստել: Յեղ
այդ որվա կեր ու խումի նպատակը հենց դա յեր: Բալարե-
կի մեծ հույսը Ալեքս ու Ֆարադն էյին, վորոնք դյուզի աղքատ
դասից լինելով՝ իշխանությանը հարադատ էյին հաշիվում և
կարող էյին ժողովում ճակատները լայն բացած՝ ազատ, հա-
մարձակ խոսել ժողովրդի անունից: Նրանց հանձնարարված էր՝
հանուն խեղճերի շահի՝ վնասել և խանգարել հանրադատ ձեռ-
նարկները:

Հյուրերի տրամադրությունն աշխուժ էր: Նրանք տաք-տաք
խոսում էյին, բայց բնավ չէյին վիճում: Մտքերն համերայի
էյին: Բալարեկի խոսքը միշտ հավանություն էր գտնում և միտ-
ձայն ընդունվում բոլոր Հյուրերի կողմից:

Յելույթների ծրագիրը պատրաստ էր: Դերերն արդեն
քաշված էյին ու սերտված: Բալարեկը պատվիրում էր, վոր
ժողովում իր անունն ամենին չհիշեն, այլ միշտ խոսեն աղքատ-
ների, ճշմանների շահերից:

— Դու ի՞նչ դործ ունես, աղես, — պարծենում էր Ալեքս, —
Տուրքաշու թոռն եմ յես, քառսուն բերան կճղեմ: Ասենք...
դուրիս դովալը լավ չի, համա Ալեքիդ հուշարն որն ետք կտե-
նեն:

Ֆարադը, վոր շարունակ գալիս էր թափեթափ տալիս և
զղալով նրա թեթեանալը, շուտ-շուտ իր թասն էր լցնում, նո-
րից առավ բաժակը և լայն բերնից առտու փսիկներ թափելին,
հարտար լեզուն բաց արեց.

— Միտով աղա, քո կենացը, հոգուտ մատաղ, դարդ չա-

Հետ, քանի Ֆարադդ սաղ ա, մազիդ դիպչող չի ըլնի: Ոխտը գը-
լուի ունենամ, որտն եւ մատող կտամ քեզ: Մին եւ եմ խմում կե-
նացդ, ազա ջան, քու շվաքը թող մեր դլխից չպակասի: Ե՛ր ...
դուր բան ա, ինչ ուզում են թող հաջան, մեր մհալի ճրագն ես:
Բու չբաղվան կենացը... Ախպեր Ալեք, «Հոռոմը»...

Ալեքը վերջին անգամ փորձեց յերդել «Հոռոմը», բայց եյի
արգելեցին և նա միայն մտքում կամաց դունդունաց: Գալն ար-
դեն դատարի եր: Տերտերը սեղանն աշնեց ու հյուրերը պատ-
քատովեցին յիշեկու:

— Դե վերե՛ք, մատող, վերե՛ք, — ասաց ուղչին կանդնե-
լով, — վերեք տեսնե՛ք աստված ինչ ա աջողում:

Ալեքը բոյոր թասերի թերմածքն իր գալաթի մեջ քոմեց և
բոսժակը չրթուռնեցին մոտեցնելով, մըմնջաց...

— Դուշմանահար չանես, տե՛ր:

— Ալեք ջան, անուշ ելավ, — ասաց Ֆարադն ու դատաքի
պտփը մեկ էլ ցնցելով, հառաչելեն վեր կացավ:

Երբ հյուրերը «սուխրին լիություն» մաղթելով դուրս յե-
կան, Բալաբեկը դռնեց նրանց հետեից:

— Տես, մեկ եւ եմ ասում, հա՛, թե դործն աջողակ դնաց,
իրիկունը մեղ մոտ դոնող կէինեք: Թոհրի չաղ բողբաշ ունենք,
խսկական քեֆն են ժամանակ կլինի հա՛:

— Աստված աջողի, աստված աջողի, — պատասխանեցին
հյուրերը միաձայն և զնացին մասնակցելու ժողովին:

Յետ մնացին յերկու ձայնադուրկները՝ հյուրընկալն ու տեր-
տերը:

ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՄ

Մատող դարնտն ծիծաղկոտ սիրուն որերից մեկն եր:
Դյուղխորհրդի մեծ բաղը լցված եր ծովածովալ բաղմությամբ:
Բաղի դիմաց՝ պատշգամբում դրված սեղանի առջև՝ ատենակալն
եր նստած: Նա լաղաքից եր յեկել և ծանոթ եր դյուղացոց
ընկեր Մացակ անունով: Բարձրահասակ, չոր մարմնով, դեղնած
ու տանջված մեջքով, քառասուն տարուն դեռ չհասած մարդ եր
նա, վորի դունատ ճակատին, հոնքամիջի ակոսում դրոշմված
եր յերկարատե տառապանքի կնիքը: Ընկեր Մացակի ձախ կող-
քին նստած եր քարտուղարը, իսկ աջակողմը՝ կանդնած եր զեկու-
ցողը: Դա Ասիկն եր, դյուղխորհրդի նախագահը, նորածին,
թուխ բեղնով մի կարմրաթուշ դյուղացի: Նա հինդ-վեց տարի

առաջ սովորական բառերակ եր: Լիկկայանի առաջին ունկնդիրնե-
րից մեկը, շատ ընդունակ և ուշիմ, վորը վերջին տաբիններում
այնքան եր առաջացել, վոր վոչ միայն դյուլացու թերթն եր
կարդում, այլև փոքրիկ թղթակցություններ եր դրկում լրա-
դրին՝ իրանց դյուլի ցավերից:

Արդեն տարին լրացել եր, ինչ Ասիկը դյուլխորհրդի նախա-
գահ եր ընտրված. հիմա հաշիվ եր տալիս իր կատարած աշխա-
տանքների մասին: Նրա անպաճուճ ճառն այնպես պարզ եր ու
սահուն, ինչպես լեռան աղբյուրակից ժայթքող գուլալ ջրերը,
և աչքերը փայլում էին այնպիսի վեհ խնդությամբ, կասես
գեթար հաղթանակից դարձող քաջ մարտիկ լինեիր:

Ջեկուցումը վերջանալու վրա յեր, յերբ Բալարեկի հյուրե-
րը հասան ժողովատեղին և ամբոխի խիտ շարքերը պատուելով
դեպի առաջ ձգվեցին:

— Ե՛ս ա, ախպեր, մեր արածը, — յեղրափակեց Ասիկը, —
անցած տարին ձեր մեջքով իրեք դործ ենք կատարել: Առաջինը
մեր հոգերի բաժանին եր, վոր վերջապես դուլիս բերինք, թե
խաթրով եր, թե զոռով: Հերկորդի՛ են ա, վոր քաղաքի սելի
ճամբան ենք շինել: Իսկ յերբորդը՝ վոնց ասեցի՝ դետի վրա մի
լավ հիմնավոր կամուրջ ենք պատրաստել: Ոոստովանում ենք,
քիչ ա, շատ քիչ ա մեր արածը, բայց թե ներող պիտի լինեք,
դե, մենք խամ ենք ու անփորձ, մեր ուսն եղբան ա պատել, մեր
խելքն եղբան ա հասել: Խե շատ ա, շատ համարեք, քիչ ա՝
ելի շատ համարեք:

Ասիկն ավարտեց ճառը և մի քանի ջահելների վողեւորված
ծափերի տակ կամաց նստեց իշուկին^{*)}: Պաղ քրտինքի մարդաբ-
տաչաղ ցողերն այնպես էին պսակել նրա խանձված ճակատը,
վոր կասես նոր եր զգում կրած բեռան տանջալի ծանրությունը:

— Այ լակոտներ, ծափն ի՞նչ ա, եստեղ հարսանիք չկա, —
հանդիմանեց սուդյնն, աչքի պոչով խեթ նայելն դեպի ձախ:
Ջահելները ներողաբար ժպտացին:

Տիրեց մի կարճ, վայրկյանական լուսթյուն, վորն ընդհատ-
վեց ընկեր Մացակի խոսքով.

— Նու, ընկերներ, — ասաց նա, ժողովրդին դիմելով, —
դուք լսեցիք դյուլխորհրդի նախագահի ղեկույցը և իմացաք,
թե ինչպիսի մեծ նվաճում ե արված և վորպիսի արժեքավոր
աշխատանք ե տարված շինարարության ճակատում: Գուցե հար-

*) Հասարակ, յերկար նստարան:

ցեր կտայիք զեկուցման վերաբերյալ: Յեթե հարցեր կան, կարող եք:

Նորից կարճատև լուսթյուն իջավ ժողովի վրա, վորի ընթացքում լավեցին բռնադատուի հաղոցներ, և խուլ, խեղդված փափուկ: Այդ միջոցին սուգին կամաց զրեց Ֆարադին և ականջին մի ինչվոր բան փափսաց:

— Հարցեր չկա՞ն, — կրկնեց ատենակալը:

Ֆարադն իրեն թափ տվեց, յերկու քայլ առաջ անցավ և իր ահագին բերնից թուփը չորս կողմ ցանկեն, վրա տվեց տաքացած:

— Ախպեր, թե ես բանվորի ու աղքատի որենք ա, մի իմանանք, տեսնենք, խի՞ յեն քյասիր-քյուսուրին նեղում: Ինձ պես աղքատ անճարին վեց-ոխտն որ կոռ են տարել. բա ես առտված վեր կունի՞մ. ես ել ելավ աղքատի, խեղճի կառավարութուն:

Սկովեց մի խուլ աղմուկ, վոր հետզհետե դուստ վեճի ձեզ բնդունեց: Ներկաների մի մասը հավանության կոչերով պաշտպանում եր Ֆարադին. մյուսն՝ ընդհակառակը, վրդովված եր անտեղի և անարդար տրտունջից:

— Կոռ ել կտաս, հա, բա վո՞նց, շինքդ ել կերկարի, դուդ ու դուրան կակուղ ճամբով եթալ-դալը լավ ա, հա՞, — պատասխանեց ծաղկատարենց Վարդանը:

Տուրաչանց Ալեքը վրա պրծավ, վոր Ֆարադին պաշտպանի, բայց ժողովի նախագահը կանգնեցրեց և բարկացած պահանջեց, վոր առանց թույլտվության վոչ վոք վոչինչ չխոսի:

Ալեքը խիստ կոտորվեց: Նա բերանում ծամծորեց խոսքերը և բեղերը կրծելով, քթի տակին մի ինչվոր բան փնթփնթաց:

— Լսեցեք ընկերներ, — խոսեց ատենակալը, — սա ժողով ե, բաղար չե, վոր ամեն մարդ՝ յերբ վոր ուղի դոռդոռա: Ովքեր վոր հարցեր ունեն, թող առաջ ձեռք բարձրացնեն, ձայն խնդրեն, հետո իրանց հարցը տան:

— Հրնդեր Ըան, — աղաղակեց Ալեքը, — աջու ձեռն ողի մեջ դիտից վերև ցցելով, — յես ճաքեցի, թող խոսամ:

— Հարց, հարց, այժմ հարցեր պետք ե տալ. յեթե հարց ունեք, խնդրեմ:

— Հա, հա, դիտիդ մատաղ, հարցում ունեմ անելու: Տեսնենք ես վո՞նց բան ա, վոր հրնդեր Ասիկն ու իր բարեկամները մարդազուլի տասը կտոր բուդ հողեր են ձեռք քցել, համա ինձ պես աղքատին, յերկու կտոր քարքարոտ, անպիտան հող են տվել: Ես ել ելավ խորութի, աղքատի իշխանութուն, — աղա-

դակեց Ալեքը, վորի մտադրութիւնն ամբողջ ճառի ընթացքում
օգի միջին ցցված էր:

— Շիտա՛կ ա, դո՛ւդ ա, — լսկեցին նրա կողքից մի քանի
խոսորտ ձայներ, վորոնք սակայն խեղդվեցին հոծ բազմութեան
բացասական զոչերում:

Հերթը հասաւ զբաղրին: Սա անցյալում տարիներով պրիտ-
տափի մոտ քարտուղար լինելով, ինքն իրան առաջնակարգ ուսու-
ղետ էր համարում ու թեւէ լավ ծանոթ էր իրանց դուղի բար-
բառին, բայց իր պատվին, նախկին փառքի ու գիտութեան ան-
գայել էր համարում խոսել զոնհիկ լեզվով. խոսելիս էլ բառերի-
շատը ուսուերեն էր ասում: Իսկ այսպիսի հանդիսավոր օրերին
նա սիրում էր ամբողջովին ուսուերենով փայլել:

— Պազվուտն դովորիտ ար ուսակէ, — դիմեց նա ատենակալին:

— Բայց ինչո՞ւ է ո՞ւմ համար. չե՞ վոր այստեղ ձեզ հա-
կացող չի լինի: Լավ է խոսեք հայերեն այնպես, ինչպես կարող
եք:

Վերափորված Գրիշը մին մտածեց չխոսել, մեկ էլ կրկին
փռճամեց և կոկորդը մաքրելով, ձեռը դրեց դռակի վրա, ա՛յն
տեղը, ուր վաղեմի արծաթապատ խանչալի կոթն էր բռնում.
տակա խոսեց համարձակ.

— Նուսթելի, — տեսց նա, — էս տեսակ ժրեր կլինի, վոր
դեղականի մի պարտին վստիւս պես հողերն ընկնի, իսկ մեկնելն
ենպես խլամ, վոր նի կչորտու նի դադից... Թե վոր ժրեր ու
յրակոնո՛ւմ, սովեաո՛ւմ պիտի լինի:

— Դուդ ա, ըս ի՞նչ, պակսո՛ւմ ա խոտում. — ծորեցին շլճապա-
տից մի յերեք չորս զուսպ ձայներ, բայց Սանասարի Մուկուչը
նեպեց նրանց ընրտնը:

— Տո, ի՞նչն ա դուդ. տեղով սո՛ւտ տ: Յեռ լս՛ հողին, մեր
հողերը շատ խղճով ա բաժանված. եդ ա, վոր ցեցերի ունթն
էս մի հետը բան չի ընկել, դրա համար էլ սանջուռն նրանց փորը
բռնել ա:

Նախապէս կանգնացրեց Մուկուչին:

Մուխին գլուխն օրորեց և Մուկուչին հասցեյին ինչվոր
ուշուռն ուղղւելով, մի հարց էլ ինքն հարուցեց.

— Անցած աշնանը հողաշափի համար հինգ խալվար ու փեռ
ցորեն ա հալաքել, վորից մեծնակ իրեք խալվարն են հացբրել
են մարդին. բա միացածն ի՞նչ էլավ, տեսնենք ո՞ւմ փորը մը-
տավ: Գա՛նէ՞ աղբորո-ուղբուտին վտտերի տակ արբրեն, տխար
խիղճն էլ լավ բան ա, ժողովուրդը կտտորվեց:

— Ժողովուրդն ասեալ Քանդակի, նրանում ել ի՞նչ մնաց. գեղ-
դեղովի քանդվեցինք. — խոսեց Լաւը կամացուկ, իր վոչնարի
հայացքը շարս բոլորը սիւռելով:

Այս ու այն կողմից լսվեցին մի ջանի նվաղ ձայներ:

— Լաւ են ասում մարդիկը, մեր ոգուսն են պաշտպանում...

Բայց սեղանի թխկթխկոցը լսեցրեց բոլորին:

— Մասնավոր խոսակցութեանն ու վեճերին վերջ տվեք:
Կրկնում եմ, ով հարց ունի՝ թող ձայն խնդրի, նոր խոսի, թե քե
կարգը խանդարողին կհեռացնեմ ժողովից:

Յարադը ձեռքը ցցեց ու դռնեց.

— Հրնդեր ջան, հոգստ մեռնեմ, կարմունջի հաշիւն ենք
ուզում, կարմունջի:

— Ես ա, հա՛, կարմունջի հաշիւը բերեք. դիտե՛ս ինչնե
րն սողացել են տնաերի տակովը, — վոզեւորված վրա տվին
սաղյանն ու Ալեքը, վորոնք համոզված էին, վոր այդ կամուրջի
տակին պիտի խեղդեն Ասիկին:

Իսկ դրադիւն ավելացրեց.

— Վո՛ւտ ասե՛... ասե՛ւտ ենք ուզում, ասե՛ւտ...

— Հայ մեր մերը չմեռնի. եղ դո՛ւք չեք, դո՛ւք, — կար-
մբատակած վրա պրծան դյուղխորհրդի յերիտասարդ տնդամե-
րից յերկուսը, բայց Մացակը զոպեց նրանց դայրույթը:

Ել նոր հարցեր չկային: Ասն տեղից բարձրացավ: Նրա գեմքը
զուսնատ եր, շուքթերը քիչ դողդոջտան և ձայնը մի քիչ խաղված,
իսկ աչքերում՝ ցուրտ եր ճշմարտութեան բոցերից հյուսված
չքնաղ ծխածան:

— Ախպեր ջան, — սկսեց նա, աշխատելով լինել դուստ, մար-
մանդ ծովի պես ծանր:

— Ըամբի համար խի՞ պիտի մեզ քարկոծեք, մեր վճիռն ա.
մոռացա՞ք: Հերու ես չախ դուք պարտք դրե՛ք մեր վրին, վոր բան-
վորը դեղը տա, ինջիններ՝ շրջանը ու մենք ել ճամբին չինենք:
Մենք մեր պարտքն ենք կատարել...

— Աղքատի մեջքովն եք չինել, աղքատի՛, — բացականչեց Ալե-
քը, բաղունն ուղում ցցելով, — բայց սեղանի թխկոցը խոսքը բեր-
նում սառցրեց:

Ձեկուցողը ներողամտորեն ժպտաց, առավ սեղանից մի թուղթ
և միեւնույն խաղաղ տոնով շարունակեց:

— Ձե, սխալ ես, Ալեք բիձա, այ ցուցակը ձեռիս ա: Դու չորս
բանվոր ես տվել: Տեք Սահակը — տաններկու, Բալարեկը — տա-

չյոթ, Բոչի թոռը—մենակ մի, իսկ են անճար աղքատներից՝ տաս-
ներկու տուն. ազատ են, սկի մեկն ել չեն տվել: Ամեն մարդից իր
տամարի չափով ենք արուն առել...

— Ծճմարի՛տ ա... ..

— Ետենց ա, մարդը շիտակ ա խոսում:

— Դո՛ւզ ա, դո՛ւզ. արդարն ետ ա:

— Շիտակ ա ախպեր, շնորհակալ ենք: Բաղի բոլոր ծայրերից
բացականջեց ժողովը:

Ֆարադն իրեն թափ տվեց և բերանը մի թղաչափ բանալով
ուղեց մի բան առարկել, բայց Մացակը՝ ցուցամատի սպառնական
չարժուժով վայրկյանապես նրա լեզուն կաշկանդեց:

— Հողի բաժանե՞ն ել ասեմ,—չարունակեց Ասիկն ալելի հան-
դարտ ձայնով,—հերու մարդ ի մարդանա, գեղի ելած հողերը
ձանդը ու թեթև ենք արել ու վիճակով չնչի վրա բաժանել: Նա-
ֆարչատ ու հողադուրկ աղքատների մերը տղա յա բերել: Նրան-
ցից շատ շատերը բուռք*) հողեր են ստացել. իսկ հողաշատ, չնչից
պակաս տները՝ իրանց հողի մի մասիցն ել զրկվել են: Տրտնջողը
զրանք են: Համա դուր են նեղանում: Խորհրդային արդար որենքն
ասենց ա: Ալան-թալանի դավրանն անց կացալ: Գեղի հողը հալալ
զուլալ վիճակով ա բաժանված: Ասենք դուզ ա, ես անգամին
քեթխուղեքի հարամ ձեռը չի մոտեցել մեր վիճակի բղուղին,
բայց նրա գլխին կանգնել են դուռդխորհրդի յերխտասարդ ան-
դամներից յիրեքը: Մեր դործն արդար ա ելել. ճակատներս լեն
բաց ա ու յերեսներս՝ միշտ սպարդ: Կեղտոտ բամբասանքները մեր
փեշերից չեն կըպչի:

— Բա, բա, ասա դուք սուրբ եք ելի, թող դանք փեշերդ
համբուրենք... — փորձեց հեղնել սուղյեն, բայց տասնալոր
հուղումնալի գոչերը նրա խոսքը կիսատ թողին բերանում:

Ու յերբ ատենակալը խաղաղութուն հաստատեց, Ասիկն
առանց հուզվելու, շարունակեց իր խոսքը:

— Հողաչափի վարձի հարցն են մեջ բերում: Ծճմարիտ ա,
գեղականից հինգ խալվար ու կես հաց ենք հավաքել, վորից
մենակ յերեք խալվարն ենք տվել հողաչափին: Բայց մնացած հա-
ցովը ձորի կամուրջն ենք չինել:

Գրադիրը փորձեց բռնել Ասիկին և բարձր ձայնով դռեց.

— Կարմունջի մատերյալը կաղոննի յեր, կաղոննի՛:

— Շիտակ ա, փետն ու կիրը կառավարութունն եր տվել,

(* Զաղ, պարբերալ)

բայց դե, ասիք քարերն իրանք իրանց չեն շարվել. վարպետների, բանվորների փող եր պետք, մանր ծախսեր ենք արել: Հաշիվները մի առ մի ես դրքի մեջ դրված ա ու մանրամասն ստուգված: Ով ուզում ա հաշիվ տեսնի, համեցեք: Յերկու մանեթ ութ կոպեկն ել պահանջ եր, են ել ՓՈԿ-ից պարտք արինք: Մեր հաշիվը շատ պարզ ա. իսկ են մարդիկ, վոր ասում են, թե կարժուճի տակով բան ա սողացել, սողացողը նրանց փորի ոձերն են, վոր ես ա ութ տարի յա կուտապ-կուտապ անելեն շանթմեթում են նրանց սիրտն ու ջիւղարը, բայց չեն կարում լիս ընկնեն ու չեն ել կարա դուրս դան, ամեն մի ոձի գլխին քառսուն չաքուլ վեր կղա...

Հետո ինչվոր բան ել ասաց, չլսվեց: Նրա վերջին բառերը փոշխացան, հալվեցին ջահերների փոթորկալի ծափերում:

Ասոն նստեց կամացուկ և մի պապիրոս վառեց: Նրա դեմքը հանգիստ եր, հայացքն ուրախ ու ժպտուն:

— Ո՞վ խոտելիք ունի զեկուցման առթիվ, — հարցրեց ատենակալը փողովդին դիմելով:

Բարաբեկի հյուրերը պարտված ելին գլխովին, բայց դեռ ելի չեյին ուզում հաշտվել այդ վիճակի հետ: Նրանք փախում էին: Գրադիրը տաքացած ձեռ ու գլխի շարժումով ինչվոր խրատ եր տալիս Ալեքին ու Ֆարադին:

— Ուրեմն խոսող չկա, — կրկնեց ատենակալը:

Առաջ անցավ Զաղացպանենց Սիսակը:

— Ախպեր, ետեղ յերկար խոսալն ինչ պետք ա. նախադահին մենք շատ լավ ենք ճանաչում. նա մեր աչքի առաջին ա աշխատել ու մի տարում դեղի համար իրեք ճրագ ա վառել, իրեք դործ ա կատարել, մինը մնից դովադան: Անցած տարին լավ շարժարվեց. շնորհակալ ենք, կյանքը յերկար, ով ինչ ուզում ա խոսի. նա դարդարեց, ծաղկացրեց, մեր դեղը: Հիմի թող ասի տենենք՝ եկող տարի ինչով պիտի պայծառացնի գեղը:

— Ուրեմն աշխատանքի ծրագիրն եք պահանջում, — հարցրեց ընկեր Մացակը:

— Հրամանք ես, ես նոր տարվա անելիքը թող ասի:

Ասոն քեց պապիրոսի կոթուկը և վոտի տակ տորերով վեր կացավ: Նրա դեմքը պայծառ եր և աչքերը վառվռուն, վորպես զուլդ չքնաղ աստղեր, կապույտ, խաղաղ յերկնքում:

— Յերկու դործ կա կատարելու ես տարի, մեկը մեկից գըլ խալիս: Առաջինը՝ ուղղամնարանի շենքն ա: Դուք գիտեք, վոր ժամի բակի վարժատունը քանդվում ա. մենք ուզում ենք ես տա-

բի մի նոր, լավ դպրոց շինենք: Փետր, հիւրը և վարպետի փողը չըջանը կտա, իսկ բանվորը՝ մեր գեղը:

— Մի խմանանք, ուսումնարանը վոքտեղ եք շինելու, — հարցրեց սուգյա Մարգարը, Գրիշի կողքին բռնելով:

— Եստեղ, դեղի կենտրոնում, մեր Բալարեկի բաղչում, — պատասխանեց Ասիկը, ներքառը խիստ շնչակալով:

— Զե՛նք ուզում, չենք, — աղաղակեց Ծարաղը, — աղքատ ուղբուտին վարժատունը պետք չի. մեզ կալ քչոզ, հոտաղներ են հարկավոր.....

— Սո՛ւս կաց, լո՛ւր, — սաստեց տունակալը, սեղանին տղինդ խփելով, — քեզ իրավունք չեմ տվել:

— Իրավունքս վո՞րն ա, տխպեր, — միջամտեց Ալեքը մեռը բարձր դրոշի պես ցցելով, իրեք հարիր տուն դեղ ենք, կարդին միկիտան^{*)} չունենք, գուք վարժատուն եք շինո՞ւմ...:

Եկի՛մ գլուղացոց միահամուռ քրքիջը խեղդեց Ալեքի մայրը: Մացակը վտաքի յնելով և աշնպիսի սուր շնչով կարդի հաշնց ժողովին, վոր բոլորը միանգամից ստովեցին և Ալեքի քից մատը կամաց-գամաց խոնարհեց:

— Շարունակի՛ր, ընկեր Ասիկ, — խոժոռ դեմքով մայրնեց տանակալը, ապա ինքը կրկին իջավ իշուկին:

— Ախպեր, խի յեք նեղանում, դպրոցը մեզ համար ա: Մենք ուղում ենք, վոր ճեր վորդիքն ել մեզ պես խեղճ ու խաղալու չման. աշխատում ենք, վոր նրանց աչքը բացվի, լուսավոր կյանք ունենան: Ե՛հ, գուք դիտեք, զոռ չկա, հոժար չըլնեք, չե՞ք շինի:

Ասիկի խոսքն ընդհատվեց հարյուրավոր դռներով:

— Հոժար ենք, հոժա՛ր:

— Շինե՛ք, լույսի ոջաղ ա:

— Ուղո՛ւմ ենք, ուղո՛ւմ:

— Կազենք, քե վոր չըջանի փողով շինա՛լի. ժողովրդում հալ ա. հարաքայաթ չկա, — ավելացրեց սուգյին, չիբիի փուլին դրնալի միջ թոփ տալով:

— Կանեչնա, — վրա բերեց Գրիշը, — հենց գահոնով եղպես ա եռ կաղոննի չկու ա, կաղնեն պիտի շինի. բա՛ս:

Մացակն ընդհատեց նրան:

— Ժողովուրդը մենակ բանվոր պիտի տա:

*) Գրեհատուն

— Հոժար ենք, հոժար, — կրկին դունեց ժողովուրդը և ողջ մեջ բարձրանալով՝ շարժվեցին հարյուրավոր կոշտ ու կոպիտ բազուկներ, վորոնց շատերի ծայրին ծածանվում էր դղակը։ Ձուլողները կազմում էին մի աննշան փոքրութուն։

Առնակալին առաջարկեց Ասիկին անցնել հետևյալ հարցին։

— Յերկրորդ հարցը դեժու^{*)} առան հանին ա, — շարունակեց Ասիկը, բայց նրա ձայնը խեղդվեց հրճվանքի դուլերի մեջ։

— Այ, է՛տ ա, հա՛ :

— Ի՞նչ եմ առել։

— Մեր մուրադն ետ առն'ան ա։

— Հաղար տարի շատ կրնի, — շարունակեց Ասիկը, — վոր ետ դեար դուզառալն անց ա կենում մեր ձորով, խեղ վերևում ջրի հարստ արանքը պատանձվում են ու մծրվում ծարավից։ Ի՛նժու առան հանելը մեր պապերի մուրադն ա, ու ետ տարի, թե ուժ տաք, Վսնց վոր բլի, ջուրը հանդը կհանենք։

— Ախ ս'ւր ա, ս'ւր, բերնիդ մատաղ... :

— Մեր փրկությունն առան ա։ — Բղավեցին չոքս կողմից հարցաբալոր կոկորդներ ու մի ուրախ, առնական տրամադրություն առնվովեց։ Կատեո ծիածան կապեց բաղմաշարչար գլուղացոց քրտնքախաշ գեմճերին. անուշ ժպիտը խաղաց նրանց վառվող աչքերում։

— Դիտե՛մ, գիտե՛մ վոր կուղեք, — շարունակեց Ասիկը, — մենակ ուղիլը քիչ ա. պետք ա քոմակ անեք մեզ, թե ու թիկունք պետք ա տաք։ Ոխտ-ուժ հարյուր բանվոր կուղի, հանաք մատարություն չի։

— Կտա՛նք, կտա՛նք, հաղար բանվոր ել կտանք, յերկու հաղար ել կտանք, առվի համար գլուխներս կծախենք, — աղաղակեց ամբարը։

— Հրամանք ետ, կտանք, բա՛ն... Սե՛ ունեցողը ավեց, բառքս պես աղքատ-ուղբուտն ինչ անեն, — վրա բերեց սուղյան կողքին կանդնած Լանի թեւ թափ տալն։

Լանը մի քիչ շփոթվեց, հաղաց, կոկորդը մաքրեց և ուղեց մի քան խոսել, բայց սեղանի ջղախառն թիկոցը լուցրեց բոլորին։

— Հարուստնե՛րդ կտաք գրանց փոխարեն, — կծու շեշտով պատասխանեց Ասիկը և անցնելով գեկուցման, հասարարեց, վոր մատուր են առվի հետ միասին չինել նաև մի պատիկ էլեկտրա-հան կայարան, վորը պիտի լույս տա բոլոր գլուղացոց։

*) Դեժուգի հոգեք։

Վերջին հայտարարութիւնն անակընկալ նորույթ եր մեծամասնութեան համար, այդ պատճառով չորս կողմից դարմացական դռներով դիմալորեցին նրան: Կասկածանքն ու հրճմանքը խառնվել էյին իրար: Վոմանք հանաք էյին կարծում այդ բանը և դուրսներն որորելով, մեղմ ժպտում:

— Եստեղ հանաք չենք անում, — խոսեց Ասիկն այնպիսի աղդու լրջութեամբ, վոր բոլորն զգաստացան և հետաքրքրութեամբ վառվող հայրուրավոր հայացքներ ամեն կողմից ուղղվեցին ղեկուցողի յերեսին:

— Ելեկտրական մաշինը դադարեցնում պատրաստ աղեմու առուն Վանանց ձորի գլուխը հասցրինք թե չե, են մաշինեն Բալոյենց ջաղացներում կսարքենք:

— Ձենք ուղում, չե՞նք, — հանկարծ դռնեց Ալեքը, ձեռն ուղում ցցելով:

— Տրաքտրաքանը մեզ պետք չի՛, — վրա բերեց Ֆարադը՝ թութի անձրև տեղալով:

— Մեր բասմեքին ու աթարի դեղերին հենց տրաքտրաքանն էր պակաս, վայ հողը ձեր պահած գեղի գլխին, ե՛յ, — պախաբակեց սուղյան և բարկութիւնից չիբուխը վառելով աղմուկի մեջ մթմթեց, — Դեղի մասին ցավող եք, մեր ժամը չինեք, ժամը, վոր ես ոխտուի տարի յա զանգակատունն իջել ա ու մնացել խանգարված...

— Ժամը մեզ հարկավոր չի, — լսվեց ամբոխի միջից մի համարձակ ու սուր ճիչ:

Աղմուկը բակը լցրեց: Բոլորը միանգամից սկսեցին գոռգոռալ:

— Տո, մեզ հաց ա պետք, հա՛ց, հա՛ց, — լսվեց Լաճի զիւ ճիչը, — լիսն ընչիս ա հարկավոր, մարդիս փորը կուշտ ըլի՛, աստղալիսով ել կապրի:

Մացակը մեծ ճիւղ թափեց, մինչև վոր կարողացաւ խաղաղութիւն հաստատել: Այնուհետև նա շատ խիստ եր, անողոք՝ կարդ ու կանոն խանգարողների նկատմամբ: Մի անգամ քի՛ մնաց, վոր հեռացներ Ալեքին, բայց Ասիկի միջնորդութեանը զիջեց:

Բաւարեկի չուրերը պարտված էյին, ջախջախված: Լսով ընթրիքի, կեր ու խումի հույսն արդեն կորչում եր և դա սատարիկ զայրացում եր նրանց: Տեսնելով, վոր ժողովն Ասիկին և պաշտպանում և, վոր իրանք անկարող են հոծ բաղմութեան տրամա-

դրուժյունը փոխել, նրանց խումբը վորոշեց զեթ խանդարել, պայթեցնել ժողովը:

Գրադիրը թասընկերների ականջին փսիսաց և բոլորը դողդոռալով զեպի դուռը շարժեցին:

— Եկեք կորչենք, այ մարդիկ, վոր մեր խոսքը չվանի չեն դնելու, ել խի՜ յենք զուր իշի պես եստեղ ցցվել, մնացել,— մարդկանց շարքերը ձեղքելով աղաղակում եր սուղյան:

— Հենց ասում եք իշխանութունն աղքատինն ա,— բղավում եր Ֆարադը,—յես իմ աստված, սո՛ւտ ա, սո՛ւտ:

— Տո, բռնեց խափխիելով աղքատներին վառեցին և՛,— վրա բերեց Աւեքը, վորի սիրտն այդ վայրկյանին իսկապես վոր վառվում եր Բալարեկինց կարմիր գալի կարոտով:

Գրադիրը ուռսերեն մի ուշուեց եր ծամծամում, բայց յերկյուռ դից լույս չեր ընծայում նրան:

Յերբ վոր սուղյան մեծ դարպասից հետ նայեց, նրանց խմբին հետևում եյին Հինդ Հոդի՝ մեկը Լաճն եր, մեկը՝ Աւեքի յեղբայրը, մեկը՝ սուղյի խնամին և յերկուսն ել՝ Բալարեկի փեսեքը, իսկ մնացած ժողովուրդը տեղն ու տեղը ծովի նման ծփում եր:

— Բալարեկին աչքալուսեք կտանեք,— դռնեց նրանց հետևից մի կոլտակի գյուղացի, վորի խոսքին հաջորդեց ժողովրդի քրքիջը:

Սուղյան դռնից հետ նայեց և թունոտ շեշտով ասաց.

— Յանի դո՞ւք եք դեղի կառավարիչը... Վայ քանդվե՛ս, յերկիր, քանդվե՛ս...

ՄԻ ՆՈՐ ՇԱՐՎԱԾ

Արևն արդեն թեքվել եր, յերբ Բալարեկի հյուրերը փոր ու փոշման լքեցին համայնական ժողովը և գյուղամեջ դուրս յեկան: Հյուրերնկալը տերտերի հետ կանգնած եյին փողոցում, առլի ափի ալեւոր, փթուռկ ուռննուն հենված և մի ինչվոր լրադիր ջղայնարար դես ու դեն եյին չրջում: Դա գյուղացու թերթի վերջին համարն եր, վոր հենց նոր եր ստացվել: Բալարեկի քենախաչն եր փակ ծրարով այն ուղարկել քաղաքից և դրել եր, վոր նրա մեջ շատ խայտառակ բաներ կան, թե պատվավոր իշխաններին զցեխն են կոխել ու թողել:

Նրանց հոգին վառվում եր անցուսպ հետաքրքրությամբ: Ուզում եյին իսկույն և եթ իմանալ, թե ո՞վ վորի՛ն և ինչպես են

գաղեթում խայտառակել: Նրանք թերթը խլում էին մեկ-մեկից, անվերջ շուռեշուռ տալիս, բայց բան չէին հասկանում:

Դե, Բալաբեկն իր անվան տառերն եր միայն ջուկում, խոս տեղ-տեղը՝ գիր կապելով, գետից-գետից մի յերկու բառ դոռով իրար եր դնում, ապա թերթը շուռ տալեն՝ կորած ակնոցի համար ծանոթ ու քարակ հառաչում:

Աղեն այնքան եր տարվել այս նոր խայտառակությամբ, վոր մինչև իսկ ժողովի մասին ել եր մոռացել:

Յերբ հյուրերը նոթոտ դեմքով ոլորանից դուրս յեկան, Բալաբեկը թերթը խլեց տերտերից և մեկնելով Գրիշին, աղաղակեց անհամբեր.

— Այ տա, մի տես շուն շան վորդիքն ի՞նչ են գրել մեր գեղից: Այդում են շատ խախկ ու խայտառակ բան կա:

— Նո՛ւ... քացականչեց Գրիշը, ակնոցը հին չերքեղկու՞) վազմատեղից հանելով:

Մինչ Գրիշը մրթմրթալեն թերթն եր շուռեշուռ տալիս, Բալաբեկը թեթևակի տեղեկացավ սուգլից, վոր ժողովի տրամադրությունը վատ եր: Նա ել ավելի տաքացավ և պահանջեց դրագրից իսկույն կարդալ չարաբաստիկ հոգվածը:

— Ըհը՛, մին եդ եր պակաս, — վրա քերեց սուգլեն կայծաբարին խփելով, — անպեր, ես ինչ մեր ժուռ ու մուռ^{*)} ջահել-ջուռ-հուրներն են, հլա շատ բան կտեսնենք:

— Որթնած, դու յե՛լ քոռացա՞ր, — քացականչեց տերտերը դրագրին դիմելով, — կարգա եդ գահրումարը, տեսնենք ինչ են հաջացիլ:

— Կարդա՛, կարդա՛, — աղաղակեցին բոլորը և Ֆարադի փռքիքը կաթիլ-կաթիլ նախշոտեց թերթի ճմռաց եջերը:

— Պատուոյ, պիտի դռնեմ, դա՛, ես հո բոյախանա չի, — պատախանեց Գրիշը և թերթն ելի չբջելով, կիսաձայնով վնթփրնթաց, — չորտ պարերի, ո՞ւր ա յե՛... Հա, ես կլնի, դտել եմ... վոտ սոլոլոչ, տես ինչ անուն են գրել՝ «ԱՆԱՏԱՄ ԳԵՂԵՐԸ»:

— Ի՞նչ, ի՞նչ... վո՞նց ասացիր, — աղաղակեց Բալաբեկը թերթի վրա կղկնելով:

— «ԱՆԱՏԱՄ ԳԵՂԵՐԸ»:

— Պա՛հ, անաստված շան վորդիք...

— Յանի եդ ո՞ւմ են ասում, — դռչեցին չորս բոլորից:

*) Ձերտեղի ձեպ կարված չուրտ:

**) Դեռահաս մեռած:

— Բալարեկը բարձրացրեց գլուխը և դեմքը խոժոռելով հրամայեց սաղ անել: Բոլորն իսկույն ստովեցին և գրագիրն ակնոցները շտկելով, հաղաց ու սկսեց կարդալ:

Նա կարդում էր սոսորաբար յերգելով, կարճ բառերը բաժանելով հարթ ու սահուն, իսկ յերկար բառերի տալիս՝ շարունակ կանգ էր առնում, առաջ թուքն էր կուլ տալիս, ապա մի ը դնելով, յերկար-յերկար ծորում էր, մինչև վոր մաքում կապեր հասցը ստուերի շարքը:

«Մեր դեղում մի քանի հին, թեակոտոր իշխաններ կան. նրանց աչքը բար չի բռնում, վոր ժողովուրդը լիս տեսնի, առաջ դնա...»

— Միրավ աղա, լս'վ հասկացի. թեակոտոր իշխաններն ել մենք ենք հա՛... Եղ քարը մեզ են գցել, —բացատրեց սուդյան:

— Հասկանում եմ, տալ արա:

«Նոնց վոր դելը խափար գիշերն ա սիրում, ենպես ել մեր քեթխուղեքը: Նրանք ուզում են, վոր ամեն մի լուսավոր դործ խափանվի...»

— Գեւ էլ չինեցին. տեսա՞ր, վայ նզովվե՞ք դուք, ջարդվեք, — անխնայ Տեր Սահակը:

Բալարեկը լուսթյան նշան տվեց և Գրիշին բղկելով՝ հրամայեց շարունակել:

«Որինակ, դեղն ուզում ա դպրոց շինի, առու հանի — խառն պարում են. ուզում ա ճամբա բացի, կամուրջ շինի, ելեկտրական լիս բերի — բամբասում են, զրպարտում ու միամիտ ժողովրդին զրգռում: Նրանց նպատակն են ա, վոր դեղացիք առաջվա պես միշտ խուլ ու խափար մնան ու իրանք ել միալար դեղի արուճը փեն...»

— Հլա տե՛ս, հլա տե՛ս, հարամ դադա շան վորդիք. արուն քծողն ել մենք ենք հա՛... Խոսեց սուդյան պնդերից ծխի ճուլեք հանելով:

— Սուս, թող կարդա, վերջը տեսնե՞ք, — հրամայեց Բալարեկը, վորն յերեկ է՛լ ավելի վատ բաներից էր վախում:

«Բայց դուր բան ա, նրանց դավրանն անց կացավ, — շարունակեց Գրիշը, — ժողովրդի աչքը հիմի բացվել ա. նա լավ գիտի, վոր միբալն ու տերտերը, գրագիրն ու սուդյան, իր հին թշնամիներն են:»

Ընթերցողը կանգ առավ և ակնոցի վերեկից լոբս բոլորը նա-

յելով, գլուխը մեղմ որորեց, ապա քրտինքը սրբեց և անորոշ հասցեյով մի թունդ ուշունց ուղարկեց:

Տե՛ր Սահակը, վոր մինչև այդ հանգիստ եր, հանկարծ ցրնցիկեց, վեր թռավ ու բռնաղրոսիկ հագով ուղեց ջնջել իր անունն ունկնդիրների մտքից:

— Թաղի-թուլա շան վորդիք, — ծորեց մուխի Մարգարը:

— Հլա շա՞տ կա, վոր պրծնի, — հարցրեց Բալարեկը բեղերը կրծոտելով և լիթթոված կրծքի խորքից մրկաշունչ ծանր հառաչ արձակեց:

— Քիչ ա մնում, լսե՛ք, վերջացնում եմ, — պատասխանեց Գրիշը և շարունակեց կարդալ:

«Մեղանում մի լավ խոսք կա՝ շունը կհաջի, քարվան՝ կքո՛ւնի...»

Խոցված ունկնդիրներն անհանգիստ շարժումներով նորից իրար նայեցին, պատրաստվելով հարձակման, բայց Բալարեկը զսպեց:

«Մնչքան կուլեն աղեքը թող վոռնան ու կոնդոռնան. ձեռներիցը բան չի դա: Ես ա ութ տարի կըլնի նրանց արնոտ ատամները՝ քաշել ենք. դրանք անատամ գելեր են, վոր մենակ կվոռնան, կմըրթմըրթան, բայց կծոտել չեն կարող:

ՍԵՎ ԿԱՐԻՃ»

— Սու-կին-սին, — ավելացրեց դրադիրը և ակնոցը քթի ծայրից առնելով, ուշի ուշով շորս բոլորն աչք ածեց:

Նա ուղում եր լսողների դեմքերին կարդալ նրանց ներքին դաշարումները:

Մի բոպեյով բոլորը ստովել եյին, պապանձվել և նրանցից վոչ մեկը խոսք չեր գտնում ասելու:

Կարմիր արևն ել չկար, նա փախել եր, չքացել: Իսկ ալևոր Մասիսը, ծեր գլուխը թաղցրած մուգ-գորշագույն մշուշում, սառը ծոցում ծալքերով ամպի ջուլեք եր հյուսում և ճեպլնթաց քամիներին բառնալով, իրար քամակից հեծհե ջշում եր, սփռում հոբելոններում:

Յեվ ալևոր ուռենին նորաբողբոջ կատարն որորում եր դայրադին ու փշակի խորքերից բութ խոխոց արձակում: Դա մի ուրույն հնչյուն եր, վոր նման եր թոքամաշ և հուսաբեկ հիվանդի վերջին խղիղոցներին:

— Նղովվե՛ք դուք, նղովվե՛ք, կծոտող ել չլնեցին, տեսա՞ր. Բալարեկ աղա, — տիրող ծանր լուսնյունն ընդհատեց Տե՛ր-Սահակը, տերողորժու ծանր ու խոշոր հատերը ջղայնաբար իրար դլխի գարկերով:

Բալարեկը մինչև կոկորդը լինե՞ն եր: Նրա դեմքն այրվում եր կրծքի տակի հրդեհից, իսկ աչքերը վառվում եյին անդոր դայքույթի բոցով: Նա դեռևս չեւ խոսում, այլ ծծում եր ու ծծում պապիրոսի դառը ծուխը և պելացած նայում դարչելի թերթին:

— Պա՛հ, պա՛հ, պա՛հ, ես ի՞նչ գուշում եր, այ մարդ. սաղ դավառում խաղք ու խայտառակ ելանք: Գրողն ո՞վ ա, դրողը, մեծ դրողը դրա բեկեղ բռնի, — խոսեց սուբյա Մարդարը:

— Թուլի մեկը, Սև կարիճը, — բացատրեց Գրիշը:

— Յավաշ, վո՞նց թե՛ Սև կարիճը... կարիճն ետենց հարամդուլթուն կանի, — զարմանք հայտնեց Ալեքը:

Ունկնդիրներին վրամանք դառն ու կծու ժպտացին, իսկ Գրիշը վրդովմունքից հայհոյեց.

— Պաղլե՛ց... Լա՛վ, ցեխն ես կոխում, կոխի: Դե մի անունդ սուր տեսնեմ, մեղինից պաչոտնի մարդ ես, թե՛ մի դյադա, սուկին—սին...

Բալարեկը, վոր մինչև այդ ասլած, չլմած ձեն ու ծպտուն չեւ հանում, հանկարծ թերթը խեց Գրիշի ձեռից և հեալնն աքաղ—արաղ հեռացավ:

— Եդ ո՞ւր, Բալարեկ ադա, — ձայնեց տերտերը հետևից:

— Հիմի կդամ, — չնշաց նա կամացուկ և քամաւ պես սլացավ դեպի դպրոցի շենքը:

Նա տանում եր Սարգիս վարժապետի մոտ ստուգելու այդ խայտառակ հոգվածը:

Վ Ե Ր Ջ Ե Ն Կ Ր Ա Կ Ո Յ Ը

Ժողովն արդեն վերջացել եր:

Յերբ դյուղացիք խմբակների բաժանված՝ բարձր բարձր խոսելով՝ ցրվում եյին դյուղի մեջ, Բալարեկը թերթը ձեռին դուրսում արած հետ դարձավ:

Նա ստուգել եր այդ խայտառակ հոգվածը և բացի այդ լսել եր նոր վերջացած ժողովի վորոշումների մասին: Յերեք ծանր հարվածը միանգամից եր իջել նրա դադված ջիգյարին ու նա խոցված արջի պես մին դալարվում եր հեռում, մին մոնչում սուր ցավից:

— Կացե՛ք, կացե՛ք, — գոչեց նա բողբոլները տարածած՝ ժողովական դյուղացոց հոսանքի դեմն առնելով, — աստված սիրողը մի բռայե ինձ լսի: Ա՛յ ժողովուրդ, ա՛յ հընդեր—հարեաններ, ասեք տեսնեմ, վորի՞դ ոջախն եմ քանդել, վորի՞դ վորդին եմ մորթել...

Սաեկայն պատասխան չկար: Դյուղացիք լուռ ուռներն եյին թափ տալիս և կամացուկ իրար տկանջի խոսում:

— Տո, գեղացուն հոգի—հալատ չկա, հա՛, —խոսեց սուղյեն բորբոքված, —Թեկուդ տասը մատդ մո՞տ անես վառես, ելի քեց խաչ կհանեն... Ժողովուրդին խղճամտանքն ո՞վ ա տվել...

— Տո խոսեք ե՛ր, անխիղճներ, մի պատասխան ավելք ինձ: Վորե՞ր վորդին եմ մորթել, վորե՞ր արինն եմ խմել...

Այնքն յեկամ պարտավելու յերախոտածու դյուղացոց:

— Ինչ կա ակալեր, շլամուխուն, ոճիւրուխուն ա ելի: Քոռանում են. չեն ուղում, վոր ես գեղում մի անուշով, մի պատվավոր մարդ ընի:

— Զհարկո հարկավորաց, զպատիվս իշխանավորաց, —ավետարանի խոսք ա, ա՛յ ժողովուրդ, տառնու ճամբից դուրս դալով կկործանեք մեր գեղը, —հեղինակավոր շեշտելով վրա բերեց տերտերը:

Փաբաղը, վոր շարունակ մտածում էր Բալարեկինց անմահական բողբաշի և են զուլալ, վոսկեղույն դինու մասին, ինքն ել ուղեց պաշտպանել հյուրընկալին և իսլինքը ցանկեկն՝ յերախով մեկ բղավեց.

— Ես են Բալարեկ աղեն ա, վոր մհալը բռի միջին եր պուհում, վոր վոտը դետին տալիս՝ դեղ ու զավատ դոռում եր. հիմք ես ի՞նչ պատահեց, վոր ամեն դյաղա դյուղա մարդին քացի յնս քցում...

Բալարեկն այդ խոսքերից ել ավելի դղացվելով, աղաղակեց.

— Սխալեր, ձեր վոտը պաչեմ, ասեք տեսնեմ, մեղքս ի՞նչ ա. ի՞նչ եք ավել, վոր չեք կարում հետ առնեք... Տո խոսեք ե՛ր, անհոգիք, ծպտուն հանեք, անխիղճներ...

Սաեկայն պատասխան չկար... Մենակ պառավ ուռներն եր, վոր կատարը քամու հետ անվերջ տանում եր բերում և իր ավեր կրճճի խորունկ խորշերից են ցավադին բուժ խոխոցն արձակում:

Ժողովից դարձող դյուղացիք, վոր լցրել եյին փողոցը և լճացել նրա մեջ, կասես պապանծվել եյին: Յեւ նրանց այդ լուռ թյունն ավելի յեր զրդուում Բալարեկի դայրույթը: Թող խոսեն, թող հայհոյեն, միայն թե պատասխան տան: Նրա հոգին վառվում եր. նա ուղում եր մաղձը թափել, նա կովի կոչ եր անում, բայց ներկաներից վուչ վոք սիրտ չեր անում վերցնել նրա նետած ձեռնոցը: Նրանք չեյին մոռացել Բալարեկի նախկին կատաղությունը. հին դաղանի ուրվականը դեռ ապրում եր նրանց հիշողության մեջ:

Այդ վայրկյանին ամբոխի մեջ խուլ քշիչոց տարածվեց : Բոլորը յետ նայեցին : Դալիս ելին Ասիկը, Մաղկատարենց Վարդանը, Մանասարի Մուկուչը և մի քանի ուրիշ յերիտասարդներ : Ընկեր Մացաղը չկար . նա մեկնել էր մի այլ դռուղ :

Հենց վրադի աչքն առաւ Նահեկների այդ խմբին, նրա ներքի քաղցր մեկնի փրփրեց ու պնդեաց :

— Ձեր խիղճը մեռնի, ձեր դատաստանը սեանա, — աղաղակեց մերալը, կարմրատակած աչքերը նորեկներին հառկով, — զուլումին ել չափ ու սահման կունենա, քանի՞, քանի՞ մարդի հոգի կրակի մեջ փոթոթեւ...

— Հը, ի՛նչ խարար ա, ել ինչի՞ յես տաքացել, — հեղնական ֆախտով խոսեց Ասիկը, — ո՞վ ա հողիդ փոթոթել :

— Դո՛ւք, դո՛ւք, — բացականչեց Բալարեկը բաղուկները թափ տալով, — ութ տարի յա ինձ վառում եք ու խորովում՝ անկրակ, եւթը տարի յա ինձ խեղդում եք անպարան, թալանում եք, կողոպտում...

Նախադահը թթված դեմքով ընդհատեց Բալարեկին :

— Դե լա՛վ, լա՛վ, խոսքերդ մի մեծացնի, թե չես չոռը դուրս կդաս :

— Մենք հին աղաղակների թալանածն ենք հետ խուլում ու բաժանում տերերին, — ափխսցրեց Վարդանը, — առաջ դո՛ւ յես փողովդին կողոպտել . մեծ թալանչին դո՛ւ յես, դո՛ւ...

— Յես թալանչի՞ր, — դուչեց աղեն՝ բռունցքով կրծքին ամուր փոխելով, — ա՛յ փողովուրդ, դուք ձեր խիղճը, ձեր աստվածը, հոգով խոսեք, յես վորի՞դ եմ թալանել, վորի՞դ տունը կողոպտել :

— Մինն հենց իմը, լծկան յեղս կաշառք չառա՞ր, տունս, քղաղս քանդեցիր, — լավեց ամբոխի միջից մի դեղջուկի նվաղ ձայն :

Դա ջուհարդար սրի ուժեղ հարվածից ափելի ծանր բան էր : Ամբոխի մեջ մի գուսպ քրքիջ վաղվղեց : Բալարեկը չէ՞մել էր ու օդապանձվել : Նա՛ աչքերը չորս արած՝ մարդկանց ծովում վորո՞նում էր իր հանդուգն վստոխին :

— Կերա՞ր, — հեղնեց Ասիկը :

Բայց Բալարեկը պատասխան չդատավ . նա շուրթերը կրծոտեղ չեն աջ ձեռով ջղայնարար իր կոկորդը ճմրեց, կասես այնտեղ մի ինչվոր աներևույթ խցան կար, վորի ամբուլթյունն էր ու զբւ՛մ ատուպել :

Սուղյան փորձեց մի կերպ ողնել մերալին և ուրիշ բան չգրա՝ նեղով մումաց :

— Նոյլ տարվա հին բաներն են մեջ բերում:

— Կերա՞ր, — կրկնեց Ասիկը, — դե տա՛ղ արա ու լուի:

Բալարենկի համբերությունը հատալ և նա բարձր բղավեց:

— Եւ լոկու տեղ չկա, յնա խեղդվեցի լոկին: Թաղավորք թայ տղիս սպանեցիք՝ տաղ արի, սլալատի պես տունս ձեռեցս խլեցիք՝ տաղ արի, վոսկու նման հողերս ձեռեցս առաք՝ տաղ արի, ամբարներով հացս տարաք շուն ու գելի բաժանեցիք՝ պատանձվեցի, տաղ արի, սառ իրանցով սև ծովը, թող ձեռ քաշեն ինձանից: Բայց ձեզանում խիղճ ու խղճատանք չկա: Են ծով կարողությունից յերկու այդիս ա մնում, մեկ եւ ձորիս ջաղացը, աչքներդ ծակում ա, են եւ կք ուղում խլեք. եւ վո՛նց լուծ, անաստվածներ, վո՛նց համբերեմ, տաղ անեմ: Ներսս կրակ կք դցել, ութ տարի յա ինձ խանձում եք, խորովում, դեռ ելի ձեռ չեք քաշում... Բա ե՛ս ինչ եր, անհողիք, ե՛ս ինչ եր, հը՛... Հիմի յեղ դաղեթով եք խայտառակում մարդի, հա՛...

Այս խոսքի հետ նա բացեց իր ձախ ձեռի դուրումաձև փաթեթը և ճմուտորված թերթը նախադահի աչքի առջև թափ տալով՝ կարմրատակած բղավեց.

— Մնատամ գելեր ենք, հա՛... Ունող ու կոնգոտող ե՞նք...

Սառը քամին սուշում եր և գայրադին հարվածելով ամբոխին, դրոշի պես ծածանում այն չարարաստիկ թերթը: Իսկ ցավազար ուռենին ազնկատուր մոնչում եր քամու մտքակների տակ և միալար խոր փչակից հեծկտանքներ արձակում:

Ասիկը, վոր մինչև այդ՝ արհամարհական ժպիտը յերեսին՝ համբերությամբ լսում եր, իսկույն հիշեց իր ուղարկած այդ անունով հողվածը և թերթը թեւակոտոր աղի ձեռից խլելով, սկսեց մտքում կարդալ: Ջահնները չորս բոլորից կոացան թերթի վրա՝ պայծառ ժպիտը խաղաց նրանց անմաղ շուրթերին:

Գյուղացիներից շատերի հետաքրքրությունը վառվեց և ժողովուրդն ամեն կողմից խոնվելով՝ մոտեցավ կարդացողների խմբին: Յեւ ամեն մարդ ուղում եր մեկն ու մեկից խմանալ են ճմուտված թերթի միջի դրվածը: Բոլոր ընթերցողները լսուհրձվանքի մեջ էին: Բալարենկը նկատում եր այդ բանը և ինքն իրան կրծոտում: Նրա դեմքը կապուսակել եր զայրույթից, աչքերն արնոտել էին և բիրերը դուրս պրծել: Նա հեռում եր շնչասպառ, ամբողջ մարմնով դողդողում:

— Կեցցե՛ մեր Սև Կարիճը, շատ տեղին ա բռնացրել, — դռնեց քաղաքում ուսանող մի տղա, վորն ամենից շուտ ավարտեց հողվածի ընթերցումը:

— Շատ տեղին ա՞... շուն, շան ցղնած*) , — կամաց հայհոյեց
տառադ յեն, — ասել կուզի մենք զելեր ենք, թալանչի յենք, ժողովրդին
թշնամի...

— Բա ինչ, նոր ես իմանում, — յեղալ կարճ պատասխանը :
Ամբոխի մէջ մի քմծիծաղ տարածուեց : Սուգին մեկ եւ վտտից
գլուխ լալ չտիչիկեց ալ զմեծախոս գլահոտին՝ և իր կողքին
կանգնող Ալեքին բաթելով հարցրեց .

— Ա, ես թուին խողարածի թոռը չի՞ :

— Տա բա ինչ ա, չե՞ս տեսնում, խողությունը վրից կաթում
ա, ելի :

Այդ բոպեյին Ասիկն եւ բարձրացրեց գլուխը և ինքնազոհ մի
ժպետ ծաղկեց նրա շուրթերին :

— Հը, վո՞նց եր, հալանեցիր, — հարցրեց Բալարեկը զնգր-
զնգր գողալին :

— Եես վաղուց եմ հալանել, շա՛տ լալ ա, շա՛տ : — Եեվ այն-
պիսի թուշոտ ծաղր խաղաց նրա աչքերում, վոր նման եր կար-
կատհար ալբու վրա ցոլացող արևի թարմ շողերին :

Բալարեկը մեքենաբար ձեռը տարալ կոկորդին, կասեա նո-
րից սառւղեց խցանի ամբուլթյունը և դողալին հարցրեց .

— Կարիճն ո՞վ ա, կարի՛հը. ա՛խ, ի՞նչ անեմ, թե անունը
կիմանամ, — ատամները կրճտելով սպառնաղին գոչեց նա :

— Վոր իմացար, ի՞նչ կանես .

— Հը՛, ինչ կանե՛մ, չե՞ս գիտում, — հեքի միջից կանչեց
նա, — ես կրունկը տեսնում ես, հաղար-հաղար ոճի գլուխ ա
ջարդել ու հիմի յեւ եդ սե կարծի գլուխն եսպես կջնջիս : — Այդ
խոտքի հետ նա աջ վտտքի կրունկը բալոր ուժով զարկեց
քարացած գետնին և սկսեց թաթն աջ ու ձախ սլտտել :

— Սե կարիճը հենց յե՛ս եմ, — հայտարարեց Ասիկը միան-
շտմայն անվրդով :

Լճացած ամբոխի գլուխները վրայով մի ընդհանուր խուլ
հատաչանք սավառնեց :

Անտկնկալ հայտնությունն իսկույն ևեթ շջմեցրեց գլուղի
նախկին տերերին : Տերտերը, չալ մորուքը չիելով, բեղի տակին
ինչվոր անեծք մրմնջաց : Մուխսին, պնչից ծխի քուլեք թողնե-
լով, չորս հինգ անգամ իրար վրա մեղա յեկալ աստծուն : Կրա-
գիրը՝ կիսամայն ուսերին հայհոյեց, իսկ Բալարեկն, իր ճոթրո-

*) Ծնած :

մած աչքերը հեղինակին ուղղելով, կարիք դրաց ցոռալու լսած-
ծը:

— Վո՞նց ասեցիր, հլա մեկ եւ... Ասել կուզի ինձ դառնութեան
խայտառակողը դո՞ւ յես:

— Հրամանք ես, սուտ բան չկա. ճշմարտությունն եմ գրել:

— Ասո՞, Ասո՞, — բղավեց Բալարեկը, շրթունքները կրծոտե-
լով, — մտի՞՞ր ա, վոր միջանի տարի առաջ Մուսարեկենց Սաքո-
յի դոմի կուռն իր դուրս լացում...

— Խի չի մտիս. հալալ քրտինքով աշխատելն ամոթ չի: Դեց
պես հարամ չեմ կերել, վոր յերեսս ամաչի:

— Ասո՞, Ասո՞, — վորոտաց Բալարեկն ամբողջ մարմնով դո-
ղալին, — աչքերդ լավ բաց արա, յես Բալարեկ աղեմ եմ, դու՝ Սա-
քոյի Բաքարը... Բալաւան ա, յես խեղդվեցի լռելն:

— Ելի լռելը խեր ա, պարոն Բալարեկ աղա, — հեղճեց նախ-
կին բատրակը, — չունքի հիմի՝ խորհրդային որենքն են առաջիւ-
նորարներին մի-մի չաղուճ ա տվել, վոր հին աղեքն իրանց կապը
կտրելու՝ նրանց դիւին կարկտի պես վեր հատեն... Կուլեք
խոսի՛, բայց խմացի, վոր դուխոզ կցավի:

— Նոր ցավի, հա՛... Իմ դուխոզ հարյուր տեղից ջնջխել եք
ու ջիդյարս հաղար սրով քրքրել... Յես յարալու, կիսակենդան
դաղան եմ, ձեռս ընկածին կձենեմ, լերդ ու թոքը կլախեմ. ոչ
վախեցեք ինձանից...

Բալարեկի աչքերում վայրենի բոց եր վառվում և դողո-
ցող շուրթերից կասես փրփուր եր կաթում: Նա ջղայնուտ շար-
ժումով աշխպես եր ճմուռում բուլը, վոր թվում եր, թե ուղում է
խեղդող խցանը հանել:

— Դու ատա՛մ չունես, ատա՛մ, վողորժելի ալևոր, դաւ մի
գամատամ գելք ես, — նորից ծաղրեց Ասիկը:

Բալարեկի դայրույթը դադաթնակետին հասավ և կոկորդի-
խցանն ուժգին թափով դուրս ժայթքեց:

— Յե՛ս... Տո ինձ Բալարեկ կասեն. թե ատամ ել չունենամ ք
ձեղպեաների խտլալուկն^{*)} ես ընդերով կկրծեմ, ես չանդերով
կճղեմ ձեզ, կխեղդեմ... յես ձեր խիղճը... ձեր հալատը... ձեզ
հողին...

Յեւ նա փորձեց հարձակվել ատելի խմբի վրա, բայց Ալեք-
նդիավ նրա առաջը, իսկ Ֆարադն ու սուդյին քաշքշեցին թևերից:

— Ախար, ի՞նչ անի մարդը, հողուն հասցրել են, ե՛, — խո-
սեց սուդյին կամացուկ:

Այդ աստիճանն անդուստլ սանձարձակութիւնն ջահելները բնավ
էջին սպասում: Նրանք խելուն առաջացան, չորս կողմից պա-
շարեցին կատաղած ծեր դպանին և սպառնական դռնէնով պա-
հանջեցին խելի զաւ:

— Ձենդ կարի՛, անամոթ, ուշդ գլուխդ հալաքիր:

— Սո՛ւս, տաղ արա, քալթառ չուն, լեղուդ կկտրեն, դիտե՞ս:

Մի տաքարյուն կոմիքիտ մինչև խի բռունցք քաշեց, բայց
Ասիկը բոթեց նրան դեպի յետ և աչքերով սպառնաց:

— Սպանե՛ք ինձ. չեմ վախում, մորթե՛ք, խեղդե՛ք մի ան-
գամ, վոր աղատվեմ ձեր ձեռից: Քանի՞ տանջեք ինձ, բջեր, քա-
նի՛, քանի՞ դու դանակով մորթեք ինձ, յես ձեր խիղճը... ձեր հո-
գին...

— Սո՛ւս, ասում եմ. արեղ-ցփեղ մի հաջա, աչքերդ լավ բաց
արա, Նիկոլիդ դովրանն անցավ:

Այդ անունն եւ ավելի ցնցեց մերայի հոգին:

— Նիկո՛ւ... Ախ, ո՞ւր ա, ո՞ւր, յես նրա հոգուն մատաղ,
յես Նիկոլի վրաի ցնիւր ձեր դիտի հետ չեմ փոխի, թեկուդ խեղ-
դե՛ք, սպանե՛ք... Ա՛խ, Նիկոլ ջան, ո՞ւր ես, ո՞ւր, յես քու դոմ-
լաթին մեռեմ: Ախ, մի աչքդ բաց արա, մի գլուխդ վեր կալ, տես
ո՞վ ա արում քո յերկրին. հաղար թաղի ու թուլեք, հաղար լա-
կոտ լուկուտներ... Ախ ո՞ւր ես, ո՞ւր, հասի յե՛, մենք երվեցինք,
փոթոթվեցինք սրանց արնոտ ճանկերում...

Ջահելները չորս բոլորից ցամառն ճիշը հանելով, ուղում
էջին հարձակովի՛. ծեփել նրա բերանը, խեղդել, ծպտունը կտրել,
բայց Ասիկը զսպում եր նրանց արդար զայրույթը:

— Սո՛ւս, ավաղակ. դու բանտարկված ես արդեն, — դռնեց
Ասոն բորբոքված և տասնավոր բաղուկներ միանդամից կաշկան-
գելով Բալարեկի թեւերը, քաշքշեցին դեպի կալանատունը:

Բալարեկը հետդհետ փրփրում եր, կատաղում և ավելի սան-
ձարձակ, ավելի անդուստլ դառնում: Նրա թիկնապահները վաղուց
էջին ծիկվել, բայց ինքը դեռ գլխադրում եր, դոռում, դռնում,
հայհոյում...

— Բաց թողեք ինձ, շան բջեր, մորթե՛ք, խեղդե՛ք, չեմ դնա-
յես կշտացել եմ ձեզից, ձեր դարձելի յերեսից, ձեր անիրաւ
որենքից... Թո՛ղ, ասում եմ, ձեր հոգին... դուք դահձ եք, դուք
ավաղակ... Թա... լան... չի...

Բալարեկի ձայնը հանկարծ կերկերաց, շունչն սկսեց ընդհատ-
վել, աչքերն ավելի չովեցին ու բիբերը մեծանալով դեպի դադա-
թը թռան: Յեւ նա այնպիսի խռոց եր արձակում, կասես ներ-

քին ահեղադոշ փոթորիկից նրա սիրտը ճոճաւուն արժատահան եր
լինում : Նա սպրդնեց, թուլացավ և խուլ մոկնէ հանելեն ընկավ
Վարդանի թեկն :

Նրա սիրտը պայթեւ եր...

Տիրեց ծանր ու հողեմաշ լռություն : Միայն գիծ փոթորիկն
եր մին քրքշում, մին լալիս և կատաղի վտոնոցի մեջ լերդապատառ
հեծկլտում : Իսկ ցավազար ուռնին, սղվոր պառավի նման, միշտ
դուլին եր վշվալեն որորում և իր կիսավեր կրծքից միապաղաղ
խոսրտ ձայներ արձակում : Կասես մեկը վիշակում՝ ջարդված ջու-
թակի վրա մի ինչվոր հին, մահասարսուռ բայաթի յեր նվագում :

1929 թ.

ՍԵՎ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

ՍԻՐՈՒՆ ՍՈՆԻԿԸ

Գեղեցիկուհիք թեև շատ կային դյուղում, բայց նրանց թափն առ պոսկը Լոռենց Սաքոյի աղջկին եր :

Գրչանկար մի պատկեր եր Սոնիկը : Հասակը՝ չիմշատ չինար, վիզը յերկար, մարմարակերտ . մատաղ կուրծքը դարդարված եր յերկու դողտրիկ, նոր կոկոնած շամամով . խաս ու ատլաս թշերը վառվում եյին արշալույսի շողաթաթախ վարդի պես . պոսիկ բերանն ողակված եր ալ ու շարմաղ շուրթերով . իսկ բարակիկ կամար հունքերի տակից ցուում եյին յերկու բոցավառ աստղեր : Նրա քայլվածքն այնքան թեթև եր, սահուն, վոր ման դալիս, թվում եր, թե շարունակ պարում ե, կաքավի պես շորորում :

Դա աղջիկ չեր, այլ մի թովուան թառլան, հեքիաթային մի հուրի, վոր սուր սուսերը ձեռին՝ աջ ու ձախ հոշոտում եր յերկտասարդ սրտերը :

Դյուղում ել ջիվան չկար, վոր Սոնիկի անուշ սերը չերազեր, նրա կարոտով չմաշկեր :

Նրա տառնովեց տարին տակալին չեր բոլորել, բայց հաղար աչք կար վրան : Խնամախոսներն ամեն որ Լոռենց շեմն եյին մաշում, սակայն բոլորն ել միևնույն մերժողական պատասխանն եյին ստանում :

— Մեր աղջիկը ջահել ա . մարդի տալու միտք չունենք, մինչի ուսումն ավարտի :

Սակայն դա լոկ պատրվակ եր : Նրանք շատ լավ դիտեյին, վոր աղջիկը հասել ե, և կտային, յեթե միայն «արամադին» լավ փեսացու պատահեր : «Արամադին» բառի տակ հասկացվում եր նախ և առաջ մարդու հարստությունը, նրա մալ ու մլճերը, կայք ու կարողությունը :

Լոռենց աղբը հենց հնուց միշտ յեղել եր չքաղոր, միշտ հողազուրկ ու ճնշված, դորբաների կրնկի տակ տրորված : Պակասությունն ու կարիքը նրանց մշտական հյուրերը, ամենորոյա այցելուներն են յեղել : Սոնիկի ծնողները շատ լավ եյին ճաշակել աղբա-

տուխի ղառն ու թուռտ բաժակը, այդ պատճառով իրանց աղ-
ջկա բախտը վորոնում էյին շեն, զմեզմբան ոջախի, ծովի սկս ծը-
վող տան մեջ:

Սոնիկի մատաղ սրտում վերջին տարին ինչպիսի ստաբ ու ան-
վորոշ մի զգացմունք արթնացավ: Շուտով աղջկին սկսեց աչք ու
հունքով սեր խաղալ հարևան Արտուշի հետ, վորի հայրը դյուղի
անճար—աղքատներից մեկն էր: Բայց այդ առաջին սերը շատ անհա-
ջող վերջացավ ու թանդ նստեց Սոնիկին: Մի որ մայրը նկատեց,
վոր Արտուշն իրանց կտրից մի դեղձ պեցեց Սոնիկին, և դա արդեն
բավական էր: Նա խելզ մղջկա ծամերից քաշքշկեն տուն կոխեց
ու դերբիմաստի ճիսդտը կտրեց, նրա թիկունքին:

— Լի՛րբ, անդդամ, աննամո՛ւս,— խեղդված ճայնով աղաղա-
կում եր մայրը,—բոյդ դեռ թիդ ու կես ա՛ սիլիբիլի յես անում
են ել ո՞ւմ հետ, մի սոված շան լակոտի, մի փնջքոտ գյաղի հետ,
վորի վրտին աստծու տված ավախկաթը ել չկա: Ժուռ ու մուռ
հողը դնեմ, թաղեմ վարժուհունդ դուխը: Լիստվե՞ն ա դաս տա-
լի... լավ ես անում, ել քու վրտն ուսումնարան չի մտնի:

Յեւ խկապես այդորվանից նրա ուսումն ընդհատվեց: Նա հե-
ռացավ ծխական վարժարանի ավարտական խմբակից: Աղջկին ա-
հից ել վոչ կտուրն եր յեղնում և վոչ ել հարևանենց բակի կողմն
եր աչք թեքում. իսկ Արտուշին՝ ջրի ճամբին տեսնելիս՝ կամ դառ-
նում եր, կամ ճանապարհը շեղում, վոր նրան չպատահի:

Մի տարի յեկ պտտվեց: Լոռենց տունը կատարյալ ուխտատեղի
յեր դարձել: Սոնի ուղնկաններն իրար դուխ ին ջարդում, բայց
անիրավ ծնողները բոլորին ել մերժում էյին ու մերժում:

Նրանք ել իրանց մոքում աչքադրած լավ փեսացու ունեյին՝
հարուստ, հանքուն ցեցի տեր, պայծառ ոջախի վորդի, ամբողջ
չրջանին փայլ տվող մի ճրագ:

Յեւ դա Սամսոն աղեն եր, դբան էյին սպասում:

Վ Ո Ս Կ Ո Ւ Ո Ւ Ժ Ը

Մի որ հանկարծ գեղ ու պալատ դմդբաց, թե—Յեղգարով
Սամսոն աղեն նշանել և Սոնիկին... Գյուղի բոլոր ջահելների գըլ-
խին սառը ջուր մաղվեց: Նրանք առաջ մոլորվեցին, չճեցին, ապա
զղաստանալով, տխուր տրտում հավաքվեցին գյուղամեջ՝ դարդե-
րը քամուն տալու:

Պատի տակին նստած եր նորածիլ թուխ բեղավոր մի բառ-
բակ, վոր յերազում շատ հաճախ հանդիպում եր Սոնիկին, գըր-
կում, համբուրում նրան. իսկ ճչգրիտ՝ անհույս սիրով վառվելեն:

առարներէից թաղցնում եր իր ցափը: Նա գլուխը կախ քցեց և կտամացուկ մըմնջաց:

— Ե՛, դուք բան ա, ո՞վ ինչ ուղում ա խոսի, աշխարհքը հաբուտի՛նն ա...

Մի կարմրաթուշ կոլոտ տղա, վորի սիրտը նուշնալես աղում եր Աննիկի կորուստը, միացալ իր բաղդակցի տրտունջին ու խնդրված ծայնով խոսեց.

— Ասա՛ քալթաւ, շան մորդին, քաղաքներում քառուն էնիկ ես առել ու բաց թողել, հաղար տեսակ կեղտոտ ցափ կա ջանումդ, քեզնում ել ի՞նչ ա մնացել, վոր են թառլան աղջկա ջահիլ բախտին նստեցիր ու շինքը թեքեցիր:

Մի յուղղիկ^{*)} սե տղա, վոր կսկծու պապիրոսի ծուխը ծխից չեր կարում, դուխն արագ բարձրացրեց ու քաջուրը թափ տալով, դառը սրտից թույն թափեց:

— Լուսնոց Լաքոյի հացն յերկա՛թ արխի դառնա, հա՛, ելածն ել պիտի կորվի. կտեսնե՛ք... Անմեղ աղջկա արունքի տակն քնկալ, նրա շինքը կտարվի:— Ենվ գլուխը կախելով, նորից ծծեց ու ծծեց մախորկի դառը ծուխը:

— Ախպեր, խի՞ յե՛ք մեղ դնում, — առարկեց Բաղդո բիձին, վոր մինչև այդ՝ կուզը կախ, լուռ լսում եր ջահնների տրտունջը, — յես իմ հողին Սաքոն խելոք բան բռնեց:

— Վո՞նց թե...

— Կեցցե՛ս:

— Համա ի՞նչ մի դատում ես... — Ընդհատեցին ջահնները չորս բոլորից տաքացած:

— Բա ի՞նչ, Ենկղարովենց ծովի պես տունը թողած, թառլանի թայ աղջիկը տաներ ջուրը շարտե՞ր: Մարդը խելոք ժաժ եկալ. համ երեխեն շեն ոջախում վայելչութուն կքաշի, համ ել ինքը փեսի շվաքում կապրի: Աղքատ մարդ ա, ի՞նչ անի:

Յեխոտ փողոցում տիրեց ծանր, ճնշող լուռթյուն: Ջահնները պապանձվեցին. խոսք չկրին դառնում ասելու: Ըստ յերևույթին նրանցից ամեն մեկը սրտի խորքում ընդունում եր Բաղդո բիձի խոսքերի ճշտությունը, դիտեր, վոր բոլոր գյուղացիք նման դեպքում Սաքոյի պես կվարվելին: Բայց և այնպես քաջուրովոր սե տղեն հարկ համարեց առարկել:

— Ախպեր, լավ, հարո՛ւստ՝ հարո՛ւստ. ասր քիչ ել մարդ թր կնկանն հարմար պիտի լինի չե: Հողով դատի, Բաղդո բիձա, են

*) Ենկղարահառակ ու բարակ կաշմվածքով:

ջաշեւ-ջիւան նորակոկոմ աղջիկը Սամսոն աղի պէս քաղթաւին
կապի՞ր :

— Լա՛վ... Յոյա կտանեն... Քաղթաւիք վորն ա, ախպեր,
Սամսոնն իմ թոյն ա ելի. յես ուզենամ, որն ետոր իրեք կնիկ
կալահեմ : Թող մի քիչ ել մեծ ընի, ի՞նչ վնաս. վախում ես մեծա-
համի՞ր :

— Հարկե կմեծահամի, — պատտախանեց բաւարակ Համբոն, —
ախպեր, ասեք անունին, ոջախին են խափնիկը՝ պրծալ դնաց :
Ա՛խ, քոռանա Լոռեց Սաքոն, եսնեց զուլում չեր ըլի, — մրմնջաց
նա այնպիսի խոր կսկիծով, կառես նրա սրտի կետը Սաքոն կտրել
եր սրով :

— Ես ա, ողորմի հորդ, — վրա բերեց կոյտը, — հարստու-
թունի բան ա, վստիով են քոռացրել աղջա հորն ու մորը :

Բազդո բիձեն, դշուխը խոնարհելով, հալանության նշան
տվեց այդ խոսքին և աջ ձեռքի ցուցամասն արագ բութին քսելով,
հանգիպտ փիլիսոփայեց :

— Ես ա, ե՛ս, սաղ աշխարհը վստի՛ւ վրա յա կաննած, հլա
դեռ դուք ջահել եք, ես բանը չեք հասկանում :

Յեվ նա տեղից բարձրացալ ու թռնոթին քաշելով, լուռ, ծան-
քախոհ քայլերով դնաց իր աշխատանքին : Իսկ ջահելները մնացին
շխաակոր ու լռելիւձ՝ ամենազոր վստիու մասին խորհելեն :

ԱՆՔԱՆՈՅ ՄԻՋԱՎԱՅՐՈՒՄ

Պատիի յերկրորդ որն եր, իրիկունը : Յեղգարովենց հարսանե-
կան հյուրերը ցրվել էյին արդեն իրանց տները : Նորափեսոյ մայ-
րիկը՝ Թամամ խանումն, ընկել եր սիրունիկ հաքսի թեր և կամա-
ցուկ ման տալով, ծանոթացնում եր մեծ ասն բոլոր անկյունների
հետ, առանձնապէս շեշտելով արժեքավոր իրերն ու թանգաքին
կահ-կարասին :

Նա սկսել եր մատանից ու հոտել եր ննջարան :

— Ես ել սգալնիդ, բալես, ես ել ձեր կառաւիթը, Սամսոն ա
բերել Մոսկովից : Տես, դժշակդ դվթիկ ա, բարձրդ՝ դուռ դադի
դու, ես մատներովս եմ շինել : Բարով վայելեք, դուռ. քաղցր
աղբեք բալիս հետ ու մի բարձի ծերանաք : Թող մեջքդ կանաչ լի-
նի, տարեն վրին մի դոչ վորդով դարգարես մեր ոջախը : Տես, Սո-
նիկ ջան, մի Սամսոն ա աչքին սե ու սիպտակը. հար ու ճրագ
դուք եք. ես տուն ու տեղը քոնն ա. յես ետոր կամ, եգուց՝ չկամ :
Իմ ոջախը վառ պահես, հաստատ մնաս զավակս, խոնարհ, պար-
կեշա հարս ընես. դշխաւորիդ հնազանդ, փառքով, պատվով,

նամուսով: Կեկա համար նամուսն ա ամեն բանից առաջել: աննա-
մուս հարսը չլինի:

Բայց նորահարսն այն աստիճան հոգնած էր ու քնադուրի, վոր
ծնկները քիչ էր մնում ծալիկին, իսկ անասլոր, բարձրակրունկ
կոշիկներն ուղղակի սպանում էին նրան: Հարսը բնավ տրամադիր
չէր խրատներ լսելու: Սկեսուրն հասկացավ այդ և ննջարանի
թախտին նստեցնելով Սոնիկին, վաղաքարար մրմնջաց.

— Գոռանամ յես. յերկու որ ա անջուն ես ու բեղարած: Նստի
բալես, նստի ետեղ, մի քիչ թիկնի մութաջուն, աչքդ մի պու-
ճուր կաշի, յես դնամ ցած, դուխ քաշեմ ու դառնամ:

Սկեսուրը դուրս յեկավ, բայց հարսը շուտ չճնեց: Նրա միտքը
խճողված էր բաղձատեսակի նորանոր պատկերներով, վորոնց մա-
սին Լոռենց աղքատիկ տանը նա յերաղել չէր կարող:

Ճնն ինչքան մեծ հայելի յեր, տեղ աստված, հատակից մինչև
ոճարքն էր հասնում. ինչ սիրուն էր նրա սև, քանդակադարձ շրջա-
նակը: Իսկ եւն շքեղ, վոսկու նման շողշողացող մեծ ջառք... Ա՛խ,
ինչ լավն էր, ինչքան առատ էր լույսը. կասես արեւն էր փայ-
լում...» Յեւ աղջիկն ակամայից համեմատեց այդ ջառք Լոռենց
փոքրիկ թիթեղյա ճրագի հետ ու ինքն իր մեջ ամաչեց հերանց
խեղճության համար:

Հաղարատլոր այլ նորանոր ու վառվռուն պատկերներ միմյանց
սրտից շարվելով, շտապում էին խցկվել հարսի հոգնած դուխը,
բայց Սոնիկի թմրած ուղեղն էլ չէր ընդունում նրանց: Սիրուն կո-
պերը կամացուկ միացան և մրտիկ քաղցր շունչն արբեցրեց աղ-
ջկան:

Կես ժամ անցած չէր լինի, յերբ ննջարանի դուռն ակնածու-
թյամբ հետ դնաց՝ ճամբա տալով Մամոնին: Նորափեսան դուռ-
ված էր յեվրոպական ճաշակով: Մասկիլայից նոր ստացված հար-
սանեկան կոկրիկ սյուրտուկի տակից դուրս էր նայում մաքուր ոս-
լայած շալիկի փողպատադարձ բացվածքը: Յերևում էր, վոր նա
չատ էր հողացել Գահեւանալու մասին: Չալ մաղերը խնամքով
ներկված էին թուխ դույնով, ցանցառ բեխերը սրված ցցվել էին
դեպի վեր ու յեվրոպական թանգաղին դլխարկը թաղցնում էր փե-
սի ճաղատ դադաթը: Այո, նա շատ ջանք էր թափել իր ծերացած
դալուկի դեմքին թարմություն պատվաստելու և առնական տեսք
տալու, բայց անողուտ: Նրա սափրած յերեսի անիծված խորշոմ-
ները, մարած աչքերի սառնաշունչ հայացքը և ճակատի միջից
իջնող յերկու խորունկ ակոսները մատնում էին նորափեսի կի-
սադարյա հնությունը: Նրա դեմքը վկայում էր, վոր մարդն իր

ժամանակին աշխարհի աչքն հանել ե. առատորեն ճաշակել և կյանքի բոլոր վայելքները և լիուլի հղիացել կանացի քաղցր սիրով :

Նորահարսը պատկած էր մեջքի վրա ձեռները դիտատակին չափոստած : Վտտի մեկը սողացել էր թախտից ցած : Թուխ մագերի մի փնջիկ, ճտկատն ի վայր թափվել էր հարսի քնքուշ, մետաքսամորթ յերեսին, վոր դրանից մի դյուլթական դրավչութուն էր առնում . իսկ ճոխ կուրծքը, ծովում թողած դատարկ նավակի նման, մեղմիկ յեկնում էր իջնում : Այլ ու շարժաղ չուրթերը սեղմված էին մեկ-մեկու, ուր յերբեմն ցավադին ժպտի փայլակ էր ցուլում, ապա իսկույն չքանում : Յեւ ջնած հարսն այդ գերբում հեքիաթային հուրի-մալաք էր կասես :

Նորաիկսան զուլշությամբ մոտեցավ և դմայլված սառեց ամուսնու կողքին :

Սամսոնն անփորձ ու աչքը կապ ջահել չէր : Նա Խուստատանը ծայրենայր տրորել էր վտտի տակ . քանի-քանի՞ չքնադադեղ սիրուհիներ էր պահել, քանի՞ անքուն գիշերներ էր անցկացրել ականավոր գեղեցկուհիների հետ : Բայց այսպիսի հրաշալիք, այսքան վճիռ ու անարատ թարմություն, այսչափ տնրիծ ու անթերի գեղեցկություն, նա դեռ յերբեք չէր տեսել : Յեւ նա յերկար, բերանարաց նայում էր այս հրապուրիչ պատկերին :

Սամսոն աղի սիրտը լռիկ հրճվում էր ու պարծնում այն մտքից, վոր այս Բանդադին գանձը, այս լուսնդն էյակը, այս անարատ, անրիծ գեղեցկությունը, այժմ իրանն և միայն և վոր շուտով նա կլինի իր գրկում :

Սակայն մի խուլ, ներքին վայն կրծում էր փեսի հոգին : Դա անուական անկարության յերկյուղն էր : Ան վոր վերջին տարիները նա հաճախ էր տառապել այդ խայտառակ անկարության յերեսից, թեև, իհարկե, վոչ միշտ : Դժբախտաբար, վորքան չքեղ, վորքան դրավիչ էր լինում նրա սիրո առարկան, այնքան մեծ էր ամոթաբեր հիփանդության յերկյուղը :

Դրսից զնդղեց լավեց, վոր կանդ առավ Յեդգարովենց տան առջև : Սամսոնը հյուրեր էր սպասում քաղաքից : Նա կամացուկ կուցավ և իր գունատ շուրթերը զուլշությամբ կպցրեց Սոնիկի շարժաղ թշին : Գեղեցկուհին աչքերը խուփ քիչ ցնցվեց, քնի միջին ճրրաց ու յերեսը պատի կողմը շրջելով, շարունակեց մշմշալ :

Սամսոն աղեն դուրս էր գալիս սենյակից, յերբ պատշգամբից լավեց Խամամի բարձր կանչը :

— Սամսոն, Սամսոն, վսրտեղ ես . դուրս արի . աղիդ դռնադներդ և կան :

Սամսոն աղէն քաղաքում խոշոր կապալառու յեր. իսկ Հյուսիսէրն աշտեղի բարձրաստիճան պաշտոնյաներից ելին: Հյուսիսէրն կախում ունէր նրանցից իր կապալի մուրդ գործները կարգի բերելու համար, այդ պատճառով նա մեծ սիրով ընդունեց նորեկներին: Նրանց մէջ եր ինքը՝ դաւառապետը, ղինովորական համադրեալով, կարճահասակ, հաստաւոր, յերկար բեղաւոր մի մարդ, վորի ձեռին տմբովջ դաւառն եր դողում: Նրա ուղեկիցներն ելին՝ մի հարբեցող ճարտարապետ, մի ծեր հաշտարար միջնորդ, վորն արդարության հետ շարունակ անհաշտ եր. ճշմարտությունն անխղճարար միշտ ծախող դաւառային դատաւորը, հայհոյանքի ու մարակի մեծ վարդեալ՝ անիրավ պրիստաւն ու մի քանի հաստ ու բարակ, ջահէլ ու ծեր, բայց բոլորն ել լալ շարոված ու վերջին մոգայով դուրջած տիկիներ:

Հյուսիսէրն պատվին վայել հոխ ընթրիք եր պատրաստւած: Արտասահմանի թանդաղին խմիչքները հոսում ելին ջրի պես, իսկ խաւյարին, յերչիկներին ու դանաղան խորտիկներին և բազմատեսակ մրդերին ել չափ ու սահման չկար:

Յերկու ձեռք լալ յերաժիշտներ ել կային:

Յերբ Հյուսիսէրն կատարները կարմրեցին, քեֆն սկսեց կամաց-կամաց չաղանալ, ծափ ու ծիծաղը վեր կալալ Յեղդարովենց դահլիճը: Հարբածների միասնական յերգերին դուրդորում եր սաղանդարների ներդաշնակ նվաղը, վորից հետո դձափը հետ սկսւում ելին խմբածափն ու նազանի պարերը:

Սոնիկն ամաչում, քաշւում եր բարձրաստիճան Հյուսիսէրից և յերկար թախանձում եր ամուսնուն ու սկեսորը, վոր թույլ տան իրան ճնել և աղատեն զարգանդ Հյուսիսէրն յերեսը դնալուց: Սակայն նրան ստիպեցին:

— Վեր կաց, շո'ւտ, շուտ, ամոթ ա, — կշտամբում եր սկեսորը, — հիմի կասեն հարսը մի եշ կոտ յա, վոր մարդամեջ չի գալի:

— Գեղացություն մի՛ անի, վեր կաց դնանք, ծանոթացիր, անհարմար ա, ամոթ ա, — հորդորում եր Սամսոնը:

Վայ են դնալուն, վոր դնաց Սոնիկը: Ամոթից խեղճ աղջկա միսը շարկում թափւում եր: Նորահարսին չափազանց խորթ և ոտար ելին թվում այն մեծամեծ բարձրաստիճան աղաները, այն պաղղան ուսնոցները, այն ձյունափայլ սիւռոցները, այն բազմաթիւ ախաններն ու շշերը: Նա մինչև անգամ վախում եր այն շողշողուն

դանակներէց և այն փողբրիկ սրածայր ճպողպատե յեղաննե-
րէց^{*)} :

Յերբ վոր Սամսոնն ամուսնու հետ թեանցուկ մտալ ընթրի-
քի դահլիճը, հարբած հյուրերն ընդունեցին զեղիցիուհուն յեր-
կարատե ուստայով և փոթորկալի ծափերով : Նորահարսն այնպես
խորտնեց ու շփոթիկց այդ ցուլցից, վոր յերևի կիսալուչեր, յեթի
փեսան ամուր չըուներ թեւից : Հենց վոր դուշըը հասալ դահլիճի
ծայրին և ամուսինն սկսեց ծանոթացնել կնոջը թանդաղին հյուրե-
րի հետ, նորահարսը մատի ծայրով բռնեց ահեղ դալառապետի
աջը, մեքենայաբար կռացալ ու... համբուրեց նրա ձեռքը :

Կանանց սարսափի ճիչն ու տղամարդկանց յերկարատե քր-
քիջը միանգամից լցրին ամբողջ դահլիճը : Գալառապետն
ինքն իրան շատ սնհարմար դրութեան մեջ զգալով, շարունակ նե-
րողութեան եր խնդրում ամոթահար ու կոտորված Սամսոնից :
Հարող նոր միայն դիպց իր սխալը և այնպես կարմրատակեց, վոր
քիչ մնաց այտերից արշուճ կաթեր :

Աղմուկը շուտ դադարեց : Նորաստակ դուլդն անցալ սեղանի
վերին ճակատը և հյուրերը լիք-լիք թատերով խմեցին նրանց
բաղդի, յերջանեութեան կենացը : Յեւ դրանով ձեռնապալի միջնա-
ղեպը մոռացվեց :

Հարսի գլխաց նստած եր դալառապետի կինը, վորը կտես
աչքի պոչով հետևում եր Սոնիկի յուրաքանչյուր շարժումին և
մտքում ծաղրում նրան : Հարսը վախից աշխատում եր ամենևին
չարժիւն : Վոչ ուտում եր, վոչ խմում և մինչև իսկ աչքերն ել չն-
բարձրացնում սեղանից : Խնդճը կտես փչի վրա յեր նստած : Նա
շարունակ մտածում եր, թե յերբ պիտի վերջանա այդ տանջալի
ընթրիքը : Նրա ականջում դեռ հնչում եր այն ծաղրական քրքիջի
արձագանքը և կրծքի տակ դգում եր մի անախորժ խախտոց . ինչ
վոր ծանր նախադադացում խեղդում եր հարսի սիրտը . նա վախում
եր մի նոր դժբախտութեանից :

Հնդկահաւի տապալկածը յերբ բերին, ճարտարապետն առալ
մատուցարանը և բռնելով հարսի դեմ, խնդրեց նրան դեթ մի կոտ-
րվեցնել : Սոնիկը յերկար, անուշ ժպիտը շրթին, հրամարում եր
կերակուր առնելուց, բայց քանի վոր հարբած հյուրը ձեռ չեր քա-
շում նրանից և միալար կրկնում եր խնդրը, ուստի չկարաց մեր-
ժել : Նա վախովսեղով վերցրեց դդալն ու մի պատառ միտ գլորեց
իր ափսեհ : Հնդկահաւի թեւակի ծայրի կտորն եր դա :

*) Գառառաքաղ :

Յերբ Հյուրերը դրազվեցին ուտելով և նորահարսն ազատվեց հարեանուհու հետամուտ հայացքից, նա կամացուկ առավ պատաս-
տաբար և փորձեց տապակածից գեթ մի փոքր ճաշակել։ Սամսոնն
ինչպիսի բան խոսեց նորահարսի ականջին։ Կինը զինվեց դանակով,
բայց հեղեհաօվի թեջակը չառ պինդ եր, իսկ Սոնիկի զենքը՝
բութ։ Խեղճն անոսովոր ձեռքերով յերկար չարչարեց պատառը ու
մեկ էլ ափսոսա ճչաց, վոր բոլորը չմած այն կողմը դարձան։
Տապակածի պատառը թռավ հարսի ափսեյից և զարկվելով դա-
մառապետի կրծքին, ընկավ սեղանի վրա...

Հյուրերն առաջ չփոթվեցին, վախեցան. բայց յերբ գործի
էլուծյունը հասկացվեց, սկսեցին քրքջալ, ուրախ կատակներ
անել։

— Վոչինչ, մի նոր շքանշան ստացաք, — արախոսեց դատա-
փորի տիկինը, ականարկելով դամառապետի կրծքին փայլող թալմ
յուզադրոշմին։

Հարրած հյուրերի օանձարձակ ծիծաղը զայրացրեց դամառա-
պետի կնոջը, վոր վշտացած՝ ամուսնու նոր մուշեղիբի ապական-
վելու համար, քթի տակին փթիթում եր նորահարսի հացեյին։

— Վոչինչ, վոչինչ. դարդ մի անի, Լիդա ջան, քսան մուշ-
եղիբ կհանեմ Յեղդարովի ջանիցը. դու մեզ վողջություն ուղի, —
խորախուսեց կնոջը հարրած դամառապետն ու զի բակալը դատաբ-
կեց նորահարսի կենացը։

Սոնիկն հարվեց ամոթից։ Նախ կարծեց մինչև ականջակո-
թը, ապա օտոտիկ սարդենեց ու ինքն իրան վատ զգաց։ Հարսի
սիրտը կամաց-կամաց թուլացավ ու յերեւի կնվաղեւր, յեթի նրան
կաներն ընկած չհանելին պատշգամբ։

Հարսին տարան ննջարան։ Իսկ հյուրերի յերդ ու պարը, ծափ-
ծիծաղը, նորից բարձր թնդացրին Յեղդարովենց ոճորքը։

ԼԱԿԱՊԱՏԿԵՐ ԱՄՈՒՍԻՆՆԵՐ

Թամամ խանութն ու իր ազլիկը՝ Մարդոն, նոթերը կտի-
նստած եյին պատշգամբում, ննջարանի դռան դեմ։ Նրանք յերկար
ախուր արտում նայում եյին Սոնիկին, վոր պառկած եր սննյա-
կում, տախտի վրա լուռ, անշարժ։ Պառավը կենում եր կենում ու
ծնկները ծեծելին, խեղդված ձայնով հարսի հորանց անիծում։

— Ոջտիդ անցնե՛ր, Լուենց Սաքո, տունդ բրիշա՛կ լինե՛ր,
վոր ես չոլի չորանին իմ բալին թուշ չանեյիր։ Վո՛ւշ, վո՛ւշ, հոդն
իմ գլխին, խախի ու խայտառակ ելանք, ես ի՞նչ զուլում փորձանք
եր։ Վո՛ւշ, յես վո՞նց պիտի Լիդա խանութի յերեսին մտիկ տամ։

Մարդոն, վոր չէր կարողանում անվրդով նայել Սոնիկի անբիծ քեղեցիկութանը, և, վոր շատ եր աշխատել մորն ու յեղբորն համոզել այն Վիրուռնի կոռյինք իրանց չեմը չբաշել, — այժմ արդեն խորիստարար հանդիմանում եր մորը:

— Ախ, քեզ տե՛ղն ա. հաղար անգամ տեսցի, թե ձեռ քաշի դրանից. բռնն փաշա չի դառնա, Լուսու արջը մեր սջադին չի սաղի: Այ, համեցեք. ջանդ դուրս դա, դե ծեծկով՝:

Մարդոն թամամի մինուճար աղչէին եր, (Դարդիման⁹⁾) վաստյի կինը: Դա շատ փոքրիկ, վտիտ մարմնով, և և ու դեղին մի կին եր, վոր դեռ մանկուց տառապում եր ժառանգական թոքախտով: Յերկարատե ծանր Հիվանդությունը շարժուն կմախք եր դարձրի Մարդոյին և քայքայել նրա բոլոր ջղերը: Բացի դրանից, նա չէր պաղում, ամուլ եր: Մարդոն ռաստիկ դժբախտ եր դէում իրան ու շախազանց դաղաղած եր դաժան ճակատադրի դեմ: Նա նախանձում և ատում եր անխտիր բոլոր առողջ ու կենսութախ, բոլոր բախտավոր մարդկանց:

Իսկ Մարդոյի ամուսինը՝ թե իր արտաքին տեսքով և թե բնավորությամբ՝ կնոջ հակադասկերն եր: Բարձրահասակ ու վիթխութի, կլոր դեմքով, թուխ բեխերով, խոշոր շալ-շալ աչքերով, սիրուններին խելքամաղ անող ջահել: Նա մի արշին թիկունք ուներ, պողպատի պես պինդ կաղմվածք ու յերեսից կասես արյուն եր կաթում:

Վասիլը շատ քեֆատեր, ուտող-խմող և խեղապես վոր Դարդիման տղա յեր: Նրա յերկատասարդ որերի փայտաշած տենջը վորան եր, դինին ու սերը:

— Դրախտն ես աշխարհումն ա, ով խելք ունի, վախելի, — փիլիսոփայում եր նա, — քեֆ անողի քեֆն անպակաս կլինի:

— Յեվ խեղապես, վոր նրա քեֆն անպակաս եր շարունակ: Դարդիմանը խեղճ ձկնորսի տղա յեր և ինքն էլ վորսով տարված: Նա վորսում եր՝ և՛ ձկներ, և՛ թռչուններ, և՛ դաղաններ, իսկ յերբեն ել՝ և՛ կանանց: Վաստն անվախ ու հաջողակ վորսորդի համբավ ուներ: Նա մի անգամ մոտ Հինդ բոպե մնացել եր ջրի տակ ու վերջապես դուրս եր յեկել քարափների արանքից մի ահադին ձուկ դրկած: Մի աշլ անգամ լեռներում, յերբ վիրավոր յեղնիկին հալածելիս ե լինում, յերեք սամեն բարձրությունից թռչում և ու ձորակում բռնում ուժասպառ վորսին: Դյուռացիք պատմում եյին,

⁹⁾ Ա. տող-խմող, վաղվա սպորտսի հոգս չքաղող, խեղճերի նեղ որին ողորթյան հասնող:

Վոր Վասոյի քցած թոռը ջրից դատարկ չեր յեկնում և արձակած
գնդակը յերրեք դեմին չեր ընկնում :

Վասոն թեև չբախտ, բայց չափազանց շնորհալի, քաղցրա-
լիցու, աստղով յերկտասարդ եր : Նա լավ դիտել թառ նվագել,
քաղցր յերգել, սիրուն պարել ու լավ շախ ու շուխ անել : Ընկե-
րական քեֆ լինել, նշանդրեք, թե հարսանիք՝ առանց նրա մաս-
նակցութեան չեր լինի : Նա յեր սուփրեն դարդարողը, նա յեր քե-
ֆին վալլ տվողը :

Դարձեալ չարուստ չեր, բայց անակնկալ դիպվածով հա-
րթառութեանն ինքն իր վրասով յեկալ նրա առաջը : Յեղդարովենց
ժիւղ աղջիկը, Մարդոն, հանկարծակի տաքացալ, տարվեց նրա
բոյ ու բռնով և խելադար սիրով սիրեց Վասոյին : Սիրտ եր
կոխով, պակվեց :

Յեղդարովենք տուն-տնովի շատ աշխատեցին համողել
Մարդոյին, հետ դարձնել խելառ մտքից, բայց ճար, հնար չդտան :
Աղջիկն ասածին տեր եր : Նա բայեբայց հայտարարեց տանեցոց,
վոր ինքն իրան կապանի, յեթե վորձեն իր մուրաղը խափանել :
Յեղ աղջկիսով նրա բազդի փակ ճանապարհը բացվեց ու Դար-
դիման Վասիլը մեկին դարձալ Յեղդարովենց տնիկեսան :

Բայց կործ տեկց ամուսնական քաղցր սիրո շրջանը :

Մեղրամիսը դեռ չանցած, դարձադալն սկսվեց : Ծարաթ չան-
քներ, վոր Մարդոն ընդհարումներ չտարքեր, ընդհարումներ, վո-
րոնք հաճախ հասնում էյին շատ ծայրահեղ շափերի : Կինը մար-
դուն մեղադրում եր ծուլութեան, հարբեցողութեան, անվերջ քե-
ֆի և վոր ամենից ծանր, աններելի հանցանքն եր, — սիրուն կա-
նանց հետամուտ լինելու մեջ :

— Բոլ ելալ ե՞, սարսաղ չուն, — դոչում եր Մարդոն կա-
տաղած, — ասոր իմ հագին կերտր : Հորդ մտիկ, քեղ մտիկ : Յեռ
չլինեյի հիմի դու յնլ հոտաղ-մշակ կլինեյիր : Հողը գլխիդ, սլա-
տիլա ել չեա հատկանում : Իրբե դու ինձ լայա՞ղ ես, վոր ինձ ել
չե՞ս հալանում . սալախանա չան նման ջահել հարսների փեղբրից
հոտ քաշելն ման ես դալի : Դեղ տեա աննամուսն ինչի՞ս ես հար-
կալուր : Զուեննա՞մ քեղ, չունենա՞մ :

Վասիլն յերկար սուտ անտարբերութեամբ լսում եր ու լուռ
ծխում՝ մպտալին : Իսկ յեքք կինը չափ ու սահմանն անցնում եր,
Վասիլն հանում եր գրպանից իր ծալովի հայելին և ամուսնու դեմ
բռնում : Տղեղութեանն հիշեցնող այդ ակնարկն ել ավելի յնր
գրդոում Մարդոյին, վոր դայրոյթից կապուտկած, բղավում եր
զաղալեն :

— Հավան չեո, Հա՞, սոված շուն, վոր ետենց ա, դո՛ւրս կորի, դո՛ւրս ջնանդամվի իմ տանից. վողնու գլուխը խալչին չի մնա. կորի աչքին առաջից, կորի՛, դու ել պապերիդ պես մշակ դառ:

Վասիլն արագ վերցնում եր գդակը, դուխ տալիս ու դեղը զուռը դնում: Սակայն կինը սարսափում եր մարդից զատվելու մտքից, աւտի խկույն, մեղմանալով, վաղ եր տալիս յետեից և ամուսնու թեւը ձգելով՝ գոչում:

— Յե՛տ դառ, ասում եմ, դե՛սն արի. սարսաղութուն մի տնի:

Ու նրա ձայնն աստիճանաբար իջնում եր և ուշուցք նախ խրատի, ապա խնդրանքի փոխվում, վորից հետո՝ վորպես Հաշտության նշան՝ կինն իր ձեռքով մի գավաթ ողի յեր տալիս մարդուն:

Գործն այդպես եր վերջանում, յերբ Վասիլը լուրջ եր լինում: Իսկ յեթե նա Հարբած եր, կուլն անկարելի յեր: Վասոն Հարբած Ժամանակ սովորաբար ընկերով եր տուն գալիս և շատ տնգամ գալի ու դուռնեն հետեից: Նա դեռ բակը չհասած, ուժղին բռնով գոռում եր.

— Մարգո ջա՛ն, հողուղ մեռնեմ, մի պուշալի՛ յեմ ուզում: Յեվ Վասիլը, հակառակած բաղուկները լայն բացած, յերգնլով ու պարելով, մոտենում եր կնոջը:

Մարգոն խկույն ճիճվալեն փախչում եր, բայց Վասիլը բռնում, զրկում եր նրան և ձեռները վրա հանած՝ տիկնիկի պես պարտում:

Կնոջ դայրապին դռներին, ձեռ ու վտաի ջղաճղալուն, Հոստո-հատ շարժումներին, Վասոն պատասխանում եր խնդալին աղաղակով.

— Մարգո ջա՛ն, հորդ տնուշ հողուն մեռնեմ, — ու յերգում:

«Անիրավ յարս վառեց ջիդյարս...»

Նա Մարգոյին թոցնում եր, թոցնում, ապա նրա չոր ու ցամաք ախտոկրը պաշելով, կամացուկ դնում դեպի ու կրկնում իր յերգը. «Անիրավ յարս վառեց ջիդյարս»:

Գարգիլմանի Հարբեցողության պատճառը Մարգոն եր: Ամուսնանալուց հետո նա ուղում եր լրջանալ. ձեռք վերցնել ցոփ կյանքից. բայց չկարաց: Չար կնոջ անտանելի, Ժանգոտ յերեսից դղված, նա խույս եր տալիս տնից, աշխատելով անհավոջ ամուսնության կսկիծը դիմու գավի, յերդ ու պարի, Ժափ-ծիծաղի, ամենորոյս կերտխումի մեջ թաղել:

Դեռ դահլիճում հյուրերի քեֆը շարունակվում էր ու միասնական ծափերի մորոտը թնդացնում էր տունը :

Մարզոն մոր հետ նստած էր ննջարանում , հարսի գլխափերը , և տանջվում էր դառն ու ախուր մտքերով :

Նա իր հարսից վախենալու լուրջ հիմունքներ չատ ուներ : Նա յուր դիտեր , վոր Վասիլը զեղեցիկ կանանց համար մեռնում , հողի յն տալիս : Դիտեր նաև , վոր իր մարդի հաղթ , առնական կադ՝ միշտ քր , նրա սիրուն պատկերը և մանավանդ նրա թուփիչ աչքերի ալրոզ ու խանձող բոցը՝ կարող էր խելքից հանել ամեն մի զեղեցկուհու : Այսպիսի պայմաններում Սոնիկի պես չքնաղ կնոջ ամենորոյս ներկայությունն իրանց տանը , ծանր կասկած էր ծնում Մարզոյի մայրված սրտում : Նա շատ ու շատ կուշկնար վերացնել իր տանից վայթակղզության այդ հրապուրիչ առարկան :

Մարզոն յերկար նայում էր տախտի վրա մուլած , թուլացած հարսին , աշխատելով գեթ մի բիծ , մի խոցելի կետ գտնել , վոր փարենար ստվեր բերել նրա զեղեցկությանը , բայց թերության վոչ մի նույլ չէր ճարվում : Նա անսխալ սիրուն էր : Իսկ զառառակ գրգռում էր Մարզոյին :

Բայց տալի մեջ մի հուսատու միաք ծաղեց և նա մոր թեից քաշելով , կղավ նրա ախանջին .

— Այ՛ մեր , ես հարսի գույնն ինչի՞ հապեա սղորդեց , նշարք գառաւ : Հողն իմ գլխին , չլինի՞ շխտակ են տտում , վոր սա հին բնկնա՞մոր ա :

— Վա՛յ գլխիս ,— բացականչեց Թամամը , յերեսը ճանկոկելով և սասկումի վառ բոցը ցուրաց նրա աչքերում :

Բայց չար տալը ստում էր : Նա վոչ վոքից չէր լսել նման չարտառություն , այլ ինքն էր հնարում , ինքն էր ուղում հարսին պատմատուկ ցավը , վոր դրանով՝ կասկածի , ատելության թույն սերմանի մոր ու յեղբոր սրտերում և այդպիսով հող պատրաստի հարսին յետ տալու համար :

— Վա՛յ , կուրսնան աչքերս : Աղջի , լեղառ ծակծկվի , եղի՞նչ քաներ ես խոսում . ընկնա՞վո՞ր . . . ո՞վ էր ասում , յե՞րբ ես լսել , չորանաս , վոր լսել իր , բա ինչո՞ւ իր պապանձվել :

— Վո՞նց ասեյի , վախենում ի : Մեր ու տղա ենպեա եյիք տաքացել , կասեա վերնուց եր իջել՝ վոտներն ամպոտ մի հրեշտակ : Վոր ասեյի , վայ թե ինձ քարկոծեյիք : Աչքով տեսեք , վոր հալատաք :

— Ըհը՛, այ քեզ անտանելի ցալ,— խորին կսկիծով մրմնջաց
պատառով և ծնկները ծեծելով, նորից անիծեց Լուսինը, վոր
կրակն իր ոջախը բցեցին։

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՐՈՒՅՐԸ

Հաջորդ ուր աշնանային տխորժելի արևն արդեն թառել էր
գիմացի բարձր լեռան գագաթին, բայց Յեղգարովինը հյուսիսը
քեֆը դեռ չեր վերջացել։

Կեր ու խումը շարունակվեց այդ ուր մինչև յերեկո։ Ծրար-
վառաց եր արդեն, յերբ կառքերի զնդպնոցը կամաց-կամաց հեռա-
ցալ և մոտակա ուղախ գետի բարձր քրքիջում կորավ։

Հարսն արդեն դարձնել էր, բայց տակավին նրա դուռը թրմ
բաժ էր։ Անցյալ գիշեր հյուսիսի մոտ պատահած ձախորդ դեպ-
քերը հիշելիս, նրա յերեսն ամբողջովին կարմրում էր ամոթից։ Նա
թիկնել էր աղերշումն մութաքուն և լուռ ու մունջ խորհում էր։
Կտուն ու խրթին մտքերը պատել էին Սոնիկին և իրանց սառն
ողակում ճնշում ու խեղդում նրան։

Սոնիկին այս ուր ե այժմ. ի՞նչ գործ ունի նա այստեղ, ան-
հյուսիքնալ այս տանը, ոտար, խորթ միջավայրում... Տեսնեա
գիշերն ու՞մն էր անիծում պատառով և տալն ինչո՞ւ յեր շարունակ
չար հայացքով խնթ-խնթ նայում իր կողմը և քիթ տակ վրնթ-
փնթում... Ինչո՞ւ իրան ծաղրեցին, յերբ համբուրեց նաչալիկի
պես աղա մարդու ձեռը. չէ՞ վոր մայրն էր եղպես խրատել իրան...
Ախ, ի՞նչ զգվելի բան է դանակ-պատառաքողը...։

Հետո, հանկարծ, նրա մտքում պատկերացավ Սամսոնը, բարձր
ու կեռ հասակով, դեպին, կնճոռոտած գեմքով և դափի կոպալի
պես յերկար ու չոր մատներով։

Քայց միթե Սամսոն աղեն իր՝ Սոնիկի ամուսինն է լինե-
լու... Ախար նա մեծ է, շա՛տ մեծ, մինչև անգամ Սոնիկի հորիցն
էլ մեծ. և ասում են, վոր մաղերը ներկում ե... Բայց ինչո՞ւ հերն
ու մերն իրան հստեղ դցեցին... «Գնա բաղդավոր կլինես», իսկ
վորն է հստեղ բախալը։ Շա չեն ու լի ոջախը, ես ճոխ կահ-կարտ-
սիքը, թե՛ իր վրայի վոսկեղենն ու մետաքսե հագուստը... Ձե,
դո՛ւր բան է, դրանցով մարդ բաղդավոր չի լինի։ Այդ բոլորը
սաստիկ ճնշում են նրա պարզության սովոր սիրալը։ Իսկ ամուսինն
ինչ ծե՛ր է... Ինչ պա՛ղ էր նրա ձեռքը, վոր բռնել էր ժամի ճամ-
բն՝ են պատկի գիշերը...։

Սենյակի դուռն յետ դնաց ու Թամամը կանչեց տխրադին ձախ-
նով։

— Սոնա, բալես, վե՛ր կաց, վե՛ր. ես տարի որն անոթի յես ստից սիրտդ կմաղվի:

Հարսը ցնցվց, վեր թռավ, ու վախեցած՝ աչքերը լայն շուրջով, նայեց սկեսոր դեմքին:

Թամամն իր սառած ձեռք դրեց հարսի ճակատին ու հրավերը կրկնեց.

— Դե վե՛ր, բալես, մթնել ա. արի դնանք մի բան կեր:

— Ձե, մայրիկ ջան, իշտա՜հ հունեմ, չեմ ուզում, գլուխս քիչ ցալում ա:

Պառավր յերկար փորձեց համոզել հարսին, բայց չկարաց հետը տանել:

Յերբ Թամամը հեռացավ, յեկավ ինքը՝ Սամսոնը, վորի առջև Սոնիկն անհնձությամբ վստքի յեկավ:

Աղեն հորդորեց կնոջն իր հետ իջնել պարտեզը, ուր թարմ ողբ գլխացավը կրուժեր: Հարսը թեև չեր ուզում, սակայն նա սաստիկ ճնշվում եր ու պատկառում ամուսնուց, ուստի մերժել չկարաց:

Աշնանային դով, լուսնկա դիշեր եր. Նրանք դրոսնում եյին կարծրատերև տանձենիների ծառուղում: Սամսոնն ամուր դրկել եր ամուսնու վաժուկ թեւը և դղում եր, վոր նա մեղմիկ դողում և:

— Սոնիկ ջան, ինչո՞ւ յես եղպես դողում. չնի ցուխ տ, մրտում ես:

— Ձե, չեմ մրտում, հենց ննպես...

— Այ ապրիս. վոր եղպես ե արի քիչ նստենք ետեղ՝ սիրուն, կանաչ խալիչին: Սա վերջին խոտերն են, հա՛, շուտով ցուրտը կխաշի, սառը քամին պար կդա ու խշխշան դադան իր պաղ ծոցում կթաղի ես դալարուն, ապերշտմե փովածքը:

Յեւ նա առանց ամուսնու հաժանությունն առնելու, նստեց տուփակի թմրին, իր հետ քաշելով նաև իր սիրունիկ կողակցին, վորի բերտը թալրտում եր կիսամորթ ճնճղուկի պես:

— Սոնիկ ջան, հապա լսիր. Սոնիկ—Սամսոնի՛կ... բով սաղում ե, ենդես չե՞, — հարցրեց նորաիեսան, ամուսնու քնքուշ թաթն ավերի մեջ սեղմելով:

Բայց կինը լուռ դողում եր:

— Սոնիկ ջան, շիտակն ասա, դու ինձ սրտով սիրո՞ւմ ես:

Ամուսինը լուռ ու մունջ դնդր—դնդր դողում եր:

Վերնուց պառավ ծառերն եյին դադարադողի փափսում, իսկ պարզորակ, արծաթափայլ առվակը, աստղերի հետ խոսելով, մեղմ ու անուշ կչկում եր Սամսոնի հարցի վրա:

— Ասա հոգիս, սիրո՞ւմ եմ :

Յեւ վոսկրացած մատները դրեց ամուսնու կրծքին ու սկսեց քաշափել :

Կինը ցնցվեց, բարակ ճշաց ու յետ մղեց մարդու մաշված պաղ ձեռքը :

— Ո՛ր, յես քեզ չստ եմ սիրում, անուշ ջան. յես քեզ հնդեմ կգրկեմ, հնդեմ կսեղմեմ կրծքիս...

— Ո՛րք, ի՛նչ մութն աս, յես վախում եմ, դնանք տուն, — դադի միջից հագելով մրմնջաց կինը :

— Եյ ստատանս՝, ուղում ես շուտ պառկենք, հա՛... :

Այդ վայրկյանին տանձենուց մի մուգ-կարմրածեռ տերև ձախերելով իջավ ներքև և կամացուկ քովից Սոնիկի թշին : Կինը ցընցվեց : Նրան թվաց, թե ամուսնու գեղնած շուրթերի հպումն էր, վոր դղաց : Յեւ նա փորձեց յինել, փախչել :

— Դե լավ, միաքղ հասկացա. դնանք, դնանք : Գլուխդ ել հոյի ցավում :

Նա իր աջ ձեռը դրեց նորահարսի ճակատին, ձախով դրիեց իր կողակցի իրանն ու պաղ շուրթերը կպան Սոնիկի շարժաղ ալտին :

Դա առաջին ամուսնական համբույրն էր, վորի սառը գերեղ-մանային շնչից նորահարսն ամբողջ մարմնով սարսուց և տանձենու տերևի շփումն իսկույն վերհիշեց : Նա չիմացավ, թե վոնց դուրս թռավ ամուսնու բաղուկների տղակից ու վեր ցատկելով, դուռը կմկմաց :

— Ո՛րք, ցո՛ւրտ աս, ցո՛ւրտ, մրսում եմ :

Յեւ նրա խուլ հառաչը հալվեց զուլալ առվակի տնուշ մրս-մունջների մեջ :

Սամսոնը մեղծ հանդիմանեց կնոջը հուշարկույթյան և զուր յերկուդի համար, ապա թեանցուկ արած՝ խրատելով ստարտով վեր :

Թեթև ընթրիքից հետո նրանք անցան ննջարան :

Դա դեռիւր չէր, այլ մի ծանր մղձավանջ, դառնադին տանջած-քով լի յերկար, հոգեմաշ ժամեր :

Սամսոնի վախն իրավացի դուրս յեկավ : Սեռական անկարությունն ամբողջ դիչեր հալում մաշում էր նրան : Նորափեսան դարձել էր վողորմելի խրովիլակ : Անզոր զայլըսյի՛ն՝ ամոթի կարմրացնող գլացմունքին միացած՝ անտանելի ծանրությամբ ճնշում էր մարդու հոգին, խեղդում, շնչասպառ անում :

Յեւ ննջարանի խորքում ամբողջ գիշեր հնչում էր նորահարսի հեծկոտանքի թրթրուր :

Աղոթարանն սկսել եր կապուտակել, յերբ օւերես նորափետան
փառա-փառ Հաղնիկն և գլխակոր, ամոթահար դուրս յեկա՛վ ննջա-
րանից :

Նա դնում եր քաղաք՝ բժիշկներին մոտ՝ անկարությունը բու-
ժող դեղ ու դարման առնելու : Բայց պատշգամբից անցնելիս՝ մորի
ստաց, վոր դնում ե իր կապալի դործերով և քաղաքում մի քանի
որ կուշանա :

Ա Ն Մ Ե Ղ Մ Ե Ղ Ա Վ Ո Ր Ը

Առաջօրեայն Մարգոն արդեն չորս հինգ անգամ մոտեցել եր
ննջարանի դռանը, ծերպից նայել դեպի ներս ու թոնթորալեն հե-
ռացել :

— Կտոր-կտոր ա դալի . կնյաղի աղջկա պես մինչի կետր չըն-
թուկում ա . խանում ա դառել գլխիս : Ել չի ասում՝ ամոթ ա, վոչ
բարով նորահարս եմ, ծեղը-ծեղին վեր կենամ, տանա ձեռ ու վոս
տենեմ : Վայ քանդվի՛ դուրս անողիդ ոջալոք, հա՛ . . .

Թեև սկեսուրն ել սրտի խորքում շատ դժգուհ եր հարսի յեր-
կար քնելուց, բայց և այնպես նա ուղում եր աղջկա դեմ պաշտ-
պանած լինել հարսին :

— Աղջի, ջահե՛լ ա, ջահե՛լ . յերեկոս յա, չի հասկանում :

— Մո՛ւա, այ մեր, սո՛ւա : Խոչ յերեկոս, աչքերից սառաանու-
թյուն ա թափվում : Շներեկոս, ել չի ասում ցե՛ղն ա փիռ, ցեղն ա
թամբալ, անխած : Դրանց քօքը չորանա :

Ինքնայնոր պատշգամբում սառել եր, յերբ Սոնիկը փաթաթ-
ված, օրորվելեն դուրս յեկա՛վ : Նա դունատ եր ու տխուր :

Մարգոն դահլիճի դռնով խոհույն թռավ ննջարան, ուշի ուշով
դնեց անկողնու սալտակ սալանն ու յերեսը ճպոտանելով վաղեց
մորը դուժեկու, վոր նրա հարսն անամոթ ու անպատիվ աղջիկ ե,
վոր նա արդեն չօրանց տանն ե կուսությունը կօրցրել : Մարգոն հա-
զով ուրախ եր, վոր այդպիսի մի զորավոր պատրվակ ե դռնվել,
վորի շնորհիվ կարող ե տանլի դեղեցկուհուն իրանց տանից վաղը-
գել :

— Վայ կուրանա՛ս, մեր, կուրանա՛ս : Ես քո՛ւն զուլում յեկա՛վ
քո անբախտ գլխին : Աչքիդ սե ու սալտակ մինուհար հարս ունե-
նառ, են ել աննամուս լինի : Հողը մեր գլխին ելա՛վ . սող մհալը
մեր ոջալին կթքի : Վա՛յ, ես ի՞նչ զուլում կրակ եր . յես դետրին
կմտեմ . . . ասում իր յերեկոս յա, կուրանա՛ս, մեր, կուրա-
նա՛ս . . .

Թամամն տալ չիվարած՝ տեղում շշմեկ եր կանգնել : Բայց

ուչքի դարուց հետո, եւս յիշ վաղեց Կնճարան ու թորչումած թշերը պրճոնկելով դուրս յեկավ:

— Սո՛ւտ, Մարգո ջան. վո՛րդ պաշեն՝, տաղ արա. թող եւս ձե-
նը զեղի բերանը չընկնի, մինչի Սամսոնս յետ դա, տեսնենք նա՛
ինչ աւտուած: Եւ ի՞նչ դուրում եր, աստված:

Յեթի Սամսոնի սարսափը չլինէր, անիրավ տալն անմիջապէս
հարսի կոնից կրակներ ու կղրկներ հորանց տուն, վոր Ելերեւը մուր-
քսեն ու սև իշին նստացրած՝ փողոցները ման անենք:

Բայց նա չհամաձայնից առանց Սամսոնի դիտութեան տեղ
ծայրահեղ քայլին դիմել ու առաջմ վրեժն առաւ նրանով, վոր
հակառակ տեղական սովորութեան, հարսի մօրն իրանց տուն
չհրավիրեց:

Սոնիկն սպասում եր մօրը, վոր լիքը սիրտը բանա, դարդերը
պատմի, ասի, վոր եւս ծով տունը ճնշում, խեղդում ե իրան,
վոր ինքն ալստեղ անարտաղից ե, մենակ, վոր իր մտառը կյանքն
արդեն սկսում ե սեւանալ ու արևը խափարել:

Հարսի աչքը ջուր գառավ մօր ճամբին մօտիկ տալեն, բայց նա
չկար ու չկար:

— Քույրիկ ջան, եսոր մօրս կանչեցի՞ք, — վախժխելով հա-
քեց նա Մարդոյին:

— Ինչի՞, կանչելն ա. խի՞ կանչենք. շատ պարզերես լաւ մեր
ա, շատ նամուսով աղջիկ ա ճամբու դրել... դեռի՛նը մտնեք,
դեռի՛նը: Դռնակիդ չարտաժը տար մօրդ գլուխը կապի:

Սոնիկն աղչել եր, քարացել: Նա հաղիւ հաղ մըմնջաց.

— Քույրի՛կ, քույրի՛կ, ամսթ ա... Յե՛վ արցունքն ու հե՛ծ-
կըլտանքը խեղդեցին նրա ձայնը:

Սկեսուրն անխոս մտանցավ ե Մարդոյի թևից ձգձգատելեն,
աչք ու հոռնքով հորդորեց վերջ տալ խոսակցութեանը ե սպասել
Սամսոնին:

— Անամո՛թ, ուղում ա լացով աղատվի, — գոչեց կատաղած
տալը ու յերեսը շուտ ափեց:

Հարսը խեղդող արցունքների արանքից փորձեց մի կերպ
հասկացնել, վոր ինքն անմեղ ու անարատ աղջիկ ե, վոր փեսան ե
ծեր, տկար, բայց տալը հեղձորեն քրքջաց ու թքելով. սանդուղքն
ի վար ցած իջավ:

Այդ միջոցին բաղը մտալ տարորինակ մի աղմուկ : Լուսնային ինչպիսի անկապ աղաղակներ, քաղաքուհի և հայհոյանքի ձայներ : Մեկը բարձր գոռում էր .

— Յեկե՛ք, դե՛ս կրակք, ասում եմ, շան աղեր : Քե՛ք անենք, քե՛ք, հարսանիքի կրճոնն⁶⁾ ա :

— Չե, չե, աման, յես չկամ :

— Ախպեր, յես ել չեմ գալի, Մարգոն մեզ կքրքրի :

— Յեկե՛ք, յեկե՛ք, յես ձեր հոք հոգին :

— Յես ել փախա :

— Ե՛յ, ո՛ւր կորաք, շուն շան վորդիք, նամարդներ :

Դարգիմանի վորսի ընկերներն եյին⁷⁾ . քեթից եյին դուրս յեկել : Վատին ուղում էր նրանց քարշ տալ, բերել իրանց տուն, հարսանիքի մնացորդներով պատվել, բայց հյուրերը վախենալով նրա կին ու զսքանչից, չեյին ուղում ներս մտնել ու փախեփախ եյին ընկնում :

Շուտով սանդուղքին յերևաց ինքը՝ Դարգիման Վասոն, վոր յեկի հետ ճիտ արած յերգում էր իր թամ բառով .

Քեկուղ վոսկիդ դեղով լինի,

Թեկուղ հաղար պալատ շինի,

Փուչ բաներ են : Թե խելք ունես՝

Շատ վայելի սեր ու դինի :

Մարգոն սանդուղքի մեջտեղը կանգ առալ, սև ու դեղին գեմքը սառաիկ կնճռոտեց և բոլոր ուժով ճչաց .

— Չոռ ու ցա՛վ քեզ, զահրումա՛ր . մահադե՛ղ լինի բահածդ պնչներե՛ցդ վեր թափվի :

Վասոն խելույն կանգ առալ, գլուխը բարձրացրեց և բազուկները բացելով, վորոտաց .

— Մարգո ջա՛ն, հոգուդ մեռնեմ, մի պառչա՛ր՝ ... ապա փակց յերդել :

Անիրավ յարս վառեց ջիգյարս⁸⁾ :

Ու վրտ հասալ, վոր բունի և համբուրի ամուսնաւն :

— Կորի, կորի, պիլան շուն, — զոչեց կինը դայրացած ու շեպի վեր փախչելով, պատշգամբի մյուս ծայրի սանդուղքով իջալ ներքե :

Վատին յերկար չհետեւեց կնոջը : Նա ընկալ պտաուհանի առ-

⁶⁾ Կերակուրների մնացորդը :

Չե՛ր առիաթի վրա և շարունակեց յերգել.

«Անիրազ յարս վառեց ջիւշարս»:

Այժմ արդեն հայհոյելու հերթը զոքանչին հաստով, Նա սե-
ռյակից դուրս թռաւ, զու քաշելին հարձակիցն նորեկ անկող հյու-
րի վրա, վոր կանգնած էր սանդուղքին և նրա կռից բռնելով,
կատաղությամբ բղավեց.

— Դո՛ւրս, իմ տանից, խուժան չուն. կորի՛ աչքիս առաջից:
Ձե՛ր խուժանի խմբի հո՛ւար կտրվի, ինչ իմ հալալ սջախը հիմնա-
հաստի քանդեցիք, թաղաւորի թայ փեսխս դինու դերի շինեցիք:
Կորի՛, կործանվի՛, առում եմ, թե չե գլխիդ ցատում կրակ կթա-
փեմ:

Ձկնորս ինչոն ծործորակը քորելով, ապուշ-ապուշ յերկար
նայեց պատալի մանր ու անհայտ պապղտացող աչքերին և նրա մեջ
խմելու վերջին հույսը չքացավ: Նա քթի տակ լավ, յուղալի հայ-
հոյեց անաղուս-հաց տանախրուհու աղիկ մետե-կենդանին և փոր
ու փաշման վար իջավ, հեռացավ:

Հյուրընկալը շնկատեց այդ բանը: Նա ձեռն ախանջին դրած
անուշ բաժում յերգում էր.

«Դատարկ բան ա, թե խելք սենեմ՝

Ետս վայելի սեր ու գինի»:

— Այ գտհրումա՛ր լինի, գինիդ պնչնեբիցդ. թափվի, հա՛,—
երկամ սրտից անեծք արեց զոքանչը և մութաքին փեսին տալով,
հրամայեց շնթողել^{*)}:

— Ախպեր ինչո, գեան արի մին-մին խմենք, հորդ հողին լույս
դառնա, — զոչեց Վասոն՝ իր ահադին բաղուկը յերկար մեկնելով
ուղում: Նա նոր միայն հասկացավ, վոր ընկերին խոկել են. ինչ-
վոր անկապ ու անվորոշ մի հայհոյանք ծածծեց ու վերջում յեր-
կար ծարեց.

— Ա՛խ, դա՛դ-բեղադ, ձե՛ր ձեռից:

Ա Ն Դ Ր Ք Ե Լ Ի Յ Ե Ր Դ Ո Ւ Մ Շ

Յերբ Վասին յերեսը թեքեց, աչքն առավ Սոնիկին, վոր
սրբում էր լվացարանի կողքին, պատշգամբի են ծայրին: Հար-
բածը բարձր դռաց.

— Խամբալի^{**)} ջա՛ն, քո Քրիտոսին մատաղ, ա՛խ, մի դե՛սն
արբի, դե՛սը...

^{*)} Պնեք

^{**)} Թուրքերեն խանութ-բաղի բռնարի կրճատ ձևն է, վոր նշանակում է
տիկին-քույրիկ: Այդպես կանչում են պուզկերում աներձագի կնոջը:

— Դե լա՛վ, վեր ինկ, չիթոկի,— հանգիստանեց զոքանչը, քե-
-ն էլ ղլուխը դեպի ցած բռնելով,— վեր ինկ, նա քա թայը չի:

Սաղայն Վասոն համառորեն կրկնում եր իր կոչը և պահան-
ջում, վոր խամբաջին մոտենա:

Հարսը յերկար վարանում եր, չգիտեր՝ դնա, թե վոչ: Նրա
արորոված սիրտը քաղցր խոսքի, սիրտանքի կարոտ եր: Նա կու-
զենար մոտենալ այդ ուրախ, անհոգ մարդուն. դուցե նրա անուշ
տապն ու աղատ, անկեղծ դրույցը դեթ մի քանի վայրկյանով մո-
տացնել տար իր վողբայի վիճակը: Բայց նա գիտեր, վոր պատու-
վը դեմ կլինի այդ բանին և դուցե դա մի նոր առիթ կզատնար կոու-
քած սիրտը կրկին խոցելու համար:

Սոնիկը դեռ մտածում եր, յերբ Վասիլը վեր թռավ ու յեր-
գելով մոտեցավ.

«Ինկուդ վոսկիզ գեղով լինի,
Թեկուդ հաղար պալատ շինի...»

— Խամբաջի՛, հորդ անուշ հոգուն մեռնե՞մ...

Նա Սոնիկի ձեռն առավ իր ափի մեջ և ուղեբերն նայելով,
փաղաքանքով հարցրեց.

— Կոպերդ ինչո՞ւ յեն կաքիր. չլինի արտիզ գիտե՞լ են: Ո՞վ
ո՞՞՞ Մարդոն, թե՞ սատանա պատալը: Ասա, հորդ հոգուն մատաղ:
Յե՛վ նա հարսի ձեռն ափի մեջ պահելով, քաշեց տարավ նստեց-
րեց իր կողքին ու սկսեց յերդել մի ինչվոր պարերդ.

«Հարսը խորտա, տալը՝ յամման ու յամման...»:

Զարմանք բան եր: Սոնիկը, վոր ընդհանրապես հարբածից
մելս վախենում եր ու փախչում, այտոր ընդհակառակը, ինքն իր
կամքով, Երեքին մղումով եր մոտենում նրան: Այս հարբածի աչ-
քերում մի այնպիսի թավշություն, անկեղծության այնպիսի մի
հրապուրիչ ժպտա կար, վոր մաղնիսի պես ձգում, քաշում եր դե-
պի իրան:

— Բաց թող, կոբի՛, ևս ջահելի ընկերը չես. — բարկացավ
սկեսուրը, աշխատելով փետի ձեռքից հարսի թաթն աղատել:

— Ամա՛ն, հանի, մե՛ղք ա, մե՛ղք. ես խառ ու դումաչ աղջիկը
ձեր ոջախի խարբը չի: Ես տան ամեն քարի տակ հաղար ո՞՞՞ ու կա-
րիճ կա: Սրա մեղքի տակից վո՞նց սկսի դուրս դաք: — Յե՛վ նա
յես վանեց զոքանչի ձեռները:

Սոնիկի փախիկ ձեռը լեթեակի դողում եր Վասոյի ջերմ օ-
փերում: Բայց դա վախի, յերկյուղի դողդողոց չեր, այլ արեհոծ
կրծքից յեկող ինչվոր անհայտ ու անծանոթ, բայց դուրալի մի
գրգռ:

— Դե լա՛վ. Լեզուդ քեզ քաշի. շան բաժինը լաիկել են ու դու՛
խիցդ դժամվարի դուրս տալիս: Վայ թե մեկել քո՛ մեղքի տակին
մնամ, — հեղինեց պատասխըլը փեսին:

— Իհա՛րկե, հոգիս կերել էք, հոգի՛ս... Ա՛խ, դա՛դ-բեդադ
ձեք ձեռից:

Պատասխըլը պատասխան չդոնելով, յերկու ձեռքով չանչեց փեսի
յեքնաին ու հրամայեց հարսի ձեռն ազատել: Բայց հարբածը յեր-
գում եր.

«Հարսը խորոս, տալը՝ յամման ու յամմա՛ն»:

Հանկարծ Վասոն յերդն ընդհատեց ու իր այրող հայացքն ու-
ղիղ Սոնիկի աչքերին մեխելով, ազաչական տոնով ասեց.

— Խամբա՛լի ջան, ի՛նձ թաղես, մի դնա՛լ գինի հասցըու. ախ-
տի խմեմ քո բույանտ կենացը: Կենտ մի գա՛վ գինի յեմ ուղում: —
Յե՛վ նա հարսի ձեռն ազատեց:

— Ուղի՛, ուղի՛. ախար լակածդ քիչ ա. պնչներիցդ վեր թափ-
վի, — քի՛ի տակին անեծք արեց պատասխըլ և մատն սպառնալին
թափ տվեց հարսի վրա:

Սոնիկն անհարմար դուռթյան մեջ ընկավ և աչքերը կախելով
մո՛նջաց:

— Նլ մի՛ խմի, ախպեր, մի՛, բոլ ա. գինին փիս բան ա:

— Գինին փի՛ս ա... հա՛, հա՛, հա՛: Խեղճ, միամիտ հրեչ-
տակ: Նդ ո՞վ ասեց. քեզ խարել են, ջանիկս: Գինին ա կյանքի
լազաթը, արքայության մեռոնը: Առանց գինու ախարքը կոպեկ
չարժի: Բա չես լսել, վոր ասում ա, — ու նա յերգեց.

«Փուչ ախարհում քանի կարոս

Եստ վայելի սեր ու գինի»:

— Ա՛խ, գինու կուտրակին մոտադ: Խմողը գետի լազաթը,
յիմողն ի՛նչ խմանա... Դա՛դ ու բեդադ են պատասխըլ ձեռից,
դա՛դ... Յե՛վ նա ոճիքն յերկու ձեռով թափ տվեց ու նորից դո-
չեց. — գինի՛, գինի յեմ ուղում. խամբա՛լի ջան, ինձ թաղես...

Նա տեսնելով, վոր խնդիրը հարգող չկա, ինքը յելավ ներսից
գինի բերելու. բայց ճանապարհը փակ եր: Հարսը՝ բաղուկները
բաց՝ բռնել եր նրա ճամբեն:

— Ախպեր ջան, է՛յ մի՛ խմի. յես վախում եմ հարբածից: —
Սոնիկի ձայնը դողաց:

Վասիլը կանգնած տեղում քարացավ: Նա մինչև այդ ուշի ու-
շով չէր դննել նորահարսի ամբողջ գեղեցկությունը: Այժմ ահա
նա վառից դուրս գիտում և իր առջևի դիցուհու չքնադագեղ կազմ-
վածքը և լուռ, անչարժ գմայլվում:

Վասիլի կրծքի խորքում հասեա խաբուշկ բռնկվեց, վարժ պայծառ, կարմրաշողուն բոցներ նախ սահում էլին հետո՝ անմահական ջերմութեամբ՝ մոզոզելու հոգու բալոր խորշերը, ապա կըրկին ալիք-ալիք հետ դառնում և հրեղեն ոգակով քորքոք սիրտը յոթնօթում:

Հարբածն խկույն լըջացավ:

Հարսը նայեց ուղիղ Վասիլի աչքին և ուժեղ շեշտով կրկնեց.

— Ել մի՛ խմի, թա՛րկը տուր. յես չեմ սիրում հարբողին: Ու տարածված բազակները կամաց-կամաց թուլացան և աչքերի թեմ կրակն իջավ Վասիլի կրծքին:

Խմբած աղեն վերափար սրտի խորքից ծանր թառանջ արձակեց ու առխալի ծայրին բլեց:

— Դու չես սիրում խմողին... կարծ լուսթյունից հետո արտասանեց Վասիլն առանց հարսին նայելու և ձեռք ճակատին դրած մտքերէ մեջ ընկղմվեց:

— Խմող մարդին աստանեն ել չի սիրի, դոս'դն հարբողի յերեսը, — վրա ալեց պառավը:

— Ձե, չե, ախպեր. թա՛րկը տուր. յես չեմ սիրում, մի՛ խմի, — թախանձում եր Սոնիկը:

Վասոն կրկին հառաչեց ու ձեռքը հարսին պարզելով, հաստատուն շեշտով ասեց.

— Լա՛վ, չեմ խմի, վոր յես սիրում՝ չեմ խմի. ել դիմու թառն իմ պոնկին չի՛ կոչի: — Էնի՛ նա ամուր սեղմելով թոթվեց Սոնիկի ձեռն իր մարդանա ափի մեջ:

— Ա՛խ, ո՛ւր ա, ո՛ւր, տարեկան քառասուն մատաղ կմորթեմ, — ալեկացրեց պառավը, իր փորձառու ծեր դուխը բացառապար պատելով:

— Տղամարդի խոսքը խոսք պէտի լինի, — արտասանեց Սոնիկը, վերջին անգամ շանթահարող հայացքը Դարդեմանին ուղղելով ու իր ձեռք նրա ափից դուրս քաշեց:

Վասիլն այլևս չեր խոսում, այլ պապանձված նայում էր Խորահարսի յերեսին: Խոսքերն ալելուրդ էլին. թուխ աչքերի ալրոզ ցոլքերի միջից Սոնիկն արդեն կարդում եր նրա անասածն ուխտը, անդրժեյի յերդումը:

Վասիլն իր խոսքի տերն եր:

Սկզբներում վոչ դոքանչը և վոչ կինը չէին ուղում հալառալ, վոր նա վերջնականապես ձեռ կճաշի խմիչքից: Յե՛վ իրա-

վաւք ունեցին: Փեսայաւթյան յերկու տարվա ընթացքում Վաստն ձի քանի անգամ նման խոտատում եր տվել ու մինչև իոն կարճ ժամանակ չեր խոմել: Բայց հենց վոր սիրտն սկսել եր պղտորվել, հենց վոր վշտի նշույններ եր նկատել, ամփիջապես դրժել եր իր խոտատումը և կրկին գինու թասի փրկարար դորությանն ապավինել:

Սաւայն աշտմ նա կատես նախկին Դարդեմանը չեր: Առաջադարձաբարացին յեղնելով, նվիրովում եր տնտեսական դործերին, իբիկներն ել տանից չեր բացակայում. այլ գրկում եր իր թաւը և նրատում եր պարտիւղում, կամ պատշգամբին ծայրին, ու նվազի քաղցր հնչյուններն հետ իր թաւ ձայնով անհույս սիրտ մեղեդիներ մրմնջում:

Նն առաջվա ստը ու ձորն Վասիլը հիմա տանու յեր դարձել: Նա զլաւարատ եր սրերով, շարաթններով վտըր անից դուրս չղնել, միայն թե կարողանար հաճախակի հանդիպել իր աննման խամբաշուն, նրա պատկերով հրճվել, նրա ձայնով դժայրվել և անուշիկ հայացքը բոցով քերթանալ, այրվել...

Նրա թաւընկերները փորձում եյին Դարդեմանին կրկին իրանց միջովաշրը գրաւել, բայց իզուր: Վասիլն անդդովելի յեր: Սոնիկի արմաղ շուրթի անմահական ժպիտը նա չեր փոխի հալար քնքի և բյուր խրախճանքի հետ:

Ն Ե Ր Զ Ի Ն Կ Ա Յ Մ Ե Ր Ը

Հարաւնիքից աւթ ու անց՝ Մարդոն հարկավոր համարեց ջուկն թնակարանը: Նա չեր ուղում տեսնել հարսի շվաքը. չեր ցանկանում մանաւանդ, վոր սմուսինը հաճախակի աւիթ ունենա նաչելու այն զատտանի՞ն դայթակղիչ յերեսին: Մի ծանր նախադրացում բույն եր դրել նրանում, վոր շարունակ կրծոտում եր Մարդոյի սիրտն ու հոգին: Նրան թվում եր, թե Լոռնից այն «անդդաւն» աղջիկը հարս եր յեկել իրանց տուն հատկապես իր՝ Մարդոյի՝ կյանքը թունաւորելու և ամուսնուն ձեռնից խլելու համար:

Մարդոն մարդուն առնելով, փոխաւ մտաւ հորանց հին վերնատունը, վոր կանդնած եր նույն բակում, մեջքը թիկնած պարտեղին ու յերեսը նորաչին տան պատշգամբին ուղղած: Այդտեղ ալելի լալ եր ու ալելի աղահոմ:

Վաստն, իհարկե, հասկացաւ ամուսնու փորացալը, սակայն չաղեց ընդիմանալ թնակարանը ջուկելուն, վոր անտեղի չգրգռի կնոջը և ալէլի չհաստատի նրա կառկածանքները:

Բայց բաժանքը շատ թանգ նստեց Վասիլին, վորն ամեն սր

թաւր ձեռին, պատուհանի դեմ նստած, հետզից հետեւ մաշվում եր նորահարսի կարոտով: Ամեն անգամ, յերբ Սոնիկը դուրս եր դա-
լիս պատշգամբ, Դարդիմանին թվում եր, թե դա արեւն եր ծաղկեց,
վոր բոլոր նառադայիժներով լուսավառ նաճանք բերեց և իր սալա-
րած սրտին թաքնութեան հաղորդեց: Յեւ այլ պաճին ավելի դի-
ւելին հնչում թառի հեծկլաւանքները, և ավելի թափ առնում սիրա-
կարոտ դաշլալը:

Սոնիկն եւ անտարբեր չեր: Մի ինչլոր մութ ու դեռ անձե-
ղոտցում կար նրա մատաղ կրծքի խորքում, վորի իմաստն ու ելու-
թեանն աղջիկը չեր բմբռնում: Նա այնքան միայն զխտեր, վոր
Վասիլի ներկայութեանն ակտիւ էլի չեր իրան. ու յերբ վոր նա
չեր յերեւում ղիմացի պատուհանում, հարսի սիրտը մի տեսակ
պատարկութեան եր զգում: Նա կարոտում եր Վասիլի պարթեա-
կադ՝ հասակին, ևն առնակոտն ասղու զեղեցկութեանը, թառի ա-
նու լիբլիւնն, տաղի քաղցր մրմուռնը:

Մարդոյի զեղնած դեմքին սկսել եր ծիծաղ դալ: Մոտ տասն
սր եր, ինչ Վասիլը բարբոսի չեր խմում: Մարդը կասեա հրաշքով
մեկնն վերածնովել եր: Բայց ի՞նչն եր այդ անակնկալ փոփոխու-
թեան պատճառը:

Մայրն այդ բանը բացատրում եր հարսի բարի յերեսով, նրա
փոսի ճակատքով, վոր նա հետը խեր ու բարի յեր բերել սկսա-
րեց սջախը: Բայց աղջիկը լսել անգամ չեր ուղում զբարի յերեսի
բարութեան, կամ թե ուղուրի մասին: Մարդոն զխտեր, վոր կապ
կա հարսի դալու և ամուսնու դարձի մեջ, բայց թե ի՞նչ դադանի
կապ եր դա, նա չեր կարում հասկանալ: Սե ու միին կասկածները
կրծում ելին կնոջ սիրտը:

Վաստն հարսին խոսք ե տվել չիմել և չի խմում: Ի սեր ին-
չի՞... Ի՞նչ զերբնական զորութեան կար հարսի մեջ, վոր միանդա-
մայն բուժեց իր զինեմով ամուսնուն: Այստեղ սիրտ խաղ կլինի...
Անշուշտ Վասիլն ուղում ե այդ միջոցով Սոնիկի սերը վորոտը:

Իսկույն մի սառ դող եր տնցնում Մարդոյի վողջ մարմնով.
զեղնած դեմքն սկսում եր կապուտիկել, շուրթերն արագ դողում
եյին և կանացի սուր խանդն ահեղ թափով վրդովում, անկեղծում
եր սիրտը:

Ու կինը, տասն աչք առած, զիչիր-ցերեկ հետեւում եր ամուս-
նուն:

Մարդոն չեր խոսում հարսի հետ: Նա խոով եր: Յեւ Սոնիկը

զոհ եր այդ հանգամանքից: Նրա հոգեկան աշխարհն սկսել եր խաղաղվել: Գլխացալին անցել եր և հարսն արդեն մասնակցում եր տնտեսական թեթիւ աշխատանքներին՝ սենյակներն եր հալած-
քում, թեյ պատրաստում, և այլն:

Ա Ն Բ Ո Ւ Ժ Ե Լ Ւ Տ Կ Ա Ր Ը

Տասն որ բուժվելուց հետո, մի իրիկուն, Սամսոն աղեն վերա-
դարձաւ քաղաքից՝ ծիծաղադում, առույդ տրամադրությամբ:
Յերբ վոր Մրտոն, Յեղդարովենց բառակը, վաղեց ձիու առ-
պանդակը բռնելու, նա աչքալույս տվեց աղին՝ Վասոյի դարձի
մոսին, և դրնդով արցունքն առնելով, ասեց.

— Աստծու փառքը շատ ընի, աղեն նոր ծնվեց մորից:

Սամսոն աղեն ընծաներ եր բերել բոլոր տանեցոց, մինչև ան-
դամ Մրտոյին՝ ձմեռային տաք փափախ: Բայց նորահարսի ընծան
ամենից թանկագինն եր: Դա մի վոսկյա հաղվադույտ ժամացույց
եր, հաստ ձուլածո վոսկե շղթայի վրա:

Յերբ վոր ամուսինները ննջարանը քաշվեցին, Սամսոնն իր ձե-
ռով կախեց ընծան Սոնիկի կրծքին և ինքնազոհ ժպտաց նրա յերե-
սին: Նա սարսուռ եր, վոր ահա կինը կզրկի մարդին և իր շարժադ
ալ թուշն ամուր-ամուր կսեղմի ընծայարների շղթին: Բայց հարու
լուռ եր, անշարժ: Նա սառն անտարբերությամբ խաղում եր շղ-
թայի հետ և աչքի պոչով նայում ամուսնու դունատ դեմքին,
ներկված, ցանցառ բեխերին ու յերեսի մանրածալ խորշոմներին:
Նա չիմացավ թե ինչու հանկարծ հիշեց պարտիդի կարմրատերե
տանձնին: Այնուհետև նրա աչքին պատկերացավ Վասին իր առ-
նական հաղթ ու սիրուն կազմվածքով, թուխ աչքերի եւ շանթալի,
հրաբորբոք հայացքով:

— Բա շնորհակալությո՛ւնդ ուր ե, ապերախտ, — կեռ-հանա-
քով հանդիմանեց Սամսոնը:

— Շնորհակալ եմ, — թուլիկ-մուլիկ դուրս տալով, շշնջաց նո-
բահարը:

— Ձե, եղ չեւալ, — և նա կնոջ լիքն իրանը դրկելով, ձգեց դե-
պի իր կողմը:

Սոնիկն ընդլիմանում եր, աշխատելով աղատվել ծեր ամուս-
նու բաղուկներէ ողակից:

Բայց Սամսոնը հաղթահարեց կնոջ համառությունը և մի համ-
բույժ քաղեց նրա խառ ալտից:

Նորահարսը կրկին հիշեց տանձնուց ընկնող տերեւի շփումը

և մատի ծայրով սրեց մարդի համբույրի տեղը: Կասեա հաբամբան եր կպել յերեսին:

Վրա հասալ մի նոր, տանջալի դիշեր: Յեղգարովի տասնորյա չարչարանքն ու բուժումը միանգամայն ապարդշուն եյին անցել: Սեռական անկարողության դաժան հիվանդությունը նորից տանջում եր նրան:

Յեւ այդ բանը կրկնվում եր յերեք դիշեր շարունակ:

Չորրորդ որը, շատ կանուխ, Սամսոն աղեն հայտարարեց Սոնիկին, վոր դնալու յե Մասկիւս յերկարատե բուժվելու ինչվոր պրոֆեսորի մոտ և կարող ե պատահել, վոր մինչև դարուն չդա:

Կինը լուռ արտասվում եր:

— Մի՛ լա, ջանս, մի՛ տրամի, անցողական բան ե սա. դու ծերություն չիմանաս: Թող բժշկվեմ ու դառնամ, նոր կտեսնես, ինչ օտդահա աղամարդ եմ յեղել յես,— սիրտ եր տալիս Սամսոնը:

Կինն աչքերը սրբելով, լսեց մարդու խորխտալի խոստումը, բայց չհավատաց նրան և պատասխանի փոխարեն արցունքի միջից փայտաց: Նա ուրախ եր ամուսնու յերկարատե բացակայության համար:

Յեւ Սամսոնը դնաց Մասկիւս բուժվելու: Բայց, հրաժեշտի միջոցին, պատվիրեց մօրն ու քրոջը, վոր վոչ մեկը վորեւ կերպ չվճարեցին Սոնիկին:

— Վոր լսել եմ հարսի խաթրին կպել եք, կամ նրա սիրտը կտարել, եւ իմ աչքիս չերեաք: Հենց իմացեք՝ նա՛ չի, յե՛ս եմ ես տանը:

Թամամը շուկեց առարկել, վշտացնել ճամբորդին. իսկ Մարգոն ինքն իրան կերպով ու յերեսը շուռ տալով քթի տակին մոճուաց:

— Ե՛դ եր պակաս, աչքս լույս: Լուսնից լրբի՛ն պիտի դուռի վեր բերենք:

Յ Ե Դ Գ Ա Ր Ո Վ Ե Ն Յ Դ Ո Վ Լ Ա Թ Ը

Չորս հինգ ամիս եր անցել, ինչ Սամսոնը բացակայում եր դուռից: Տնտեսության կառավարիչը հանգիստանում եր Վասիլը: Բայց նա միայն կարգադրողն եր, իսկ դործնական աշխատանքն ամբողջովին ծանրացած եր Յեղգարովինց «դոյլաթի», բատրակ Մրտոյի ծերացած ուսերին: Մրտո բիձեն ոտար չեր Յեղգարովինց ոջախին: Արդեն կես դար եր անցել, ինչ նա այստեղ աշխատում եր սրտալի, այնպես, ինչպես մարդ կաշատի իր տանը, իր սեփական դործերում:

Պարապությունն անծանոթ եր Մրտոյին և ծուլությունն տոն-

լի: Նա ուսել էր Յեզդար ամու, այդ ոջախի տոհմապետի աշխատանքի ղարոցում: Յեզդարն ինչպես ինքն էր անդուլ, անդադրում միշտ քրքրվում ու տանջվում, այնպես էլ ուրիշներին՝ եր պահանջում: Պարսպ մարդը նրա աչքի դրոշմ էր: Ով վոր նրա ձեռն ընկներ՝ կրանեցներ անպատճառ: Յեզդարի հյուրերն անդամ ազատ չէին այդ տուրքից: Իսկ բաւարակին հս չէր թողնի չունչ քաշի:

Կպատահեր աշնանային յերկար ու ձիգ գիշերներին ջահել Մրտոն պարսպ ժամին կգար ամու սենյակը ու կցցվեր դռան տակ: Ամին խոթու հալացքով կչայիչվեր Մրտոյին:

— Այ տա, ել. ի՞նչ ցցվեցիր. տալարիդ կերը տվի՞ր.

— Հրամանք ես, ամի ջան:

— Գո՞մը կարդին սրբեցի՞ր, չորացրի՞ր:

— Հրամանք ես:

— Զիւրկին թիմարեցի՞ր:

— Հրամանք ես, ամի ջան:

— Զուրդ կրել, պրծն՞ւ ես:

— Իս ինչ, վաղո՞ւց:

— Սլ լան չունե՞ս, հարամ դադա:

— Չե, ամի ջան, ամեն բանից պրծել եմ:

— Հեյ, շան վորդի, վոր ետենց ա, դե եդ դուռը տար ու բեր, ետենց բաց ու խուսի արա, ձեռդ պարսպ չսովորի:

Յեվ խեղճ Մրտոն, տրտունջը սրտի խորքում թաղցրած, կերթար նոր դործ ճարելու, վոր ձեռը ծուլլ չսովորի:

Այդպես, Մրտոն դարձել էր կասեա լարված մեղկնա, վոր արշալույսից դարթնում էր, ամբողջ օրը քրքրվում է իրիկունն ամենից ուշ պառկում հանգստանալու: Ամբողջ գյուղը Մրտոյին աղինց «դավար» էր կոչում է դա արդարացի յեր. նա մեծ յերախտիք ուներ Յեզդարովենց տան վրա:

Յեզդար ամին իր ձեռով էր ամուսնացրել Մրտոյին մի հաղթանդամ, կարմրաթուշ աղջկա հետ: Գյուլուն, մարդից ել ջանասեր գուրս յեկամ ք. Յեզդարովենց «գովաթը» մեկի տեղ յերկու դարձամ:

Ամուսիններն ընտելացան ու սիրեցին մեկ մեկու է տան բոլոր դործերը բաժանեցին իրար մեջ: Գոմի բակը հանձնված էր Գյուլոյին — կոյն ու մատակը կթեր, հայն ու ճիւղ խնամեր, խնոցները հարեր, լվացք աներ, խմոր հունցեր. մի խոսքով, ինչի վոր տե՞ր պատեր, ինչի վոր ձեռը հասներ:

Իսկ գրակի դործերը՝ արտ ու այդու, վար ու ցանքի, կալ ու

կուտի բոլոր աշխատանքները հանձնված եր Մբառյին, վորն ա-
մեն տեղ հասնում եր և ամեն գործ կատարում :

Մբառն ու Դյուլըն վարձ չեյին տաւում : Յեղգար ամին դեռ
բաւարակներն պատկի հանդեսին խոստացել եր իբ հոգաւ վարձքի
համար նրանց նրազ անելու, այսինքն, տուն ու տեղի, մալ ու մը-
լի սղաղի տեր շինելու և նրանց զաւակներին իր հաշվով ուսման
տալու : Բայց նա մեռաւ և խոստումն և իր հետ դերեղման տա-
րաւ : Իսկ նրա ժառանգները կամաց-կամաց մոռացության տվին
այն : Բայց չարտաւնջ բաւարակները գրեթե ամեն իրիկուն հիշում
եյին Յեղգարի հանդիսավոր խոստումը և սրտի խորքում փայլա-
յում սեփական տուն ու սղաղ ունենալու, իր սեփական գործի վրա
աշխատելու տենչանքը : Մահայն նրանք քաշվում եյին և խուսա-
փում այդ մասին խոսք բացելուց :

— Դե, իրանք ևլ մարդ են, չի : Տեսնում են, վոր ետքան տարի
անվարձ-անփող տանձվում ենք ու տրորվում . մեր ամագ-աշխա-
տանքը հո չեն թողնի իրանց հոգու վրա պարտքը . — իրար միջի խո-
սում եյին մարդ ու կին և շարունակ սպասում, վոր տերերը մի ոք
պիտի հիշեն իրենց հոգաւ պարտքը, ու վերջապես, վարձահատույց
լինեն ծեր բաւարակներին :

Ու տարիներն տրազ պտտվում եյին, տանամայակներն եյին
հաջորդում միմյանց և նրանց վարձի խնդիրը կամաց-կամաց թաղ-
վում եր ժամանակի մոռացության փոշու տակ :

Բաւարակներն ընտանեկան միապաղաղ կյանքի մեջ մի գաւարն
սեւ բլծ կար, վոր թերերեցի* նման որ ու գիշեր շարունակ ծխում
եր մարդկայց հոգում : Նրանք զաւակ չունեյին : Յեւ ժառանգի հա-
մար պառնակ պատուելով հասան մինչև ծերություն :

Ա Ռ Ա Ն Ձ Ն Ա Կ Ի Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Թեև Վասոն արդեն ընդմիշտ հրաժարվել եր դինուց, բայց
հիմի յեւ հարբած եր մի ալլ տեսակի դինով : Սոնիկի կարոտն եր
դա, սիրո լոնչեջ այն կայծը, վոր ամիսներ առաջ ընկել եր սիրտը
և հետզհետե բոլորաբլելով, հրդեհել վողջ ելությունը :

Նրան թվում եր, թե Սոնիկն ամեննին չի նկատում իր վատ
դրացմունքները, չի տեսնում իր ներքին տառապանքները, կամ
յեթե վոր դրում ե, կնշանակի արհամարհում ե նրան, մտքում
ծաղրում ե խելադար տենչանքը, և սնամիջ յերապական ցնորքը :

Ալլ կերպ ինչպիսի բացատրել Սոնիկի սառնությունը, վոր շա-
րունակ խոսյա և տալիս ու միշտ փախչում նրանից : Վասոն շատ

*) Գիսափառ, ծխացող փայտ :

եր աշխատել առանձնանալ Հարսի Հետ, յերկար ու լուռ նայել նրա աչքերին, մի կերպ իր սիրտը բանալ, վերքերը ցույց տալ նրան. բայց, Հենց վոր սամթն եր ընկնում, Հենց վոր աղն իր կայծակե աչքերի բոցայեղու նետերով նշան եր բռնում յարին, Սոնիկն իսկույն կարժրում եր ու դիտակոր փախչում նրա շանթաւարող Հայացքից:

Սիրահարի սիրտն անդադար տանջւում եր, Հոգին մաշւում անպատասխան, անհույս սիրտ ցալերից: Լինում եյին բոցներ, յերբ վոր թախիծն սկսում եր խեղդել Վասիլի կուրծքը և նա պահանջ եր զգում նորից գինովանալու, կեր ու խումի, դալի ու զուռնի աղմուկի մեջ թաղելու. Հոգին պաշարող վիշտը: Բայց Հենց վոր միտն եր դալիս Սոնիկին տալած խոտքը, ծնկներն իսկույն ծալւում եյին ու թևերը թուլանում: Նա սարսափով Հետ եր մղում դինու դալի ուրվականը:

Սակայն, Վասիլին հաջողից վերջապես առանձնակի տեսակդել Սոնիկի Հետ:

Գարնան փարթամ որերն եյին: Մարդոն իրան թույլ եր զգում ու անկողին եր ընկել: Թաժամն ու Գյուլոն շարունակ Հիվանդովն եյին զրազված, նրան եյին խնամում, նրա դիտով պատւում:

Մի որ Վասոն զրազված եր պարտիում. նա ջրում եր ծառերը: Յերբ վոր ջուրը դարձրեց կողքի ընդարձակ ափին, ինքը նստեց ճոխ կանաչին և սկսեց մեղմ ու անուշ յեղանակել իր նոր Հյուսած և սիրուն յարին նյիրած պարզ ու անպաճույճ ապրը:

Սոնիկն այդ որ շատ տխուր եր: Մենակության վիշտը տանջում եր Հոգին և նա դառը մտքերի մեջ ընկղմած՝ լուռ արտասուք եր թափում:

«Ճա ի՞նչ փորձանք եր, աստված, — ինքն իրան խոսում եր նա, — վոչ աղջիկ եմ՝ աղջկա պես, և վոչ կնիկ՝ կնկա պես:

Յեւ նա անձայն սգում եր իր տարաբախտ, վողբերդական վիճակը: Լացեց, լացեց և աչքերը սրբելով, իջավ դեպի պարտեզը, վոր ծառ ու ծաղկունքի մեջ, ազատ բնության զրկում լցված սիրտը հովանա:

Նա լուռ ու մունջ սահում եր ծառուղիներից մեկով դեպի պարտեզի խորքը: Ծամբի դաշար ու ծաղկաղարդ կանաչը համեստաբար խոնարհւում եր նրա դեմ և ցուրտ շնչով կարոտաղին լիզում նրա վրտները: Սաղարթախիտ ծառերն իրար ճառով փարվելն՝ անթառամ կամար Հյուսած, մեղմիկ սրբում եյին հոյակապ կատարները և անուշիկ սլավոցով դեղնեղուհուն վողջւնում:

Սոնիկն հանկարծ կանգ առավ ու սկսեց ձեռի ասեղնադործ մատների մեջ ջղայնաբար տրորել:

Վասիլի քաղցր տաղի մեղմ թրթռոցն եր դալիս :

Լուսն : Տաղի վերջին հնչյունները մեռան սաղարթներէ մեջ և դժալոված ունկնդիրը՝ թիկունքը ծառին տված՝ սրտատրոփ սպասում էր նրանց կենդանանալուն :

Բայց տաղն իսպառ լուել էր : Մենակ ծաղիկներն եյին դեփյուռի հետ դադատադողի շնչում և գլուխներն արիստանքով որորում : Տաղը չկար ու չկար : Սոնիկի սիրտն սկսել էր սզալ նրա կարոտը :

Բայց ահա ծանոթ ձայնի մրմունջները նորից մեղմիկ թրթռացին պարտիզում և բուժարար ցողի պես կաթիլ-կաթիլ նստեցին Սոնիկի պապակ սրտին :

«Ա՛խ, անիրավ, աղիւղ յար,

Բո՛ւ ա՛սիրտս սրատես .

Մի հետ կյանքս խլի տար» :

Սոնիկն ինքն ել չիմացավ, թե ինչպես պոկվեց ծառից և թռչլւիտներն որորվելով, շարժվեցին դեպի ձայնը :

Տղեն ազատ պառկած էր թափշյա կանաչների մեջ՝ ձեռները դիտատակին և աչքերը դիմացի լեռան ծայրին սեւեռած, բեղի տակ մրմնջում էր յերգի վերջին կտորը :

Տաղը մարեց ու մեռավ թարմ ծաղիկների ծոցում :

Հարսը հինգ քայլի վրա արձանացել էր, սառել :

— Ախպեր Վասիլ,— դողդոջ ձայնով կամացուկ արտասանեց Սոնիկը : Վասոն լուռ էր, մտախոհ : Նա չէր լսել սիրուհու քաղցր կանչը :

— Ախպեր Վասիլ,— ավելի բարձր հնչեց Սոնիկի դողդոջ ձայնը :

Տղեն գլուխը թեքեց ու զարմանքից ծուլ յեղավ : Նա լուռ կանգնեց յարի դեմ և վառվռուն աչքերից բոց ու կրակ թափելով կայծակնաւար արեց սիրած երակին : Հարսը փորձեց դիմանալ այդ հայցնոց հայացքին, բայց զգաց, վոր անդոր ե : Ամօթի կարմիր շղարչն իջավ շարմաղ յերեսին և աչքերը կախվեցին :

— Սոնիկ,— արտասանեց Վասիլը հաղիվ լսելի ձայնով և բաղուկները մեկնեց :

Հարսի դողդոջուն ձեռքը մեքենայաբար յերկարեց և Վասիլը ջերմ արևրի մեջ կորավ :

— Ա՛խ, ի՛նչ անուշ յերդում ես :

Տղեն՝ սիրտ առած սիրուհու դովիստից, նրա ձեռն ե՛լ ավելի ամուր սեղմեց արևրում :

— Սոնի՛կ, Սոնի՛կ...

— Ախպեր Վասիլ...

— Աման, չե՛, չե՛. դու ինձ ախպեր մի՛ կանչի. յես քեզ համար ախպեր չե՛մ :

— Ախպեր չե՞ս, բա ի՞նչ տանեմ. իմ ի՞նչն ես :

Ու Վասիլը մի վայրկյան շփոթության մեջ ընկավ : Նա պատասխան չեր գտնում :

— Ի՞նչը... սիկ. հենց հեպես. ը... բարեկամը... ընկ... ե՞րբ :

Յեւ նա վերջին բառի պոչը նրա գլխից պոկելով, այնպես ձգեց ու շեշտեց, վոր Սոնիկի արախն հնչեց նրա փախադած բառի պես՝ «յարդ» :

— Յա՞ր... չէ՞նչաց նա տղի դեմքին նայելով և զգաց, վոր ձայնը դողաց, կրծքում փոթորիկ բարձրացավ և շնչառության չափը խանգարվեց :

— Հա՛, հա՛, յա՛րդ...

Ու Վասիլը պատանձվեց, եւ ուժ չկար խոսելու : Նա տղուին պես կպել եր Սոնիկի փափլիկ ձեռին և անընդհատ համբուրում : Հարող լուռ եր և անշարժ : Նա աչքերը սևեռել եր վերի կանաչ կամարին ու միացել դժայլված :

Պատեկ չուրջը հարսանիք եր և ծառ ու թուխ՝ բոլորն իրար թեքնկած՝ տեղն ու տեղը պարում էին նազանքով և պարի հետ ոնուշ ուրի մի հրապուրիչ տաղ յերգում : Իսկ բյուրավոր ծաղիկներ, դաւար խոտերի միջից, ժպտում էին այդ հոյակապ հանդեսին :

Սիրահարի գլուխը կամաց-կամաց խոնարհվեց և վառ շուրթերը կպան հուսիս արևկոծ կրծքին : Ելեկտրական հոսանքը շանթահարեց Սոնիկին : Նա՝ ոճից խայթվածի պես՝ ցնցվեց, ճչաց և իր ձեռը հսկայի ուժեղ թաթից արկելով, մի յերկու քայլ հետ ցատկեց ու կանգ առավ : Այլ թշերը վայրկենապես խուճուցան, նորահարող սպրդեց և լայն չափած աչքերում ներքին վախը շողշողաց :

— Սոնիկ ջա՛ն... Հեքի միջից աղերսադին մրմնջում եր Վասիլը, դողդողացող բաղունները դեպի սիրուհին պարզած :

Սոնիկը լուռ նայում եր : Հանկարծ դռնառ շուրթերը դարձաբլեթին հաշտության մեղմ ժպտով, վոր ճիշտ ծխածանի պես՝ ալ ու արվան ցոլեցրով՝ լուսավորեց իր շուրջը :

— Սատանա՛, — բացականչեց աղջիկը, ձեռագործով աղի թշին հանաքաբար խփելով... ապա խիույն արագ շրջվեց ու փախավ :

— Սոնիկ ջան, անո՛ւշ ջան, — սրանում եր փախչող յարի թիկունքից սիրահարի պաղատադին մրմնջը : Բայց աղջիկը կատես չեր լսում կոչը :

Նա վաղեմաւ սորորալն յկալ սարսեղի դռնից : Բաւում տե-
տալ Դյուլոյն, բայց չիոթմունքից մոռացաւ բարեւել : Բարե տա-
տը ներողամտորեն ժպտաց ու մի ինչիւր բան չնշաց յետեւից,
բայց Սոնիկը չլսեց : Հարսն շտապով բարձրանում էր դեպի վեր .
կասես մեկը կրեկալիս հալածում եր փախչողին :

Ս Ա Շ Ո Ղ Մ Տ Ք Ե Ր

Յերեք որ եր, ինչ հարսը դուրս չեր դալիս սենյակից : Նա քիչ
տաքություն ուներ ու շատ ինքեւ գլխացաւ : Նա շարունակ թիկ-
նում եր ասկերչումն մուկաքուն և աչքերն առատադին բեւոած,
միշտ սարսեղի ևն անմոռաց տեսարանն եր վերհիշում :

«Ախ, ի՞նչ սիրուն եր սարսեղն այն որը : Առվակն այնպես ծի-
ծաղղոտ, ծաղկեկները ժպտերես՝ անմահական հոտով լի և ևն տա-
ղի մրմունջներն այնքան անո՞ւշ, գրավիչ... Իսկ խենթ աղեն, Վա-
սիրը... Այն. ի՞նչ բոցեր եյին ցոլում նրա արև աչքերից. ինչո՞ւ
նրա շրթունքները հալումն այնպես բորբոքեց ու հրդեհեց իր սիր-
տը : Ինչո՞ւ յեր նա այնպես կատաղի հեռում... Հիմար աղջիկ. ի-
դուր ասանկից իր վառ զգացմունքները, ջահել սիրտը թողցե այն-
պես ծարավ-պապակ տանջվելեն... Իսկ, յեթե նա աղատություն
տար սրտին, դրկեր Վասիկի խոնարհված գլուխը, թաղեր նրան իր
ալեկոծ կրծքի մէջ, ոսկա ալ-վառ սրտակը սիրահարի բորբոք
շուրթերին սեղմած՝ անմահական դինու բաժակը ծծեր, ծծեր
մինչև հառակը...»

Հետո՞... Ինչ կասեր դուրսը... Մեր ու մանուկ հոր նամու-
սին կթքեր. Լոռնեց Մաղթաղը կդժվեր կսկծից՝ սկեսուրն աստծու
կրակ կթափեր անամոթ հարսի գլխին, իսկ Մարդոն... Սմա՞ն,
Մարդոն կխեղդեր, դուլ դանակով կմորթեր... Զե՛, չե՛... Նա-
մուն ամեն վայելչից թանդ և :

Սոնիկն աչքը բացում եր ու հրաքթաի հառաչում «չե՛, չե՛,
ելի նամուս պահելը լալ եք :

Վասիկն ել դադար չուներ : Նրան թվում եր, թե հարսը նեղա-
ցած պիտի լինի իր կոշտ ու կոպիտ վարմունքից ու թերևս ընդ-
միշտ իրան իր կապերը աղի հետ : Այլապես ինչո՞ւ պիտի նա փախ-
վեր իր սենյակում և մինչև իսկ պատուհանի վարադուլը չբացեր :
Մրտոն ասեց, վոր Սոնիկը հիվանդ և : Բայց այդ բանը Վասիկին
կասկածելի չեր թվում : Նա շատ, շատ եր փախադում հիվանդատես
գնալու, բայց չեր կարող. չորս բոլորից խուղարկու աչքեր եյին
ուղղված ննջարանի դռանը : Նա ջանում եր հարց ու փորձով դռն
մի բան իմանալ յարի վիճակի մասին, բայց վոչինչ չեր դուրս

զալիս. սկեսուրը միշտ անորոշ եր խոսում, իսկ չար տալը լսե՛ր անգամ չե՛ր ուզում «անիգճամի» անունը:

Իրիկունը գոմի բակում Վասոն գլխեց Գյուլոյին.

— Գյուլո տատի, դու կիմանաս, հարսը խի՞ չի յերևում, չի՞ն՝ հիվանդացել ա:

Պատասխանելով խորիմաստաբար ժպտաց և աչքերը ճեպելով, պատասխանեց կամացուկ:

— Բա չես ասի, ե՛ն որը բաղչում լորդու յեր տեսել, հենց իմացել եր ո՞՞՞ն ա: Գործիս լեղին ճաքել եր: Եսոր ե՛ն ա վեր ա կացել յերեխեն. կաթ եմ տանում, վոր խմի:

Յե՛վ պատասխել՝ չորս բուրբը զննեւին, խորհրդավոր կխաճայնով հարցրեց:

— Կուզե՞ս, շատ բարով տանեմ, — ասա՝ դուխը մեջքի հետ թափ տալեն՝ դադտադողի ծիծաղեց:

Իսկ Վասիլը՝ կարմրելով, արագ-արագ հեռացավ:

Մ Ա Ն Ի Բ Ո Յ Ը

Վաղուց եր ինչ Սամսոնից վոչ մի նամակ չե՛ր դալիս: Տանեցիք ջղայնանում, տանջվում եյին շարունակ: Յերեք անգամ հեռագիր եյին դրկել, ելի պատասխան չկար: Մոր աչքերը ջուր դառան, մինչև նամակը վերջապես ստացվեց: Բայց ի՞նչ նամակ... դա Սամսոնի սև գիրն եր: Նամակագիրը վորդու հայրենակից ընկերն եր: Նա կարեկցական խոսքերով հայտնում եր, վոր Սամսոնը վերջերս կյանքից զզված լինելով, վորոշում ե ինքնասպանություն գործել: Ատրճանակի պատճառած վերքը թեթեւ եր յեղել, ասկայն նրան մի ուրիշ մեծ փորձանք ե պատահել: — Նա նույն որը ցնդվել ե և հոգեկան հիվանդանոց փոխադրվել:

Նամակի վերջին մասում մի քանի սող մխիթարիչ խոսքեր կային, ուր ասված եր, թե բժիշկներն հույս են տալիս, վոր ծանր ցավը կանցնի և հիվանդը բուժվելով, կրկին կզա իր տունը:

Անսպասելի ծանր դուշը մեկն ցնցեց Սամսոնի ջան-ջիգրային^{*)}: Մուգ ու շփման ամբողջ տունը վերցրեց: Գյուլի բողբոջ ծայրերից մարդ ու կնիկ վշլշալեն վազում եյին սգլորներին սիրտ տալու, նրանց մխիթարելու: Մեր ու մանուկ հալածվեցին թափաշի:

Յեկան նաև իշխաններն ու տերտերը:

*) Հարադատներ, արյունակիցներ

տառն ել նման խրատ եր տալիս, բայց իդուր: Հարար լուռ եր-
միանդամայն սառնասիրտ:

Տերտերը սև դիրն ուղեց և մեկնեց իր տիրացույին կարգա-
լու: Իշխանները չըջադատեցին նրան, տիրացուն յերկար կմկմաց,
դիր կապելով դղիւնեց ու քրախնքը սրբեկն վերջացրեց պարտադիր
աշխատանքը: Նամակի ընդհանուր միտքը հասկացվեց:

Տերտերը հիասթափված եր՝ հոգսը չըթին սառած: Սուգ
ու չիվանին նայելով, նա կարծեւ եր թե աճեն ինչ վերջացած պի-
տի լինի և արդեն մտքում հաշվում եր իր հասույթի հակայական
դոճաբը և կողոպուտի չափը: Բայց ի՞նչ. բանեց դուքս յեկալ,
վոր Սամսոնը դեռ ևս կենդանի յե:

— Տեր Մարութն ափսոսանքով հառաչեց և տխրութեամբ չալ
մորուքը շփելով, հանդիմանեց տանեցոց.

— Թամամ խանում, Մարդո, բալա, ես ինչ սուգ ու չիվան
ա: Հեռը տանից, հեռն ոջախից, մեջտեղ ննջեցյալ չկա: Ե՛, ի՞նչ
անենք, մարդ ա՛՝ հիվանդացել ա: Աստվածային վողորմութեամբ
կլավանա. հո միշտ ենպես չի մնա: Գանի-քանիսն են ցնորվել ու
կրկին առողջացել. հենց մեր դուռըում, մեր մահում չորս-հինգ
հոգուց շատ կլնեն: Թամամ խանում, դու խեղահառ կնիկ ես. խի
յես դիմադարձ խոսում: Աստված մեծ ա, վողորմութեանն ան-
հատում, հույսդ արարչի վրա դիր, ձեռդ նրա փեշը քցի ու կտես-
նես՝ եղուց-եկտր Սամսոն աղեն վողջ ու առողջ յետ կդա:

Տունը լցվեց միահամուռ հալանութեան ձայներով: Չորս բո-
լորից սկսեցին հուսադրել խելաղարի դժբախտ-մորն ու քրջը:
Այնուհետև իշխանները տերտերի հետ քաշվեցին: Հեռալորներն ել
բուրբը ցրվեցին: Մնացին միայն կարեկից մոտիկ բարեկամները,
վորոնք աշխատում եյին միխթաբել սղվորներին: Բայց արիւնիւ
խոտքերը չեյին մեղմում մոմուռը, այլ ավելի եյին դրդուում սղա-
ցաղ սրտերը, ե՛լ ալիւլի բորրոքում նրանց դառնաղին վողբը:

Կ Ա Տ Ա Ղ Ա Մ Ս Գ Վ ՈՐ Ը

Սոնիկի մայրը, Մազթաղը, վախվխելով մոտեցավ մոլեգնո-
րեն կուրծքը ձեծող Մարդոյին՝ և կամացուկ թեւը քաշելով ա-
սաց:

— Խնամի ջան, մե՛ղք ես, խե՛ղճ ես. բոլ ա ջարդվես, ջահել
ջանիդ խնայի:

Մարդոն բացեց արնակալած աչքերն ու մի վայրկյան տնտոս
տնտղեց Մազթաղին, կարծես ուզում եր նրա ինքնութեանն ստու-
գել: Ապա կատաղած կլնը մի քիչ դեպի հետ քաշվեց ու ջուխտ
ձեռով այնպես բամբեց խեղճ Մազթաղի գաղաթին, վոր խնամու

աչքերում հուր-կայծակներ վառվեցին և նա թուլացած խոնարհ-
օնց չոքերին:

Յավակցական մրմունջները խառնվեցին չարախնդ ծիծաղի
հետ: Տիրող ժխտումը լսվում էր Մարդոյի հեղնական ճիշդ:

— Քոռանա՛ քեզ պես մերը. աղջկանդ սիրտ դիր. տես,
տե՛ս փո՛նց ա մրմնջում. ջրգյարում յեղ չմնաց, լերթ ու թռքը
կտրատվեց...

Այդ աղմուկին վրա հասավ վառիլը: Նա մի ձեռով բարձրաց-
րեց Մաղթադին, խել մյուսով փակեց կնոջ բերանը և խեղդված
ձայնով դռնեց:

— Այ դիժ, ցնդած, ընկնալոր, ի՞նչ ես անում, ես խեղճ կնկա
մեղքն ի՞նչ ա:

Այժմ արդեն Սոնիկի շուրջն իրարանցում սկսվեց:

— Վա՛յ, փա՛յ, ընկա՛վ, նվա՛ղեց, բռնե՛ք. ջո՛ւր, սառը ջո՛ւր
հասցրե՛ք, — ճվճվացին չորս կողմից:

Մաղթադն ափսոսա ծղրտաց, կասեա յերկնքը փլեց: Նա չո-
քեհոք սողաց դեպի աղջիկը: Սոնիկն ել չէր յերևում կանանց մի-
ջին, փոքնք անդադար ջուր ելին պահանջում՝ նվաղածին ուշքի
լերելու համար:

Նոյադածին ողնության վաղեց Վասոն:

— Շամբա՛, ճամբա՛, — աղաղակում էր տղեն կուլեն*) ձեռին,
խիտ շարերը ճեղքելով:

Մի վայրկյանից նա Սոնիկի կողքին էր: Պատալ կանայք դո-
ւադուցիչ հեղուկով շիտում ելին հարսի ճակատն ու կուրծքը և
ականջներն ոլորում:

— Խամբա՛ջի՛, ի՞նչ պատահեց. աչքդ բաց. — սրտապատառ
աղաղակում էր Վասոն, սառ ջուրը ցրցփելով հարսի շարձադ յն-
րեմին:

Այդ ձայնն այնքան քաղցր հնչեց հիվանդին, այնքան անուշ,
հաբադառ, փո՛ր՝ պաղակված հոգին հասնող կենսատու աղբյուրի
պես՝ խեղոյն և յեթ թափանցեց Սոնիկի սրտի խորքը:

Հարսը կամացուկ աչքերը ծերսլ արեց և դարձապես նայեց
փեր: Վասնիլի վառ, բոցեղեն հայացքն էր լուսավորում թաց դեմ-
քը և մի քնքուշ քերթությամբ լցնում հիվանդի հոգին: Անցողակի
ժի՛ ժսրիտ՝ վալլակի լույսի նման՝ ցուաց դուռնառ շուրթերին, ապա
խեղոյն չքացավ:

— Վասի՛լ, Վասի՛լ, — դռնեց մեկը թիկունքից:

*) Բարակ վզով փոքրիկ սափոր:

Դա Մարգոն էր, վորն իր կապույտ արնակալած աչքերը խոր
քններում չուկույվ, բոռնցքն ողուժ թափ էր տալիս ու գոչում։

— Խրտլավուկդ^{*)} ատամներո՛վ կկրծեմ...

Վաստն նայեց ամուսնու փրփրակալած շուրթերին և կամա-
ցուկ նահանջեց։ Կապակոտոր խանդն էր խոսում կնոջ մեջ. իսկ
այդպիսի բուսեյին Մարգոն անպարտելի յեր։

Սոնիկն ուշքի գալուց հետո սկսեց մորն աղաչել, վոր իրան ել
հետը տանի հերանց տուն։ Մաղթաղն յերկար աշխատում էր հա-
մոզել աղջկանը, վոր նա գոնն մի քանի ուր համբերի, մինչև բոթի
թարմությունը քիչ անցնի։ Բայց չեղավ։

— Ամա՛ն, մայրիկ, չեմ կարա. յես ես բերդում չեմ տղրի.
չորս բուրբից ոձի վշշոց եմ լսում. սարսափը ջանա առել ա։ Մար-
գոն գիշերն ինձ կխեղդե՛ր, կմորթե՛ր...

Յեւ աղջիկը մոր վղույր փարվելն, յերեսու պես ունդուր-ուն-
դուր լալիս էր և արցունքով նրա ձեռներն ոծում։

Այդ իրիկուն, վերջալույսի շողի հետ, Սոնիկն իր վոտը դուրս
գրեց Յեղգարովենց շեն տանից ու ել քնավ այն կողմն յերես
չթեքեց։

Գ Ա Ջ Ա Ջ Ա Մ Մ Ա Յ Ր Ո Ւ Ա Ղ Ջ Ի Կ

Ամիսները կրնկակոխ հաջորդում էին միմյանց, բայց Սամ-
սոնը չէր դառնում։ Ընկերը միշտ գրում էր, վոր Հիվանդը
ապրում է ծանր տառապանքներով ու հայտնի չե, թե յերբ պիտի
խաղաղվի նրա ալեկոծ հոգին։

Յեղգարովենց տան վողրն որեցոր մեղմանում էր։ Սգվոր-
ների ձայներն սպառվել էին և աչքերի աղբյուրակը ցամաքել։ Ել
ուժ չկար լացելու։ Սակայն սրտերն այնքան էին բարակել, նրանց
լղերն այն աստիճան թուլացել, վոր ամեն տեղ, ամեն բանում կույի
առիթ էին գտնում։

Կանանց ջղախուլթյունից ամենից շատ տուժում էին Մբտոն
ու Դյուլո տատը։ Բաժական էր վոր հորթուկը բառաչեր, հավը
բակում ծրտած լիներ, անձրև դալիս թոնրի չարդախը կաթեր,
կամ աքլորը պատի գլխով հանկարծ պարտեղը թռչեր, վոր ծե-
բուկներն դլխին աստծու կրակ թափեյին։

— Թո՛ւ, ձեր մուռտառ յերեսին. ձեր հերն ու մերը շան բա-
ժին լլնի, հա՛, — թոնթորում էին նրանք, — հոգեմ ձեզ պե՛տ
վնթի, թամբալ նոքարների զլուխը. մահաղեղը լափելիս՝ չորս

^{*)} Ծնագող։

աչքանի կդառնաք, դորձ անելիս՝ կխաղաղենք. ել Կեք ասի՝ ես
տան հացովն ենք ապրում, ենդես անենք, վոր կերածներս հալալ
լինի. տնչներկցս չթափվի... Յա՛խկ, յա՛խկ, ես ի՞նչ պատիժ կրակ
են, տո... Վայ կործանով՛ք, վերանա՛ք. ձեր հոտն ես տանից
կտրվի մի՛ անդամ, վոր մեր հոգին դէ՛նջանա...

Մերունի բատրակները լսում եյին դադաղած տիկիներն եւ
նիրաւ կշտամբանքը եւ դայրացած իրար յերեսի նայում:

— Մարտիրոս, ախար ես ի՞նչ րան ա, յե:

— Վնաս չունի, Դյուլիդար, դարդոտ, կսկծոտ օրրա ա, եսննց
կլինի, համբերի:

Իսց յերբ առիթ չեր լինում ուրիշներին հայհոյելու, մայր
ու աղջիկ շարունակ իրար միտ ելին կրծում:

Նրանց վեճն ու ամենորյա կռիվը չարաբաղդ հարսի շուրջն
եր պտտւում: Թամամին միշտ թվում եր, վոր Սոնիկը վորդու
չարժուն ստվերն ե, նրա կենդանի սրտիկերը: Նա ուղում եր հար-
աին նորից յետ բերել, վոր նա իր ներկայությամբ ցնի խաղար
օջախի ճշգող դատարկությունը եւ թարմ շնչով լույս ու ջերմու-
թյուն հաղորդի նրա սառած պատերին: Նա կարծում եր, վոր
յեթն հարսը դառնա, շուտով անպայման փեսեն ել վողջ ու առողջ
յետ կզա ու չեն տունը նորից կսկսի ծաղկել:

Սակայն Մարդոն ամբողջ հոգով հակառակ եր մոր մտքին:

— Սո՛ւս, տա՛ղ արա, այ ցնդած. անհնա՛ր տ. յես չեմ թողնի
են լրբի՛, անդամի վզար մեր չեմ մանի: Հողեմ բայդուչ գլու-
խը: Յեկալ-չեկալ, կտրած վոտով ձախորդություն, սե սուս
քերեց մեղ համար: Իմ թաղավոր ախպերը նրա ձեռից դարդոտեց,
նրա կրակովն երվեց, գլուխն առաւ ու կորաւ... Ել նոր են լիբբը
գեսն երես թեքի հա՞... Վոտ ու գլուխը կջարդեմ, յեղունդներով
կտոր-կտոր կքրքրե՛մ...

Յեւ անեքն ու հայհոյանքն սպառնանքի հետ միատեղ յեր-
կար, յերկար ծորում եյին «բայդուչ» հարսի հացեյին, մինչե
մայրը՝ համբուրությանից յելած՝ առարկում եր Մարդոյն ու
հանցանքի վորոշ մասը բարդում չար տալի վրա:

Այստեղ արդեն աղջկա մաղձը գլուխն եր տալիս: Նա աչքերը
խփում եր ու բերանը բաց անում: Ել՝ «ցնդած շուն», ել «սե բայ-
դուչ ու վառվառ», ել «դիժ քալթառ», ել անպատիվ ուշունց
չկար, վոր չթափեր մոր գլխին, սպառնալիքն ել վերագէր:

— Քեզ ասում եմ, թե մեծ ես՝ մեծավարի տեղդ ծանր վեր
փշկի, թե չե քեզ ել հարսիդ հետ մի պատանով կթաղեմ... Վոր

բարկությունս բռնեց, վոր դեերս ժամ եկան՝ արծաթի պէս ծփիկ-
ծփիկ կանեմ ձեռք...

Նրա կապույտ աչքերը վառվում էին դժոխային բոցերով, սե-
ռե դեղին դեմքն այլայլվում էր խելույն և փրփրոտած շուրթերն
աբաղ դողդողում էին:

Սարսափահար պատույն իր ծպտունը կտրում էր, դուրսն առ-
նում ու փախչում:

ՍԻՐԱՇԱՐԻ ԱՊՐՈՒՄՆԵՐԸ

Դարդեմանի դրությունն անասնելի յեր դարձել: Են որսանից,
յերը Սոնիկը վառը չեմքից դուրս դրեց, Յեղդարովենց չեն ու-
պայծառ ոջախը նրա համար բանա դարձաւ: Տղի սիրտը սևակնել
էր, դեմքի ծիծաղը փախել ու ձեռն. ել բան չեր բռնում: Թափո-
ծը խեղդում էր նրան իր սև դաժան ճանկերում: Ել տանը շտան
չեք ասում: Պատահում էր սրերով բացակայում եր դշուղից, ընդ-
նում ոտը ու ձոր վորսի, դնում քաղաք կամ մոտակա շենքերը
դարդերը քամուն տալու: Լինում էին բոցներ, յերը Վասիլն ու-
ղում էր անձնատուր լինել դինուն, լայց Սոնիկի սերը դադում էր
նրան:

Յեղդարովենց «քյարխանա»^{*)} տան բոլոր աշխատանքներն
ու բաղմաղան հողները բարդվել էին Մրտոյի թույլ ուսերին,
վորն անկարող էր դուրս դալ այդ ծանր բեռան տակից: Յեկ դրա-
նից անասնությունը չարաչար տուժում էր:

Այժմ Վասոն ցերեկները գրեթե տանը չեր մնում, վոր չտեսնի
ու չլսի իր անբարիշտ չար կնոջ և դոքանչի անվերջ՝ դալմաղալնե-
րը: Տղի թուլացած ջղերը չեյին դիմանում դրանց: Մի որ քանն
աշխտող հասաւ, վոր յերս Մարդոն ամուսնու ներկայութեամբ մոր
հալվերը պոճոկեց, Վասոն ինքն իրան կորցրած՝ ախպես ապտա-
կեց կնոջը, վոր վերջինս նվաղեց ու մի շաբաթ հիվանդ պառկեց
անկողնում:

Այդ դեպքն ավելի լարեց մարդ ու կնոջ մեջ յեղած ամուսնա-
կան թույլ կապը: Մարդոն այլևս չեր խոսում մարդու հետ, լայց
չարունակ անիծում էր յետեից և միեկուն ժամանակ քառասուն
աչքով հետևում, վոր չլին թե մի ուրիշը փորձի արխանալ նրան:

Դարդեմանը տապալկվում էր չարաչար: Նա յեկ չեր ուղում նա-
յեկ ուրիշ կնոջ յերսի: Գիշեր լինել թե ցերեկ, յարի պայծառ
պատկերը միշտ ցցված էր լինում Վասոյի մտքում: Զահել սիրտը

^{*)} Դորձարան:

միայն կախարհի տանջումն էր չքնադ սիրուհու անմոռաց կարոտով: Սիրահարը տենչում էր մի կերպ հանդիպել նրան, մոտիկից տեսնել Սանիկին: Նա պատրաստ էր ժամերով արձանանալ յարբ դեմ և լուռ ու մունջ սուղվել նրա ծով աչքերի անդունդը, ուր իր ցավառանջ հոգին մեղմ ու տնուշ սրբովն ու վերավոր սիրարբ բուժվեր սիրո կենսատու ցոզով:

Բայց սիրուհին անմատչելի յեր դարձել:

Լ Ե Ր Ա Ն Ց Տ Ա Ն Ը

Այն որվանից, յերբ Սոնիկը լքեց աղենց ոջախը, Սաքոն աչքով աչք չուներ աղջկանը տեսնելու: Նա դռնում էր, վոր Սոնին հոր նամուսին թքել և, դշակը գետնին խփել: Այդ պատճառով չափազանց խիտ էր վարվում մարդաթող աղջկա հետ: Նա չէր թողնում, վոր դուստրը վտար տանից դուրս գնի. մինչև անգամ թույլ չէր տալիս, վոր աղբյուրը դնա գա: Սոնիկն ինքն էր՝ իրանց բակի չորս պատը:

Դժբախտաբար Լուսնից Սաքոն վոչ արտ ուներ վոչ այլի, վոր դռն տանից դուրս դար, աղջկա շունչը բացվեր: Յերկու կտոր անջրդե հող ունեյին, այն ևլ կիսրար ելին տվել ցանելու:

Սաքոն ինքը սուլիար էր, վոր շարունակ ծունկը ծարած նստած էր խրճիթի կողքին կպած ցածլիկ արհեստանոցում: Դժվար էր նրա դործը: Անողնական, մենակ մարդ, մի կենտ բիղ ու ասեղով ընտանիք պիտի պահեր, կին յերեկոս կերակրեր ու հագցներ: Յեմ նա անտրտունջ կրում էր իրան վեճակված խաչը: Արչալույսի ցողի հետ աշխատանքն սկսում էր և իրիկվա աղջամուղջով ավարտում:

Բանի Սաքոն դեռ փեսատեր չէր դարձել, նա գյուղացոց պատվերներն էր կատարում, հին ու նոր կարում—կարկատում և թախկ ու թուխկով մի կերպ հացը չումին^{*)} հացցնում: Բայց յերբ Սաքոն տղա փեսից ջսան թուման ստացավ, նրա դործերը միանգամից կարգի ընկան: Այժմ նա զմայիւ տեր էր և դանադան կաշվեղենի փողբիկ պաշար էր պահում:

Նա մի շարաթ անընդհատ սու ու չուստեր էր կարում և մի մասն իրանց դուղում ծախելով, մնացածը տոներին քաղաքումն էր սպառում: Առած փողով նոր կաշվեղեն էր պնում հաջորդ շարաթիս համար:

Սաքոն ինքը խստաբարո, նամուսի դերի մարդ էր: Նա չէր

*) Ծոս, ժամիկ:

կարող ստանար յուն տանել աղջկա դարձը Յեղդարովնց ծով տանից, են լի ու բոլ ոջախից :

— Եւքան տարի յես նամուսի համար տանջվեմ, տրորվեմ, ետոր անդդամ աղջիկդ փափախս ցեխը կոխի, — կշտամբում եր ամուսինը Մազթաղին :

— Ի՞նչ աներ խեղճ քորվես, մարդ. են քանդվածում տալ ու սկեսուր անենդ յերեսուս գլուխը կուտեյին, կսպանեյին, կխեղդեյին մի դիշեր :

— Ի՞նչ խեղդեյին, թող մորթեյին : Թե ճակատին դրված աս, պիտի մորթեն, ճար չկա : Իբրեւ հիմի վոր աննամուս աղբում աս, քնչի՞ որինակի աս : Հիմի հո մեր չալ շունը, հո անդդամդ ինձ համար :

Հմիսներ եյին անցնում, բայց Սաքոյի ելած սիրտը չեր նրատում : Նա չեր ուզում ուղիղ նայել իր աղջկա յերեսին և անունն ել յերբեք չեր արտասանում : Հաղարից մեկ, յերբ հարկ լիներ վորեւ բան պահանջել, կոշտ ու կոպիտ, արհամարհական բառերով կղկմեր աղջկանը. — Ե՛յ, քեզ հետ եմ. ի՛նձ մտիկ :

Մազթաղը շատ եր տանջվում ամուսնու կոշտ վարմունքից. նա շատ ու շատ եր ուզում փափկացնել հոր սիրտը և հաշտության տերմեր ցաննել նրա մեջ, բայց աղարդյուն : Լուսնց Սաքոն անդրդովելի, ապառաժի պես կարծր ու փոխակալ մի մարդ եր, վորի կամքը չեր յենթարկվում կնոջ աղքեցությանը : Նա որն ի բուն գլուխը կախ իր դործովն եր դրաղվում և աչքի պոչով շարունակ աղջկանը հետևում. «Գլուխը դուրս ջահել աս, չլնի մի նոր ամութանք, մի նոր խայտառակություն բերի իր հոր նամուսին» :

Յեմ Սոնիկը՝ նեղլիկ բակի չորս պատերի մեջ խեղդված՝ թեբեխնել եր մնացել : Մի կողմից դադաղած հոր կոշտ ու կոպիտ վարմունքն եր նրա սիրտը կտրատում, մյուս կողմից՝ գլուղի բամբասանքները :

Հաղար տեսակ լուրեր եյին հասնում Սոնի տկանջին : Մեկն ասում եր, թե՛ լեզվանի ու կովարար ե յեղել, սկեսուրի դեմ գլուխ չի վեր բերել, դրա համար են դուրս արել : Մեկնլը, թե՛ ամուսնանկան առաջաստից նամուսով չի դուրս յեկել : Վոմանք ել պնդում եյին, թե՛ Սոնիկի խեղճ ամուսինն իր լիբր կնկա յերեսիցն ե ծով տունը թողել փախել, նրա դարդիցն ե դժվել : Վորն ել ասում եր, իբրեւ՝ տալը հարսին լրբության հանցանքի տեղն ե բռնել և ուղել և վոր խեղդի, բայց ձեռիցը խլել են...

Յեմ այդ բոլոր բամբասանքների աղբյուրը կանայք եյին, մո-

Յափանդ ջահել կանայք, վորոնք ճաքում, սլայթում եյին նախան-
ձից, վորովհետև Սոնիկն այնքան կատարյալ, այնքան փայլուն
սիրուն եր, վոր խելքամաղ եր անում դրեթե բոլոր յերիտասարդ
մարդկերանց :

Գյուղում առացվածք եր դարձել .— «Սոնիկի պես կնի'կա ըլի,
Շահ-Արասը չնի'կա ըլի» :

Ս Ի Ր Ա Շ Ա Ր Ի Ն Ա Մ Ա Կ Ը

Դժբաղդ հարսի ամուսնական առաջաստի դադանիքը բացի
Քորից ու Գյուլոյից, դիտեր նաև հարևան Զուռնաչոնց նորահար-
աբ : Դա Լուսոն եր, Սոնիկի դպրոցական տարիների ամենամոտ ու
արտակից բնկերուհին, վորոնց միջև վոչ մի դադանիք չեր յեղել ու
չեր ել կարող լինել : Ընկերական մտերմությանն ավելացել եր նաև
հարևանական սերը, վորով Սոնիկն ու Լուսոն դարձել եյին կասեա
հարադատ քույրեր : Որ չլիներ, վոր տասն անգամ միջնապատի
փրկածքից ընկերուհիքն իրար յերես չտեսնէյին, իրար հալ չհարց-
նէյին : Բացի այդ, հենց վոր Լուսոն աղատվում եր տան բանից,
խակույն դուպեկն դործելէն շտապում եր Լուսոնց տուն : Յեւ սըր-
տակից բնկերուհիք, կառուց-կացի կպցրած, ժամերով՝ հորից թա-
քուն քշվում եյին սիրով :

Մի հանդամանք ավելի յեր նպաստում նրանց մտերմությանը :
Լուսոն Վասիլի մորաքրոջ աղջիկն եր ու լավ դիտեր նրանց տան-
ջող դադանիքը :

Մի որ Լուսոն սովորականից վաղ անցավ Լուսոնց տուն, ըն-
կերուհուն քաշեց ներս ու տկանջին փախաց .

— Այ սեւավոր, դիտե՞ս ինչ կա :

— Ի՞նչ, — բացականչեց Սոնիկը և նրա սիրտն սկսեց արագ-
արագ բարախել :

— Վասիլն յերեկ հարբել ա...

— Վա՛յ... դռնեց Սոնիկն ափերն իրար դարկելով և հուսա-
հատ սրտի ծայրից կասես մի կտոր պոկից ու գլորվեց անդունդը,

— Ձո՛ւ, սաղ քու դարդի'ցն ա, ելի, — չեշտեց Լուսոն դառ-
նությամբ, — ծակծկվի ջանդ աղջիկ, մեղրամոմի պես հալեցիր,
պժվացրիր խեղճ տղին : Հազար անգամ ասեցի, մի որ պատկերդ
չանց տուր, լեզուդ լեզվի հետ թրջի, չլսեցիր, գոթացար : Դե, հի-
մի աչքդ դուրս դա...

Սոնիկը լուռ լսեց, լսեց, մեկ ել դղաց, վոր ծնկները կամաց-
կամաց ծալվում են և աչքերը մառախուղը պատում ե : Նա իջավ
կթափարին ու սկսեց ճակատը չփել դողդոջ ձեռներով :

— Դե լավ, եւ մի տրորիլի. մեր խեղճ տղի դեղ ու դարմանը դու յես: Ենքան ա, վոր յերեսն յերեսիդ առնի, աչքդ աչքերին քցես ու ասես վոր չիտի: Կասե՞ս, թե չե:

Սոնիկն ուժ չուներ խոսելու. պարանձիկը եր հուզմունքից Նրա արեւոր կրծքի տակ որհասական մեծ պայծար եր կատարվում: Նամուսն ու սիրտն եյին կովում իրար հետ: Առաջինը՝ Թամամի պես մի սևադեւատ ու կնճռոտած պառավ եր, վոր աչքերը լի բարկութեան բոցերով, ցուցամասն պառնաղին թափ տալեն, պահանջում եր չխախտել պապենական բարքերը, հոր պատվը խնայել, սանձել անյատկառ սիրտը. թե չե... Թեւետեղ կդատեա տմբողջ դյուղ ու դավառում:

Դիմացիներ՝ Ծանոթ վարժուհու նման մի ծիծաղկոտ ու թրուվրան յերկտասարդ աղջիկ եր, վոր վարդի փունջը կրծքին, պառավին դեն հրելով, հնչյուն ձայնով գոչում եր.

— Կորի՛, քավթա՛ն խաբերա. թքած դատարկ նամուսիդ: Մենք մա՛րդ ենք, մա՛րդ: Մենք ծնվել ենք պայծառ արեւի ջերմ գրկում ապրելու, յեղեմական վարդերի անուշ հոտը շնչելու, կյանքի մեղրն ու կարագը ձծելու, անմահական գինով հարբելու համար... Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ... Դու դե՛ն կորի մեր ճամբից. թող լայն բացվեն ջահել սրտերի առջև կյանքի բոլո՛ր վայելչութեան դռները...

Ու թուրան աղջիկն այնպես բռնեց պառավին, վոր նա թափով մեղքի վրա յետ դնաց ու գլորվեց կրծքից դուրս՝ խոր ու խափար անդունդը:

Սոնեն ցնցվեց ու ճչաց:

— Դե լավ, մի վախի,—սիրա տվեց Նքան Լուսոն,—խաբեցի ու չքդ դլուխդ հավաքի:

Սոնիկն աչքերը չուց, հարցականորեն Լուսոյին նայելով:

— Առնե՛ք Հլա չի խմել, բայց են ա, հա. եղուց—եւոր կսկսի, թե նամակի պատասխանը չստանա:

Այդ խոսքի հետ Լուսոն դուրս քաշեց ծոցից մի կապտավուն փոքրիկ ճմուռված ծրար ու մեկնելով Սոնիկին, քաղցր ժպտալեն ասեց.

— Առ, կկարդաս ու պատասխանն ինձ կտաս: Վա՛յ, հորն իմ դլխին, հիմի խմորս թթվեց — Ու նա խրտնած յեղնիկի պես դուրս թռավ:

Սոնեն մի պահ լուռ կանգնած՝ մատների մեջ տրորում եր բացկապտավուն ծրարը: Հետո, տեղից վեր կացավ, բռնւմ սեղմեց նամակը և գլուխը դռան ծեփպից հանելով, զգուշութեամբ դիտեց:

քակի չորս կողմը: Վոչ վոք չկար: Մայրն աղքատուն եր դնացել,
մանուկները հորթուկն եյին տարել դաշտն արոտի, իսկ հայրն
արհեստանոցում ամուր ծեծում եր կաշին:

Սոնիկն զդուշ յետ քաշվեց և դողդոջուն մատներով արագ
քացեց ծրարը: Դարձիմանի անյարժ ձեռով եր դրված այդ նամա-
կը: Նա հյուսված եր խոշոր ու հաստ տառերից, վորով կասես
գրողի հույզերի թափն եր շեշտված. իսկ տողերը՝ վաղեմի աս-
պետական սրերի պես՝ կեռ եյին ու նրանց պես ել հատու:

Այն, իմ աղիդ, իմ աչքի լիս յարս ջան, լեզուս չի դորում,
վոր ասեմ անխղճ ես ու անխղճ: Յերեւում ա, դու չես դիտում իմ
ցափը, չես իմանում, վոր յես հալումաշ ելա: Ել սրտումս յեղ
չկա... Կամ թող մի որ, մի բոսկ, յերեսս առնի յերեսիդ, վոր
սիրտս քիչ հովանա, կամ քո խլած դինու թասը յետ տուր ինձ,
դինում խնդկեմ ցափերս, դինով լվանամ յարես ու դարձիս դար-
ժան անեմ: Ել բան չունեմ ասելու: Աչքս նամակիդ ճամբին ա:

Կ Ի Ր Ա Կ Ն Ա Մ Ո Ւ Տ Գ Ի Ե Ե Ր Ը

Յերկու որ անց՝ Վասոն պարտիզում կարդում եր Սոնիկի պա-
տասխանը: Նրա շուրթին քաղցր ժպիտ եր խաղում և աչքերը վառ-
վում եյին յերջանիկության լուսաճաճանչ բոցերով: Տղեն արդեն
չորրորդ անգամն եր կարդում նվիրական թերթիկը, բայց ելի չեր
կշտանում, ելի կասն չեր հավատում աչքերին:

Նամակն այսպես եր սկսվում.

«Իմ սիրելիս յարս ջա՛ն. ջա՛ն, ջա՛ն ու ջա՛ն... Այն, չեմ
գիտում քանի՞ ասեմ, վո՞նց ջան ասեմ, վոր ես երված ու փոթոթ-
ված խեղճ ջանս անուշ ջանիդ մատաղ տամ»...

Այնուհետև նա անպաճույճ, բայց ջերմ ու անկեղծ խոսքերով
պատմում եր, վոր վաղուց և ինչ դարկվել և նրա սիրտ նետերով:
Պիշեր ցերեկ միշտ նրան և յերսղել, նրա կարոտով մաշվել, բայց
սրտի ցափը լույս աշխարհ չի հանել: Նա ամաչել ու խեղդվել և
նամուսեց, հոր պատիվն և ինայել, դեղականի բամբասանքից և
վախել ու թաղցրել իր սերը: Յեթե Վասոն կասկածում և, չի հա-
վատում խոսքերին, նա պատրաստ և մի անգամ յերես յերեսի
տեսնվել յարի հետ և երված ու խաշված սիրտը մոտիկից ցույց
առաւ նրան:

Տեսակցության տեղն ու ժամն ել վորոշված եր նամակում:
Նվիրականաճուտ դիշերը, աքլորականչից հետո, յերբ վոր Սոնիկի
հայրը քաղաքի ճամբեն բռնի, ու յերբ Լուսնից խրճիթում ճրագի

լույսը մարի, Վասոն պիտի բարձրանա ջաղացի առլի տակին՝
համառոտում բուսած կուզիկ ուռնին, վոր կզված է նրանց թոնրի
տնչուք չարդախի դլխին: Ու չարդախում նա կտեսնի իր յարին:

Ծաբաթ որը տարի թվաց Վասիլին: Հասավ վերջապես բաղ-
ձալի դիշերը: Լուսին չկար, բայց ծիծեռնադույն յերկինքը դար-
գարված էր բյուրավոր շողշողուն կանթեղներով: Սիրահարը ջա-
ղացի առլի թմրից աստղալույսով նկատեց, ինչպես Սաքոն՝ բեռ-
նած հըը քշելեն՝ կամաց-կամաց իջավ դեպի ձորակը:

Վասիլն անհամբերությամբ՝ անթարթ աչքը խրճիթին՝ մը-
սենուել, սակայն պատիկ պատուհանի չար լույսը, սատանի աչքի
նման, դեռ յերկար ճղճալում էր բակի կիսախավարում:

Նրա սիրտն սկսում էր պղտորվել: Մի՞թե անխիղճը խաբեց-
ծաղրեց իր սիրո դերուն... ո՛ր, չե՛, չե՛, Սոնիկն աղնիվ աղջիկ է,
նա խոստումը չի դրժի: Բայց... դուքն նա վաղուց արդեն սպա-
սում է չարդախում, դուքն հուզմունքից շփոթված, մոռացել է
խրճիթի լույսը մարել...

Տղեն զգուշ Քայլերով վաղեց դեպի ուռնին և կատվի նման
շուշալվեց դադաթը: Բայց չարդախում ամայություն էր տիրում:
Պատի առջև, սանդաքարի հենց կողքին, մի հին քթոց էր կործած:
Շուրջն ամեն ինչ ննջում էր ու գեփյուռը մեղմ որոր էր շշնջում:
Իսկ սատանի կենտ աչքը բակի կիսախավարից անվերջ հեղնում,
դրդում էր Վասիլին: Ո՛ր, դեռ յերբեք, յերբեք նրան լույսն այդ-
չափ ատելի ու խավարն այդ աստիճան բաղձալի չէր թվացել:

Վայրկյաններն ամբողջ որեր, շաբաթներ ելին դարձել. իսկ
սատանի կենտ աչքը դեռ պեծպեծում էր խրճիթի պատուհանի նեղ
անցքից... Վասիլն յերևի կցնդեր, նա կզժվեր կսկծից, յեթե վեր-
ջապես դարչելի լույսը հանկարծ չմարեր:

Սիրահարի սիրալ հանկարծ թունդ ելավ. կուրծքը լցվեց մի
դերբնական խնդությամբ և շնչառության չափն օկսեց խանդար-
վել: Նա աչքերը լայն չռած, ուշի ուշով խուղարկում էր խավարը.
այսատում էր տեսնել վորևէ շարժում, լսել վորևէ շշուկ. բայց
ամեն ինչ խաղաղ էր: Միայն պառավ ուռին էր մորուքը մեղմ
չարժելով խորհրդավոր մշշում:

Տղեն լսեց վերջապես խրճիթի մրոտ դռան զգուշավոր հառաչը.
ու մի սուլեր կամաց դուրս սողաց չեմքից: Նա մի վայրկյան ան-
չարժ մնաց իր տեղում, յերևի շրջապատն էր գննում. չկա՞ն ար-
դյոք չարկամ, թշնամի աչքեր:

Ահա ստիկերը շարժվեց ու համբաքայլ սահեց դեպի չարդախը։ Յեկավ, յեկավ մոտեցավ... Վասիլն արդեն նկատում էր իր սիրունու շարժադ դեմքի մի մասը, վոր պատանի լուսնի նման ժրպտում էր ցաք ու ցրիվ շաղ անցած թուխ մաղերի արանքից։ Նա տեսնում էր չարդախի մութ հատակին աղջկա մերկ, արծաթափայլ վրաները։ Նա զղում էր անուշ յարի արբեցուցիչ բուրմունքը և բաղուններն ողի միջին տարածած կարոտադին շնչում։

— Ախ, անո՛ւշ ջան, Սոնի՛կ ջան...

— Ջա՛ն, ջա՛ն, աղիղ ջա՛ն, — խեղդված ձայնով պատասխանեց աղջիկը, բարձրանալով սանդաքարից՝ կործած քթոցի վրա։

Մի վայրկյանում բաղունները փաթաթվեցին միմյանց մեջը, կարոտ կրծքերը սեղմվեցին իրարու և բոցեղեն շուրթերը աղբուրկի պես կպան մեկ մեկու թշից։

Մի պահ նրանք պապանձվեցին, լալացան։ Ծեր ուռնին անխոտ ականջ էր դնում ջահել սրտերի կատաղի զարկերին, նրանց փոթորկոտ հեքին և դուխն որորելով վշշշում։ Դա նահատակված ճնամուռի՝ սգերթը լինե՛ր կասեա...

Վասոն՝ սիրով սարեցած՝ ուղում էր ավելի մոտ լինել յարին, բայց սառնե՛րեա, դաժան պատը սահման էր դնում սրտին։

Սակայն տղեն ել չկարաց դիմանալ. նա խենթ մոխնչը շուրթին, փորձեց ցատկել նրանց անջատող միջնադատի վրայից, իրան քցել չարդախը, սակայն՝ ավա՛խ... Պատից մի մեծ կոշտ սրկվեց ու դուրվեց դեպի ցած։

Պատով ծառն ել ալդ աղմուկից սարսափեց։ Չալ դադարը, վոր մինչ ալդ դեղի տակին ննջում էր, կոշտի ձայնից վեր թռավ ու լերդապատառ հաջոցով վաղեց դեպի չարդախը։ Սոնեն, ճչաց, սրկվեց յարից ու փախավ։

Յերբ խրճիթի դուռը նորից ծանր ու բարակ ճրքաց ու յեանափակն ելի խցկվեց սողնակը, տիրահարն իջավ ծառից ու շիվար, մոլոր քայլերով, առլի թումբը բարձրացավ։

Չալոն յերկար ճվճվալեն պատատակը ճանկոտեց, հաջաց, հաջաց, ու յերբ հաստատ համոզվեց, վոր ել ոտար շունչ չկա, մոմալեն դնաց պառկեց դեղի մոտ։

Գ Ի Շ Ե Ր Ա Յ Ի Ն Տ Ե Ս Ի Լ Ը

Սյնուհետե, ամեն կիրականամուտի արշալույսից քիչ առաջ, տիրահարներն հանդիպում էին միմյանց նույն կուղիկ ծառի տակին, սակայն ավելի զգուշ և ավելի դուստ կյան պահում իրոնց։

Բայց մի ձախորդ պատահար միանշամից վերջ դրեց նրանց՝ խեղադար խողին։

Աշնանային մութ, ամպամած դիշեր եր: Կիրակնամուտի գիշեր: Սաքոն քաղաք դնալիս իր փողերի քսակը մոռացել եր բարձի տակ. իսկ առանց փող քաղար դնալ չեր լինի: Նա մոտակա ձորակեց իշի դուռը յետ տվեց ու դարձավ տուն քսակը վերցնելու:

Սաքոն սատիկ դարձացավ, յերբ փողոցից նկատեց, վոր խրճիթում լույս չկա: Կիրակնամուտ ու խալամբ... Դա շատ ատրոքինակ եր: Նա կնոջ դեմ դայրացած՝ ձեռնափայտով ուժգին թակեց հին դուռն ու Մադթաղի ձեն տվեց:

— Ե՛յ, Արարենց աղջիկ, հե՛յ...

Շուներ տեղեց վեր թռավ ու իր սուր վժվժոցով հարձակվեց դռան վրա: Մութ խրճիթից դեռ պատասխան չեր յեղել, յերբ տանները մեծ սարսափով նկատեց, վոր սատանի պես սեւադղնիստ մի եյակ, չարդախի կողմից սլացավ խրճիթը... Սաքոն լսեց մինչև անպամ մրոտ դռան աղնկոտուր մրմունջը:

Հէխուս ու Գրիատոս, Հէխուս ու Գրիատոս, — մեքենայաբար արտասանեց ճամբորդը, յերեսին խաչ հանելով ու դղաց, վոր սիրտը սատիկ դողում ե: Աչքը քցեց խրճիթին: Փոքրիկ սև պատուհանը մեռնողի հայացքի պես դժգույն լույսով հաղիվ պեծպեծատում եր:

Իսկի դուռը նորից բարձր չխշխկաց:

— Եդ ո՞վ ա, — լսվեց Մադթաղի ձայնը՝ քնաթաթախ ու խաղված:

— Յե՛ս եմ. արի դուռը բա՛ց, — դռաց մարդը բարկությամբ:

Կինը սատիկ վախեցած, վշվշալին հաղիվ ընկավ դռան մոտ ու յետնափակը քայելով, սրտապատառ մրմնջաց.

— Վա՛յ դիտիս, կուրանա՛ն իմ աչքերը, ի՞նչ փորձանք ա պատահել:

— Փորձանքը նե՛րսն ա, նե՛րսը. են ո՞վ եր մե՛ր տուն մտավ:

— Մեղա՛ սատոռ. ո՞վ կա, այ մարդ. յես եմ՝ իմ երեսնեք:

Սաքոն վռչինչ չառարկեց, այլ շնչասպառ ընկավ ներս և սկսեց ուշի ուշով չորս բոլորն աչք ածեց: Մադթաղի անկողնուն կից, հասժաչ վերմակի տակին, կարմրաթուշ մանուկներն եյին քնած. իսկ քիչ հեռու, անկյունում, Սոնիկի մեղմ, բայց ընդհատուն, անհամաչափ մշվոցն եր տարածվում: Թվում եր, թե աղջիկը խոր քնի մեջ տանջվում ե կոշմադային յերազից: Շրթունքները դունտա եյին և այտերը սպրդնած:

Սաքոն անխոս սկսեց ոտաբ եյակ վորսնել: Տնաղեց ալյուրի

փեթակի, ծաղկառնող խուղարկեց, կործած տաշտը բարձրացրեց
տակը նայեց, — վռչինչ չկար։

— Հը՛մ, յերևի սառսանա յեր, — մտածեց նա և սկսեց հանդի-
մանել կնոջը։

— Հաղար անդամ ասել եմ կիրակնաժուռ գիշերը թող իմ
ճրագը շանցնի, թող մեր անցավորները սև խալարում չտանջվեն,
թող իմ ոջախը դեանոց չդառնա. — քառանում եք, խնանում...

— Մեղա՛ստածու. մեր ճրագը չի՛ անցել, մարդ, եղ ինչն՛ր
նա մտածում...

Մաքոն մտքի մեջ ընկալ։ «Զնի աչքին և թվացել այն խալարն
էլ, այն սեռագիստ ուրվականն էլ... Ետ ա. տեսիլք ա ելել», —
մտքում վորսչեց մարդը և կնոջ հետ չվիճեց, քսակն առավ ու
դուրս յեկալ խրճիթից։

Մաքոն ճամբին շարունակ մտածում եր ևն չար տեսիլքի մա-
սին և կրճի տակ մի ինչվոր դոշ եր դրում։

Իսկ Մաղթաղը յերկար չեր կարում քնել։ Նա ինքն իրան
դարձանում եր, թե ինչո՞ւ յե մարդի աչքին լույսը խալար թվա-
ցել, կամ թե ի՞նչն և առիթ յեղել վատ կասկածներ տանելու։

«Զնի սևալուր աղջիկը... Ո՛ր, չի՛, չի՛. Սոնիկն այնպես պար-
կեշտ և, այնպես անմեղ, ծնողներին հնադանդ...»։

Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Ք Ն Ի Մ Ա Յ Վ Ա Մ

Ծերունի ջաղացպանին արմանք-դարմանքը տարել էր, թե
փո՛նց բան ա, ես տարի Յեղաբովենք իրանց հացը շարթե-շա-
րաթ, մանր-մուներ են աղում, և թե ինչո՞ւ Վասիլը Մրոտյին տուն
և գրկում, ինքը մնում աղունի մոտ ջաղացում։ «Երասաղության
նշան ա, նոքարին չեն հավատում» — բացատրում եր ծերունին և
իր չիրուխը ծխում։ Բայց ինչ կասես, վոր Վասիլն իր աղունին
սկի կարդին չեր նայում, այլ համարյա միշտ դուրսը, առվի
թմբին եր լինում։ Իսկ ևն վերջին գիշերը Վասիլն սկի մոտ չե-
կալ, սկի ջաղաց չմտալ, հերթին տիրություն չարեց։

Ջաղացպանն աղունն աղաց, տեղավորեց, պարկի բերանը
կարեց ու դուրս յեկալ տեսնելու, թե վորտեղ մնաց Վասիլն։ Նա-
լի գլուխը յեկալ, շուրջը նայեց, կանչեց, կանչեց, մարդ չկար։
Նա բարձրացավ առվի թմբով դեպի վեր և դարձանքով նկատեց,
վոր Լուսնն պատի տակի կենա ուռնու վրայից մի չվաք և սողում
ցած։ Դա Վասիլն եր։

Ջաղացպանը մատը կծեց։ — Բա՛լի, — ասեց, — եստեղ շան-
փորդությո՛ւն կա։ — Ենի չիրուխը վառելով դարձավ դեպի ջաղացը։

Ալեորը բացարեւոյթներէն չեր, վոր հեշտութեամբ ամեն մարդի գաղտնիք տար: Նա յերկար պահեց, պահեց, բայց եւ վորը չտարաւ. մի որ, վորպէս խոտովանանք, աչքի տեսածը պատմեց իր պառավին ու խոսք առաւ, վոր վռչվոքի չհայանի:

Սակայն պատուր վղղալեն լուրը տարաւ քրոջը: Յեւ դա արդեն բախական եր: Յերկու որ անց՝ դուռում քշվոցոյն ընկաւ:

Սոնիկին սարսափը պատեց, յերբ Լուսոյից խմացաւ, վոր գաղտնիքը բացվել է: Վայ ե, վոր հայրը լռի. նա չի ների այդ բանը. նա կխեղդի, կմորթի աղջկանը: Պետք էր վերջ տալ վտանգավոր խաղերին:

Յեւ Սոնիկը նամակ դրեց սիրածին:

«Արեւից ազիւղ, աստղերից սիրուն, վարդերից անուշ յարաջան ու ջան. սրտովս արին ա դնում: Յերևում ա, են դիչեր մեղ տեսնողներ Լն ելել: Գլուղում ասեկոսե կա: Յես վստիում եմ, վորձանք բերեն մեր դլին: Ա՛խ, աղիւղ ջան, թի սիրում ես, առժամանակ արանք տուր, ել մի դա ինձ տեսութան, մինչի վոր քեղ իմաց տամ: Գիտեմ, վոր ես խոսքերը ջուհարդար օրի նման պիտի ծակեն քո սիրտը, համա ուրիշ ճար չկա...»:

Վաստն կարդաց նամակը և խոր, շատ խոր հառաչեց:

Ձմեռն յեկաւ. ձյունը պատեց սար ու ձոր: Հին ջաղացը վրշտարեկ, սառցն շաղկիւր հաղին, պապանձվել եր, շիվարել: Իսկ ծանոթ կուղիկ ուռին՝ մերկամարմին, քամածեծ, սրտթալեն, սպասում եր սիրահարների այցին: Ձույլը չկա՞ր ու չկա՞ր:

ՉԱՐԱԲԱՍՏԻԿ ՅՈՒՆ ՄԱՁԸ

Անբուժելի թոքախտը հյուծել, հալմաչ Եր արել Մարդոյի շոր մարմինը: Նա վոտներում եւ ուժ չունեւ ման դալու և շարունակ անկողնում, միշտ դուռը բարձին եր: Սակայն ինչքան վոր կնոջ ուժերն սղաւում էին, այնքան ավելի դորանում եր խանդը, վոր յերբեմն կատաղութեան աստիճանի յեր հասնում:

Մի կիրակի, սիրող զուգի պարբերական տեսակցութեան շրջանում, յերբ Դարդիմանն ալրաթաթախ վերադարձաւ ջաղացից ու սկսեց վրայի փոշին մաքրել, Մարգոն հանկարծ հեռվից հեռու նկատեց՝ ամուսնու ականջից կախ՝ մի կանացի յերկար մաղ... Հիվանդն անկողնուց թռաւ, բռնեց թուխ մաղի ծայրից ու դնալ իրան քաշելով, այնպիսի ճիչ արձակեց, հենց իմանառ դա մաղ չեր, այլ մի ահեղ շահմար ոձ, վոր հաղար տեղից շանթոտեց և մահացու թուլնով լցրեց նրա ալեկոծ սիրտը: Այդ վայրկյանին մի գերբնական ուժ յեկաւ Մարդոյի թույլ ծնկներին. նա կատա-

դի վաղրի նման վեր ցատկեց, փրփրակալած հարձակվեց խոռոժ
ամուսնու վրա և սկսեց մոլեղնաբար ճանկոտել նրա դեմքը :

Մինչև Դյուլյոն ու թամամը վրա հասան աղմուկին, արդեն
կիրն նվաղած, ընկած եր անկողնու մոտ : Նրա դեմքը դեղնել եր և
կապուտկած շուրթերը ծածկվել էյին վրփուրի բարակ շերտով :

Վասոն՝ յերևի արյունը սրբեկին՝ անխոս, անծպտուն, հեռա-
ցավ սենյակից, իջավ բակը, թքեց դարբասի շեմքին ու դուրս յե-
կավ փողոցը, յերգվելով ալլես վոտք չդնել այդ անխժոված ոջա-
կը :

Մարդոն շուտով սթափվեց, բայց թուխ մաղի զաղտնիքը նա
չհայտնեց վոչվոքի : Դա նամուսի խնդիր եր : Նա պաշանձվեց ու
կրծքի տակ թաղեց նամուսի ցավը :

Մարդոն լուեց, բայց վոչ ընդմիջտ : Նա դեռ դառը մաղձ եր
կուտակում կրծքում և պատրաստվում վրեժխնդիր լինելու իր
դավաճան ամուսնուց :

Վասոն՝ դառնացած սրտով յերթորդ անդամ դնաց Տեր-Մարու-
քի մոտ : Ամուսնական շղթայի բանալին եր պահանջում : Պետք
եր աղատվել սոսկալի կապանքից, վոք դիչեր ցերեկ անընդատ
ջաղացքարի ծանրությամբ ճնշում եր մարդի սիրտը, խեղդում
նրան, թունավորում ջահել կյանքը :

Նա բորբոքված նորից ու նորից պատմում եր տերտերին իր
վոդրերդական վիճակի ահռելի դառնությունը, բացատրում եր,
վոք իր կինը մի դժբաղդ անբուժելի հիվանդ ե՝ ամուսնական լուծ
տանելու անկարող : Այն ինչ ինքը՝ աչքը մուրաղի ջահել ե, վոք
ցանկանում ե ասրել, սիրել, սիրվել, ընտանեկան քաղցրություն-
ներ վայելել... Նա խնդրում եր մի ճար ու ճամբա ցույց տալ այդ
դժոգքից դուրս դալու, կյանքը փրկելու համար :

— Տերտեր, տերտեր, ինձ աղատի. հոգիս բերանս ա հասել
եւ չեմ կարում դիմանալ :

— Ձուր ա, որհնած, հաղար անդամ ասել եմ, ելի կասեմ՝ ճար
չկա. դուր ես քարեքար դիպչում : Որենքը թույլ չի տալիս. ընկել
եա՝ սլիտի քաշես :

— Բա ի՞նչ կասես, թե անարդար որենքդ վոտի տակ տամ,
տրորեմ :

— Պոռնիկ :

— Վոչ թե պոռնիկ, այլ իդիթ, — ուժեղ շեշտեց Վասիլը և
զայրացած հեռացավ :

Մի նոր դարուն ել յեկալ: Արևն սկսեց ժպտալ: Յերկիրն արթնացալ յեռամայա մրափից: Գյուղի՝ դլխի հին ջաղացը սառցե կապանքը փշրեց ու սկսեց կատաղազին զոռզոռոցով դարնան դալուստն ալկետել: Իսկ բյուրավոր ծառ ու տունը՝ ծաղկե պատմունճան հագած՝ արար աշխարհը լցրին անմահական բուրմունքով: Բնությունն ամբողջպես նոր կյանք եր, սեր ու ծիծաղ: Առվատակի կույրիկ ուռին՝ կանաչ թավշե դանդուրով՝ դողտրիկ վրան եր կապել ջահել սրտերի համար: Բայց նրա տակ այս տարի ճնդղուններն եյին սիրվում: Մանթ զուլդն ել չկար:

Այն թուխ մաղի բարձրացրած խոշոր աղմուկից հետո՝ Վասիլն ու Մարգոն փաստորեն բնօրին եյին միմյանցից: Մարգը բնավ Յեղգարովենց չեմն ել չեր տրորում: Թեև զոքանչը՝ Մարգոյի գիտությամբ՝ շատ անգամ եր դիմել փեսին, շատ աղաչել, թախանձել, վոր յետ դառնա, հիվանդ կնոջը ների, անտիրական տանը տիրություն անի, բայց Վասիլն այդ մասին լսել անգամ չեր ուղղում:

Ծիշտ ե, գաղաղած կենը մարդին անվերջ անխնամ եր, հայհոյում, բայց և այնպես չեր ուղում նրան ձևելից բայց թողնել: Մարգոն լավ եր գիտակցում, վոր ինքն արդեն ամուսնական կյանքի համար անպետք եր: Գիտեր նաև, վոր մարդն իրեն չի սիրում և չի յեկ կարող սիրել: Բայց և այնպես, նա էլի սարսափում եր այն մտքից, վոր մի ուրիշ կին եյակ զաղտաղողի հրապուրում ե նրան, քաշում, խլում իր ձեռից թագ ու պսակ ամուսնուն: Ու սոսկալի թուխ մաղը սուր նետի պես ցցված եր Մարգոյի սրտի միջին: Անողը խեղդում եր նրան և գիշեր-ցերեկ շարունակ «վրեժ» վրեժ» եր կանչում:

Ախ, թե Մարգոն կրոնի՝ են թուխ մաղի տիրոջը...

ՓԱՍՏԱՅԻ ԱՊԱՅՈՒՅՑ

Յեղգարովենց տունն ալեկի մոայլվեց, յերբ Թամամը գնաց Մոսկովա՝ հիվանդ վորդուն տեսության:

Մարգոն արդեն ուժ ու թաղաթից ընկած, որ ու գիշեր անկողնուց չեր բարձրանում: Գյուլոն այժմ վոչ քուն ուներ, վոչ դադար: Սովորական դարձերն իրրե քիչ եյին, հիվանդ պահելն, յեթ ու թափն ել մի կողմից ավելացալ:

Մի որ Մարգոն պատուհանից նկատեց, վոր Վասիլը, ժամի պատի չվաքում, յերկար ու բարակ զրուցից տատի հետ՝ Հիվանդի

մէջ մի սուր կասկած հղացաւ. «Ձեր Գյուլտն տեղյակ ե մարդի-
սիրտ դադանիքին» :

Հաջորդ որը, յերբ տատը հիւանդի մօտ եր, Մարգոն փորձեց
խոսք դուրս քաշել պառաւելից :

— Գյուլտ տատի,— սկսեց նա խորհրդաւոր մրմունջով :

— Հա ջանի՛, սաս, բախա, տատը քո չա՛րը տանի :

— Գյուլտ տատի, բա վա՛նց կ'ընի իմ ճարը :

— Լա՛վ կ'ընես, լա՛վ, չարդ տանեմ. խի՛ յես սիրտդ պղտո-
րում. քեզնում ի՛նչ կա, փառք տառնու : Մեկել որը նետ դրի,
սուրբ Գեղարդից վեր կացաւ, մեռնեմ իր վրտի տակին,— և նա
յերկյուղածությամբ ծեր յերեսին խաչ հանեց,— զոչ—մատաղով
դնա դուրը համբուրի, մորից մին իլ ու յետ դառ : Քանի՛—քանի՛
կոնդ ու կոպալ նրա դուռն են դնացել ու վաղելեն տուն յեկել :

Յեւ Գեղարդի հոգրությունն ապացուցելու համար պառաւել
սկսեց թվել բուժվածների մի շարք անհայտ անուններ : Բայց
Մարգոն քնդհատեց նրան .

— Ի՛, տատի ջան, թա՛րդը սուր. յես ինձ համար չեմ տ-
տում. իմ որերը համբաժ եմ, ել ինձ փրկություն չկա : Յեռ վեց
ամիս ուժը ունեմ. վաչ նաչարի՛ մի տարի :

Գյուլտն հուզվեց. աչքերն խկույն լցվեցին և նա լացը դժվա-
րութեամբ դապելով, սե գոգնոցով վերցրեց աչքից կախված ար-
ցունքը :

— Վա՛յ, քոռանա քո տատը, եղ ի՛նչ բաներ ես խոտում : Ի ու
դեռ աչքդ մուրապի ջահել—ջիւղան կնիկ ես, ծոցերդ լիքը ծաղիկ :
Հլա տ'ւր ես, կլաւանաս, սիրուն ճուտեր կբերես...

Այդ բոսեյին Մարգոյի հաղը բռնեց : Նրա վախա մարմինը
ջղաձգորեն թրիւրաց, աչքերը լայն չովեցին և ալ կարծիք ար-
յունը ներկեց ձեռի ալիտակ թաշկինակը : Հաղի ընթացքում Գյու-
լտն դրկել եր հիւանդի իրանը և աջ ձեռքը նրա ճակատին սեղմած
կարնկցարար վշիշում եր :

Յերբվար հաղը դադարեց, Մարգոն մի քիչ շունչ առաւ և
թաշկինակը Գյուլտյին ցույց տալով, կամացուկ արտասանեց .

— Այ, մտիկ տու՛ր, սուրբ Գեղարդդ կարա՞ սրան ճար անի :

— Կանի՛, կանի՛, կտորոված բժիշկները քեզ եղ տեղը հա-
ցրին. ենդար դեղ լցրին փորդ՝ լերդ ու թոքդ կարատվեց. կրե՛մ
նրանց գլուխը :

— Բա Յոթվերքը, սուրբ Գեղարդ, սուրբ Կարապետը, Մուղ-
նին, լուսատու սուրբ Նշանը, վոր մեկն առեմ... Ի՛հ, վոր նրանք
չոգնեցին, Գեղարդն ել ճար չի անի :

— Կանի՛, կանի՛, նրա վողորմը շատ ա, — պատասխանեց պառաւը՝ յերևսին խաչ հանելով, այնպես անհաստատ շեշտով, վոր թվում եր, թէ ինքն ել չի հավատում իր ասածին։

— Ե՛հ, դուր քան ա. իմ արեր խաւարեց։ Ել ինձ փրկություն չեա... Համա յես իմ դարդը չեմ, հորս ոջախը կանցնի... Մարդոն փոփկաց ու ջերմ արցունքը խառնվեց թաշկինակի արյան հետ։ Գյուլոն՝ դողնոցն աչքին սեղմած՝ աշխատում եր մխիթարել հիմա՞նդին։

— Մի՛ լա, բայես, աստված մեծ ա ու վողորմած։

— Ի՛, աստծուդ տո՛ւնը քանդվի, մեղ լավ վողորմաց, ելի։ Եղուց ելոր արիւնքս դժանոցում կմեռնի, յես ել ետեղ հաղի ձեռից կատկեմ. բա մեր ոջախ ծխացնողն ո՞վ կլնի։ Քրիստոսի խիղճը մեռնի. սկի չե՛ թող քեզ մի դոչ վորդի տար, վոր ես տունը ժառանգեմ, ես ոջախը վառ պահեմ։

Գյուլոն արգեն խեղդվում եր հեծկլաանքի վարար հորձանքներէ մեջ։ Կես դար նրա սիրտը կրծող դաժան ամլության վիշտն այդ վայրկյանին հանկարծակի բռնկվեց նրա փոթորկած կրծքում։ Նա դեռ յերբեք այդչափ ուժեղ չեր զգացել անժառանգության ցաւը։ Պառաւին այնպես թվաց, թէ աղենց ծով կարողությունն իրանն եր ե իր ժառանգությանը, բայց դաժակի պակասության պատճառով ձեռից դուրս յեկաւ, կորաւ։ Յեւ նա դառնալին վողորում եր այդ կրկնակի կորուստը։

Մարդոն ընդհատեց սուգը։

— Ե՛հ, մեր ջոռ բաղդն եր, տատի ջան. յերկնքի լին դռները մեր առաջին փակվեցին։ Ել նոր լացով դարդին դարձան չենք անի։

— Հա՛, հա՛ բայես, խելոք խոսք ա։ Ե՛հ, փառք իրան, մեր եակատի դիրն եդ եր։

Յեւ պառաւը կամացուկ թորչոմ այտերից սրբեց արտառունքի հետքերը։

— Գյուլո տատի, — խոսեց Մարդոն մի առանձին լրջությամբ, — են ա գիտես, վոր յես քեզ ծնողից շատ եմ սիրում։ Դու ինձ վրա մորից առաւել յերախտիք ես թախել։

— Ախ ջոռանամ, աստված ել գիտի, ետե՛նց ա։

— Ես աշխարհում յես քեզանից հավատարիմ մարդ չունեմ։

— Բա վոնց, բայես, ել ո՞վ ունեմ. գլխիս քեզ մատաղ կտամ։

— Գյուլո տատի, դու հին փորձված կնիկ ես. մի խելք դիք ինձ. մի խրատ տուր. ասա, վո՞նց անենք, վոր մեր պայծառ ոջա-

խոր չանցնի, վոր մեր մալ ու մլքերը, մեր ծով կարողութիւնը վանաց բաժին չմնա:

Հարցը Հայաստանի լուրջ էր և պառաւի թույլ ուղեղի կարողութիւնից չառ վեր: Նա պատասխան չդոնելով, նախ իր կեանքով փողնաշարն ուղղեց, նստած տեղից մի քիչ դեպի յետ սողաց, ապա հաղաց ու կողորդը մաքրելով, քթի տակին մրմնջաց.

— Հա, բա, խելո՞ք ես խոսում, բալես:

Մարդոն փորձեց ողնութիւն դալ պառաւիկն և նրա գլխում խնկած մտքերի տուտը բանալ:

— Տատի ջան, քեզինից թաքուն բան չունեմ. դիտե՞ս ինչ եմ մտածում. ասում եմ՝ Վասիլիս յետ բերեմ տուն. նա յեւ մեղք ա, ջահել ա, շատ տրորվեց իմ ձեռին: Քանի չունչս վրիս ա, քանի աչքումս լիս կա, մի լալ մարալ կնիկ բերեմ ինձ փոխնակ, թող Վաստիս հետ ապրի ու մի սիրուն տղա բերի ինձ համար, իմ հոր օջախին ճրագ, մեր մալ ու մուլքին ժառանգ... Ի՞նչ ես ասում ես խոսքին:

Մարդոն լռեց և իր կապույտ աչքերը խոր բներում վառելով, ուղիղ պառաւիկ ճակատին բեռեց: Պատասխան եր պահանջում:

Անպատմելի դարձանքը պաշարել էր պառաւիկն: Մարդոյից աչքով ես խոսքե՞ր... Դյուլոն չէր կարում հայտարար ականջին: Նա ձալվձալ կնճիւնների արանքից պաղ հայացքով նայում էր այլապէրոված հիւլանդին ու ինքն իրան հարց տալիս. «Երբաղ ա, թե՞ ճշդրիտ»:

Ասկայն շուտով համոզվեց, վոր յերաղի բան չկա: Ահա Մարդոն ձեռը դրեց Դյուլո աստի ճտովը և խորշոմած թուշը համբուրելով խոսեց.

— Դե, աստի ջան, պատասխան տուր. խելոք բան չե՞մ մտածել:

— Խելոք, խելոք, խելքի բուն ջանիդ մատաղ: Հենց պուճուրուց քու գլխին ոխտը մարդի չափ խելք կար. Մարտիրոսս կղարմանար քու խելքին: Այրիս բալես, դորանաս: Հարկե, Վասիլիս եւ ջահել ա, աչքը մուրաղի, մեղք ա: Համ եւ խե՞ պոի հորդ քարխանա տունը քանդվի, ես դժգոհան շեն ոջախը խանդարվի: Ծատ մեղք կլինի: Լալ ճար ես դոնել, բալես, դու ես ասա, մեծ խանումը հոժար կլինե՞ եդ բանին:

— Մերս ուրախ ա. նա ես մասին շատ վաղուց եր ինձ ասում. մենակ չեմ դիւղում՝ ո՞ւմ բերեմ: Յես ասում եմ հարսը լալ տքանց թե աղար աղջիկը:

— Խելո՞ք ես խոսում, բալես. հարկե, հարսը լալ կլինի:

— Հա, տատի ջան. դե մի լա՛վ, սիրո՛ւն հարսի տեղ տա :
Լիարա՛լ եմ ուղում, դիտես, ենպես ըննի, վոր ինն ամսում մի լա՛վ,
սիրուն, լուսնյակի պես տղա բերի ինձ համար : Ասա տեսնեմ, ո՞վ
կա ենպես հարժարին :

Գյուլուն լուռ եր : Վորոնհըռ կարիք չկար : Մարդոյի ուղած
հարսը նրա մտքում պատրաստ եր և Սոնիկի անունը խաղում եր
լեզվի ծայրին : Բայց վո՞նց կարող եր ասել. չե՞ վոր նա յեղբոր
կինն եր, վորի դժբախտ ամուսինը ինն հոգեպես մեռած, բայց
փաստորեն կենդանի, դեռ ապրում եր ու շնչում : Բացի դրանից,
Գյուլուն արդեն լա՛վ գիտեր, վոր չար տաշն աչքով աչք չունի իր
հարսին նայելու : Նա սարսափում եր Մարդոյի զայրույթից. այդ
պատճառով խոսքի սար ու քար քցեց :

— Զորաննեց հարսը վո՞նց ա :

— Դե՛ն կորցրու, հոգեմ նրա գլուխը : Բոյը՝ կարճիկ ու աչ-
քերն ել՝ ճպճպան :

— Թուխիկնեց Զարդարն ել՝ բոյով...

— Յա՛խկ, յա՛խկ, բերնից շան հոտ ա փչում. քիթն ել կե-
տրչին կլնի :

— Բաղալնեց Ծաղի՛կը վոնց...

— Ի՞, կրեմ նրա դուխը, կասես սե արար լինի. են ել ինձ
պես մի ճիւղք : Ուրի՛շն ասա, ուրի՛շը. անկալաթ սիրուն եմ ու-
ղում, ջեյրանի պես հարս լինի :

Այդտեղ պտտալն ել չկարաց իրան դադել և հատաչելով :—
ասց :

— Ե՞, բալա ջան, դու Սոնի պես սիրունին ես ման գալի,
համա չկա՛, չե՛ս գտնի :

— Խի՞ չեմ գտնի. հաղիւր դտեւ եմ ելի. այ, Սոնիկին կրեւիմ :
Մարդոյի գունաստ շուքի՛ն մի գիւլա՛յին շինճու մալա շող-
շողաց և աչքերը ծծճբային կանաչ բոցով փայլեցին :

— Վո՞նց, — կմկմաց պտտալը ներքին դողը դապելով, — նա ախ-
պորդ կնիկն ա...

— Ե, ի՛նչ անենք, ալեկի՛ լա՛վ, — այնպես արտառ ու վճռա-
կան պատասխանեց հիվանդը, վոր կասես նա տարլինելով իր մտքի
մեջ ծեծել եր այդ խնդիրն ու վերջնական յեղբակացուլթյան համ-
պել :

— Ախպեր ո՛ւր ա, ել չկա՛ : Նա համ մեռած, համ թաղված ա
մեղ համար : Ել խի՞ թողամ, վոր թաղանի պես հարսս շուն ու
գելի ձեռ ընկնի : Վասիլիս հետ լա՛վ կապեն չե՞, տատի ջան :

Յեւ ինչ չիմծու հրճմանքով զրկեց տատի դուռը և տինդ ու բարձր պաշտպանեց նրա խորշումած թուշը:

— Ի՞նչ եմ ասել, հենց կտաղի, վոնց վոր մեղը ու կարողը,— ուրախությամբ վրա բերեց պատալը և սկսեց ամբողջ բունը ծեր գլխի հետ տատանելով ծիծաղել:

Մարդոն էլ եր Գյուլոյի հետ բարձր-բարձր քրքրում: Բայց նրա կուրծքն այդ ծիծաղից այնպես եր ալեկոծվում, կասես ներսից հողարտվոր կարիճնեկ եյին լսվում: Ծիծաղից եր թե ցավից, նրա աչքերը լցվել էյին արցունքով:

— Ա՛խ, շատ ու շատ լավ կտաղի,— հառաչելով վրա բերեց հիվանդը,— մենակ վախում եմ, վոր Սոննն համաճայն չլին արան: Գիտե՞ս, կողքը քիչ հաստ ա:

— Բան չի՛ ասի. հոժա՛ր կլինի,— ծորեց միամիտ պատալը խորհրդավոր Ժպիտով:

— Հոժար կլինի՞, դու ինչ դիտես, տատի ջան,— դռնեց Մարդոն նրա դեմքի խորշումները շոյելով:

— Հայրաթ յես էլ մի բան դիտեմ, վոր ճալվերս սպիտակ են,— ծիծաղելով պտտասխանեց պանալը և ծոցից մի թուղթ հանելով մեկնեց նրան և ասեց:

— Ես էլ վկաս. Սոննի բարովագիրն ա, վոր զրկել ա Ղասիյին: Զուռնայոնց Լուսոն տվեց:

Յեւ Գյուլոյի խորշոմապատ աչքերում վայլաճառակեց վոշ-խարային անմեղ պարծենեկառություն:

Մարդոն չմթեց նամակը, ծունկի յեկավ ու քարացած խոստուղվեց նրա մեջ:

Պատալն ապշած հետևում եր հիվանդի դեղնած դեմքի ըզտ-նաղին խաղերին: Մեր շուրթերը դարգարող են պարծենեկոտ Ժպիտը կամաց-կամաց թառամեց ու չքայտվ կապույտ լեթակալի տակին, տեղի տալով մութ, անվորոշ յերկյուղի:

Մարդոն կարգաց նամակը. նորից կարդաց, ստուգեց այն դարչելի տողերը և խելադար քրքրելով ընկավ Գյուլոյի ճիտը:

— Ո՛խա՛յ, ո՛խա՛յ, շնորհակալ եմ, տատի ջան. նոր վոր հաստատ հավատացի. հիմի դիտեմ, վոր Սոննն կուղի ինձ փոխնակ դառնալ: Փառք աստծու, իմ մուրադն էլ հենց կտ եր:

Գյուլոն նայում եր հիվանդին ու դարմանում, վոր այդ անուշ ու մեղրածոր բառերն արտասանելիս հեքը խեղդում եր նրան, ձայնը սատիկ կերկերում և դռնատ շուրթերին թառած Ժպիտից կասես լեզի յեր ծորում:

Մարդոն դողդոջ մատներով ծալեց սիրտ նամակն ու յետ տալով Գյուլոյին, ծիծն համբուրեց ու ասեց.

— Շա՛տ լավ ա. շա՛տ. շնորհակալ եմ, տատի ջան. ես նամակը սրտիս մի մեծ սյուն ելալի։ Առ դիր ծոցդ ու տար...

Այստեղ Մարդոն հանկարծ իր խոսքը կտրեց ու ձեռը դնելով ինչի դրամ՝ մտածմունքի մեջ ընկալի։ Մի վայրկյանից հիվանդը կասես ինչպիսի դյուռն արեց։ Նա պառապի ճերմակ դուռն ամուր սեղմեց իր կրծքին և ականջին փսփսաց.

— Արի մինչև կիրակի ես բանը ծածուկ պահենք։ Թող վրաներիս քիչ ուժ գա, կիրակի որը յես ու դու գնանք Լոռեց խնամախոս ու Սոնիկին առողջ փառող տուն բերենք։ Թող մեր դուշմանը ճաքի. գեղն ինչ ուզում ա խոսի. հո՛ մեր սիրտն ուրախ կլինի, մեր դժգոհան ողբալը չեն ու պայծառ կմնա։

— Խելոք ես խոսում, բայես։ Դու հենց մանկուց խելոք իր, Մարտիրոսս կղարմանար...

— Միայն մինչև կիրակի վոչով Թող չխմանա, հա՛... Տես, Վասիլին ել չասես։ Հանկարծ ուրախացնենք, վոր սրտին փունջ վարդ բացվի։ Ես նամակն ել տուր Մրտոյին, Թող նա տանի հասցնի։ Ձեռն ու ծպտուն չանես, հա՛... Լսո՛ւմ ես, լեզուդ չսպտովի, հա՛, թե չե...

Յեւ նա վերջին անգամ պալեց Գյուլոյին ու հրամայեց այդ փաստացի ապացույցն իսկույն դրկել Վասիլին։

Գյուլոն շարժվեց. բայց նրա սիրտը դողում եր մութ, անվորոշ յերկյուղից։ Յերբ նա դուրս յեկալ դռնից, Մարդոն հարկավոր համարեց մեկ ել ճշալ յետևից.

— Գյուլո տատի, նի՛ եմ ասում. բերանդ բաց չանես, հա՛. չլինի Մրտոյին ասես։ Մեր խորհուրդը պահես մինչև կիրակի, թե չես լեզուդ ծոծրակովդ կհանեմ։

— Լա՛վ, լա՛վ, բալես, մի՛ բարկանա. հասկացա։ Միամիտ կաց. յեղիս քառսուն կապ կտամ։

Ու պառապի վրտանձայնը կորալ փոշոտ փողոցում։

Մարդոն նստած հեռավ եր ու չրթունքները կրծում։

Սոնեն Վասիլին կանչել եր սիրային տեսակցության։ Առաջիկա շաբաթ դիշերը՝ լույս կիրակի, յերբ վոր Սաքոն քաղաքի ճամբան բռնի ու յերբ հետո Լոռեց տան աղոտ ճրագը մարի, Վասոն խալար փողոցով կմտնեա արհեստանոցի չեմքին ու կամացուկ կճանկուտի դռնակը։ Սոնիկն այդտեղ է քնում չորս տարի-

կան քրոջ հետ: Մթության մեջ դռնակի փականքները կբացվեն, սիրահարը ներս կսողա և...

Մարդոն շնչափառ հեռւմ էր, վառվում, փոթոթվում խանդից: Նա գլուխը պինդ սեղմել էր ատենում և դողացող շրթունքներէ արանքից կատաղալին շնջում:

— Սե՛ր քաշեք, հա՛... Մարդոյի ա՛չքը հանեք... Բայց չե՛ք հարա, չե՛մ թողնի, չե՛, մութաղախափա՛ն կանեմ:

ՅԱՆՅԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՎԱՅՐՈՒՄ

Կիրակնամուտ դիւշերն աքլորները յերկու բերան կանչել եյին, յերբ Սաբոն՝ եւն առաջին՝ Դեղին կոնդը շուռ անցալ: Վասոն վառուց կանդնած էր Լոռեցի խալաբ փողոցում և ճրագի մարեկուն էր սպասում: Վերջապես լույսը հանգալ: Տղեն յերկու զգուշափոր փոստոյունով կանգնեց արհեստանոցի ցածիկ դռնակի առջև ու սկսեց կատփի նման տախտակները ճանկուտել:

Փականքները շարժվեցին. հասպաղ դուռը ճամբա տվեց Վասոյին, սպա արագ դառնալով՝ շեմակալի դիրկն ընկալ ու յետնափակը կտմացուկ մոնչաց:

Բայց դիմացի քանդված պատի ճեղքերից յերկու մանր՝ բոսորի կանաչ րոցով փայլատակող վառ աչքեր՝ նկատեցին այդ ահալոր պաղտնիքը:

Դա Մարդոն էր, վոր յափուռնում փաթաթված, սև բուխարի դալարարդին պողաթին ու մերկ խանչալը ձեռին, դարան մտած սպասում էր այդ ժամին: Նա զգուշությամբ դուրս սողաց իր թաղստոցից, վրտների ծայրի վրա կտրեց նեղւիկ փողոցը և ահանջը մոտեցրեց դռնակին: Ահա Մարդոն լսում է սիրտ անկապ ու կրցուկուր մրմունջներ, կարոտազին համբույրների քչիւնոց, շնչասպառ հեք և զուսպ չլուկ, վորոնք բոլորն իրար հետ մի զգվելի սև ժխոր, մի դիմային խրախճանք եյին թվում, վորից կինը քիչ եթ մնում խենթանար:

Մարդոն այնպես էր դողում, կասես ներսից ելեկտրական ուժեղ հոսանք էր անցնում նրա բոլոր ջղերին և ցնցում վորջ մարմինը: Նա կամաց բոթեց դռնակը, վորն ամուր փակված էր: Ներսի չլուկն սվելի յեր բորբոքվում, ավելի անզուսուլ, ավելի սանձարձակ դառնում: Կինը վառվում էր խանդից: Նա մեկ լցվեց, ուղեց քացով հարվածել, փշրել դարչնի դուռը և ձեռի սուրն ախպես ցցել դրկախառնված անգամների կուրծքը, վոր յերկուսն էլ մի հարվածով ստակեն, սակայն շուտով փոշմանեց: Չե՛, չե՛. դա շատ եժան մահ կլինէր. դա Մարդոյի երված սիրտը հո-

վացնել չեր կարող: Պետք եր նրանց նախապես խայտառակել, դուռը-դարձառում թքնլատել, դարձնել, ապա միայն պատառապատառ կտորներ ու վոսկորները շներին չարտել:

Մարդոն դողողով մասններով առավ դանակի գրգեն, գլուշու-թյամբ հաղցրեց շնամկալի կոճակին, ու հետն առած կողպեքով ամուր, շատ ամուր փակեց:

Այնուհետև նա վաղեվադ հասավ տանուտերենց տուն, յերկու խոսքով պատմեց յնշելությունը և պահանջեց՝ անմիջապես պահակներով պաշարել Լոռենց վողջ տունն ու անդը, վոր ԼՐԲԱՅՈՂ շները փախուստի դուռ չգտնեն:

Յերբ հանցավայրի շուրջկալը վերջացավ, դադարած կինը գծի նման ընկավ փողոցի-փողոց, թակեց բոլոր իշխանների դռները և դուռդով մեկ ճվալեն, հայտարարեց ամենքին իր նամուսի այն ահալոր դադարիքը:

— Ա՛յ ժողովուրդ, եկե՛ք, եկե՛ք, հարսանիք ա, աչքալուս ա. մարդիս նոր եմ պսակել սիրուն Սոնիկի վրա... կեցցե՛, ուրա՛մ... հարսանիք ա, շո՛ւտ հասեք. աստված սիրողը թող դա, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛...

Յեկ խելադար քրքիջը պոկում եր նրա թոքը:

Մարդայի ձայնն ամբողջ դուռը վերցրեց: Դնաթաթախ ու հողնատանջ դյուղացիք՝ շենի բոլոր ծայրերից ափալ-թափալ վազում էյին, հա վաղում, վորը բորիկ, վորն անշալվար, վորը շաղկով ու դիտարաց: Մեր ու մանուկ հավաքվեցին Լոռենց թաղը թամաշի:

Շորտալեն հասան նաև դյուղի մեծամեծները: Տեր Մարուքը, սուրդյա Սուքոն, Ծուն-Բադալը և միևիտանչի Մեկեքը: Ամենից ուշ յեկան մուխին, յերեցփոխն ու թալանչի թաթոսը:

Հարևան կտուրներին ասեղ քցելու ակդ չկար. բաշ ու յերդիկ ամբողջովին բռնված եր ամբոխով: Սուր աղմուկի ձայնն աստղերին եր հասնում: Ամեն կողմից նախատինք, ամեն կողմից թուր ու մուր, շորս բոլորից անեծքներ էյին թափվում անառակների դիմին: Ամենուրեք «խամբալի» և «Դարդիխան» բառերն էյին հոյովվում հոծ ամբոխի շարքերում:

Մարդոն քցել եր վրայից յափուռնջին ու դդակը և մերկ խանշալը ձեռին, արյունաներկ շուրթերով, գծի նման միշտ դես ու դեն եր վազում ու իր սուրը կատաղադին ճոճելեն լերդապատառ ծղրտում:

— Դա՛տ, դա՛տ ես զուլումին. պատ ու դատապատ՛ն եմ ուղում...

Նա պահանջում եր ամբողջից, վոր կամ իրանք՝ գյուղացիք, ֆախույն եկեթ արդար դատաստան անեն, կամ շարունակներէն դատար իրան, աուժողին Հանձնեն: Մարդոն դիտել ինչպես կաննի վրեժք: Նա խանչալով կտոր-կտոր կրքել լրբերի պիղծ մարմինը և նրանց առք արյունը բուռը-բուռը կլամի, վոր ջիգժարը հովանա:

Իշխանները բոլորն ել լարված եյին Վասոյի դեմ. դրա համար լուրջ պատճառներ չառ կային: Դարդիմանը նրանց հոգին վառել էր:

Հենց վոր աղենց ծով ոջախի իրավունքն անցում լինաին, իշխանները վտան տյանեղից միանդամայն կտրվեց: Յէթե հեռւմ՝ Մամսոն աղի որերին՝ տարեկան մի տասն անգամ՝ Յեղաբարովենց ճորի սեղանը կրացվեր գյուղի դորբա կուլակների առաջին, հիմի նրանք դատակալաակի եյին միայն աղենց շեմը տրորում, այն ել՝ յերես սեկւով:

Բացի դէտանից Վասիլը առեթը բաց չեր թողնում հասարակության առջև կուլակների մեղքերը յերեսներին խիելու, բոնու-թյան, կեղեքութի, վաշխառության և այլ հանցանքների մեջ նրանց մեղադրելու, խայտառակելու համար:

Նա մի անգամ կաշառք ուտելու առթիվ սուղիին եր աստա-ցել, յերկու անգամ Ծոն-Բաղալին եր ծեծել՝ աղքատների վերջին լիկան-կիմանը պարտքի տեղակ չնչին դնով քաշել՝ խելու հա-մար: Մի անգամ ել առաջներում, քեֆի հասած ժամանակ, Դար-դիմանը տերտերի մաղ ու մորուքն եր պոճոկել: Իսկ յերեցփոխին ժողովում՝ յեկեղեցու փողերը դողնալու պատճառով՝ այնպես եր խայտառակել, վոր ալի դաղը մուխու սրտից մինչև որս չեր ա-ցել:

Իշխանները դռն եյին, վոր հասել և վերջապես Դարդի-մանից վրեժ լուծելու ժամը:

Ա Մ Բ Ո Ւ Ի Դ Ս Ս Ա Ս Ս Ա Ն Ը

Աղմուկի մեջ գլխի Ակոն հանկարծ ցցեց մահալը և բոլոր ու-ծով դուաց:

— Տաղ արեք, հե՛յ ժողովուրդ, լսեք բան են խոսում, հա՛: Մի պահ աղմուկը դադարեց և լուսթյան մեջ լսվեց տանու-տերի խալոտ ձայնը:

— Այ ժողովուրդ, աստված սիրողը թող քաշվի նստելից: Դուք դնացեք ձեր դործին: Նդ լրբերին յես կրունեմ, կտամ որենքի՛ ձեռը, թող հախ-դատաստան անեն:

Տանուտերի առաջարկը կատարեցրեց Մարգոյին։ Նորից հնչեց նրա բարձր և թունալի զրթիջը, վորն այս անգամ խեղդվեց, կորով արյունաբեր ծանր հաղի վարար հորձանքների մեջ։ Վաղորդյան դոյն աղբւլ եր հիւանդի թույլ թոքերին։ Նա հաղաց, հաղաց և արյունոտ շուրթերով՝ ուժասպառ ընկալ գետին ու սկսեց կիսամորթ ճուտի նման թրպրտալ։ Մի խումբ կանայք վշվալին Մարգոյին քաշ տվին տուն։

Այդ դեպքն ավելի վրդավեց ամբոխին։

— Ռսիդ որենքը դիտենք, — տանուտերին առարկեց Շուն Բադալը, վորը կասես այդ բոպեյին դժոււմ եր Դարդիմանի ծեծած տեղերի ցավը, — եսոր տարան, եզուց պիտի բաց թողան։ Բռնելուց բան չի դուրս դա։ Գեղի մեծ ես, գեղիդ նամուսն ա կորել, ենպես սաստի, ենպես դատաստան արա, վոր տեանողի միտը շարկումը թափվի։ Ինչ ես ասում, տերտեր Զան։

Հալանության հարյուրավոր դռները չորս բռնորից պատկեցին Բադալի առաջարկը։

— Փեսա ու խամբաջի յեն, հանաք մասխարություն չի, հենց պատիժ տուր, վոր ասեմ բարաքայլա՛, — ավելացրեց սուղինն և շոշափեց իր յերեսի աջ կողմը, ուր Վասոյի շառաշյուն ապտակն եր դրոշմված։

— Տերտերն իրան թափ տվեց, հանդիսավոր դիրք առաւ և չար ժորուքը չփելով, լացաւամամ մրմնջաց։

— Մեղա՛ քեզ, տե՛ր, մեղա՛, մեղա՛... Քառսեւն տարվա ճահանա յեմ, եսենց դուլում վոչ տեսել եմ, վոչ լսել։ Ո՞վ եր տեսել՝ հայ քրիստոնյան իր խամբաջուն աչք ղնի։ Կամ խամբաջին, կամ՝ քույրը, մի հաշիւ ա։ Այ ժողովուրդ, բոլ ելալ, հայի որենքն ետենց չի։ Բաւական ա, գեղը մեղքում կորցրիք, Սողոմ-Գոմոր չինեցիք։ Ես դուլումն աստված դարուլ չի տնի։ Ես չար վորումը ձեր միջից դուրս դցեք, թե չե վերնուց գեղի դլին ցասում կրակ կթափվի։ Մեղա՛, մեղա՛, հաղա՛ր բերան մեղա, տե՛ր...

Ողբ լցվեց հաղանրավոր մեղանների մրմունջով։ Պառաւ կտնայք սկսեցին կուրծք ծեծել և բաղմաթիւ շուրթերից անեծք ու նոյսք տեղաց հանցավոր դուլդի դլին։

Այդ միջոցին Լոռենց բակից լսվում եր մի կանացի սրտակոտոր ճիճվոց։

— Պարա՛ն, պարա՛ն, աստված սիրողը մի պարան հասցնի. յես չե՛մ կարա ես թու՛ք ու մուրը տանել, պարա՛ն, պարա՛ն...

Դա Մաւթաղն եր, Սոնիկի դժբաղդ մայրը, վոր փորձեք եր կախել իրանց տան յերդէից, բայց պարանը խլել նյին ձեռիցը։

Մտաքը հասալ յերեցիոխին, վոր չխրուխի փոշին թափ տալով՝ ասեց։

— Այ դեղական, ևստեղ նամուսի հարց ա, մալ ու մուլք ընենք՝ վոշինչ։ Նամուսը չա՛տ դժվար ա։ Մենք զեղովի ջահել ջիզանատեր ենք. թե թույլ թողանք ես բանը, եղուց մեր ջահելներն ել եղ փուշ ճամբեն կրանեն։ Ես լրբերին ենննց պատիժ պիտի տանք, վոր տեսնողի ո՛րտը պորան ել եղ դալաթը չանի։

— Բերեք բռննք յերկուսից ել տի՛կ հանենք, տի՛կ, — լավեց վերջին շարքերից դաստը Ղալոյի ձայնը, վորը սոսկում պատճառեց Գահել կանանց սրտերին։

— Լավ ա ասում, տիկ հանենք, տիկ, — կրկնեցին ծերերից մի քանիսը։

Միկիտանչին, վոր հին քեն ուներ վաղեմի ձեռնարաց մուշտարու դեմ, բարձրացալ քարի վրա և դռակը ճոճեկեն կոկորդով մեկ բղավեց։

— Ձանըմ, ել խի՞ ձեռներս արնոտ անենք. մի դեղ խոտ ա, բերեք չորս կողմից վրա տանք, կրակենք՝ պրծնի դնա... Սաղ-կենդանի աժվածիկ անենք Եյի...

Միկիտանչու վերջին խոսքերը կորան իշխանների հավանության դոշերում։ Յերկու դեղջուկ մինչև անդամ վաղեցին մոտակա խոտի դեղին, բայց տանուտերը սղորդնած՝ հասալ նրանց յետևից, քաշքշելով դարձրեց ու դիմեց ժողովրդին։

— Այ դեղական, մի՛ անեք, մի՛ ըլնեք, աստծու սիրուն, սիրերական կանեք ինձ. խի՞ յնք իմ տունը քանդում։

Տանուտերի ձայնն սկսեց կերկրալ և չոթոլած աչքերը մի քիչ ջրակայեցին։

Ամբոխի բարձրացրած ուժգին աղմուկի միջից յերկու տարբեր կարծիքներ ելին լսվում. մի քանիսը գտնում եյին, վոր իսկապես տանուտերը կտուժի, յեթև հանցավորներն առանց որոնքի պատժվեն։ Իսկ մեծ մասը պնդում եր, թե յերբ ամբողջ ժողովուրդն և ինքն իր դատաստանն անում, նրա վախը միանգամայն անհիմն և։

Թալանչին առաջ անցավ և վհատված տանուտերին սիրտ տվեց։

— Այ բարեկամ, խի՞ յես լերդաճառք ըլնում. մտիկ արա՝ հաղարավոր ժողովուրդ ա հավաքված, վորո՞ բերանը փակեա, վոր՞ մեկի ձեռք բռնեա։ Ինչ դործ ունեա. դու քաշվի, թող դեղական ինքն իր դատաստանն անի։

Տանուտերը դդրի թևից քաշելով, արագ-արագ հեռացալ ու մի ձիավոր դրկեց պրիստավի մոտ՝ հավարի։

Այդ միջոցին վրա հասավ ջահելներէ մի խմբակ Վասիլի թայ թուշերից, նրան համակրողներից, ապա հետին շարքերից մի համարձակ ձայն լսուց.

— Ի՞նչ դատաստան, ի՞նչ պատիժ. ո՞վ կարա արունք անի: Ես մահակս կարկածի^{*)} մեջ կցցեմ:

Ու մի մահակ սպառնալին ճոճեց ամբոխի գլխին:

Դա կոնատն եր, արեւախաչ ու հաղթանդամ մի գեղջուկ, վոր բազալի դործարանում տասը տարի բանել եր ու ձախ թելը մեքենային կեր տալով, մի կոնանի վերադարձել եր դյուզը: Սա մի շխտակ, ճնշիւհէր, ճակատին խփող մարդ եր, վորը յերբեք չեր հաւատում դյուզի ղեկավարներին, ազրուկ-խշխանների հետ և խոսք դալիս միշտ շեշտում եր, վոր նրանց հնացը հաշալ չի: Վոր նրանք դյուզի գելերն են, դյուզի արշուն խմողները:

Նա չեր սիրում պատկենական հին ու փոսած կենցաղը, չեր համատում սրբերին, մինչև անդամ դատկին ել ժամ չեր գնում, իսկ տերտերին տեսնելիս՝ միշտ յերեսը շրջում եր կամ թքում եր ու անցնում:

Կոնատ կարոն մեծ հարդանք եր վայելում աղքատներէ շրջանում, բայց ալեւոր ցեցիրն ամենեկն չեյին ուղում նայել նրա յերեսին և շարունակ թոնթորում եյին կոնատի շփաքին:

— Ուրացող ա, անհավատ, դրա համար ա աստված գլխին քար դցել ու մի կոնանի թողել, — բացատրում եյին նրանք:

Կոնատի հայտնվելը կասեա սառը ջուր լցրեց դյուզի ցեցերի գլխին: Ժողովուրդն ալեկոծվեց և խուլ շշուկ անցավ փոքր փողոցով: Ալեւորներն սկսեցին իրար ահանջի խոսել և պատրաստվել միահամուռ հարձակման:

Իսկ Վասոյին հարգող աղքատ դյուզացիք, խրախուսված կոնատի այդ համարձակ յելույթից, սկսեցին ամեն կողմից պաշտպանության խոսք ասել սիրահարների ոգտին:

— Վոչ վոք չի կարա Վասոյին մեղադրել, ջահելներ են՝ իրար սիրել են, ի՞նչ կա, — խոսեց բատրակ Համբիկը, վորի սրբտում դեռ ծխում եր Սոնիկի անհույս սերը:

— Ջահելները մեղք չունեն, Լոռեց Սաքոն քոռանա, վոր են թաւլան աղջիկը փոսկով ծախեց քալթառին, — վրա բերեց քաջութօր սև աղեն, վոր Սոնիկի նախկին գերիներէն եր:

— Դարդեմանի գլխի մաղին դիտչողի մեյիւն^{**)} ետեղ կիրուվի: Խելքներդ դլուխներդ հալածեք, — սպառնալին շեշտով դռնեց

^{*)} Գանգ:

^{**)} Դւակը:

Ձկնակուկնց կնաչիկն ու թեւերը քշտելով, համարձակ քշեց առաջ:

— Սրունք անելը մեղք ա, յերեսները մո՛ւր քսեք, մո՛ւր, — բռշի ձերից դուչեց իձենց պտտալը, — իշին նստեցրեք թարս, պոչը ձեռները ավեք, դեղամիջին ման անեք:

— Հա՛, հա՛. լավ պատիժ ա, — լսից պտտալներից շտապելի դուչը, վորը խեղդիկեց ջահէնների միահամուռ բողոքում:

— Այ դեղական, յես ասում եմ քարկոծ անելը հեշտ ա: Հաշարաւոր ժողովուրդ ա հալաքլամ. մարդաշուխ մի քար ա, վոր չարտեմք, կլիւրջանա կկորչի, — ասալարիկեց յերեսիսլը, վորի սիրտը մինչե որս մոմուռ եր Դարգիմանի պատճառած ծանր վերալորանքից:

— Ծշմարի՛տ ա, կ'դ հարմար ա, — հաստատեց նսե քահանան:

— Քարկո՛ծ, քարկո՛ծ, — աղաղակեց ամբոխը և շատերն ախեցին քարեր վորոնել շուրջը:

Բայց Վասոյի պաշտպանները բարձր աղմուկ հանելով՝ կրոնատ կարոյի հետեից ձգվում էին դեպի առաջ, դեպի իշխանների դրամած կենտրոնը:

Դյուղի ծայրից յերկու հողի վաղեմալ մոտենալով, խառնիկցին ամբոխին և մարդկային հաստ նստանշը ճեղքելով, խցկվեցին դեպի առաջ: Մեկը բուժակ Արտեմն եր, իսկ մյուսը՝ վարժուհին. յերկու առույդ ջահէններ: Նորեկների նպատակն եր զրապել ամբոխի դայուսթը և հարցն աշնճան ձգձուլ, մինչև զինված պահակներն ողնության կհասնեյին:

— Դուռը ջարդեք, — դուչեց մեկն ամբոխից և դիմացի կտուրից մի քար վղղաց ողի մեջ ու դարկվելով դռնակին, ասրոտի միմունջ պոկեց կանանց դողդոջ շուրթերից:

— Շատ շատերը կարծեցին, թե քարկոծման աղաւաղներ տրվեց և բաղմամբիւ բաղուկներ վեր բարձրացան ողի մեջ, ցամառն ճիչեր կորդելով ջահէնների կողորդից:

— Կացե՛ք, կացե՛ք, — դռնակի դեմն յեղնելով, դուչեց բուժակ Արտեմը, վորի քրտինքը կաթում եր ճակատից, — որննքով մենք պարտական ենք մեղավորի վերջին խոսքերը լսել. թողեք խոսեն, հետո դատաւասան անենք:

Ամբոխը լուռ տարակուսանքի մեջ եր:

— Ել ի՞նչ խոսեն. դրանց լեզուն պապանձվի, խոսելուտեղ չեն թագել, — դուչեց հաղթուխ Սարեթը:

— Սո՛ւս, այ կն՛կի, թող խոսեն, տեսնենք ի՞նչ պիտի տեսնեն, — չորս բոլորից հարձակվեցին մեծ կանայք, շանթանթելով Սարեթին:

— Հա, դե լավ ա թող խոսին. ծակծկվի դրանց լեղուն, — համաձայնվեց հացթուխը:

— Իբրա՛ւ ա, լսելը լավ ա, — հավանություն տվեց նաև տերտերը:

Յեւ սմբոխը միահամուռ գոչերով համաձայնվեց լսել հանցապարտներին:

Փակ դռների յետևին սարսափահար Սոնիկն ընկած էր անկողնու մոտ՝ կիսակենդան դրությամբ: Իսկ Վասիլը՝ շինքը թեք՝ մոմուռ օրտով նայում էր իր խելադար օրբո տարաբաղդ գո՛չին և նրա կյանքը փրկելու վորեն յևլք վորոնում, բայց վոչ մի ճարչեր դառնում:

ՄԵՂԱՊԱՐՏԻ ՎԵՐՋԻՆ ԽՈՍԵՐ

Սուքոն բացեց կողպեքն ու Վասիլին դուրս կանչեց, վոր պատահան առ դուռդին՝ իր կատարած դադիր հանցանքի համար:

Արշալույսը բացվում էր: Սարի թիկունքից յևլնող վսեմափայլ լուսատուն աներևույթ հսկայական խորադանը շարժելով, մոլեղնաբար հալածում էր փախստական խավարին:

Վասոն հաստատուն քայլերով դուրս յևլավ բաց դռնակից, թիկնեց շեմքին ու կանգնեց: Նա մոխրապուշն չնրքեղած և չուսուներ իր հագնին. անդուտի յեր, դլխարաց: Մաքուր ածիված դեմքը խուռացել էր, օպրոչնել. քաջույր դդղված էր, յերկար ու խիտ րևխերը լիակուտոր լիարված եյին ծնոտին. թուխ աչքերի բոց կրակը մարել էր, հայացքն ընկել դետին:

Մեղապարտի հանդես դալուն հաջորդեց հոծ ամբոխի փոթորկալի մոլինը: Ինչեր ասես, վոր չկար խառնիճադանչ աղմուկում՝ դառն ու կծու անհեղձներ, կարեկցական մրմնջոց, խրախուսական հալթ ձայներ, կուրծք ու ծնկերի ծնծանք, հազար տեսակ նախադիք, բաղում անպատկառ ուշուռչ...

Վասիլը լուռ ու զլխակոթ լսում էր մխալաղաղ դժմոցը, բայց վոչինչ չէր հասկանում: Կասես շուրջը հսկայական լեռացուցիչ փրվե՞ծ էր:

Վերջապես դառն սկզմեց: Յերեցիոխը դավադանով լուռթյան նշան տվեց, իսկ քահանան՝ մեղապարտին դիմելով, սկսեց խիստ պարսավել.

— Վասի՛լ, Վասի՛լ, նղովի՛կեր քո ծնունդը, ևս ի՞նչ դուռում
բերիր մեր դյուղի դվին։ Ասա, ինչի՞ Լուսավորչու լույս հավա-
տը աղծեցիր։

Վաստն լուռ եր, աչքերը կախ, ձեռները կրծքին խաչած։

— Հարաձգադա՛, անառակ, — հանդիմանեց Բաղալը, — դու
ևդ քանի՞ դվիտանի յես, վոր գիշերով տուն ես կոխում, հալալ
խամբաջուդ ձեռ դրում։

— Վնաս չունի, ջահելներ են՝ իրար սիրել են. ի՞նչ կա, —
վրա բերեց Կոնատը, վորի խոսքերը ծածկվեցին պարտավանքի և
արշտապանության քաղմեքանդ աղմուկով։

Վաստն լուռ եր, դուռիսը կախ, աչքերը դետնին հառած։

— Տո, շնացո՛ղ, շան ծնունդ, — միջամտեց սուդիին, — մի՛-
թե դու քառասուն ճուղանի սիրտ ունես, վոր մեր հնուց բարձրեն
ու մեր որենքն ես խախտում, մեր դակոնն ես վորտի տակ տալի,
արորում։ Կեդի ջահել-ջուհուլին ճամբա յես շանց տալի, հա՛-
նոսի՛, ի՞նչ ես պապանձվել. պատասխա՛ն տուր, արդարացի՛, թե
կարաս։

— Թե վոր սերը սիրով ա, դակոնին հակառակ չի, — աղաղա-
կեց Ձկնակուլենց խաչիկը և ամբոխը նորից բարձր դժժաց։

Վաստն աչքը վեր կալավ, մատը կոկորդին դրեց և կամացույ-
չ շնջաց։

— Արա՛ղ, արա՛ղ, կատրկս չորացել ա։

— Սրա՛ղ, — կրկնեց բուժակը, — մի քիչ արա՛ղ հացցրեք։

— Արա՛ղ, արա՛ղ ա ուղում, — արձադանքեց ամբոխը։

Շուտով յետին շարքերից, դուռնների վրայով, մի կիսաշիշ
սոհեց դեպի դռնակը։

Վաստն բաղուլը մեկնեց, խեց բաղձալի շիշն ու դողեղող
կողքեց իր պապական շուրթերին։

— Լաի՛լ, լաի՛լ, դա մահադեղ կլինի քեդ, — շնջացին ցե-
ցերը։

Հանցապարտը յերկու շնչով մինչև տակը ծծեց բուժիչ հեղու-
կը և դովացած սրտի խորքից միայն մի բառ թոցրեց. «Երա՛յ»։
Այնուհետև դատարկ շիշը քարին դարկեց, խժոնց և սկսեց թուփ
բնիկերը ջղայնադին արելեն, հոժ բաղմուխյան խիտ շարքերն աչք
ածել։

Ամբոխը լուռ, հեպեն, հետևում ժր մեղապարտի շարժում-
քին։

Մի ալևոր, մողովրդի ալիքները ճեղքելով, մրմնջալին ձրգ-
մում եր դեպի առաջ։ Դա Մրատն եր՝ մի առափ պապիրոս ձեռին։

— Առ, Վասիլ ջան, առ քաշի՛, չարդ տանեմ: Ա՛խ, ջանս
դուքս դա քեզ համար:

Յեկ թույլ մըմունքը կորավ դառը հեծկլտանքի մեջ:

Բուժակը վառեց լուցկին և հանցապարտն աղահուլթյամբ
ծծեց, ծծեց դառը ծուխը, ապա թափ տվեց դուռը, բարձրաց-
րեց նստիլն թափված յերկար մաղերի փունջը և հոնքերը շփելով,
խաղված ձայնով հարցրեց.

— Ի՞նչ կա. ի՞նչ եք ուղում ինձանից:

Ամբոխն այնպես զժժաց, կասես դադալաթափին՝ խիտ օնեղա-
ռում մեծ փոխորիկ բարձրացավ:

Սուքուն բոլեց տերտերին և ալանջին փափաց: Ու քահանան
չփեց իր չալ մորուքը, հազաց, տուռդ փորը դուքս քցեց և օրբա-
դան վեհուլթյամբ դիմեց մեղադրվողին:

— Ի՛նչ խամբաջուղ հետ շնացար, քո լիբբ վարքով մեր հա-
վատը, մեր որենքը պղծեցիր, ուստի և քո արյունով պիտի քաղես
հանցանքդ:

Յեկ չըջապատից լսվեցին հավանության հարյուրավոր շշուկ-
ներ:

— Եստեղ սկի մեղք չկա՛. ջահելներ են, իրար սիրել են, ի՞նչ
կա, — կրկին շնչոտեց Համբիկը խլացուցիչ ժխտում:

Մեղապարտի գունառ դեմքի մկանները ձգվեցին, մի թունա-
վոր կծու հեղանք խաղաց նրա շուրթերին, թուխ աչքերը վառ-
վեցին ջերմ բողոքի բոցերով ու նա սկսեց խոսել.

— Ա՛յ ժողովուրդ, անմեղ արյուն մի՛ թափեք. թե ուղում եք
մեղավորին պատիժ տալ, հրե՛ս, սրա՛ն սպանեք, — և նա մատը
մեկնեց տերտերի կրծքին:

Մի դուռով ծիծաղ վայրկյանապես ընդհատեց տիրապետող վե-
հալուք լրջությունը և քահանան վազ-վռաղ մեղա յեկավ աստ-
ծուն:

— Հա՛, հա՛. ել դո՛ւք ես չքմեղանում. մեղավորը դո՛ւ յես,
դո՛ւ, — գոչեց Վաստն մրդովված, Տեր Մարութի աչքերի մեջ նա-
յելով, — հազար անգամ դիմել եմ քեզ, վոր իմ պատկը լուծես,
վոր կատաղած ու դարչելի կնկա ձևուից ջանս, հոգիս աղատես,
դու չես շտել իմ ձենը: Դո պատկի սև լուծը շարունակ խեղդել ա
ինձ, լեղի ա շինել կյանքս, բայց դու չես ուղել քանդել եդ ա-
նիծված չար կատը, թե՛ դա որենքին դեմ ա:

— Ճշմարիտ ա, իրա՛վ ա, մեր պատկը չի քանդվի:

— Բա վոր պատկածների ջահել կյանքն ա միշտ քանդվում,
նրանց որը սեանում...

— Վնաս չկա: Դա նախախի դրովածք ա: Թող հաղար ումք մաշիք, բյուրաւոր կշանք փշանա, մենակ մեր լույս հաղատը, մեր կրօնը հաստատ մնա:

— Եւ ա, ճշմարիտ ա, փառաւորովեա,— խրախոսեցին քահանային ծեփերը:

— Սո՛ւտ ա, սո՛ւտ,— սողաղակեց Կոնատը, բայց նրա ձայնը չլսեց դոռում-դռչումի միջին:

— Յերկու տարի յես սիրում եմ խամբաշուս,— շարունակեց վողեւորոված Վասիլը, բայց նրա վերջին բառերը խեղդվեցին ալեկոծված բաղմուխի ջրաման ուժեղ կոչերում:

— Սո՛ւտ, տա՛ղ արեք, թող խոսի,— դռչում էին Վասոյի պաշտպանները:

— Հա, սիրե՛լ եմ, սուտ չկա,— շարունակեց Վասիլը քահանային դիմելով,— յես սիրել եմ մի կնկա, վորին պողպատե նարստով դու կապել ես հարուստ աչեւորի հետ ու վորն ետքան ժամանակ դեռ աղջիկ եր մարդի մոտ:

Ջարմացական շուկները և հեղնանքի ու դայրույթի ճիչերը լցրին թաղ ու թառակը:

— Յերկու տարի յես անկնիկ մարդ եմ կել, իսկ Սոնիկը՝ անտղամարդ մի կնիկ: Մենք ուղել կնք քանդել մեր հին կապերը, վոր պատկիւնք իրար հետ, սրեմեով իրար սրեմեք: Դո՛ւ չես թողել, դո՛ւ յես մեղ սրենքից հանել...

— Վոր եղպես ա, այս մարդիկ բոլորովին մեղք չունեն,— բացականչեց վարժուհին, բայց դայրաւին անեծքների ուշուցատխտան հեղեղը չնշեց նրա թույլ ձայնը:

— Դրանք դատարկ բաներ են,— խոսեց տերտերը հանցապարտին դիմելով,— դուք շնացաք, քանդեցիք մեր սրբազան սրենքը և արշաւում պիտի քաղեք ձեր մեղքը:

— Ե՛ւ ա, ե՛ւ ա, կարմիր արյունը կտրել մեր գեղի աղակաւում իսկապէս,— քահանայի խոսքը հաստատեց Բաղասը և բարձրաձայն համակրական կոչերն արձագանքեցին նրանց:

— Ի՞նչ արուն, ո՞վ կարա. ես տեսնո՞ւմ եք,— կրկին դռչեց Կոնատը՝ իր մատուրի հաստադուլի մահալին ողի միջին ճոճելով:

— Վաստե հեղձորեն ժպտաց ու բարձր թառով դռչեց.

— Կեղծաւորնե՛ր, ձեզից ով չի շնացել: Մինը հենց դո՛ւ, Ծուռ-Բաղաս, գեղի միջին յերեք կնիկ չես պահում. կուղե՞ս անունները տամ: Խի՞ գլուխդ կտխեցիր:

Ամբոխի վեջ մի խուլ քրքիջ տարածվեց, վոր շատ կարճատե յեղամ: Ծուռ-Բաղասը փափախն աչքերը քցեց և քիթի տակ հայհոյեցին, մի հասա սրապիրտս վառեց:

— Բա դո՛ւ, դո՛ւ, մուղսի Գեվո, դժակալոր վոչխար ես՝
քո ամոթանքը ծածկի: Ձեռներդ դսճ ա դրած, հենց դիտես արե-
դա յե՛ս: Յերուսաղեմի ճամբին ընկերդ քեղ իր կնկա հետ շնանա-
լիս չե՞ր բռնել: Նրա խանչալի դաճը հիմի յեւ կա դադաթիդ,
կուղես փափախդ վեր կալ, թող Ժողովուրդը տեսնի:

Նորից դժվոճոցն ընկալ հոծ ամբոխի շարքերը: Հարեանի
կտրանը մի կանացի ճիչ լսվեց: Մուղսու կինն եր նվաղել:

Իշխաններն սկսեցին իրար միջի փափալ: Նրանցից ամեն մեկն
իր ժամանակ մեղանչել եր յոթներորդ պատգամի դեմ, ուստի
սաստիկ վախում ելին, վոր դադադած մեղապարտը նրանց բոլորի
դադունիքը բաց կանի: Պետք եր շուտով փակել նրա բերանը:

Վասոն ծծեց պապիրոսի կոթուկը և բոցավառ հայացքն իշ-
խաններն ղցելով, շարունակեց իր խոսքը.

— Ես բարիլույսը վկա, ձեզե՛րց ոչով արդար չի. բոլորդ եւ
չնացել եք, ևնճան ա, վոր շեք բռնվել մեղքի մեջ:

— Ծիշտ ա, շիտակ ա խոսում մարդը, — վրա բերեց վարժու-
հին, բայց մուղսին փեշը քաշեց ու հրամայեց գեղի վեճին չմիջա-
մաել, սպառնալով զպոչը պոկելն ղպրոցից:

ՎՐԵՑԻ ՀԱՐՎԱԾՆԵՐԸ

— Դե լավ, ասենք, դրանք ուսմիկ մարդիկ են, — շարունա-
կեց Վասիլն ալեկի բորբոքվելով, — բա դո՛ւ, տերտեր, դո՛ւ,
վոր ո՞՞յսլ քահանա յես, վոր շարունակ ասածու անունն ես տա-
լիս: ասու՛ք — փառք ժամ — պատարագ ես անում, հայ հավա՛տը, հայ
կրո՛նն ես պաշտպանում, բա վո՞նց ա, վոր դո՛ւ, դո՛ւ ինչ ես
լրբանում... Ես տասնհինգ տարի յա, ինչվոր հալալ ակադորդ
կնկա հետ ես շնանում. բա քեղ ին՞ չեն քարկոծում...

Ու Վասիլի վերջին բառերը կորան անպատմելի ժխտա-աղմու-
կի միջին: Մի կապույտ քար սուլելով թռավ ամբոխի գլխից, թա-
փով դարկեց մեղադրյալի ճակատին և ընկալ դռնակի մոտ:

Դա տերտերի յեղբոր չպրտած քարն եր, այլված սրտի վրեժ-
խնդիր հարվածը:

Բնադրական մի ճիչ թոտվ վիրավորի շուրթերից և մուգ կար-
միր արյունը սիրուն դեմքը նախշելով շիթ — շիթ ծորեց դեպի
ցած:

— Վա՛յ, քուսանա՛ աչքերս, — գոչեց Մրտոն հեծկտանքների
միջից:

Գոհության և ափոտսանքի հաղարավոր ձայները խառնվեցին
մեկ մեկի:

Վաստն ծանր մոնչաց, արնոտ ձեռով խլեց դետնից նույն կապուտակ սուր քարը և տերտերի քունքի միջին մեխելով, բոլոր աւժով բղավեց։

— Դո՛ւ սատկի, դո՛ւ, սև սատանա՛. քո հաստ վորում հալար անմեղ արյուն կա։

Հարթածն անակնկալ եր ու չափազանց շնչառեց։ Տեր Մարութը հառաչեց, սրտովն լին վայր ընկաւ ու սկսեց հողաւորութեմ խորտալ։

Ապա Դանդիմանն դէպ, վոր աչքերը մթնեցին, դուռնն սկսեց ծանրանալ ու շարխի պէս պատվել։ Նա յերերուց և մեջքի վրա թնքելով, ընկաւ ջահել պաշտպանների թևերին։

Ժողովուրդը մի պահ չլմեց ու քարացաւ իր տեղում։ Սակայն շուտով անպատմելի իրարանցում սկսվեց և սոսկալի մխորում ել մարդ մարդի չտեսաւ։ Մահակների կատաղալին դուրսունը, ամեն կողմից սլացող քարերի սուր վզղոցը, վայլատակող մերկ որերի շաչունը, վերապորներն ցավալին մրմունջը և ալեւոր պառափների աննժք աղաղակները, ձուլվել էին իրար հետ ու դժոխսային աղմուկով լցրել էրոնց վողջ թաղը։

Այդ միջոցին արհեստանոցից լսվեց մի աղնխառչ սրտաճմլիկ բայաթի ու չեմքի վրա յերեւաց հերմակաղաղեստ մի հրեշտակ։

Դա Սոնիկն էր, վոր ամբոխի սուր աղմուկից սթափված, նոր եր միայն նկատել չեմքի ասջն մեկնված արյունշաղաղ իր յարին։ Նա՛ մեռելի պէս դուռնատ, ճոխ վարտերը խառն ի խռռն՝ մարմար ուսերին ցանած, ծղրտալեն նետվեց սրածի վրա և սկսեց մռնեղնարար համբուրել անուշ յարի կարմրապսակ դուռնը։

Մի պահ բոլորն աղչեցին սիրող սրտի այդ անլուր համարձակության վրա և բարձրացած բաղտւններից շատերն ողի միջին ընդարմացան, առեցին ու կռվի թափն սկսեց կամաց-կամաց թուլանալ։

Իսկ տարաբաղդ սիրուհին՝ ջերմ արցունքով առատորեն ծոծմ եր իր պաշտելի սիրականի անբուժելի վերքերը և իր անուշիկ ձայնով մի սրտամաշ, ցնցող սղերդ մրմնջում։

Հանկարծ վշտահար սիրուհին դուրս բարձրացեց և արցունքոտ աչքերի կատաղաղին հայացքն իշխաններին հառելով, խենթի նման զիւ ճչաց։

— Խաղարկն ձեր աչքերը, Թուրանտն ձեր թևերը, ես ի՞նչ
սեղանատան բերիչ իմ դիմին:

ՀԱՎԱՐԱՀԱՍԸ

Հենց այդ պահին դիմացի բլրի գլխից հանկարծ լսվեց հրա-
ցանները հարձակոց և ձիերի արագ մոտեցող դուխտն:

Պրիստավն եր' ստրաժնիկների խմբով:

Հաղարհաս սահակների վտանձայնն առնելուն պես, սար-
ափահար ժողովուրդն իր դուռը կոբրեց և անմիջապես փախն-
ախան սկսվեց: Մտաղ ու կնիկ, մեծ ու պուճուր, խելակորույս
փախչում էին, մերձ մանուկն ուրացած՝ իրար վտառի տակ տալով:

Ու յերբ ձիավորները՝ մերկացրած սրերով՝ հասան դուռի
կալերը, Հոռենց թառակում կուտակված հոծ ամբոխն ել չկար:
Նեղ ու փռուտ վողոցում իրար դիմաց ընկած էին ծանր վիրա-
վորները՝ չըջապատված իրանց սրտակիցներով:

Տեղ Մարուքը՝ չեղուն կապ՝ իշխանների թևերին, զուրքը հո-
գին եր ավանդում, իսկ Վասիլը՝ լերդակալած արյան լճում լողա-
լով, բոլոր ուժերը վարած, վերջին հրաժեշտն եր ապրիս իր պաշ-
տելի սիրուհուն և պաղատում ընկերներին փրկել Սոնիկի կյանքը:

Իշխանութան՝ դեպքի վայրն հասնելուն պես՝ Վասիլն ել
չունչը փռեց ալիդ թարի սրտակոտոր բայաթու քաղցր հնչյուն-
ների տակ:

Պրիստավն իջավ ձիուց. հաջոյելով, շուրջ ու բոլորն աչք
ածեց և տնտեսի պաղ դիակի առաջին յերեսը խաչակնքեց: Ապա
լսեց իշխանների թողոքը, խորաթափանց հայացքով յերկար գի-
տեց հեթալիձակ չքնաղաղելի սղվորին, վոր դառնապին վողոքում եր
սիրահարի կորուստը և հրամայեց, — սպանվածների դիերն ան-
միջապես դիվանատուն փոխադրել, Վասիլի թև ու թիկունք զարկեա
մարդասպաններին՝ կապկոտած զրկել ճաղաքի բանուր, իսկ աղ
ամբողջ արունքի պատճառ յեղած զայտնիկին՝ կալանքի տակ վեր-
ցնել, վորսիսդի նրան պրիստավն առնի իր հետ, անձամբ տանի
դատախաղին հանձնելու:

Գարնառային մատաղ արևն աչքը մի քիչ ծերպ արեց և շողա-
թաթախ շողերից չքնդ պսակ հյուսելով, մի վայրկյանով դարձա-
րեց նահատակված սիրահարի պաղ դեմքը, ապա սարսափի դողով
անմիջապես հետ փախավ ու միմիայն յերկնքի սղաթը ծովում լքա-
ցավ:

ՅԱՆԿ

	62
1. Արշակ Շահնազարյան—2. Մկրտչյանի	I—XIV
3. Ազա բժիշկը	3
3. Ախպեր Զոհաբը	7
4. Վարսի հաճախորդները	26
5. Մարանի գեղատեսիլը	50
6. Սերոբենյ ածելը	66
7. Կարմիր հիպոտե	90
8. Զուգացականը	102
9. Մաշակի լույսը	106
10. Հեռառամ գեղերը	124
11. Սև դառառառանը	152

Պատճառի տպագրած

Կրկին. Մ 7082 (բ) Պատճ. Մ 2000. Հրատ. 2378 Տիպ. 3000

Հանձնված է տպագրության 3 սկզբ. 1882 թ.
 Պատճառի տպագրած է տպելու 3 հանձնարք 1883 թ.

ԳԱՍ Հիմնադրար Գիտ. Գրադ.

220035628

442242

(п. 104)

A $\frac{\pi}{35628}$

Г.Л.Б. в Лигр.

А. 1938 г.

Авт. № _____

А. Шахназарян
СЕЛЬСКИЕ КАРТИНЫ
ГНБ ССР Армения, Ереван